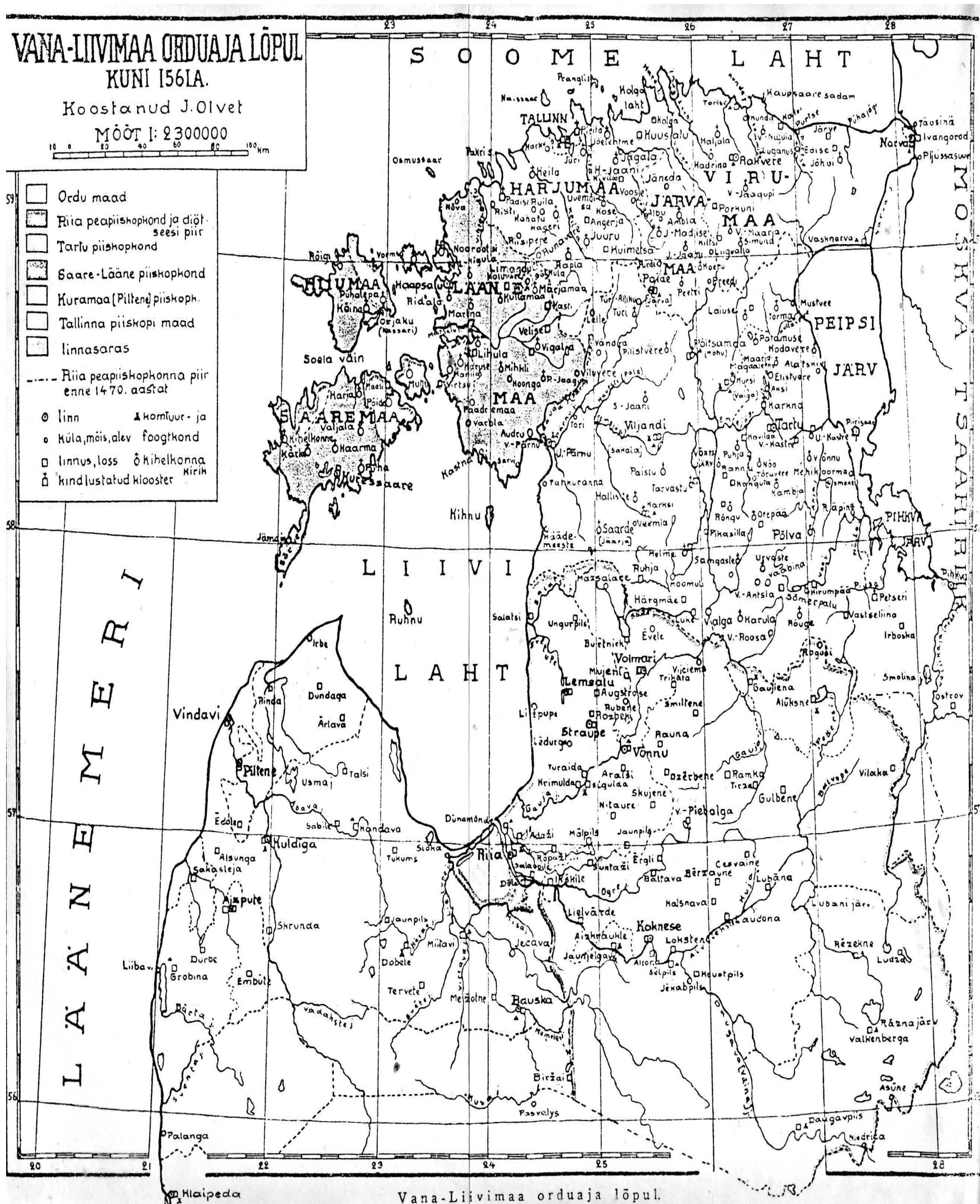

Vana-Liivimaa orduaja lõpul.

BALTHASAR RUSSOW_LIIVIMAA KROONIKA

Alamsaksa keelest tõlkinud Dagmar ja Hermann Stock

Kaas: Olev Mikiver

CHRONICA
Der Prouintz Lyfflandt / darinne vormeldet werdt:

Wo datsüluige Landt ersten gefunden / vnde thom Christendome gebracht ys:
Wol de ersten Regenten des Landes gewesen sint:
Van dem ersten Meister Düdesches Ordens in Lyfflandt / beth vp den lesten / vnde van eines ydtliken Daden:

Wat sick in der voranderinge der Lyfflendeschen Stende / vnde na der tydt / beth in dat negeste 1577. Jar / vor seltzame vnde wünderlike geschefften im Lande thogedragen hebben / nütte vnde angeneme tho lesende.

Korth vnde loffwerdich beschreuen / Dörch
Balthasar Rüssouwen Reualiensem.

Rostock.
Gedrücket dörch Augustin Ferber.
Anno M. D. LXXVIII.

Printed in Sweden AB Secret, Stockholm 1967
Russow

KIRJASTUS VABA EESTI

Liivimaa provintsi kroonika

milles tehakse teatavaks:

Kuidas seesinane maa esiti leiti ja kristlikuks tehti; kes selle maa esimesed valitsejad olid, Saksa Ordu meistrid esimesest kuni viimaseni ja igaühe teod;

Mis isesugused ja imelised lood Liivimaa seisuste muutumisel ja pärast seda aega sel maal sündisid kuni eelmise 1583. aastani.

Kasulik ja meeldiv lugeda.
Lühidalt ja uskumisväärselt kirjeldanud

Balthasar Rüssow
revaliensis

Teist korda ja suure hoolega läbi vaadatud, kohendatud, parandatud ja paljude lugudega täiendatud autori enda poolt.

Trükitud Barthis vürstlikus trükikojas
Andreas Seitneri poolt.
1584

AUTORI PÜHENDUS VÕI EESSÕNA

Auväärsetele, lugupeetavatele, kõrgesti õpetatud härradele, kiiduväärse keiserliku vaba riigilinna Breemeni linnapeadele ja raevanematele,

minu heasoovlikkudele härradele.

Kõige enne armu ja rahu Jumalalt, Isalt Kristuse meie ainsa Õnnistegija ja vahemehe kaudu! (1. Tim. 2, 5)
Auväärsed, lugupeetavad, kõrgesti õpetatud ja targa-meelsed väga heasoovlikud härrad.

Mitte üksnes Jumala püha Sõna, vaid ka kindel äranägemine tõestavad, et vagad, head ja truud ülemad Jumala kõigekõrgem arm on, mis inimsoole maa peal võib osaks saada; ja see linn või see maa, mis seesuguse kingitusega õnnistatud on, võib sellest julgesti Jumala armu ja heldust näha ja tunda. Sest seesuguse ülemuse poolt saab alamatele palju head osaks, nimelt ristiusu, kirikute, koolide edendamine, vaeste ülalpidamine, hea valitsus, rahu, igapäevane toit, vagade kaitse ja kurjade karistus ning aus kord ja kombelisus. Kus headel ja truudel valisejatel need voorused on üldtarvitusel, seal tavatseb ka Kõikvõimas Jumal igasugu asjaliku ja igavese õnnistusega alati rikkalikult ligi olla. Aga see maa või see linn, kus neid andeid ei ole, seal võib vastupidist järge ja Jumala ärapöördumist selgesti näha ja tunda.
7
Selle hea ja truu ülemuse ja valitsuse kingitusega oli ka Liivimaa provints kristliku valitsuse algul Jumala poolt õnnistatud. Kui nimelt Kõikvõimas Jumal Liivimaa paganatest endale tahtis koguda ja valida kristlikku kogudust, siis äratas ta kiiduväärsest Breemeni kogukonnast armuliselt truusid piiskoppe, valitsejaid ja võitlusvõimelisi kangelasi. Need olid Liivimaa esimesed isandad ja valitsejad ja viisid suure usinuse, vaeva ja tööga paganliku rahva Jumala tundmisele ja ristiusuni. Väga särasid ja paistsid neil aegadel Liivlmaal heade ja truude piiskoppide ja valitsejate kõik voorused ning tolajal oli algul kõik hästi ja üksnes Jumala au ja vaeste mõistmatute hingeõnnistuse ja heakäekäigu peale juhitud. Esimesed head ja truud piiskopid ühes esimeste truude Saksa Ordu meistritega nimelt olid Liivimaal raskema ja keerulisema töö korda saatnud ja järglasele suuri maid, tugevaid losse ja linnuseid muretsenud. Ka olid nad vaeseid mõistmatuid paganaid mõningal määral Jumala tundmiseni viinud lootes, et järglased nende eeskuju järele nagu on kohane truudele piiskoppidele ja valitsejatele, samuti üksnes Jumala au ja vaeste mõistmatute, Jumala tundmises veel mitte täielikult õpetatud liivimaalaste hingeõnnistust ja heaolu edasi peaksid silmas ja edendaksid. Ent nüüd ilmnes siin suur puudulikkus. Sest mõningad jä-reltulevad piiskopid Riias ja Tartus ning veel teised piiskopid Liivimaal,

samuti mõningad Saksa Ordu meistrid unustasid oma eelkäiate hea eeskuju ja oma Jumalalt saadud ameti kergemeelselt ära. Nad alustasid enda vahel tarbetuid sisemisi sõdasid säärasel viisil, et mõningad piiskopid mõlematest piiskopkondadest, nimelt Riiast ja Tartust neil aegadel uskumatuid venelasi ja leedulasi Saksa Ordu vastu Liivimaal appi kutsusid ja jalule ajasid. Ning seesugune sisemine tüli Ja sõda piiskoppide ja Ordu vahel leidis aset tihti mitte mõnel muul põhjusel kui üksi ajaliku au, kõrgema võimu ja hiilguse pärast. Sest kuna piiskoppide seisus siin maal oli vanem ja orduhärrad ja meistrid, alguses piiskoppide poolt maale kutsutud, nüüd üle vanemate pea olid

8

tõusnud ning kõrgema võimu ja au nende üle oma kätte olid saanud, siis oli nende vahel alatine kadedus, pahasoovlikkus ja salajane vimm. Selle tõttu sattusid nad nii mõnigi kord omavahel sõjajalale Liivimaa maadele suureks ja silmnähtavaks kahjuks ja hukatuseks. Siis jäi Jumala au ja kirikute ja koolide eest hoolitsemine tagaplaanile ning jäeti lihtsameelseid ja mõistmatuid Liivimaa talupoegi Jumala tundmise õpetuses hooletusse, millega Jumala viha mitte vähe ei äratatud. See olukord püsis peaaegu Liivimaa valitsemise aja keskelt kuni võimsa härra Wolter von Plettenbergini, missuguse meistri ajal Liivimaa valitsuse lõpp lähenes. See kiiduväärne meister nimelt oli suure õnne Ja võiduga moskoviidist jagu saanud ja seesinast lahingus Pihkva juures võitnud ning seega pikaaegse rahu saanud. Samuti alustati ka püha Evangeeliumi puhast, õndsakstegevat õpetust tema valitsuse ajal Liivimaal. Saatan aga külvas selle pika rahu ja vaikuse ajal Jumala Sõna puhta seemne sekka igasugust umbrohtu, nagu lihalikku julgust, küllust, kõrkust, toredusiha, prassimist ning palju teisi patte ja ebavoorusi, niihästi valitsejate kui ka alamate sekka, ja Liivimaa ohjeldamatus ja omavoli võtsid valitsejate, aadlikkude ja kodanikkude seas ohtrasti maad. Valitsejad, samuti harilikud aadlikud ei tahtnud oma riietes Ja ehetes piiri pidada. Juba lihtsad käskijad, nagu komtuurid ja foogtid tavatsesid kullast kettidega, trumpetite ja kallite riietega kuningate ja vürstide kombel otse vastu sündsust ning kommet toretseda ja praalida. Paide foogt Hinz von Tulen kandis .kullast ketti, mis oli 21 naela ungari kulda raske, ning Tallinna komtuur laskis igal pool kolm trumpetipuhu-jat suurustuseks enda ees käia, mida ometi paljudest kõrgeaulistest hertsogidest ja maavürstidest mitte iga kord ei nähta. Säärast ja muud sellesarnast toredusiha ja su urust-lemist tahtsid samuti paljud teised võimukandjad, toomhärrad, aadel ja kõik, kes vaestel talupoegadel kaela peal olid, järele ahvida. Seepärast vaene talumees ei võinud kosuda, vaid pidi kannatama ja kandma mitmet laadi omavoli,

9

vaesust ja vägivalda suurema hulga poolt ja ülemus pani aina silmad kinni. Kirikutest ja koolidest aga ei hoolitud suurt. Sest paljud kirikud mõnes paigas sisemaal, kus kihelkond neli või viis penikoormat pikk ja

lai on ning kuhu kuulusid üheksa või kaheksa aadlimõisa ühes kõikide nende talupoegade ja priitalunikkudega, seisid tühjadena ja täiesti lagunutena mitte üksi nüüdsel hädaohtlikkude sõjakäikude, vaid ka heal ajal, kus mingist sõjast ega õnnetusest midagi ei teatud. Ning kogu maal, mida võib võrrelda võimsa kuningriigiga, ei olnud ühtki head ülikooli või head kooli, vaid üksnes pealinnades alamat laadi erakoolid. Ning kuigi mõnda puhku mitte kaua enne maa hukkumist maapäevadel hea kooli asutamist ükskõikselt arutati, siis pole ikkagi midagi teoks saanud. Sest enamus Liivimaa seisustest oli alati selle vastu ja kartis, et selle teostamisega koormataks ja kahjustataks nende piiskopkondi, abkondi, toomkondi, foogtkondi ja mõisu. Seepärast jäi see hea ettevõte alati pooleli ja igasugu kirikukord, vabad kunstid, ajaloo õppimine ja kõik kõrged voorused kahanesid väga ning logelus, kiimalus ja teised suured patud ja lihaorjused kasvasid seevastu jälle enam. Samuti ei ole üheski va-litsuskonnas tervel maal ühtki superintendent! määratud, kes oleks maal võinud õpetajate järele valvata. Seepärast võis iga õpetaja vaba, hea vennas olla ning jutlustas oma tahtmist ja äranägemist mööda kord mõningte nädalate takka. Superintentide mõjuvõim ja järelevaatus linnades aga ei ulatunud kaugemale ringmüüridest. Koolide puudusel jäid ka paljud kirikud maal ilma pastoriteta. Kust pidi neid ka võetama, kuna kogu maal ei olnud ülikooli ega head kooli? Ja nii mõnelgi vaesel mehel, kes oleks oma lapsele head tahtnud, ei olnud varandust, et ta oleks seesinast suutnud väljaspoole maad kooli saata. Ja kui sisemaal kuskil kiriku peale pastor oli määratud, siis oli see tavaliselt väljast tulnud mees, kes ei tundnud Liivimaa mittesaksa keelt. Iga arukas inimene võib ise taibata, mis kasu sellest vaesel Liivimaa rahval võis olla. Seepärast püsis igal pool

10

enamuses väärjumalateenistus ning tuhande talumehe seast leiti vaevalt üks, kes õigesti Issameiet tundis, veel vähem katekismuse viit peatükki. Ka hooliti Liivimaal pühapäevast ja teistest pühadest kõikide poolt, kõrgest või madalast seisusest, tänapäevani nii vähe, et see kogu ristirahva seas ei saanud mitte üheski paigas vähemas lugupidamises olla,. Sedasinast päeva tarvitati jalutamiseks, saajadeks, varrudeks, maikrahvi valimiseks, võõrustuseks, logeluseks, prassimiseks ja igasuguseks iharuseks. Ülemus aga pigistas silmad kinni, just nagu oleks see päev ainuüksi sääraseks kergemeelseks lõbuks Jumala poolt määratud ja seatud: Seepärast siis, et piiskopid, orduhärrad, aadlikud ja kõik valitsejad Jumala, kirikud ja koolid, Jumala pühapäeva ja Jumalast määratud ameti sootuks unustasid, pidi Kõikvõimas Jumal ärkama ja niihästi valitsejaid ja aadlit kui ka alamaid, kõiki teistele eeskujuks ja hoiatuseks karistama. Sellest leidubki pühas Jumala Kirjas palju näiteid, et Kõikvõimsal Jumalal ep olnud mitte ühegi inimese, veel vähem suurte kuningriikide, vürstkon-dade, maade ja linnade hävimisest ja hukkumisest rõõmu või headmeelt. Ning kui Jumal tahtis mõnda maad või linna patu ja süütegude pärast nuhelda, siis ei ole ta selsinat-

sel nuhtlusel hoiatamata äkki lasknud tulla, vaid pärast seda, kui ta kaua oli pahategusid kannatanud ja oma truude teenrite läbi inimesi patukahetsusele manitsenud, ei jätnud tema neid õige tõelise patukahetsuse ja pöördumise puudusel ja korduva truu manitsuse järele lõpuks õiglaselt karistamata. Sellega tahtis ta oma Jumalikku viha patu ja süüteo pärast kõikidele teistele hoiatuseks avaldada ja näidata. Nii isalikult tegi seda truu Jumal ka Liivimaal: kinkis ta ju sellele maale mitte üksnes igasugu ihutarvidust üpris küllaldaselt, vaid õnnistas seda ka rikkalikult püha Evangeeliumi õndsust toova, puhta, nimelt prohvetlikkudele ja apostlikkudele kirjadele ja Augsburgi usutunnistusele toetuva õpetusega, avaldades sellega küllaltki oma Jumalikku armunõu Liivimaa valitsejatele ja alamatele. Ent suurem

11

hulk tarvitas kurjasti neid armulisi Jumala heategusid ja oli tänamatu ja sõnakuulmatu Jumala vastu. Nad lõid hoopis tuulde ja panid eimiskiks Jumala pikameelelist kannatlikkust ja truud hoiatust; seda nimelt kuulutati neile mitte ainult tema Sõna truude teenrite, vaid ka tulise, 1556. aasta paastuajal kaua nende peade kohal hõljuva sabaga tähe läbi taevast. Kuna nad aga end päevastpäeva ikka enam rüvetasid suuremate ja kurjemate pattude ja himu-deorjusega, nii et ka kõige suuremaid Ja hirmsamaid pattusid ja häbitöid paljudest otse auks ja vooruseks peeti, siis pidi Jumalik õiglane karistus neid viimaks nõnda tabama, et nad kahjuks kõikide moskoviitide ja tatarlaste pilkeks ja naeruks said. See on kogu maailmale küllaltki teada ning kõik arukad ja mõistlikud inimesed, kes tunnevad muistseid Liivimaa kroonikate lugusid, peavad tunnistama, et vana Liivimaa valitsuse, aadli ja peaaegu kõigi linnade ja losside pahupidi pööramine ep olnud mitte moskoviidi, vaid Kõigevägevama Jumala tegu, kes moskoviidi nagu karis-tusvitsaks Liivimaa kallale saatis. Seepärast võivadki liivi-maalased püha prohveti Taavetiga Lausuda: «Issand, Sina oled õiglane ja Sinu kohus on õige» (Psalm 119, värss 137); item: «See on mulle hea, et sa mind karistad, et ma õpiksin tundma sinu õiget kohut> (Psalm 119, värss 71). Ja kui Kõi-gevägevam Jumal iseäralisest armust ei oleks nuhelnud Lii-vimaad, siis oleksid Hesekieli 16. kirjeldatud Soodoma patud, võrreldes praegusaja Liivimaa teiste pattudega, olnud liialtki tühised.

Oleks õige, kui ei satuks unustusse säärased kohutavad näited Jumala õigest kohtust ja säärased haruldased ja imelised lood, mis vanade Liivimaa valitsejate, aadli ja paljude linnade, losside ning linnuste muutumisel ja hävimisel on juhtunud. Samuti tuleks ka meeles pidada kõrgeaulikkude kristlikkude kuningate ja võimukandjate suuri hädasid ja raskusi: võtsid nad Ju sassi aetud Liivimaa provintsi kristlikust armastusest taas enda kaitse alla ja püüdsid teda välja kiskuda moskoviidi lõugade vahelt ja jälle õigele

12

järjele seada, oma eneste pärismaid kaalule pannes. Kõik see peaks Liivimaa järeltulevate põlvede heaks ja ka teistele hoiatava näitena kirja

pandama. Seepärast otsustasin mina oma lihtsameelsuses mitte üksi need kurvad lood, mis meie ajal toimusid Liivimaal, quaeque ipse misérrima vidi (missuguseid ülihaledaid asju oma silmaga nägin), üheks kroonikaks lühidalt kokku võtta ja trükki anda, vaid samuti muistsed sündmused kristliku valitsuse algusest peale, kuivõrd ma need vanadest ustavatest kroonikatest ja raamatutest teada sain. Seesuguse kroonika tahtsin ma teile auväärsetele ja targameelsetele härradele pühendada järgmistel põhjustel:

Auväärne Breemeni linn nimelt on tõesti paljude Liivimaa linnade ja losside ema ja oli peaaegu kogu Liivimaale vaderiks ning aitas peale Jumala selle maa omaenda laste läbi paganlusest ristiusku ja viis selle kõige enne jubedast väärjumala teenimise pimedusest Jumala tundmise õndsust toovasse valgusesse. Sest vanadest Liivimaa ja paljudest teistest kroonikatest on näha selgesti ja vastuvaidlematult, et Breemeni kaupmehed esimestena purjetasid suure ohuga Liivimaa provintsi randa ja seejärel ühe õpetatud preestri, nimelt Meinerti läbi tõid peale Jumala esimestena sinna ristiusku. Seesinane Meinert määrati siis pärast esimeseks piiskopiks Liivimaal. Pärast Meinerti oli Bartold, bleemenlane, teine Liivimaa piiskop; see rajas ja asutas esimesena Riia linna. Pärast Bartoldi oli Albrecht, jällegi Breemenist, kolmas Liivimaa piiskop: see oli kõigi järgnevate Liivimaa piiskoppide krooniks ning selle virkust, vaeva ja tööd ei saagi küllaldaselt kirjeldada. Ka asutas tema Liivimaal kätte võidetud aladel kõik teised piiskopkonnad ja jagas need oma Breemenist pärit kaasmaalastele. Need olid tol ajal ühes piiskop Albrechtiga Liivimaa valitsejad ja isandad ning asutasid ja ehitasid suure usinusega Riia, Tartu ja Kokenhuseni linnad ja Lihula ning veel palju teisi losse ja linnuseid, kirikuid ja kloostreid oma piis

13

kopkondades ja võtsid maa oma vere hinnaga ja pöörasid selle ristiusku.

Kuna aga paganlikud maad Liivimaal hoopis suured ja võimsad olid ja nimetatud piiskop Albrecht oma kaaslastega liiga nõrk oli, siis määras paavst tema toetuseks rüüt-liordu, kes pidi piiskoppe aitama maid edasi võitaja kaitsta.

Ent kui äsjatekkinud Rüütliordu Liivimaa rahvastele ja teistele ümbruses asuvatele vaenlastele vastupanuks liiga nõrk oli, siis reisis piiskop Albrecht Saksamaale abi saama ning tõi oma tungiva üleskutsumise ja kiidetava aukartuse tõttu, mida ta äratas, maale ühe Alam-Saksimaa auliku hertsogi, samuti Albrechti nimelise, ühes teiste krahvide ja paljude saksa rahvast aadlikkudega. Need kõik tulid kui palverändajad teed, vett-ja maadmööda, suures ohus Lii-vimaale ja andsid piiskoppidele ja Ordule suurt rüütellikku abi. Kuna nüüd breemenlased Liivimaal esimesed piiskopid ja valitsejad olid ja nende käes ülem valitsemise võim siin maal oli, siis on kahtlematult kindel, et nad tol ajal ka Liivimaale palju noori mehi, kodanikke ja kodanikulapsi

Breemenist või selle ümbruskonna rahva seast, oma kaasmaalastena ja sugulastena kaasa on toonud. Nendest mõned astusid Saksa Ordusse ja mõned teenisid sõjameestena mittekristlaste vastu. Sest algul olid, nagu teatavad vanad kroonikad, mitte üksnes aadlikud Liivimaal Saksa Ordu väärilised, vaid ka kodanikud linnadest, iseäranis Breemenist ja Lüübekist, ja need tegid Liivimaal mitte vähem head kui aadlikud, vaid otse ka kõige paremat. Ja kuna Breemenist pärit ratsasõjamehed tublid olid, siis edutati neid kõigepealt kui omamaa mehi piiskoppide poolt ja anti neile suured läänid kätte; sellest tekkisid paljud Liivimaa aadlikud. Sest neidsinatseid tuleb õiglaselt aadlikeks pidada, kes oma mehelikkude tegudega kaasa aitasid, et see vägev paganatemaa ära võideti, ristikoguduse külge liideti ja pühale Rooma riigile alla-heideti. Ja veel tänapäeval on siin maal auväärne vana aadlisuguvõsa olemas, nimetatud

14

von Bremen, teie auväärsete, targameelsete härrade kiidetava linna järgi, igaveseks tunnistuseks ja mälestuseks, et need muistsest ajast on Breemenist võrsunud, etc.

Sääraselt arvesse võttes neid suuri heategusid, mis osaks said auväärsetelt breemenlastelt Liivimaale, ja samuti suurt sõprust, abi ja armulist tahtmist, mis teilt auväärsetelt targameelsetelt härradelt Liivimaa provintsile ja iseäranis Tallinna linnale, minu kodulinnale ja isamaale, nende pikaealise raske rõhumise ajal mitmel puhul kristlikust armastusest üles on näidanud, tahtsin mina nagu kord ja kohus selle lihtsa ja puhtsüdamliku teile auväärsetele tar-gameelsetele härradele pühendada ning teie kiidetava linna ja kogukonna auks trükki anda, kõige hoolega ja alandlikult paludes, et teie auväärsed targameelsed härrad võtaksite kõige lahkusega selle minult vastu ja sellest head-meelt tunneksite. Nõndasamuti olen mina alati valmis Kõigevägevama Jumala poole pöörates paluma teie auväärsetele targameelsetele härradele õnnelikku valitsemist ja igakülgset heakäekäiku.

Antud Tallinnas, aastal 1577.

Teie auväärsete targameelsete härrade teenistusvalmis

BALTHASAR RUSSOW. Õpetaja Tallinnas.

LIIVIMAA KROONIKA ESIMENE OSA,

kus lühidalt jutustatakse ristiusu ja krisüiku valitsuse algusest, samuti seesinatse maa olukorrast.

LIIVIMAAST

Liivimaa sai nime liivlastest, kes on põline rahvas ja alati on olnud selle elanikud ja veelgi on, ning kogu Liivimaa on peaaegu 120 penikoormat

pikk, Narvast kuni Meemeli-ni arvates ja 40 penikoormat lai. Esiteks on kogu see maa jaotatud kolme peaprovintsi, nimelt Eestimaa, Lätimaa ja Kuramaa, millel kõigil jälle omad isemaakonnad on. Eestimaa on kõige ülem ja parem ja mahutab endasse Harjumaa, Virumaa, Alutaguse, Vaidla, Otepää, see on Tartu piiskopkond, Järva- ja Läänemaa. Samuti kuuluvad Eestimaa juurde mitmed saared, nagu Saaremaa, Hiiu, Muhu, Vormsi, Prangli, Kihnu, Osmussaar ja veel teised, mis kõik rahvast täis on, ja neist on Saaremaa ja Hiiu kõige suuremad. Saaremaa nimelt on 14 ja Hiiu 9 penikoormat pikk ja 4 penikoormat lai. Nimetatud Eesti maaosade ja saarte elanikud kõnelevad kõik eesti keelt. Mõningatel laidudel aga räägitakse ka rootsi keelt, tunnistuseks, et nende paikade elanikud on võrsunud Rootsist või Soomest. Ent ülemad, aadel ja kodanikkond kõnelesid kõik saksa keelt.

Eesti maakondades on järgmised linnad ja lossid ühes oma alevitega: Harjus nimelt asuvad Tallinna linn ja loss, ühtlasi Kiviloo ja Padise. Virus on Rakvere, Toolse ja Porkuni

16

lossid. Alutaguses asuvad Narva, Etsi ja Nyeschloti kindlused. Otepääl ehk Tartu piiskopkonnas on Tartu linn ja loss, samuti Vernebeke, Kirumpää, Oldentorne, Helme, Rõngu, Rannu. Järvas asuvad Paide, Laiuse, Põltsamaa, Viljandi, Tarvastu ja Karksi lossid. Läänes on Lihula, Koluvere, Haapsalu ja Vigala lossid ühes Pärnu linna ja lossiga. Saaremaal on Kuressare ja Maasilinna lossid ühes oma alevitega.

Teises Liivimaa peaprovintsis, nimelt Lätimaal, kuhu kuulub ka liivlaste provints, on oma ise keel, mida eestlased ei mõista. Linnad, kindlused ühes alevitega selles provintsis on Riia, Kukenois (saksa Kokenhusen), Võnnu, Vol-mari, Lennevarde, Nyemöle, Kerkholm, Dünamünde, Da-len, Üksküla, Ronnenborg, Sosswegen, Segevoldi (Sigulda), Askrad (saksa Ascherade), Smüten, Toreida (Saksa Trei-den), Kremon, Lemsalu, Selborg, Marienborg, Dunenborg, Schwanenborg, Frauenborg (läti Saldus), Lutzen, Rositen (läti Rezekne), Marienhusen, Jürgensborg, Rope, Bürtnick, Trikata (saksa Trikaten), Ruigen, Purkel, Ermis, Hochro-sen, Mojan, Erle, Barsom, Kaltsenov ja palju teisi.

Kolmandasse peaprovintsi, Kuramaa külge, kuulub ka Semgallia. Selle provintsi rahvad kõnelevad kura ja liivi ning mõningates paikades ka leedu keelt ja neid lahutab Düüna (Väina) jõgi lätlastest. Lossid ja alevid Kuramaal on Miitavi, Goldingen, Kandava (saksa Candow), Dobele (saksa Dobbeleen), Dürben (Durbe), Vindavi, Tukkumi (saksa Tuckem), Nyehuss, Talsen, Grubin, Pilten, Angermünde, Dondangen, Amboten ja Hasenpoteni alev. Bauskenborgi (läti Bauske) loss on Semgallias.

Kõigist lossidest ja alevitest neis kolmes peaprovintsis ja saartel on ainult 9 müüridega linna, suuri ja väikesi, nimelt Riia, Tallinn, Tartu, Narva, Viljandi, Pärnu, Võnnu, Volmari ja Kukenois (saksa Kokenhusen). Kõigis neis linnades, lossides ja nende juure kuuluvates alevites elasid ja valitsesid Ordu ajal sakslased.

17

Seda maad piiravad idast moskoviidid, lõunast leedulased ja preislased, läänes asub meri ning vastu põhja on Soomemaa põiki üle mere.

Liivimaal on ka iseäranis palju aadlimõisu, külasid ja palju aadlikke, pärit saksa maadest, ning see maa on üsna tasane ja seal on palju soid, metsi, salusid ja rägastikke, samuti palju seisvaid järvi ja kalarikkaid jõgesid. Nii ei ole kogu maal, eriti Eesti pinnal, ainsatki lossi, alevit, talu või küla, kus ei oleks mitte toredaid järvi või jõed ja ojad mööda ei voolaks. Neist saab igasugu kalu ja vähki, ja nii rikkalikult, et ka ühelegi talupojale ei keelatud oma tahtmist mööda kalu ja vähki püüda ja müüa. Liivimaa seisvatest järvedest on Peipsi ja Võrtsjärv kõige suuremad. Peipsit nimelt arvatakse 15 penikoormat pikaks ja 7 penikoormat laiaks ja see asub kagupoolsel piiril, mis Eestimaad Venemaast eraldab, ning sel on 72 sissevoolu ja üks väljavool Narvast mööda suurde merre. Võrtsjärv on 2 penikoormat lai ja 7 penikoormat pikk ja asub Viljandi, Tarvastu ja Tartu piiskopkonna võimualade vahel. Mõlemad nimetatud järved on väga kalarikkad ja toidavad palju kohti suvekuudel, kogu Eestimaad aga talveajal reeteega igasuguste kaladega.

Ning kuigi suuri jõgesid ja voolavaid ojasid Liivimaal iseäranis palju on, siis on Düüna (Väina) ometi kõige uhkem ja suurem. See tuleb Venemaalt ning voolab Riia linnast mööda suurde merre ja ep ole teps mitte väiksem kui Elbe Hamburgi all.

Nii on sellel maal ka suures külluses jahiloomi: põtru, jäneseid, hirvi ja igasugu metslinde. Neid kõiki tohtisid talupojad püüda ja müüa ilma ühegi keelu ja takistuseta. Peale selle käib see maa mee, lina, rukki ja teiste viljade saagi poolest mitmest maast üle. Juba üksi Tallinna linn võib vabalt igal aastal ilma vähimatki puudust tundmata üle kümne tuhande sälitise rukkeid ära anda, kaasa arvamata seda, mida teised linnad ja alevid suudavad ära anda, ning seda nii odava hinna eest nagu vist mitte kuskil kogu

18

maailmas. Terve sälitis rukkeid või linnaseid võidi talupoegadelt 12 taalri eest veel viimase ordumeistri ajal osta ning sälitis ja vakk on siin maal ka suuremad kui paljudes teistes maades ja linnades. Seepärast vedas palju hollandi, Lüübeki ja teisi laevu mitutuhat sälitist rukkeid Liivimaa linnadest välja.

Niisama ei olnud siin maal ka puudust iga laadi karjakasvatusest ja loomadest. Kolme taalri eest nimelt võidi osta uhke rasvane härg ja nuumatud siga pooleteise taalri eest. Peale selle oli Liivimaa linnades venelaste, Liivimaa aadli ja talupoegadega säärane suurepärane kauplemine, missugust ühelgi maal ega linnas ei saaks paremat ollagi, iseäranis aga Riias ja Tallinnas, missugused linnad üle viiekümne saksa penikoorma teineteisest kaugel on. Ja mõlemal neist on niisugune tore kaubaladu ja staapel paljude rahvaste ja maade kaupasid nagu seda üheski linnas kogu Läänemere ääres ei leidu, välja arvatud ainuüksi Danzig. Seetõttu on palju vaesrahva lapsi, kes Saksa maadest siia tööle tulid, pea rikkaks ja võimsaks saanud. Ning kuna see maa ka sakslaste

võõrastesmajaks oli ning sakslaste käes siin võim ja valitsus oli, siis pidas mittesaksa rahvas neid nii suures aus ja tähtsuses, et ta isegi kõige alamat mõisa-teenrit ja käsitöölist härraks ja junkruks pidas. Ning mõi-sasulasele või käsitöösellüe oli suureks häbiks ja teotuseks siin maal jala käia või rännata. Tema saksa keele tõttu nimelt toimetati teda aadlikkude poolt rahata ja talupoegadelt üsna vaese maksu eest vankri ja hobusega kuhu ta aga tahtis; teel aga ei tarvitsenud tal muretseda söögi ja moona eest, seda sai sakslaste käest muidu ja mittesaksa talu-poegadelt endale ja oma kronule ühe Lüübeki kuuepennise eest terve ööpäeva jaoks. Ning sakslasele, olgu ta kuitahes tähtsusetu ja vaene, pandi üpris pahaks, kui ta mõne härra või aadlimehe mõisast mööda läks: seal oli iga sakslane oma saksa keele tõttu alati teretulnud külaline ning sai kõik muidu. Kui aga sakslane midagi karistusväärset oli teinud või nuhtlust ära teeninud, siis käidi temaga tema

19

saksa soo pärast õrnemalt ümber kui mittesakslasega. Ka ei tahetud sakslasi hea meelega põlatumate ametite peale võtta, teiste sakslaste häbiks. Ühe sõnaga Liivimaa oli seesugune maa, et kõik need, kes sinna saksa ja teistest maadest tulid ja maa laadi ja häid päevi õieti tunda said, pidid ütlema ja tunnistama: Livland—Blivland! (Liivimaa — Jää-mamaa!) Sest siin ei puudunud midagi sellest, mis siin maa peal võimaldab inimeslikku lõbu, rõõmu ja head elu. Ent selles pikas sõjas moskoviidiga muutusid kõik nimetatud tõredused, rõõmud ja heakäekäik sootuks.

See maa oli täiesti metsik ja paganlik, enne kui see sakslaste poolt võideti ja ristiusku pöörati, ning elanikud ei teadnud mingeist linnadest, alevitest, lossidest, kirikutest ega kloostritest midagi, kuni sakslased need siin ehitasid. Ja enne ristiusu tulekut pidasid paganlikud liivimaalased igasugu koleduslikku väärjumalateenistust päikese, kuu ja tähtedega, samuti ka madude ja teiste loomadega. Ka pidasid nad mõningaid salusid pühadeks, kust ühtki puud ei tohtinud raiuda. Ning selles pettekujutluses uskusid nad, et see, kes arvatud pühamikus ühe puu ehk põõsa maha raiub, jalamaid sureb. Säärane ebausk ja tühi pettekujutlus on veel tänapäevalgi mõningates paikades püsima jäänud, kus Jumala Sõna ei õpetata.

Selle maa valitsejad olid: Esiteks härra ordumeister oma komtuuride ja foogtidega, selle järele Riia peapiiskop ühes nelja piiskopiga Tartus, Saaremaal, Kuramaal ja Tallinnas. Ordumeister pidas oma õukonda maavürstina Võnnus, peapiiskop Kukenoisis, Tartu piiskop asus Tartu lossis, Saaremaa piiskop Kuressaares ning Kuramaa piiskopil oli Piltenis ja Tallinna piiskopil oli Porkunis Virumaal oma koda. Kõikidest neist Liivimaa valitsejatest komtuuridest, foogtidest, toomhärradest ja munkadest ep ole enam ühtki olemas. Need kõik ajas ja kihutas moskoviit maalt välja või need hukkusid muidu.

20

KUIDAS LIIVIMAA ESMALT LEITI JA RISTIUSKU PÖÖRATI

1. Kuidas Breemeni kaupmehed Liivimaa leidsid, 1158.

Meie Issanda aastal 1158, keiser Friedrich Barbarossa ajal, purjetasid Breemeni kaupmehed esmalt Liivimaa alla ja astusid randa, kus liivlased elavad, vastu tahtmist tormi ja maruilma tõttu, ja leidsid eest kurja paganliku rahva. Ja kui paganad seal kristlikke kaupmehi silmasid, siis astusid nad jõledal kombel kaupmeestele vastu, võtsid nende vara ja tapsid neist mõned. Kaupmehed panid laskmise, pildumise ja löömisega vastu ja lõid ka palju paganaid maha. Lõpuks sõlmiti rahu, mida nad mõlemalt poolt vandega tõotasid truisti pidada. Siis rõõmustasid kaupmehed, said suurt julgust ja asusid kindlalt maale, sest neile näis, et Jumal nad on siia saatnud. Ning neil oli oma laevades hulk kaupa, mida nad suure tulu ja kasuga teise kauba vastu vahetasid. Siis sõlmisid nad tulevikuks paganlikkude liivlastega kindla rahu selleks, et nad tihti võiksid siia tagasi tulla. Ning kõik need, kes nendega koos tuleksid ja siin tahaksid kaubavahetust pidada, peaksid olema sellesse rahusse kaasa arvatud ja teretulnud. See sündis Düna-münde lähedal Liivimaal ning Breemeni kaupmehed sõitsid taas oma maale ja tulid sagedasti jälle oma kaubaga ja veel palju teisigi kaupmehi hulgaviisi, keda kõiki hästi vastu võeti. Ja see kestis kaua aega ning neil õnnestus kõik. Viimaks tulid nad oma kaubaga siia maale kuni kuue penikoorma kaugusesse ja seadsid sinna paganate loaga oma kaubalao ning neist jäid paljud sinna peatuma. Pärast seda andsid neile paganad voli sinna kaubamaja ehitada. Siis ehitasid nad Düüna kaldal mäele toreda hoone ja linnuse, niivõrd tugeva, et nad muretult said siin asuda. Ning seda linnust nimetati Ükskülaks. Ent paganad ei uskunud, et neile sellest midagi kurja võiks tekkida. Varsti pärast seda

21

ehitati ka Daleni loss. Need olid kristlaste esimesed kindlused Liivimaal.

2. Piiskop Meinert, kuni 1193.

Kord tuli keegi õpetatud preester, nimega Meinert, munk Segebergist, nende kaupmeestega koos maale. See preester pidas end seesuguselt üleval, et talle igamees heasoovlik oli. Seesama hakkas paganatele suure usinusega jutlustama ja neid õpetama nii, et ta paljusid usule pööras. Selle uue Üksküla linnuse ümbruses elas paganlik mees, kes väga rikas ja vägev oli sõprade ja varanduse poolest. Selle mehe nimi oli Kaupo ning Jumala armu läbi sai ta kristlaseks ja ühes temaga paljud tema sugulastest ja sõpradest. Need kõik lasksid end sellest preester Meinertist ristida, mille üle kaupmehed üpris rõõmustasid. Ning kui

maal kuuldavaks sai, et Kaupo oma sugulaste ja kaaslastega olevat kristlaseks saanud, siis tõusid leedulased, venelased, eestlased, saarlased ja kuramaalased üles ja võtsid sõjariistad kätte, kui kuulsid, et ristiusk oli jõudnud Liivimaale ja siin laiali laotatakse.

See preester Meinert reisis paavsti juure, et siia maale piiskoppi saada, ning temaga läks Kaupo koos teiste kristlastega. Ja kui nad Rooma jõudsid, siis määras paavst Aleksander III, pärinud ja kuulda saanud selle maa ja rahvaste asju, selle preestri Meinerti piiskopiks ja tegi talle kohuseks ning käskis ceda Liivimaal jutlustada ja jõudu mööda kõige paremat, mis võimalik, teha. Sündinud aastal 1170.

Kui nüüd piiskop Meinert ja Kaupo taas Liivimaale tulid, siis said Liivimaa kristlased väga rõõmsateks, et neil nüüd piiskop oli. Ja tema piiskopitool asetati sinna, kus nüüd on Riia. Ning kristlaste võim kasvas siin maal väga ja see piiskop Meinert jutlustas usinasti ning pööras paljusid sellest paganlikust rahvast. Ta oli piiskop 23 aastat ja suri aastal 1193.

33

3. Piiskop Bartold, kuni 1204.

Siis läkitasid kristlased Breemeni peapiiskopi juure saadikuid, et ta neid aitaks jälle piiskoppi saada. Siis saadeti neile keegi Breemenist, nimega Bartold, kes teiseks Liivimaa piiskopiks sai. Kui see piiskop Liivimaale oli jõudnud, siis tõusid liivlased, venelased ja leedulased üles ja tahtsid piiskoppi koos kõigi kristlastega Liivimaalt välja kihutada. Aga piiskop Bartold ja teised kristlased hakkasid rüütellikult vastu. Siis sai Kaupo surmavalt haavata ja Kukenoisi juures lahinguväljal langes 300 kristlast. Aga kristlased jäid peale ja said pikapeale juba rohkem abi. Varsti pärast seda suri Kaupo haavadesse, mida ta oli saanud.

See piiskop Bartold alustas esmalt Riia linna ehitamist, mis eestlasi üpris pahandas. Seepärast valmistusid nad kõige väega ja tulid Riia alla, et takistada alustatud ehita-mistööd. Ent seal oli palju palverändajaid kristlastele appi tulnud. Nendega ühes läks piiskop Bartold vaenulistele eestlastele vastu ja pidas nendega lahingut. Seal siis tapeti piiskop Bartold, pärast seda, kui ta 11 aastat oli valitsenud, ning ühes temaga löödi maha üle 1100 kristlase, ja paganaist langes 600. Ent kristlased jäid ikkagi peale.

4. Piiskop Albrecht, mõõgavennad ja nende meister Vinno. Lihula piiskop Hermann.

Kui piiskop Bartold surnud oli, siis olid kristlased väga kurvad ja läkitasid saadikud Breemeni peapiiskopi poole ning palusid teda, et ta neile taas teise piiskopi saadaks. Samal ajal oli Breemenis üks õiglane mees nimega Albrecht. See kinnitati paavst Innocentius III poolt Liivimaa

kolmandaks piiskopiks. Ka seadis paavst ühe rüütliordu piiskop Albrechtile abiks, missuguse ordu vennad elagu Liivimaal ja aidaku nüüdsest peale kogu maa võita. Siis andis ja
23
kinnitas paavst sellele ordule kõik võidetud maad ja inimesed Liivimaal ning kõik selle, mis nad ja nende järeltulevad põlved iganes võitma saavad, need maad võisid nad kui vabad pärisisandad omaks pidada ja pidid püha kiriku kaitsjad olema. Neil orduvendadel tuli kanda valgeid kahe ristatud mõõga ja punase tähega mantleid ning neid nimetati mõõgavendadeks.

Samal 1204. aastal valiti selle ordu peaks ja mõõgavendade meistriks üks õiglane mees, nimega härra Vinno. Ning piiskop Albrecht ja Vinno olid seepeale virgasti ametis, et saada palju aadlimehi ordusse. Ja paljud reisisid Jumala auks ja paavstliku patukustutuse pärast Liivimaale kristlaste vaenlaste vastu võitlema. See meister Vinno võitles üpris sagedasti mittekristlastega ja tappis ühe venelaste vürsti koos 600 venelasega ühe korraga ning võttis Gertsi-ke (läti Jersika) ja Kukenoisi lossid paganate käest tagasi.

Sel ajal seadis piiskop Albrecht Lihula ja Ugaunia piiskopkonnad ning Breemeni abt, nimega Hermannus, oli esimene Lihula piiskop. See ehitas seal Lihula lossi ja nunnakloostri. Seejärel määrati Hermannus Ugaunia stifti esimeseks piiskopiks. Samal ajal alustas piiskop Albrecht paljude kirikute ja kloostrite, peale selle Riia toomkiriku ja Dünamünde kloostri ehitamist. Viimase ühendasid siis orduhärrad Dünamünde lossi ehitusega.

5. Rootslased Lihulas 1208. Saaremaa stift.

Anno 1208, kui Lihula piiskop Hermann piiskop Alb-rechti juures ära oli käinud, tuli kuningas Johannes, esimene sellenimeline, sõjaväega Rootsimaalt Liivimaale ning tal oli preestreid ja piiskoppe kaasas, et paganlikke eestlasi ristiusus õpetada. Ning kui kuningas Rohukülla oli jõudnud, tungis ta otse läänlastele peale ja võttis samal ajal Lihula lossi ära ja pani oma piiskopi mõne preestriga sinna sisse, samuti pealik Caroluse 500 mehega sinna kaitse-
24
väeks. Pärast seda purjetas kuningas tagasi Rootsimaale, käskides oma rahvast Lihula lossi kindlasti kaitsta. Kui nüüd kuningas Liivimaalt oli lahkunud, siis hakkasid jälle saarlased ja läänlased sama lossi kõige väega piirama ja tulega ähvardama. Ning kui rootslased välja, vaenlastele vastu olid tunginud ja ei uskunud, et need on nii tugevad, piirati nad kõik sisse ja löödi maha. Seepeale läksid saarlased ja läänlased tormiga lossi peale, võtsid selle ära, tapsid piiskopi, samuti asevalitseja Caroluse ühes kõikidega, kes seal olid, ja põletasid ning hävitasid lossi maatasa.

Sel viisil jäid nii sakslased kui ka rootslased Lihula lossist ja kogu Läänemaast jällegi ilma. Sellest kurvastusid üpris piiskop Albrecht ja kõik kristlased sel maal. Varsti pärast seda aga pidas piiskop Albrecht jälle läänlaste vastu sõda ja sundis nad sõna kuulma. Siis tuli neil Lihula loss uuesti üles ehitada ning sinna määrati ja seati üks teine piiskop, samuti nimega Hermannus. Tol ajal oli toomkirik Vana-rPärnus, kuna tervel Eestimaal ei olnud veel ehitatud ühtegi linna ega alevit. Aga pärast seda, kui Haapsalu oli ehitatud, seati piiskoplik toomkirik Vana-Pärnu asemel Haapsalusse. Ning pärast seda aega, kui Kuressaare Saaremaal oli rajatud, viidi piiskopikoda Lihulast Kuressaarde. Siis kaotas Lihula stift oma nime ning nimetati Saaremaa piiskopkonnaks.

6. Taanlased Eestimaal. Tallinna asutamine, 1223.

Kui piiskop Albrecht läänlastest jälle oli jagu saanud ja neid sõna kuulma oli sundinud, tundis Taani kuningas Waldemarus II samuti, et ta on kohustatud oma õnne eestlaste kallal katsuma ja saatis Liivimaale sõjaväe ette, kes Harju, Viru ja Järvamaa alla heitis. Mõni aasta pärast seda aga tuli Taani kuningas Waldemarus II ise hulga rahva ja Lundi peapiiskopiga Liivimaale ja alustas Tallinna linna ehitamist anno 1223. Samuti ehitasid hiljem sakslased ka

25

Rakvere ja Narva lossid, et sealt ümberkaudseid maid alla heita ja kaitsta. Siis pikapeale asutasid ja ehitasid hoolega Taani piiskopid Tallinnas üks teise järele ka kõik kirikud ja kloostrid Harjus ja Virus Taani kuningate helde abistusega.

7. Meister Vinno surm, 1223.

Samal ajal, kui taanlased Liivimaal vägevateks said, ei viivitanud ka piiskop Albrecht ja meister Vinno sõdimise ja ehitamisega. Nii tegi meister Vinno palju häid tegusid ja ehitas Segevoldi, Võnnu ja Askradi lossid. Seal aga oli keegi, kes meister Vinnot salaja kangesti vihkas. Ning kui sellele äraandjale aeg paras paistis, siis tappis ta meistri ühes tema kaplaniga. See oli hea meistri lõpp pärast seda, kui ta 18 aastat oli valitsenud. See äraandja, kes oli Võnnu foogt, saadi kätte ja ratastati. Juhtunud anno 1223.

8. Meister Volquin ja Alam-Saksi hertsog Albrecht.

Aastal 1223, pärast Vinno surma, valiti jälle Liivimaa mõõgavendade meistriks keegi vend, nimega Volquinus. See meister oli otsekohene, õiglane ja oma ordule truu. Ta ehitas Viljandi lossi, mis eestlasi väga pahandas. Ning kui meister oma orduvennad ühes mõninga sõjarahvaga

Viljandi lossi kaitsjateks saatis, siis tungisid eestlased teel neile kallele ja tapsid nad kõik. Kui aga nähti ja taibati, et paganad olid piiskoppidele ja ordule liiga vägevad, siis oli see piiskop Albrechtile põhjuseks reisida üle mere Alam-Saksimaale abi tooma. Ning kui ta Alam-Saksimaale oli jõud-nud, siis sai ta Alam-Saksi hertsogi Albrechti nii kaugele, et see ühes oma rüütlite ja palverändajatega Liivimaale kristlastele appi tuli. Kui nüüd eestlased seda kuulsid, et palju kristlasi olevat maale tulnud, kogunesid nad, et võidelda

26

nende rändajate vastu ja neid jälle minema kihutada.

Too Alam-Saksi hertsog Albrecht võeti Riias meister Vol-quini poolt suure auga vastu. Siis pöördus hertsog meistri poole ja lausus: "Armas meister, meie tulime siia palverändajatena Jumala vaenlasi rammestama, ning kuhu teie lähete, sinna läheme meie oma palverändajatega ja tahame head ja kurja üheskoos teiega kannatada." Nii läksid hertsog ja meister eestlaste vastu ja seal võideldigi ägedasti ning üle 1500 pagana löödi maha, teised aga põgenesid võsasse ja padrikutesse. Kristlased ägajaid võitjateks ning nad kaotasid ainult 60 meest ja kaks orduvenda. Kui nüüd hertsog ja meister olid osa eestlasi sõna kuulma pannud, läksid nad üpris rõõmsatena Riiga tagasi. Ning kui nad sinna olid jõudnud, tõusid järvalased ühes neile appi tulnud saarlastega jälle üles. Nüüd läksid hertsog Albrecht ja meister Vol-, quin uuesti sõjaväljale ja nad jõudsid Järvamaale, kus nad ka saarlasi eest leidsid, ning tekkis jälle suur võitlus, Kandle väljal, kus tapeti paljud paganad ja samuti mõningad kristlastest. Siis oli mõnda aega rahu ning hertsog Albrecht reisis jälle Alam-Saksimaale pärast seda, kui ta Liivimaal oli hulk rüütellikke tegusid korda saatnud.

9. Volquin võidab Tallinna.

Kuna nüüd meister Volquin ühes oma orduga Liivimaal aina vägevamaks läks, siis ei meeldinud see Tallinna taanlastele. Seepärast arutlesid nad, kuis teha, et meister rahulikult paigal püsiks, nõnda et nad ise omale maid võidaksid ja oma kanda Liivimaal laiemalt kinnitaksid. Kuna Tallinn neil hästi kindlustatud oli ja neil ka vägev kuningas oli, kes neid hästi aidata suutis, siis mõtlesid nad säärase kavaluse välja, et nad meistri juurde vale saadiku läkitasid, nagu tuleks see paavsti poolt. See pidi meistrile

27

paavstilt sõna tooma, et pidagu meister rahu ja ärgu lämbutagu ega tülitagu edaspidi paganaid, välja arvatud juhtumised, kus paganad peaksid kristlaste maadesse tungima ja seal kahju tegema. Selle sõnumi pärast kohkusid ja kurvastusid üpris meister ja kogu ristirahvas Riias ja ei teadnud, kuis seda mõista. Oli ju paavst ise asutanud ja kinnitanud

selle ordu ja selle vendadele lubanud kõik, mis nad paganatelt võidavad, vabalt omaks pidada ja igavene aeg kui vabad pärishärrad valitseda. Kui aga taibati, et asi saadikuga võlts oli, siis saadeti ta nõnda minema, et ta teist korda enam ei himustanud sinna ilmuda. See pani meister Volquini taanlastelt Tallinna lossi ühes linna ja kõigi sinna kuuluvate maadega ära võtma, mis siis ka sündis. Kui nüüd meister Volquin taanlaste valitsusest Liivimaal võidu oli saanud, siis ehitas ta Tallinna tugeva linnuse kividest ja väga kõrgete müüridega ja tornidega, nagu see veel tänapäeval silmade ees näha on.

10. Tartu võitmine 1230.

Tol ajal oli venelaste käes veel Tartu loss, mida nende keeles nimetatakse Juriovgorodiks, ühes ümbruse maadega. Ja pärast seda, kui ka kristlased kord seal oma õnne olid katsunud ja mitte midagi kätte ei saanud, püüdsid nad samadelt venelastelt rahu nõutada. Need aga ei tahtnud rahu teha, vaid olid oma kindluse tõttu üliuhked ja suurelised, mis piiskop Albrechti, meister Volquini ja kõiki ordu-vendi üpris pahandas. Seepärast valmistusid nad kõik salaja ja suure tõsidusega veel kord õnne katsuma Tartu venelaste kallal. Ugaunia piiskop Hermann ja Orlamünde krahv Albrecht, kes ordule appi oli tulnud, asusid sama väe juurde. Kui nad nüüd kogunisti valmis olid, läksid nad terve koguga Võrtsjärve poole ja tõttasid sealt edasi Tartu alla. Ning tol ajal ei olnud Tartu veel müüridega linn või loss,
28
vaid ainult puust loss, plankudest ehitatud ja mullavalliga kindlustatud.

Selle üleandmist nõudsid nüüd sakslased alguses heaga. Venelased aga vastasid oma kombel ülbete sõnadega ja lootsid abile Novgorodist ja Pihkvast. Sakslased aga, nähes, et lossi ilma väevõimuta kätte ei saa, hakkasid sellele päris tõsiselt tormiga peale tungima. Ning kuigi venelased ja eestlased end mehiselt kaitsesid ja sakslastele tulega ning ka oma parema seisundi poolest suurt kahju tegid, said sakslased ikkagi neist võidu. Nad võtsid tormijooksuga lossi ära ja tapsid kõik venelased ja eesüased, kes seal asusid, maha koos lossi isandaga ning põletasid ja hävitasid seejärele lossi täiesti. Kui aga päästevägi Pihkvast tulija kuulis, et Tartu sääraselt oli langenud, läks see kurvalt jälle tagasi. Kristlased aga kogu maal olid selle tohutu võidu pärast ülirõõm-sad. See sündis 1230. aasta paigu.

11. Eestlaste allaheitmine. Tartu stift.

Kui nüüd eestlased, saarlased ja teised, kes kristlastest ära olid langenud, sõnumit Tartu üle kuulsid, siis kohkusid nad üliväga ja

pöördusid suures hirmus piiskop Albrechti poole ja palusid armu ning lasksid kõik vangistatud krisüased, kes nende käes olid, taas vabaks. Samuti lubasid nad maksu, mis nad seni võlgu olid jäänud, kahekordselt tasuda.

Seepeale pidid eestlased igalpool kokku tulema ja peale kirikute ja kloostrite ka oma enda maju ja külasid üles ehitama. Ning kõik need, kes end seni kaua padrikutes peidus olid hoidnud, pidid välja tulema takistamatult oma põldu harima, mis palju aastaid enam ep olnud sündinud. Need eesüased aga, kes sakslaste vastu ausad olid olnud, vabastati maksust ja mõisateenistusest. Sellest said priimehed Liivimaal oma alguse ning palju neist maitsevad seda priiust kuni tänapäevani.

29

Kui nüüd igal pool kogu Eestis oli hea rahu, siis alustas Ugaunia piiskop Hermann hävitatud Tartu lossi uuesti ülesehitamist kivist ja lubjast ja teostas ka seda, nagu see nüüd veel seisab, ning paigutas oma tooli sinna. Selle uue Tartu lossi määras piiskop Hermann neljale mehele, keda ta sinna pani pealikuteks, nimelt oma vennale Diderickile, Engelbrecht von Tisenhusenile, Helmold von Lüneburgile ja ühele vanahärrale von Dalenile. Emajõe äärde asutas ta Tartu toomkiriku ja seadis oma venna Othmari sinna praostiks ning läänistas ja andis sinna juure veel palju külasid. Siis kaotas Ugaunia stift oma nime ning nimetati nüüd Tartu piiskopkonnaks. Toomhärrasid hüüti tol ajal Tartus kanoonikuteks ja regulaarideks. See Tartu piiskop Hermann ehitas ka palju kirikuid ja kloostreid, samuti Kärkna (saksa Falkenau) kloostri, ja ta elas kaua. Ning pärast Rooma reisi, 77-aastane ja pime, läks ta mungaks Kärkna kloostrisse ja heitis seal hinge. Enne aga andis ta stifti üle ühele Aleksandrile, keda ta väljastpoolt oli kutsunud ja kes teiseks Tartu piiskopiks sai.

12. Krahv von Arnstede.

Tol ajal tuli Liivimaale Tüüringist paljude palverändajatega krahv von Arnstede, kes meister Volquiniga talvepäe-vil saarlaste vastu sõdimas käis ja peaaegu 2300 inimest, noori ja vanu, maha lõi ning saarlasi võitis ja sõnakuulmisele sundis. Pärast seda võitu läks meister Volquin palverändajatega Semgalliasse ning sõdis ka nende rahvastega ja tappis neist korraga 1600. Samas lahingus langes ka üle 300 kristlase. Seejärele läksid semgallased taas meistri vastu ja astusid temaga lahingusse, mille nad jällegi kaotasid ja kus neist langes üle 500 mehe ning kristlastest kuni 200.

Seepeale hakkasid leedulased liikuma ja kogusid palju sõjaväge meistri vastu. Meister ägaja krahv Tüüringist oma

30

palverändjatega valmistusid samuti. Seal sõditi siis mõlemal poolel üpris tõsiselt, nii et tapeti üle 2000 leedulase ja meistri rahvast 600. Sakslased aga jäid peale ja said kuni 1500 hobust saagiks. Pärast seda, kui ta kristlaste eest oli vapralt võidelnud, läks krahv oma palverändajatega jälle koju omale maale.

13. Meister Volquini lõpp, 1238. Aja kiitus.

Pärast seda aega tuli üks Dannenbergi krahv ja härra Johan Haseldörp hulga palverändajatega Liivimaale kristlaste vaenlaste vastu sõdima. Meister Volquin ühes oma rahvaga võttis kõik oma jõu kokku ning läks terve sõjaväega ühes krahvi ja palverändajatega välja ning liikus siis suure väega Leedumaale. Leedulased aga olid samuti sõjavalmis ja astusid meistrile vastu. Siis võideti kristlaste vägi ning meister Volquin ja krahv von Dannenberg ühes 48 or-duvennaga ja paljude palverändajatega langesid selles lahingus. Juhtunud anno 1238. Nii sai otsa see auväärne meister pärast seda, kui ta oli valitsenud 15 aastat, palju head teinud ja oma valitsuseajal hulk vaeva näinud.

Riia piiskopp Albrechti ja meister Volquini aegadel aga ei tulnud üksi Alam-Saksimaa hertsog Albrecht, Orlemün-de krahv Albrecht, Arnstede krahv Tüüringist ja Dannenbergi krahv Liivimaale, vaid nii tol ajal kui ka hüjem veel palju teisi vürste, nagu näiteks Waldemarus, Taani kuningas, Barnimus, Pommeri vürst, mõned krahvid Holsteinist, Stadest, Oldenburgist, Lippest ning teisi krahve ja härrasid. Ning mitte omaenda kasu pärast, vaid kogu armsa ristirahva eest, et edendada selle heakäekäiku, need tulid pikka teed suures ohus maad-ja vettmööda Liivimaale ja andsid piiskoppidele ja meistritele suurt rüütellikku abi, andes oma vara ja vere vaeste paganlikkude maade ristiusku pöö-ramiseks.

31

14. Mõõgavendade lõpp, 1238.

See meister Volquin alustas ka oma elu ajal, aastal 1234, Preisimaa kõrgmeistri Hermann von Salza ja kogu Saksa Ordu juures kõikide Liivimaa mõõgavendade Saksa Ordule värbamist, mis aga niipea ei võinud sündida Taani kuninga vastuseisu tõttu. Sellel nimelt oli nõudmisi mõõgavendade vastu Tallinna linna ja juurekuuluvate maade pärast. Lõppeks aga peale Liivimaa meistri ja mõõgavendade pidevat pealekäimist ja Preisimaa orduhärrade kauast kaalumist ja kuna mõõgavennadki Taani kuningaga ära leppisid, võeti nad Saksa Ordusse vastu ja liideti sellega. See kinnitati paavst Gregorius IX poolt aastal 1238, just selsamal ajal, kui meister Volquin tapeti.

LIIVIMAA KROONIKA TEINE OSA. Esimesest Saksa Ordu meistrist Liivimaal kuni viimaseni.

1. Hermann Balke , Liivimaa Saksa Ordu esimene meister, 1238—1245.

Meister Volquinus oli Liivimaal ühes piiskop Albrechti-ga palju-rüütellikke tegusid teinud ja viimaks Preisimaa sakslaste juures nii kaugele jõudnud, et Liivimaa Mõõgavendade Ordu pidi võetama Saksa Ordusse vastu ja liidetama sellega. Vahepeal lahingus surma saanud ei jõudnud ta enam ise Saksa Ordut endale saada. Siis määrati pärast tema surma aastal 1238 Liivimaa Saksa Ordu esimeseks meistriks Hermann Balke, kelle nimi mõningate juures, võib-olla tema suurepäraste tegude pärast, on ka Hermann Falke (= haugas). Ta oli enne seda 7 aastat Preisis maameis-ter olnud. See meister tõi esimesena Liivimaale Saksa Ordu rüü, millesse ta oli riietatud. Sellega lõpetati Mõõgavendade Ordu Liivimaal ja alguse sai uus vendlus — Saksa Ordu.

Selle meistri ajal anti keiser Friedrich II loal ja paavst Gregor IX vaheltsobitusel, kel tol ajal Liivimaal uhke saatkond oli, Tallinna linn ühes kõigi sinnakuuluvate maadega Taani kuningale sõpruses, kuigi vastumeelselt tagasi. Seevastu jälle kinkis Taani kuningas Liivimaa Saksa Ordule kogu Järvamaa igaveseks ajaks ja läkitas ka arvuka sõ-javäe ordule abiks mittekristlaste vastu. Selle väe seadis meister Hermann Falke venelaste vastu valmis, kes ordule

33

ja iseäranis Tartu piiskop Hermannile järelejätmatult suurt kahju oli teinud — venelaste käest äravõetud Tartu lossi pärast. Seepärast tungis meister suure väega Venemaale Isborski alla ja võitles seal venelastega, tappis neist palju maha ja ajas ülejäänud põgenema. Siis asusid meister ja Tartu piiskop terve sõjaväega Venemaal Pihkva alla leeri ja tahtsid linna tormiga võtta. Venelased aga Pihkvas palusid rahu ja olid valmis ordu alla heitma, mis siis ka Vene vürsti Gerpolti loaga sündis. Siis anti mõlemad, Pihkva loss ja linn, meistri käsutusse ja meister pani lossi ja linna hulga orduvendasid ja ristirahvast, ning kõik kiitsid ja tänasid Jumalat suure võidu eest ja läksid seejärele jälle Liivimaa-le. Aga siis, kui kirjutati 1244, võitis Novgorodi vürst Aleksander ordult Pihkva uuesti tagasi. Kristlased hakkasid küll rüütellikult vastu, aga lõpuks pidid nad alla andma. Seal tapeti 70 orduvenda hulga saksa meestega ning 6 venda võeti vangi ja piinati surnuks. See meister valitses 6 aastat ja suri aastal 1245.

2. Hinrich von Heimborg, Liivimaa Saksa Ordu teine meister, 1245—1247.

Aastal 1245 määrati Preisimaa kõrgmeistri poolt Heinrich von Heimborg Liivimaa meistriks. Selle meistri ajal valitses Riiga 4.piiskop Nicolaus, kes Riias Paljasjalgsete-munkade kloostri ehitas. See meister lahkus ametist ihu-rammestuse tõttu, kui ta 2 aastat oli valitsenud.
34

3.Diderick von Groningen, Liivimaa Saksa Ordu kolmas meister, 1247—1250.

Anno 1247 saatis Preisimaa kõrgmeister Conrad, Tüü-ringi markkrahv, ühe teise meistri Liivimaale nimega Dide-rick von Groningen. See meister kogus hulga rahvast kuramaalaste vastu ja tungis nende maale ning tappis palju
34
kurelasi. Ta jäi sinna maale mõneks ajaks ning ehitas seal Goldingeni ja Amboteni, pani palju rahvast nendesse lossidesse ja laskis igal pool kurelastele kuulutada, et kõik need, kes nõus on ristimise kaudu ristiusku astuma, ordule alla andma ja maksu maksma, jäävad ellu. Aga ristimine oli neile vastu karva, mispärast suur riid tekkis ning mõnigi or-duvend surma sai, enne kui kurelasi jõuti taltsaks teha ja ristiusku pöörata.

Kurelased nähes, et ordul tõsi taga on, läksid Leedu vürsti Mendowi poole üle ja heitsid temale alla, kes samuti kristlaste vaenlane oli. Seesama vürst kogus tohutu hulga rahvaist ja tungis täie võimuga Kuramaale Amboteni alla. Siis läksid meister ja härra Bervart, marssal, oma rahvaga metsa peitu, ja kui leedulased Amboteni peale tormamas olid ja meistrit seal ei teadnud karta, tungiti neile meistri ja marssali poolt ootamatult kallale. Nüüd põgenes Leedu vürst kogu rahvaga ning samal põgenemisel tapeti üle 1500 leedulase, võeti paljusid vangi ja nende voor võeti ära. Kristlastest aga langes ainult 4 orduvenda ja 10 teist. Pärast seda võitu võttis meister seal maal linnused oma alla ja kindlustas need hästi ära. Seejuures oli palju tööd ja mõnigi orduvend suri. Valitsenud 3 aastat, lahkus meister Di-derick ametist ja saadeti pärast seda kõrgmeistri poolt ordu asjas volinikuna paavsti juure.

4. Andreas von Stuckland, Liivimaa Saksa Ordu neljas meister, 1250—1256.

Aastal 1250 nimetati Andreas von Stuckland Liivimaa meistriks, kes oli igamehe vastu õiglane ja hea. Selle meistri ajal mässasid leedulased, samaitid ja semgalid ordu vastu, tahtes ordut kogu maalt välja kihutada.

Siis oli meister Andreas von Stuckland oma vendade ja rüütlitega ka pea lahinguvalmis ja läks vaenlastele vastu, tappis ja vangistas neist paljusid, põletas, rüüstas ja laastas nende maid, tungis kuni selle lossini, kus kuningas Mendow asus, ning
35
röövis ja kihutas ümberoleval maal ringi ja tappis või võttis vangi kõiki, keda ta kätte sai. Siis läks ta Samaitisse ja võimutses seal nõndasamuti, nagu ta seda oh teinud Leedus. Pärast säärast võitu läks ta suure rõõmu ja triumfiga taas Riiga ja tõi endaga suure saagi kaasa. Sellest röövsaagist jagas meister palju välja Jumala auks ja vaestele ning üle-jäänu oma sõjameestele.

Seejärele tungis meister oma vendadega kogu väega semgalitele peale, tegi seal sedasama, mis Leedumaal ja Sa-maitis ning tõi sealt ka suure röövsaagi kaasa. Semgalid aga pöördusid meistri poole ja palusid rahu ja pakkusid ordule maksu ja kümnist. Ning lepiti kokku, et saagu ja pidagu rahu kümnise ja iga-aastase maksu tingimusel.

Leedu kuningas Mendow läkitas saadiku meister And-rease juurde ja soovis temaga läbirääkimisi pidada. Meister aga, asja oma vendade ja rüütlitega läbi arutanud, läks määratud kohale kuninga juurde. Ja pärast vastastikkust sõbralikku läbirääkimist laskis kuningas valmistada maitsva söömaaja ja palus meistri võõrusele. Lauas oli meistril palju lahket kõnelust kuningaga, kuni ta kuninga nii kaugele viis, et see lubas kristlaseks saada. Ning kuningas palus, et meister paavsti juures seda sobitaks ja läbi viiks, et teda ja tema abikaasat otsekohe pärast ristimist kristlikuks kuningaks ja kuningannaks kroonitaks, mida talle meister Andreas von Stuckland ka tõotas ja lubas. Siis rõõmustas kuningas ja tõotas ordule kinkida tüki maad. Ja kuningas ja meister lahkusid teineteisest sõpruses. Kui nüüd meister koju oli jõudnud, teatas ta sellest jalamaid paavst Innocentiusele, kes sellest üpris rõõmustas ja meistrile voli andis kuningat krisüaste korra ja viisi päraselt kroonida.

Tol ajal oli Albrecht, II sellenimeline, toomhärra Breeme-nist, Riia piiskopkonna viies piiskop ja samas Lüübeki piiskopkonna juhataja. See piiskop Albrecht ja meister Andreas von Stuckland lasksid kaks toredat krooni valmistada ja reisisid Külmi piiskopi Hinricuse ja teiste piiskoppidega
36
ja hulga isandate ja rüütlitega üliuhkesti Leedumaale kuninga juurde, kes neid suure toredusega hiilgavalt vastu võttis ja hästi ümber käis. Siis võtsid kuningas ja kuninganna Marta kristliku ristimise vastu ja neid krooniti kristlaste kombel meistri ja piiskop Albrecht! poolt. Ning meister andis kuningale kogu Leedumaa paavsti nimel lääniks. Ja siis ristiti ka hulk teist rahvast. Kui aga nüüd kõik oli lõpetatud, siis reisisid piiskopid ja meister jälle koju. Sündinud aastal 1255.

Selle meistri valitsuse ajal sai Riia stift peapiiskopkon-naks ja püskop Albrecht, II sellenimeline, Riia esimeseks peapiiskopiks ning kõige

ülemaks aukandjaks kõikide Prei-simaa piiskoppide kui ka kõikide Liivimaa piiskoppide üle, samuti nagu Preisimaa kõrgmeister ülem aukandja oli terve ordu üle nii Liivimaal kui Preisimaal. See meister Andreas valitses 6 aastat, pani oma ameti siis maha ja läks ära Saksamaale.

5. Everhart, Seine krahv, Llivtmaa Saksa Ordu viies meister, 1256—1258.

Aastal 1256 sai Liivimaa meistriks Everhart, üks Seine krahv, kes oli vaga ja tark härra. Ta võeti suure auga Liivimaal vastu, ja kohe alguses pani ta oma rahva sõjajalale samaitide vastu. Ta tungis nende maale ja röövis ning põletas seal, tappis ja võttis palju vange ning tuli siis suure võiduauga Riiga tagasi. Nii tegi ta ka ühe sõjakäigu Kuramaale ja palju teisigi käike ordu vaenlaste vastu. Pärast seda, kui ta kaks aastat oli valitsenud, jäi ta haigeks ja laskis enese Saksamaale viia, kus ta suri.

6. Anno von Sangerhusen, Liivimaa Saksa Ordu kuues meister, 1258—1261.

Aastal 1258 saatis Preisimaa kõrgmeister Poppo Liivimaale ühe teise meistri, nimega Anno von Sangerhusen.

37

See meister pidas semgalite ja samaitidega mitu sõda, ning kui ta 3 aastat Liivimaal oli valitsenud, ülendati ta Preisi kõrgmeistri ametisse aastal 1261.

7. Borchart von Hornhusen, Liivimaa Saksa Ordu seitsmes meister, 1261—1264.

Aastal 1261 võttis Borchart von Hornhusen Liivimaa meistri ameti vastu. See meister tahtis kord Kuramaa losse üle vaadata, ning kui ta oli Meemeli lähedusse jõudnud, tungisid paganad, kes võsas peidus olid olnud, talle kallale. Meistril aga ep olnud mitte rohkem kui 40 orduvenda ja 500 ratsanikku, kelledega ta üsna vaprast! paganatele peale tungis ja neist paljusid maha tappis. Siis jäi kristlastest ainult 12 orduvenda järele ning meister ise sai haavata ja põgenes oma meestega Meemeli lossi. Ja kui ta haavadest paranenud sai, reisis ta ühes oma meestega jälle Riiga ning seadis enese valmis nende samade paganate, nimelt samai-tide, vastu, et saadud häbi kätte maksta. Samaitid aga palusid rahu ja saidki selle Riia peapiiskopi nõuandel kaheks aastaks. Vahepeal pidas meister palju sõdasid teiste paganatega.

Kui kaheaastane rahu samaitidega lõppenud oli, puhkes leedulaste ja samaitide ning ordu vahel sõda uuesti. Kui nüüd mõlemad pooled

sõjaväljal olid ja koos taplust pidasid Ja mõlemal poolel palju mehi langes, jäid paganad peale ja võitsid. Seal löödi 33 orduvenda maha. Ent meister seadis enese uuesti sõjateele paljude meestega, kes Saksamaalt ordule appi olid tulnud ja pakkus leedulastele ja samaitidele taas lahingut; need aga ei julgenud ligi tulla. Siis tungis meister Semgalliasse ja võttis seal ühe linnuse tormijooksuga ning läks siis sisemaale ja ehitas seal linnuse nimega Dobele (saksa Dobbelen) ja pani sinna tubli kaitseväe sisse. Sellel meistril oli palju tegemist leedulaste,

38

samaitide, venelaste ja semgalitega. Need rahvad olid kõik ühinenud, et sakslasi kogunisti Liivimaalt välja ajada. Lõppeks tapeti see meister Borchart ühes paljude orduvendade ja teiste sõjameestega Durbes lahinguväljal leedulste ja samaitide poolt aastal 1264. Samal puhul said paganad Kerssowi ja Dobele lossid jälle kätte. See meister valitses 3 aastat ja 6 kuud. Durbe lahinguväljal aga langes Preisi marssal ühes 150 orduvenna ja paljude aadlimeestega. Peale selle võeti 8 orduvenda vangi ja 5 piinati surnuks.

8. Jürgen von Eikstadt, Liivimaa Saksa Ordu kaheksas meister, 1264—1267.

Anno 1264 sai Jürgen Eikstadt, Segevoldi komtuur, pärast Borchart von Hornhusenit Liivimaa meistriks. Ta oli enne olnud Borcharti abiline, ja kui ta leedulastele oma eelkäija surma kätte maksta tahtis, siis oleks teda peaaegu tabanud sama, mis tema eelkäijat. Seepärast tuli tal leedulastega rahu teha. Vahepeal, kui meister leedulastega sõdis, langesid saarlased kristlastest jälle ära. Nende vastu sõdis meister äralangemise pärast, lõi neist Käärmal ühe tiheda metsa ees hulga maha ja sundis neid sel viisil uuesti sõna kuulma. Selle meistri ajal olid kristlased Liivimaal suures ohus.

9. Werner von Breithusen, Liivimaa Saksa Ordu 9. meister, 1267—1269.

Pärast Jürgen von Eikstadti valiti Werner von Breithusen Liivimaa meistri ametisse. Meister Werneril oli palju tegemist kristluse mahasalanud ja mamelukiks saanud Leedu kuninga Mendowiga, pärast seda ka venelaste vürstiga ning peale selle veel samaitide vürsti Tramatiga. Need kolm vürsti olid ühinenud selleks, et Liivimaalt ordu ühes kõigi sakslastega minema kihutada. Kui aga Leedu kuningas Mendow sõjaväega Võnnu alla oli jõudnud ja oma liitlast,

39

venelast, Liivimaal eest ei leidnud, siis läks ta üsna vihas-tunult jälle tagasi, tehes liivimaalastele suurt kahju. Nüüd, tema äraolekul, tuli venelaste vürst täie väega, röövis ja laastas kogu Tartu piiskopkonna ja võttis Tartu linna ära. Ning kui ta Tartu lossi nii pea kätte ei saanud ja meister ka päästeväega tulemas oli, siis rüüstas venelaste vürst Tartu linna ja põletas selle täielikult maha ning pöördus siis jälle Venemaale. Meister aga ja Tartu piiskop järgnesid venelastele nende maale, röövisid ja põletasid seal ja lõid palju venelasi maha pärast seda, kui nad linna uuesti kaitseväe olid pannud. Siis jäi meister haigeks ning tal tuli Venemaalt haigena ja nõrgana Riiga pöörata, suure võiduau ja röövsaagiga.

Senikaua kui meister Venemaal viibis, tungis Tramat, samaitide vürst, vahepeal täie väevõimuga Läänemaale ja tegi seal suurt kahju. Selle vastu laskis haige meister Riias koguda väe orduvendadest, kodanikkudest ja sulastest, et vastu astuda Tramatile tema koduteel. Kui nüüd Tramat tagasiteel olija taas läbi Riia piiskopkonna Samaitisse minna tahtis, siis põrkasid nad Dünamünde kloostri juures selgel kuupaistel kokku ja pidasid öösi teineteisega säärast taplust, et lahinguväli oli verest täiesti punane. Ent sakslased jäid peale ja kaotasid ainult 9 orduvenda, väheseid kodanikke ja sulaseid ning Tramat põgenes Leedumaa kuninga Mendowi juurde. See meister sõdis ka kurelastega ja läks Kuramaale ning rüüstas hullusti seda maad, tappis palju rahvast ja võttis kolm lossi, üks neist Grubin, ning põletas need maani maha. Aga meister Werner, kui ta oli 2 aastat valitsenud, palus end ametist lahti ja rändas Saksamaale, kus ta omale puhkepaiga leidis.

10. Conrad von Mandern , Liivimaa Saksa Ordu 10. meister, 1269—1272.

Anno 1269 sai Conrad von Mandern Liivimaa meistri ameti. See meister ehitas Järvamaal toreda Paide lossi ja

40

Kuramaal Miitavi lossi. Selle meistri ajal tapeti kuningas Mendow kui koer ühe vojevoodi poolt ning sai niiviisi mameluki õige tasu. Sel meistril oli ka venelaste, kurelaste ja samaitidega palju tegemist ja ta sõdis nendega mitugi korda ning kaotas korra 600 meest ja 20 orduvenda ja teisel korral 10 venda. See meister lahkus ametist vanaduse tõttu, kui ta oli kolm aastat meister olnud, ning läks Saksamaale.

11.Otto von Rodenstein, Liivimaa Saksa Ordu 11. meister, 1272—1274.

Aastal 1272 tõsteti Liivimaa meistri seisusesse härra Otto von Rodenstein, kes venelastega suurt sõda pidas. Ja kui ta venelaste vastu sõjaväljale läks, siis tungis vaenlane ligi suurema ja võimsama väega kui arvata võis ja surus meistrile ägedasti peale. Siis põrkasid mõlemad väed kokku. Meister aga sai Jumala abiga võidu ja lõi maha üle 5000 venelase ja ajas teised põgenema. Selles lahingus langes ka Tartu piiskop Alexander koos paljude kristlastega. Pärast seda võitu tungis meister 18000 mehega maadpidi ja mõninga tuhandega laevateed kaudu Venemaale ning röövis ja põletas seal ja võttis Isborski lossi ja põletas 2 linna maha. Seejärele piiras ta suurt Pihkva linna. Lõpuks aga sai sellest sõjast ja riiust Moskva ja Novgorodi vürstidega läbirääkimiste teel rahu ning meister lahkus oma rahvaga taas Venemaalt.

Järgmisel aastal pärast seda tuli tal leedulaste Ja sem-galite vastu sõdida, kes Saaremaale olid tunginud ja seda rüüstanud. Siis pani meister Otto ja Sigfrid, Taani kuninga asevalitseja Tallinnas, Tartu piiskop Frederick ja Lihula piiskop Hermann oma väed ruttu valmis ja astusid leedulastele jääl vastu ning pidasid teineteisega niivõrd suurt taplust, et mõlemad pooled said suurt kahju. Seal tapeti meister Otto koos 52 vennaga ja 600 sakslasega ja Lihula piiskop Hermann sai haavata, ning leedulased said võidu

41

ja pöördusid jäält sisemaale, kaasa vedades suurt röövsaaki. Juhtunud aastal 1274.

12. Andreas , Liivimaa Saksa Ordu 12. meister, 1274.

Anne- 1274 tõsteti otsekohe pärast meister Otto surma juhiks Andreas, silmas pidades veel kestvat sõda, et ta selle sõja leedulaste, samaitide ja semgalite vastu lõpule viiks. Ent varsti samal aastal tapeti ta ühes 20 orduvennaga leedulaste poolt. Sel ajal valitses Johannes von Lunen, Riia teine peapiiskop.

13. Wolter von Nordeck , Liivimaa Saksa Ordu 13. meister, 1275—1278.

Aastal 1275 sai Liivimaa meistri ameti oma kätte Wolter von Nordeck, kes palju ausaid tegusid samaitide ja semgalite vastu korda saatis. Ta võttis ka Tervete ja Meisatene lossid ära ja kiskus need maha ja sundis

semgalid sõna kuulma ning jagas maad kapiitliga. Valitsenud 4 aastat, lahkus ta ametist ja läks ära Preisimaale.

14. Ernst von Rassborg, Liivimaa Saksa Ordu 14. meister, 1278—1279.

Aastal 1278 sai Ernst von Rassborg Liivimaa meistriks. See meister alustas toreda Dünaburgi lossi ehitamist, mis kõiki paganlikke naabreid kõvasti pahandas. Seepärast hakkasid nad kõige jõuga sellele tööle vastu, ent ilmaaegu, sest meister valmistus sõjaks kõige võime kohaselt koos oma vendade ja rüütlitega ning Elert, Taani asevalitseja Tallinnas, tuli meistrile samuti appi. Selle väega tungis meister Leedumaale, kus ta suuresti tappis, röövis ja põletas ja sealt suure vara kaasa tõi. Leedulased aga järgnesid sõja-

42

väega pea meistrile Liivimaale Askradi lossi alla. Seal põrkasid nad kokku ja pidasid teineteisega taplust. Aga kuna paganate vägi ülitugev oli, siis kaotasid kristlased lahingu. Seal löödi meister Ernst koos 71 orduvennaga ja paljudega aadlist maha, ning paganad haarasid meie armsa Jumalaema lipu, mida rüütel Hlnrich von Tisenhusen kandis, ning tapsid lipukandja. Taani asevalitseja Tallinnast tahtis seisukohta veel pidada, kuid sai selle juures haavata ning tema ratsu tapeti. Sündinud aastal 1279 paastuajal.

15. Conrad von Fuchtewange, Liivimaa Saksa Ordu 15. meister, 1279—1281.

Anno 1279 sai Liivimaa meistriks Conrad von Fuchtewange, kes oli Preisi maameister. Ta pidas ühteaegu mõlemat ametit. Nii kaua, kui see meister Liivimaal valitses, oli alatine sõda samaitide, semgalite ja ordu vahel. Aga valitsenud Liivimaal kolm aastat, läks ta Preisimaale, kus ta hiljem ka kõrgmeistriks sai. Nii teenis see meister Saksa Ordu kolmes kõige kõrgemas ametis.

16. Willeken von Schurborg, Liivimaa Saksa Ordu 16. meister, 1281—1287.

Aastal 1281 valiti Viljandis Liivimaa meistriks Willeken von Schurborg, kelle nimi on mõnede juures ka Willem von Endorf. See meister pidas suuri sõdasid leedulaste, samaitide ja semgalitega ja tappis nende ülema. Ta ehitas Sem-gallias Püha mäe, peale selle kolm lossi, Volmari, Burtniku ja Trikata (saksa Trikaten), ja Võnnu kiriku. Lõpuks said

semgalid tapluses temast võitu ja lõid ta maha ühes 33 orduvennaga ning 16 langes vangi. Nendest seoti mõned alasti

43

hobuste selga ja peksti siis malakatega surnuks; mõned seoti puuröstidele ja asetati tule peale ning põletati sel kom -bei. See meister valitses 5 aastat ja 5 kuud.

17. Conrad von Hertogenstein, Liivimaa Saksa Ordu 17. meister, 1287—1289.

Aastal 1287 alustas Liivimaa meistri ametis olemist Conrad von Hertogenstein, kes oma eelkäija surma kättemaksmiseks nii mõnegi sõjakäigu mässuliste semgalite vastu toime pani. Ta võttis ka Dobele linnuse tagasi, mille meister Borchard von Hornhusen oli kaotanud, ja lõhkus maha, põletas ning hävitas semgalite kindlused Raktesi (saksa Ratten) ja Sidrobeni. Siis pandi semgalid uuesti sõna kuulma. See meister valitses 2 aastat.

18.Boltho von Hogenbach, Liivimaa Saksa Ordu 18. meister, 1289—1294.

Anno 1289 järgnes Boltho von Hogenbach Liivimaa meistri ametisse. Selle meistri ajal, just siis, kui venelaste, leedulaste, samaitide ja kõikide mittekristlaste poolest valitses ajutine rahu, puhkes ja algas Liivimaal kadeduse ja auahnuse sisemine sõda ordu ja piiskoppide vahel. See meister valitses 5 aastat.

19. Hinrich von Dumpeshagen, Liivimaa Saksa Ordu 19. meister, 1294—1296.

Aastal 1294 sai Liivimaa meistriks Hinrich von Dumpeshagen, kes Tartu piiskopi Bernhardiga lepingu ja rahu tegi. Aga seesinast rahu ei peetud piiskoppide poolt kaua, millest tekkis suuri ilmaaegseid sõdasid. See meister valitses 2 aastat.

44

20. Bruno, Liivimaa Saksa Ordu 20. meister, 1296—1298.

Aastal 1296 sai Bruno Liivimaa meistriks. Selle meistri ajal puhkes suur sõda ordu ja kolmanda peapiiskopi Johannes van der Fechte vahel ühes Riia kapiitliga. Sest kuna nimetatud piiskop ühes oma kapiitli ja kogu stiftiga liitus leedulaste ja teiste uskmatutega Saksa Ordu vastu ja neidsamu uskmatuid hulgaviisi maale oli toonud, tuli meister Brunol

ühes oma orduliikmetega ka vastupanu korraldada. Ning kui mõlemad väed välja läksid ja Toreida all kokku said, siis said Riia piiskopkondlased koos uskmatute leedulastega võidu ja tapsid meister Bruno ühes kuuekümne orduvennaga. Sellest muutusid stiftlased ja Riia kodanikud väga julgeteks ja piirasid Nyemölet, ordu lossi, kust nad aga tagasi löödi. Seal langes peaaegu 400 riialast, mõned tapetud ja mõned vette aetud, nii et nad uppusid. Sündinud aastal 1298.

21. Gottfrid , Liivimaa Saksa Ordu 21. meister, 1298—1307.

Anno 1298, veel kestva sõja aegu Riia piiskopkondlaste-ga, valiti Gottfrid Liivimaale meistriks. Selle meistri ajal oli väliste vaenlaste poolest hea rahu, aga sisemist sõda ordu ja piiskoppide vahel ei-võidud ega suudetud nii pea lõpetada. See meister valitses 8 aastat. Sel ajal oli Johannes, üks krahv Schwerinist, Riia neljas piiskop.

22. Conrad von Jocke , Liivimaa Saksa Ordu 22. meister, 1307—1327.

Aastal 1307 sai Conrad von Jocke Liivimaa meistriks. See meister kogus hulga sise- ja välismaist sõjarahvast, sellele lisaks saadeti talle ka Preisimaalt palju sõjamehi, kellede

45

pealik oli keegi nimega Ketelhödt. Selle väega tungis meister Venemaale ja piiras, võttis ära ning rüüstas Pihkva linna ning tõi sealt määratu suure röövsaagi kaasa, sundides sel kombel venelasi vaherahule. See meister ehitas Mesooteni (ehk Meisate, saksa Meisaten) lossi Semgallias ja teisigi.

Selle meistri valitsemise ajal, aastal 1315, oli Liivimaal ja kõikides ümbruskonna maades sääraselt enneolematult hirmus näljahäda vilja ja muu hädatarviliku poolest, et mitmed sajad inimesed nälga surid. Neid heideti ja maeti rahva suurtesse ühishaudadesse ning mõningad vanemad tapsid ja sõid omaenda lapsi, mõningad jälle panid leivapuudusel oma lapsi kuumadesse saunadesse, kus nad lämbusid. Samal ajal juhtus Eestimaal külas nimega Pugget, et keegi sulane naljapärast oma isa ära tappis ja tahtis teda ära süüa. See sulane võeti kinni ja piinati koledal kombel surnuks. Ning kui tol ajal mõni varas alles lühikest aega võllas oli rippunud, võtsid selle öösi vaesed inimesed võllast maha ja sõid ära. See nälg ja puuduseaeg kestis kolm aastat sellepärast, et vili, nii rukis kui oder, igal aastal põllul ära külmas.

Selle meistri ajal oli ka sõda ordu ja Saaremaa piiskopi vahel, missuguses sõjas meister piiskopilt võttis Haapsalu, Koluvere ja Lihula lossid ühes kogu Läänemaaga. Viimaks lahendati see tüliasi Isarnuse,

Riia viienda piiskopi poolt ning lepiti ära. Seejärele lahkus Isarnus oma stiftist ja läks Itaaliasse, kust ta oli tulnud.

22. Everhard von Monheim, Liivimaa Saksa Ordu 23. meister, 1327—1341.

Anno 1327 astus Liivimaa meistri seisusesse Everhard von Monheim, Goldingi komtuur, kes oh õiglane, tõsineja vahva härra ning ordule ja Liivimaale palju head tegi. Tema ajal tekkis taas ordu ja riialaste vahel sõda. Siis olid riialased

46

priiuse armastusest pea löögivalmid ja tungisid Düna-münde ordulossi alla ja põletasid aleviku lossi ees maani maha ning tapsid palju rahvast, noori ja vanu, mis meistrit ja kogu ordut väga vihastas.

Sellepärast piiras meister Everhard von Monheim suure väega Riia linna ja pani kõik tänavad ja teed kinni, nii et riialased kuskilt moona ei saanud, mispärast nad siis lõpuks sunnitud olid armu paluma. Nii pöördusid nad tungivalt Preisi maamarssali poole, et võtku tema see asi meistri ja Riia linna vahel enda kätte, nii et riialased tema eestkostmise läbi armu saaks; sellest ei tahtnud meister suures kibeduses kuuldagi. Ent viimaks peeti nii palju läbirääkimisi, et jõuti leppimisele. Siis tuli riialastel meistri jalgade ette langeda ja armu paluda. Peale selle pidid nad oma linna ühes kõigi oma õiguste, priiuste ja privileegidega meistrile ja ordule ära andma ning selle väravad ja müürid maha kiskuma. See juhtus aastal 1330 Püha Gertrudi päeval (17. märts). Hiljem andis neüe meister uuesti teised eesõigused ja priiused ja näitas neile armu ning ehitas veel pärast seda Riia lossi ja teisi losse ja linnuseid.

Kui see sõda oli lõpetatud, siis tungis meister Vene kuninga Satatese maale ja röövis, põletas ja tappis seal põhjusel, et venelased leedulastega olid ühinenud preislaste vastu. Sellest põhjustati leedulaste kuningas sõda alustama Liivimaa vastu. Siis oli meister peatselt sõjavalmis ja astus vaenlastele vastu ning nad lõid lahingut teineteisega. Ent meister sai võidu ja tappis paljusid leedulastest ning haavas kuningat ennast ja peletas ülejäänud põgenema. Pärast seda võitu, kui vaenlased maalt välja olid pekstud, läks meister Samaitisse ja toimetas seal sääraselt, et sa-maitid pidid rahu paluma. Siis määrati rahu leedulaste, samaitide ja Liivimaa vahel.

Kui nüüd leedulaste ja samaitidega rahu oli, siis tõusid Pihkva venelased ordu vastu üles. Nende vastu seadis meister enese ka valmis koos Arnsborgi krahviga, kes hulga rüütlitega oli ordule appi tulnud. Kui nüüd see meister ve

47

nelaste ja teiste paganatega sõdis, tuli niivõrd ennenägematu külm talv, et palju kristiasi ja paganaid surnuks külmas ja ütles üks rüütel teisele:

Oleksin ma Rooma kuningas, siis annaksin poole oma rüki sooja toa eest. See näide ja teisedki sarnased lood näitavad küllaltki selgesti, kui palju vaeva maksis armsatel vanaaja inimestel võidelda armsa ristirahva heaks.

See meister kavandas üldjoontes ja ehitas ka üles palju losse ja linnuseid ning maa suurenes väga tema valitsemise ajal. Selle meistri ajal valitses maad Fredericus, Riia 6. peapiiskop, pärit Böömimaalt. Ning kui meister Everhart vanaks sai, siis lahkus ta ametist Preisimaa kõrgmeistri juures, valitsenud 14 aastat, ja läks ära Kölni, kus ta Püha Catharina komtuuri ametisse astus.

24. Borchard von Dreileve, Liivimaa Saksa Ordu 24. meister, 1341—1347.

Anno 1341 astus Borchard von Dreüeve Lnvimaa meistri ametisse. See meister alustas juba varsti oma valitsemise algul, Maarja Kuulutuspäeval (25. märts), uhkete losside Marienborgi ja Frauenborgi ehitamist Vene piiril, mis venelasi üpris pahandas. Seepärast kogunesid nad hävitama taas neid losse, mis olid ehitatud liiga ligidale nende maa-le. Ning kui nad Marienborgi alla olid jõudnud ja koledat suitsu ja tossu teinud, et sakslasi lossis ära hävitada, siis hakkasid sakslased rüütellikult vastu ja tapsid 82 venelast, arvestamata haavatuid. Kuigi sakslased suitsu ja tossu all üpris kannatasid, said nad ometi võidu. Siis määrati Arnold von Vitikhoff Marienborgi esimeseks komtuuriks. See sõda venelastega kestis veel mõnda aega, kus meistrü ühes kogu orduga veel küllaltki tegemist oli.

Selle meistri valitsemise ajal anno 1343 jüriööl panid Harju talupojad toime kohutavalt kurja teo. Nad tapsid haletsemisväärselt peaaegu kõik aadlikud sakslased, noored ja vanad, naised ja neitsid, junkrud ja sulased ja kõik, kes

48

olid saksa soost, arvult üle 1800. Siis olid sakslased Harjus ja Virul, Läänemaal ja Saaremaal ning kogu Eestimaal mässavate talupoegade pärast suures hädas ja ohus. Selsamal ööl, kui see tapmine sündis, põgenesid mõningad aadlikud mehed, naised ja neitsid alasti ja paljalt, sukkadeta ja kingadeta läbi võsa ja soo Paidesse ja mõned Tallinna. Siis ei leidnud kloostridki halastust, sest Padise kloostris tapeti 28 munka. Seepeale kogunesid talupojad, arvult umbes 10000, ja määrasid enda hulgast kuningaid ja vürste. Siis piirasid nad Tallinna linna ja Taani asevalitsejat Tallinna lossis. Säärast mängu alustasid ka Lääne talupojad ja piirasid oma piiskoppi kõigi toomhärradega ning palju aadlikke Haapsalus. Peale selle tapsid Saaremaa talumehed samal suvel jaagupipäeval kõik sakslased Saaremaal ning piirasid ka Pöides ordu foogti ühes kogu konvendiga sisse. Ja kui foogt oma konvendiga kaua ei

suutnud Poides vastu pidada, siis palus ta endale ja oma meestele vaba läbipääsu, mida talumehed talle aususele ja usaldatavusele toetutes lubasid, aga ei pidanud. Kui nimelt foogt teiste sakslastega Pöidest välja tuli, siis tapsid talumehed nad kõik maha, nii et sealt ükski ei pääsenud.

Talupojad Tallinna all läkitasid oma saadikud Turu (Äbo) ja Viiburi piiskopi juurde ja tõotasid rootslasile anda Tallinna linna. Aga vahepeal oli Taani asevalitseja meister von Dreilevelt palunud abi. See meister valmistus pea nii asevalitseja kui ka kitsikuses viibivate aadlikkude tungiva nõude kohaselt Tallinna linna päästma ning mässulisi talupoegi karistama.

Kui nüüd talupojad Tallinna all meistri tulekust kuulsid, siis läkitasid nad meistri juurde oma saadikud ja tõotasid temale alla heita sellel tingimused, et nad ainuüksi meistri ja ordu maksualused oleksid; ent nad ei tahtvat teps mitte ühtki aadlimeest oma ülemuseks tunnistada, ennemini tahtvat nad kõik surra; aadlikud nimelt olevat neile küllalt kaua suurt kõrkust ja igasugu vägivalda näidanud. Ent käskijad ja teised aadlist, kelle sugulased talumehed

49

olid ära tapnud, palusid meistrit tungivalt, et ta ei halastaks mõrtsukate peale ja säärast koletuslikku mõrtsukatööd karistamata ei jätaks. Selle peale jätkas meister pealetungija lõi aegamööda tapluses palju talupoegi maha ning nõrgestas neid sellega kaunikesti ja tungis viimaks talumeestele peale Tallinna all, tappis nad peaaegu kõik maha, arvult ligilähedaselt kuni 10000. Pärast niisugust võitu oli nii Taani asevalitsejal kui ka kõigil sakslasil kogu maal ja Tallinna linnas suur rõõm ja hõiskamine. Siis tõttasid nad hulgaviisi linnast ja silmitsesid rõõmuga surnukehi. Selle heateo eest tänas Taani asevalitseja meistrit lahkesti ja palus edaspidiseks tema abi rootslaste vastu, kes Soomest olid tulemas. Siis käskis meister kuningliku asevalitseja kõrval härra Gosswin von Erket, Viljandi komtuuri, Tallinna lossi ja linna valitseda ja tõttas isa Haapsalusse, et päästa piiskoppi ja teisi Haapsalu sakslasi. Kui aga Läänemaa talumehed Haapsalu all meistri tulekust kuulsid, siis põgenesid nad kõik võsastikku ja soosse ja niiviisi pääsesid ka haapsallased. Vahepeal jõudsid soomlased Viiburist pärale mõningate laevadega, mida talumeeste saadikud olid nõutanud; ning kui soomlased teada said, et talumehed on löödud ja Tallinn päästetud, siis tulid nad Tallinna linna ja ei puudutanudki talumeeste küsimust, vaid kaebasid Rootsi ja Taani vahelise tüli asjas. Siis rahustasid neid härra Gosswin von Erke ja asevalitseja lahkete sõnadega ja vooru stasid neid hästi ning saatsid neid sel kombel hea kos-tusega jälle minema. Kui nüüd teised talumehed maal oma sõprade käekäigust Tallinna all kuulsid, siis kutsusid mõned venelast üles, et tungigu see uuesti sakslastele kallale; võib-olla läheksid kõik talumehed tema poole üle. Venelane ei viitanudki kaua, vaid tungis pea Tartu piiskopkon-da. Piiskopi omad ägaja mõned käskijad astusid vene jõugule Otepää juures mehiselt vastu ning tapsid

neist üle 1000 ja panid teised põgenema. Seal langes ka mõningaid orduvendi ja mõningaid aadlist, nende seas.Johann von Lewenwolde.

50

Pärast seda läks Borchard von Dreileve, Liivimaa meister, talve ajal Saaremaale, et karistada mässulisi talumehi, kes olid tapnud Pöide foogti ühes kogu konvendiga ning kõik sakslased seal. Meister asus Karjas on sõjarahvaga laagrisse, kus ta kaheksa päeva viibis, ning tema sõjavägi rüüstas kogu Saaremaa läbija tappis umbes 9000 inimest, noori ja vanu. Siis aga palusid saarlased armu, mida neile rasketel tingimustel lubati. Nii tuli neil kõik oma sõjariistad üle anda ja Lihula lossi vedada; peale selle tuli neil jalamaid alustada Sonenborgi (heakstegemise) lossi ehitamist, kui nad ellu. tahaksid jääda. See juhtus aastal 1345.

Kui meister oma sõjaväega Saaremaal oli, tungisid tema äraoleku ajal leedulased maale ja said kätte Tarweite lossi Reminiscere-pühapäeval (teisel paastupühal) öösi, ühe semgallase äraandmise läbi, tapsid seal 8 orduvenda ja teisigi sakslasi. Siis tõttasid nad edasi Miitavi alla, põletasid puust eellinnuse täiesti maha, nii et tuli ka Miitavi linnusesse lendas, kus mõned orduvennad koos 600 teise inimesega tulehädas hukkusid.

Siis liikusid leedulased kogu väejõuga edasi Riia alla ja olid seal vagusi poole ööd ning läksid seal Nyemöle alla ja said eellinnuse kiiresti kätte. Kuid nad löödi jälle tagasi. Seejärele tungisid nad Segevolde alla ja olid 2 ööd paigal Valga all, rüüstasid hirmsal kombel ümberolevat maad ning ajasid umbes 260 inimest Segevolde maa-alalt, samuti Riia piiskopkonnast üle 1000 inimese nagu loomi endaga kaasa. Sündinud aastal 1345 paastu ajal.

Ka peaks olema selle meistri ajal toimunud Viljandi talupoegade mäss, kes omavahel nõu olid pidanud, et Viljandi lossis ära tappa komtuur koos kõigi sakslastega. Ja kuna loss hästi kindlustatud oli, siis mõtlesid nad välja kavala salanõu, kuidas seda märkamatult alata ja teostada.

Oli nimelt tavaks, et Viljandi maakonna talumehed pidid oma vilja andamid Viljandi lossi vedama ja seal ära andma. Sel alusel rääkisid nad omavahel kokku, et neist terve hulk, kes oleks sakslaste vastu küllalt tugev, ühel päeval

51

korraga sõitku Viljandi lossi oma regede ja suurte viljakottidega; kotis aga viigu igaüks vilja asemel tugev mees oma mõõgaga lossi; ja kui neid siis küllalt palju kohal on, siis avagu igaüks oma kott ja lasku mees välja ning kõik tun-gigu korraga sakslastele kallale ja tapku nad maha. See salaplaan meeldis hästi talumeestele ning päev määrati kindlaks, mulal see peaks sündima, nimelt toomapäeva õhtul (20. detsembril). Aga see kavatsus avaldati Viljandi lossi sakslastele ühe vanaeide poolt, kelle poeg selles salanõus kaasas oli; sellest oli eit oma poja pärast mures ning palus sakslasi, et nad halastaksid tema poja peale. Ta näitas ka ära sakslastele märgi, millega pidi ära märgitama kott, milles tema poeg oli. See palve lubati antud teate pärast täita. Kui nüüd talumehed oma

kottide ja regedega Viljandi lossi ette jõudsid, lasti neid niipalju sisse, et nendest arvati jagu saavat. Siis olid sakslased oma mõõkadega valmis ning pistsid kõik talumehed kottides surnuks. Igaveseks karistuseks ja mälestuseks määrasid ja panid peale sakslased kõikidele Viljandi maakonna talumeestele, isegi süütutele, uue maksu, mis tuli tasuda igal aastal toomapäeval. See meister valitses 6 aastat.

25. G o s s w i n von Erk, Liivimaa Saksa Ordu 25. meister, 1347—1360.

Aastal 1347 tõsteti Gosswin von Erk, Viljandi komtuur, meistriseisuse väärikusse. Tema valitsuse ajal Liivimaal ostis Preisi kõrgmeister, härra Hinrich Tüsemer, Taani kuningalt Waldemar III-dalt ja selle vennalt Ottolt Harjumaa ja Virumaa koos kolme linna ja lossiga, nimelt Tallinna, Narvaja Rakvere ühes kõigi juurdekuuluvate õiguste ja priiustega 19000 marga eest puhtas hõbedas Kölni kaalu järgi.

52

See ost teostati Preisimaal Marienburgi lossis aastal 1347 jaanipäeval. Siis astus Otto, kuninga vend, samasse ordusse. Seepeale, sama aasta kõigi pühakute päeval (Omnium Sanctorum — 1. novembril) tuli taanlastel nimetatud maad ja linnad ordule üle anda. Nii viidi Harju- ja Virumaa ühe Waldemari poolt Taanimaa krooni alla ja teiselt Waldemarilt selle krooni alt ära ning alates Waldemar II kuni Waldemar III valitses üle Harju ja Viru ühtejärgi kümme kuningat. Samal aastal, kui taanlased Tallinna lossist lahkusid, määrati sinna esimene ordu komtuur, nimega Borc-hard von Dreileve, eelmise meistri nõbu, pärit Alam-Saksimaalt.

See meister Gosswin pidas palju suuri sõdasid Viitebs-ki, Smolenski ja Pihkva venelastega ning tappis neist ühesainsas lahingus küünlapäeval üle 10000; selles lahingus langes ka 8 orduvenda koos mõningate teiste ristiinimes-test sõdalastega. Järgmisel aastal sõdis meister ka samai-tidega, tungis nende maale, röövis, tappis ja põletas seal, iseäranis Trakes, Knetovis, Geidegallisja Souli maal ja läks tormiga Kula, Basine, Dobbesine ja Zela losside peale, võttis nad ära, rüüstas ja põletas need maani maha, seejärele jõudis ta suure võiduauga jälle koju. See meister valitses 14 aastat. Tema ajal valitses Liivimaa peapiiskopkonda Fromhold von Fyffhusen, Riia 7. peapiiskop.

26. Arnold von Vitinkhoff, Liivimaa Saksa Ordu 26. meister, alates 1360.

Aastal 1360 sai Arnold von Vitinkhoff, Marienburgi komtuur, Liivimaa meistriks. See meister tegi hulga tähtsaid talve-ja suvesõjakäike

uskmatute vastu ning võitis Leedumaal Kaunase lossi ja võttis seal vangi kuningas Konstantinuse koos selle poja ja paljudega aadlist ja tappis umbes 2000 inimest ning põletas siis selle lossi maani maha ja hävitas täiesti.

53

27. Wilhelm von Frimersen, Lllvimaa Saksa Ordu 27. meister.

Arnold von Vitinkhoffile järgnes meistriametlsse Wilhelm von Frimersen; selle meistri ajal toimus samuti palju raskeid sõjakäike venelaste, leedulaste ja semgallaste vastu. Selle meistri ajal oli Johannes von Sinten Riia 8. peapiiskop.

28. Lobbe von Ulsen , Ltivtmaa Saksa Ordu 28. meister, kuni 1394 (1396).

Pärast Wilhelm von Frimerseni sai Lobbe von Ulsen Lllvimaa meistriks; selle meistri valitsemise ajal oli väliste vaenlastega rahu, aga tartlaste ja pärismaistega algas taas uus sõda.

29. Woldemar von Brüggenei, Llivimaa Saksa Ordu 29. meister 1394—1402 (1396—1404). Aastal 1394 (1396) tõusis Woldemar von Brüggenei Lii-vimaa meistri ametisse, kes tarüastega alustatud sõja lõpule viis. Sest tartlased olid liitunud uskmatute Pihkva venelaste, leedulaste ja samaitldega ordu vastu. Ning kui need nimetatud vaenlased piki Peipsi randa Tartu rahvale appi tulid ja Liivimaad tohutult laastasid, siis valmistus ka meister Woldemar oma ordulastega kõige jõuga sõjaks ning lõi suure mehisusega vaenlased maalt välja ning see lahing tõi mõlemale poolele tunduvat kahju. Seejärele arutati seda küsimust mõlema poole vahel Danzigls ning see lahendati ja lepiti ära.

Selle meistri valitsuse ajal lubas Preisi kõrgmeister Kon-rad von Jungingen Harju ja Viru rüütelkonnale enam kui teistele Liivimaa omadele iseäranis suuri vabadusi ja privileege. Seati nimelt nii, et nimetatud maades pärida võivad aadlikkude tütred niisama kui pojad mitte ainult vallas-, vaid ka kinnisvarasid maade, mõisate ja külade, losside ja

54

linnuste näol kuni viienda põlveni, hoolimata igast lääniõi-gusest. See õigus anti nimetatud kõrgmeistri poolt Danzigis Preisimaal, määrati kirjalikult kindlaks ja pitserdati aastal 1397 maretipäeval (20. juulil).

Peale selle kinnitati alatiseks Harju ja Viru aadlikele Taani kuningate ja hiljem Preisimaa kõrgmeistrite poolt isandliku rüütli kohtu eesõigus. Selles rüütlikohtus istus kuus Harju ja kuus Viru aadlist nõunikku ja kaks ordu võimukandjat, nimelt Tallinna komtuur ja Rakvere foogt; ning

sellega, mis see kohus sõnas, määras, õigeks pidas ja kuulutas, tuli pooltel leppida, ning seepeale järgnes otsekohe ilma viivituseta otsuse täidesaatmine mõõgatimuka läbi, kes oli üks foogt Liivimaa rüütliõiguse mõistes; ja sellest kohtust ei saanud keegi edasi kaevata ka mitte maavürsti-le.

Edasi oli kõikidel sealsetel aadlikkudel erakordne võim ja voli oma maa ja mõisa piirides inimesetapjale lubada kindlat kaitset igaühe, isegi tapja omaenda ülemuse vastu. Peale selle oli igal aadlikul oma mõisas iseoma mõisakohus, mis tohtis mõista poomisele ja hukkamisele; ja kui kurja-tegija tabati aadliku maa-alal, siis ei antud teda mitte tema ülemuse kätte, vaid sellele aadlikule üle, kelle piirides teda tabati. Ning kui teda tema teo järgi pidi karistatama, siis kutsus see aadlimees mõningaid teisi aadlist koos mõnede kõige vanemate talumeestega enda poole mõisa. Siis võttis see mõisa junkur oma kutsutud sõpradega koos istet ja käskis kurjategija ette tuua. Pärast kaebust ei langetanud aadlikud mehed, kes kohtus istusid, otsust, vaid vaikisid hoopis, sest kõige vanematel talumeestel tuli maa vana kombe kohaselt õigust mõista ja otsus kurjategija kohta teha. Aadlil oli veel palju privileege ja vabadusi, kõikide oma soovide, tahtmiste ja heaksarvamiste järgi.

Nii suurepäraselt nagu aadlikud olid Liivimaal eesõigustatud, nii armetu seevastu oli vaeste talupoegade lugu sel maal kohtu ja õigluse poolest. Sest vaesel talumehel ei olnud rohkem õigust kui tema junkur või foogt aga ise tahtis.

55

Ja vaene mees ei tohtinud ühegi kõrge ülemuse ees ühegi vägivalla ega ülekohtu pärast kaevata. Ning kui mõni talupoeg koos naisega suri ja lapsi järele jättis, siis oli laste eest kostmine säärane, et härrased võtsid kõik endale, mis vanemad olid järele jätnud, ja lastel tuli alasti ja paljaste-na junkru tuleaseme juurde minna või linnades kerjata ja oma isa varast täielikult ilma jääda. Ja kõik, mis vaesel talumehel oli, ei olnud tema võimuses, vaid see kuulus härrastele. Ning kui talupoeg vähe kurja oli teinud, siis võeti ta iga halastuse ja inimliku tunde vastaselt oma junkru või mõisafoogti poolt, keda siin maasulaseks nimetatakse, paljaks ja peksti pikkade teravate vitsadega läbi, vaatamata tema vanusele. Ainult rikas talumees suutis end uhke kingiga lunastada. Ka leidus mõningaid aadlikke, kes oma vaeseid talupoegi ja alamaid ümber vahetasid koerte ja hurtade vastu. Säärast ja muud sarnast ülekohut ja vägivalda tuli vaesel talurahval siin maal aadlilt ja kubjastelt kannatada ja taluda ja ülemus pigistas vaid silmad kinni.

Ka pidasid talupojad Liivimaal enda vahel paganlikku ja ebakristlikku korda, mille pärast aga talupoegi nii rängasti süüdistada ei saa nagu härrasid, kes seda lubasid. Sest kui keegi maamees maha löödi ja surmati, siis tarvitasid tapetu lähemad sugulased omaenda õigust ja hukkasid jalamaid tapja ise ära ilma kohtuotsuse ja mõõgatimukata sealsamas, kus nad ta kätte said, vaatamata sellel, et ta ehk ennast ainult kaitsnud oli. Ning kui õiget tapjat ei tabatud, siis tuli sagedasti

lähemal sugulasel, jah, lapselgi hällis isa süüd taf uda. See meister valitses 8 aastat.

30. C o nr ad von Vitinkh of J, Liivimaa Saksa Ordu 30. meister, alates 1402(1404—1413).

Aastal 1402 (1404) alustas Conrad von Vitinkhoff Liivimaa meistri ameti pidamist; see meister pidas vägevat sõda venelastega ja tegi sõjakäigu Pihkva piiskopkonda, kus ta venelastega jõe juures, nimega Modda (nüüd Veliikaja), lahingut

56

lõi, neist 7000 tappis ja väga paljud vette ajas, nii et nad uppusid. Säärase võidu järel tahtis meister oma vaenlasi edasi jälitada, kuid tal tuli preislaste pärast, kel-

ledele Poola kuningas Jagello ja Leedu suurvürst Witold kõvasti peale tungisid, tagasi tõmbuda ja preislastele abi ja toetust anda.

Selle meistri valitsuse ajal aastal 1407 püha Vituse päeval (15. juunil) alustati vaevalt penikoorem teed Tallinnast püha Brigitta ordu toreda Marientali kloostri ehitamist. Asutajad olid kolm rikast kaupmeest, nimelt Hinrich Schwalberg, Hinrich Huxer ja Gerlach Kruse, kes selleks kogu oma vara andsid ja ühtlasi kloostri vendadeks said, ning Hinrich Schwalberg oli kloostri ehitusmeister ja ehitas seda 29 aastat. Selles kloostris olid nii mungad kui ka nunnad, ainult müüriga eraldatud.

31.Diderick Türk, Liivimaa Saksa Ordu 31. meister, 1413 paigu (1413—1418).

Pärast Conrad von Vitinkhoffi valiti Diderick Türk Liivimaa meistriks. Tema ei pruukinud sõdida, ei valitsenud aga kaua. Selle meistri ajal oli Johannes von Walradt, Frangi-maa aadlik, Riia üheksas peapiiskop. Seesinane saadeti kõige toredusega Liivimaa seisuste poolt keiser Sigismun-duse juurde ja Konstanzi kontsiilile, kus ta Johann Hussi aitas põletamise teel hukka mõista. Ning kui ta Riiga tagasi jõudis, suri ta pea. Selle meistri ajal, aastal 1413, võttis Leedumaa suurvürst Witold moskoviidilt Smolenski vürst-konna ära.

32. Sivert Lander von Spanheim , Liivimaa Saksa Ordu 32. meister, 1415—1425 (1418—1428).

Pärast meister Diderick Türki langes Liivimaa meistri amet Sivert Lander von Spanheimi osaks, kelle valitsuse

57

ajal kogu aeg sõda leedulastega käis. Selle meistri ajal oli suur tüli, vaen ja riid Tallinna linna ja nunnakloostri vahel, missugust tüli meister Sivert Lander ise lahendas ja lepitas aastal 1422. Tema ajal valitses senine Kuramaa piiskop Johannes Habundus Riia peapiiskokonda. Tema oli 10. peapiiskop. Valitses 10 aastat.

33. Zise von Rutenberg, Liivimaa Saksa Ordu 33. meister, 1425— 1434 (1428— 1437).

Aastal 1425 pidas Zise von Rutenberg Liivimaa meistri ametit, kelle valitsuse ajal 1433. aasta 11. mail põles kogu Tallinna linn maha — ühes toomiga, kõikide kirikute ja kloostritega ja kõikide orelite ja kelladega. Sellest tulest süttisid ka kõik aiad ja kuurid väljaspool linna ning põlesid koos hulga rahvaga maha. Selle meistri ajal ehitas Hinri-cus Uxel Tallinna piiskopi koja Toompeale.

See meister valmistus oma sõjameestega vaprast! leedulaste vastu ja tungis suure väega Leedumaale, kus ta 12 nädalat möllas ja kogu Leedumaad tapmise, röövimise ja põletamisega rüüstas ja laastas. Siis haigestus ta koos paljude ordu vendadega veritõvesse ja suri tagasiteel pärast seda, kui ta 9 aastat oli valitsenud. Selle meistri ajal oli Hinricus 11. peapiiskop Riias, endine Riia toom praost.

34. Frank von Kerssdorp, Liivimaa Saksa Ordu 34. meister, 1434—36 (?) (1437—39).

Pärast Zise von Rutenbergi oli Frank von Kerssdorp Liivimaa meistriks. Tema jätkas oma eelkäijast alustatud sõda leedulastega. Ning kui ta võimsa sõjaväega leedulaste vastu läks, tapeti tal ühes lahingus kakskümmend tuhat meest, aadlikku ja suursugusemat sõjarahvast. Ükski teine

58

tolleaegne kahju ei olnud Liivimaal eales suurem kui see, misläbi Lilvimaad üpris nõrgestati.

Sel meistril oli suur varandus hõbedat ja kulda Riias koos, nimelt ühe surnud Viljandi komtuuri varandus, 30.000 marka kullas ja 600 marka valatud puhashõbedat, kaasa arvamata lauanõud. Peale selle oli Paide foogt, nimega Helwich von Gilsen, oma elu ajal tünnitäie kulda andnud ning pärast sellesinatse foogti surma sai meister ka sada tuhat marka rosenoobleid*) ja iga laadi teisi münte, kaasa arvamata valatud hõbe ja lauanõud. Selle varanduse viis meistri vend Wolter von Kerssdorp, tol ajal Preisimaa suur komtuur, Riiast Preisimaale; sellega aga ei nõustunud sugugi teised Lüvimaa orduvõimumehed ning tõstsid ikka jälle nõudmisi Preisimaa kõrgmeistri Paul von Rossdorpi ja Wolter von Kerssdorpi vastu, ei saanud aga midagi tagasi. See meister Frank von

Kerssdorp oli Preisimaa kõrgmeister Paul von Rossdorpi poolt meistri ametisse seatud vastu kõigi Liivimaa ordu võimumeeste nõusolekut ja tahtmist. Ta valitses 10 aastat.

35. Hinrick Schungelvon Buckenorde, Liivimaa Saksa Ordu 35. meister, 1436—39 (?) (1439—42).

Aastal 1436 tõstsid Liivimaa seisused omavoliliselt Hin-rick Schungel von Buckenorde Liivimaa meistriks vastu Preisimaa kõrgmeistri nõusolekut ja tahtmist. Sellel nimelt oli alati kõige ülem valimise õigus. Ja kui Liivimaa ordu võimukandjad Preisimaa kõrgmeistri Paul von Rossdorpi poolt sellepärast süüdistati, siis tõid nad vabanduseks ettekäände, et kuna nad leedulastega sõda pidanud, siis olevat neil selletõttu tulnud kiiresti juht valida. Ent tõeliselt oli põhjuseks see, et Frank von Kerssdorp, kellest neile suurt head ei olnud, nende tahtmist vastu meistri ametisse seati.

*) rosenoobel = vana inglise münt

59

See meister Hinrick Schungel lahendas kõik tüliasjad Riia kapiitli ja ordu vahel ning leppis sõbralikult kokku Henning von Scharpenbergi, Riia 12. peapiiskopiga; ent seda lepingut ei peetud kaua. Sest seal oli ilmast ilma piiritu auahnus, vihkamine ja kadedus kõige kõrgema mõju-võimu pärast Liivimaa peapiiskoppide ja meistrite vahel. Riialasi nimelt tusastas kaunikesti see, et ordu seisused Dünamünde kindluse, Riia ja Nyemöle lossid nii lähedale Riia linna alla olid ehitanud selleks, et riialasi sealt ähvarduse all hoida, mispärast need piiskoppe pooldasid. Ning oli alatine sõda nimetatud poolte vahel. See meister valitses kaks ja pool aastat.

36. Heidenrick Fink von Averberge , Liivimaa Saksa Ordu 36. meister, 1439—53 (?) (1442—56).

Pärast Hinrick Schungelit sai Heidenrick Fink von Averberge Liivimaa meistriks, kes tegi kaks ränka vaenukäiku venelaste vastu ja nende maa vägivallaga rüüstas. Ta ehitas Bauschkeburgi lossi ja valitses peaaegu 14 aastat.

37. Johann Osthoff von Mengeden, Liivimaa Saksa Ordu 37. meister, 1453—72 (?) (1456—75).

Heidenrick Fink von Averbergile järgnes Johann Osthoff von Mengeden Liivimaa meistri ametisse. See meister kogus vägeva sõjaväe Preisimaa ordule abiks äralangenud linnade vastu, ning kui ta sellega Preisimaale oli minemas, takistas teda Liivimaa sisemine sõda. Sellepärast tarvitas ta seda väge Silvesteri, Riia 13. peapiiskopi, vastu ning piiras peapiiskoppi

Kokenhusis, võitis selle lossi ära ja võttis peapiiskopi vangi. Selle järele sai ta saagiks kõik peapiiskopi ja kapiiüi mõisad ja maad, mille eest ta küll suurt tänu ei saanud Preisimaa ordu käest, kes sel ajal suures hädas oli. Lõpuks sõlmiti mõlema poole vahel Kerkholmis leping, aastal 1453.

60

Selle meistri ajal oli üks Riia mark samapalju väärt kui meie ajal kolm ja pool taalrit. Sest vanades usutavates pant- ja võlakirjades seisab kirjutatud: Mina, see ja see, tunnistan, et võlgnen püha Brigitta ordu Marientali kloostrile 50 uut Riia marka, arvates 36 uut killingit iga uue marga peale või iga uue Riia marga eest 7 loodi segamata head puhashõbedat Tallinna kaalus. See kiri on kirjutatud aastal 1466.

Aastal 1472 tuli Tallinna Lüübekist üle mere keegi neitsi Kreekamaalt Konstantinoopoli keiserlikust Paläolögide suguvõsast. Siit viidi ta Moskva suurvürsti Ivan Vassiljevit-ši, esimese sellenimelise, juurde, kellega ta kihlatud oli. See meister Osthoff valitses 19 aastat.

38. Johann von Woldhusen , Liivimaa Saksa Ordu 38. meister, kuni 1477 (1475—1477).

Pärast Johann Osthoff von Mengedeni valiti Johann von Woldhusen Liivimaa meistriks, kes ehitas. Virumaal Toolse lossi. Seejärele, kui ta poolteist aastat valitsenud oli, tõugati ta oma orduvendadest vastu iga kordaja kohut meistri ametist ära ja vangistati Helmes ning viidi Võndu, kus ta vangipõlves suri, mispeale suur häda ja karistus Liivimaa peale tuli.

39 Bernhard von der Borg , Liivimaa Saksa Ordu 39. meister, 1477—1486.

Aastal 1477 sai Bernhard von der Borg Liivimaa meistriks. Kui see meister venelastega sõjajalale sattus, varustas ta end nende vastu ja ajas korraga jalule sada tuhat meest valis-ja pärismaisi sõdalasi ja talupoegi ning tungis nendega Venemaale, riisus seda maad tohutult ja põletas Pihkva eeslinna maha; muud aga ta ei saanud ära teha.

Kui ta siis Venemaalt oli tagasi jõudnud, siis järgnesid talle venelased jälle Liivimaale ning möllasid ja märatsesid seal hullemini kui tema Venemaal oli seda teinud. Nad põletasid

61

Viljandi ja Tarvastu maakonna ühes alevitega täielikult maha, tapsid ja võtsid vangi hulga rahvast ilma ühegi vastupanuta ning röövisid kirikutest palju kelli ja vedasid need koos muu röövsaagiga Liivimaalt ära. Siin läks täide Saalomoni õpetuse sõna (p. 21, v. 31): "Mees ja hobu valmistavad tapluseks, aga võit tuleb Issandalt." Seda märgati ka selle

meistri juures. Sest kuigi ta, nagu ülal teatati, säärase hulga rahvast venelaste vastu jalule seadis nagu eales mitte ükski meister enne ega pärast teda, siiski suutis ta sellega üsna vähe toime saata.

Aastal 1479 võttis Moskva suurvürst Ivan Vassiljevita, esimene sellenimeline, oma valitsuse alla vägeva Novgorodi vürstiriigi ühes linnaga, mis enne oli olnud iseseisev või-muala. Pärast selle linna ja Novgorodi riigi äravõtmist aga küüditas suurvürst moskoviidi kombel kõik põlised elanikud koos nende naiste ja lastega ning pillutas nad laiali teistesse Moskva maadesse ja linnadesse ja laskis Novgorodi linna teisi viletsaid rahvaid sisse tuua.

Selle meistri valitsuse ajal ehitas Tallinna piiskop Simon von der Borg, endine Hildesheimi toomhärra ja meistri nõbu, piiskoplikud lossid Porkuni ja Kiviloo (Fegefeuer) ning suurendas ja parandas märksa Tallinna piiskopkon-da.

Selle meistri ajal puhkes ka uuesti alatine sõda, mida pidasid peapiiskop Stephanus von Gruben, 14. peapiiskop, ja Riia kodanikkond ühel poolel ning meister ja tema kaaslased teisel poolel. Selle sõja põhjuseks oli meister ühes oma nõoga, Tallinna piiskopi Simon von der Borgiga. Siis langes taas Riia piiskopkond sõjameeste saagiks ja rüüstati seda ning piirati Riia linna. Ning kuigi riialasi koos peapiiskopiga kauakestvast piiramisest küllaltki kitsikusse aeti, ei saanud meister ometi neist jagu. Sestriialased ühes peapiiskopiga kaitsesid oma linna vägevasti, nii et meistril häbiga tuli minema minna. Selle järele tungisid riialased peale ja süütasid, kiskusid maha ja hävitasid täiesti Riia ordu lossi, mis oli ehitatud üsna nende linna lähedale, ning

62

piirasid ja võtsid ära Dünamünde lossi. Ent kui paavst Sixtus IV meistri ja tema poolemeeste ülekohtust kuulda sai, pani ta need kõik vande alla, mispärast Bernhard von der Borg meistri ametist tagandati, kui ta oli 9 aastat valitsenud.

40. Johann Fridach von Lorinkhoff, Liivimaa Saksa Ordu 40. meister, 1486—1495.

Aastal 1486 hakkas Johann Fridach von Lorinkhoff, Tallinna komtuur, Liivimaad meistri ametis valitsema. Selle meistri ajal kestis veel ülalnimetatud poolte vahel sõda. Kui nüüd mõlemalt poolt sõjaväljale mindi ja Treideni all taplust peeti, siis võitsid riialased lahingu, tapsid 6 komtuuri ja foogti ja võtsid 6 vangi ja viisid need suures võidujoovas-tuses Riiga.

Aastal 1492 hakkas Moskva suurvürst Ivan Vassiljevitš Liivimaa piiril ehitama Ivangorodi lossi, saksa keele Russische Närve (Vene Narva). Seda alustati Corporis Christi päeval (Kristuse ihu pühal, 2. neljapäeval peale nelipühi) ja see sai samal suvel Maarja taevaminekupäeval (15.

augustil ülikiiresti valmis kindlustatuna paljude kõrgete paksude tornide ja müüridega. Pärast seda võeti seesama loss kord rootslaste poolt ära ja pakuti Liivimaa meistrile, sest et.see Rootsi riigist liiga kaugel oli. Ent meister ei tahtnud seda enda alla võtta, kuna Venemaa ja Liivimaa vahel oli määratud vaherahu, mida meister ei tahtnud murda. Seepärast läksid rootslased jälle oma laevadele suure röövsa-giga, mille nad lossist olid saanud. Seepeale võtsid venelased lossi uuesti oma alla ja ehitasid selle veel tugevamaks ja kindlamaks ning panid sinna veel rohkem kaitserahvast kui enne. Ja pärast seda aega, kui loss oli valmis saanud, tekkis sellest Liivimaa ristiinimestele ja iseäranis narvalastele nii palju kimbatust ja kahju, et lühidalt sellest ei saa küllaldaselt kirjutadagi. Sest venelased lasksid uuest Ivangorodi lossist ka vaherahu ajal Liivimaa Narva linna pihta

63

nii tihti ja sagedasti, nagu see neile sobis; nii lasksid nad mõnikord tähtsaid isikuid maha, nagu Narva linnapea Johan zur Meiningi, ja veel teisigi. Ja kui venelaste juurde järelepärima saadeti, mis põhjusel nad seda teevad, siis nad ei teadnud, missuguse pilkamise ja mõnitusega neid saadikuid vastu võtta ning tarvitasid narvalaste vastu igasugu vägivalda, mis iganes mõeldav, mida kõike kirjeldada ei ole sünniski. See juhtus aastal 1494.

Sel aastal laskis suurvürst iga õigluse vastaselt vangistada kõik saksa kaupmehed, kes asusid Novgorodis; ning need, kes kaupmehi kinni võtsid, võtsid sakslastel sukad ja kingad jalast ja panid nende jalad vangiraudadesse ja heitsid nad läppunud türmidesse, kus mõnedel tuli kolm, teistel üheksa aastat istuda. Põhjuseks aga, miks see sündis, oli see, et tallinlased on lasknud saksa seaduse järgi surnuks keeta ühe venelase, kes valekillingeid nende linnas oli müntinud; ning teise venelase, kes elajalikult teolt mära kallal tabati, on nad kristliku õiguse järgi ära põletanud. See vihastas teisi venelasi ja nad andsid selle ja teisigi kaebusi võltsivalt oma suurvürstile edasi ja viisid teda nii kaugele, et ta nüüd saksa kaupmehi karistas, kes asusid Novgorodi hansa-kontori kojas. Peale selle nõudis suurvürst väga tungivalt ja suuresti ähvardades Liivimaa isandatelt, et talle üle antaks need tallinlased, kes tema venelased olid surma mõistnud. Ent ta ei saanud oma tahtmist. Sest isandad, seisused ja linnad kohustusid ühiselt ennemini kannatama kõige äärmisemat häda, kui olla sääraselt venelaste orjad. See meister valitses 9 aastat.

41.Wolter von Plettenberg, Liivimaa Saksa Ordu 41. meister, 1495—1535.

Aastal 1495 määrati Liivimaa meistriks Wolter von Plettenberg, kes üks tähtis ja tark härra oli. Ta pidas suuri tähtsaid sõdasid, esiteks

riialastega, ja sundis neid taas üles ehitama Riia lossi, mille nad enne maha olid kiskunud.

64

Ning et seda paremini võida neid panna sõna kuulma, kindlustas ta sõja vastu Dünamünde lossi, mis asub mitte kaugel Riiast. Samuti laskis ta alusest tipuni ehitada Võnnus 3 uhket kõrget torni.

Venelane aga kaldus nüüd sõja poole ja surus end otse sellesse ilma ühegi õiglase põhjuseta. Ta tegi end ülivaenu-likult märgatavaks põletamise, röövimise ja tapmisega mitte üksi Narva ümbruses, nagu enne tähendatud, vaid ka Riia ja Tartu piiskopkondades ning teisteski kohtades oma 70 penikoorma ulatuses. Siis pidasid Liivimaa murelikud seisused pärast mitmetpidi kaalumist soovitavaks õnne katsuda rahutu venelase kallal avalikus sõjas. Ning selleks nad liitusid Leedu suurvürsti Aleksandriga, kellel mosko-viidi tütar Helena naiseks oli. Kuna nüüd seesama liit oli sõlmitud tema naise isa vastu, siis kinnitati see mitte ainult pitserdatud kirjadega, vaid ka ihuliste vannetega küllaldaselt Leedu suurvürsti poolt sihiga, et üheskoos moskoviidi vastu minna. Sellest said kõik leedulased ja liivimaalased ülirõõmsateks.

Kui nüüd meister oma orduliikmete ja teiste meestega sõjavalmis olija ka määratud ajal kogu väega asus sõjaväljale lootes, et suurvürst Aleksander samaviisi toimib, siis ei olnud seal ükski leedulane sõjavalmis. Nimelt oli Poola kuningas Albertus, Leedu suurvürsti Aleksandri vend, äsja surnud ning Aleksander oli reisinud Poolamaale, et nüüd ise krooni vastu võtta. Sellest tekkis liivimaalastele suur mure, olid nad ju oma liidukaaslasest mahajäetud ning pidasid end liiga nõrkadeks üksi moskoviidile vastupanemiseks. Aga sellest hoolimata võttis Liivimaa meister Wolter von Plettenberg koos teiste seisustega jumaliku abiga selle asja enda kätte ja läks aastal 1501 neljapäeval pärast pärtlipäeva (24. augustil) 4000 ratsaniku ja tingisõdurite ja hulga talupoegade ning suurtükkidega Venemaale. Ta põrkaski üsna pea kokku 40.000 venelasega, kellest ta palju tappis ja teised põgenema ajas. Ning neid ajas ta taga umber kolm penikoormat, võttis neilt kogu voori ega kaotanud

65

suurt midagi oma rahva poolest. Selle järele laastas meister suure osa moskoviidi maast röövimise ja põletamisega, rüüstas Ostrovi, Krasnoi ja Isborska (Iseborgi) lossid ja tappis Ivangorodis palju rahvast ja põletas seal kõik maha. Lõpuks tuli meistril Liivimaale tagasi minna verejooksu taudi pärast, mis tema mehi oli tabanud. Kuna nüüd meister nõndaviisi Venemaal oli toiminud, siis ei pidanud vahepeal teine venelaste hulk Liivimaal ka mitte püha, tehes seal samapalju kahju tapmise ja põletamisega kui meister enne oli teinud Venemaal. Ja pärast seda aega, kui meister Wolter von Plettenberg oma sõjarahva ja suure röövsaagiga Venemaalt oli lahkunud ning kogu tema sõjarahvas veritõve pärast sinna-tänna laiali oli paigutatud ja meister ise ka ränga ihuhaigusega oli koormatud, mispärast igamees kurvastust tundis, siis tungis venelane

kogu oma jõuga teist korda Liivimaale. Ta laastas ja hävitas haledal kombel poole Riia piiskopkonda, Marienburgi ala, Trikatit, Ergmäed, Tarvastut, Viljandit, Laiust, Põltsamaad, Virumaad ja kogu Narva maa-ala. Sel ajal talitas venelane Liivimaal nii jäle-dasti, et kaotati peaaegu 40.000 inimest, noori ja vanu, tapetuid ja vangiviiduid. Helme all sai venelane aga veidi peksta; seal löödi maha tema hulgast üle 1500 venelase koos sõjaülema knjas Aleksander Obolentskiga. Selle rööv-käigu tegid venelased ülikiiresti, enne kui Liivimaa seisused oma rahvaga kokku tulla jõudsid. Sündinud aastal 1502 paastuajal.

Aastal 1502 augustis valmistusid kõik Liivimaa seisused sõjaks ja läksid välja 2000 mehega ratsa ja 1500 saksa jalamehega ja mõnesaja talumehega ühes mitme väli-suurtükiga. Leedulased ägajaid jällegi tulemata iga vandekohustuse vastaselt. Sellele vaatamata tungis meister Wolter von Plettenberg Jumala nimel kuni Pihkvani ja võttis oma õnneks kaks venelast vangi, kes andsid igapidi teadet: kui tugev moskoviidi vägi on ja kuis Moskva suurvürst ilmaaegseks pidavat meistriga lahingusse astumist, vaid kavatsevat säärast vähest sakslaste väge oma enamusega sisse

66

piirata ning enda ees nagu kariloomi Moskvasse ajada ja selle peale kogu Liivimaa sõja tallermaaks teha. Kui nüüd meister venelase jultumusest kuulis, siis seadis ta kõik hästi ja andis end nagu Juudas Makkabäus Kõigekõrgema hoolde. Ning kui Exaltationis Crucis laupäeval (ristiülen-duspühal, 14. septembril) vaenlased suure kärina ja kisaga peale tungisid, läks meister kohkumata vaenlase silma alla, kes üpris väikese hulga sakslaste julguse üle imestas. Ning kui nüüd mõlemad pooled teineteise lähedale olid jõudnud, siis piirasid venelased meistri rahva kogunisti sisse. Kui meister seda nägi, et ta oma rahvaga kuskile ei saa põgeneda, võttis ta südame rinda ja andis esmalt suurtükkidest tuld venelaste pihta, mis neid hästi tabas; siis läks ta üpris vapralt ja hulljulgelt vaenlasele peale ning tungis võimsalt kolm korda nende leerist läbi, tappis palju venelasi ja ajas ülejäänud Jumala abiga põgenema. Ent kuna ta oma rahvaga üliväsinud oli, siis ei saanud ta vaenlast kauemini taga ajada, vaid jäi kolmanda päevani sinnapaika ja valvama, kas vaenlane kavatseb tagasi tulla. See aga jäi tulemata ning ei tahtnud enam säärast kuuma sauna saada. Selles tapluses löödi mitu tuhat venelast maha. Meister aga ei kaotanud mitte palju ratsanikke, vaid ainult 400 sõjasulast ühes nende pealiku Matthes Pernaweriga ning ühe leitnandi ja lipniku. Üks aga, nimega Lucas Ha-merstede, haaras trummi ja jooksis sellega alatul kombel vaenlaste poole üle. See liivimaalaste võit oli tõesti Jumala imetegu ja miraakel, et seesugune vähene jõuguke, nagu enne nimetatud, enam kui 90.000 meest ära võitis ja need pakku ajas.

Sellest võib ka näha, missugused sõjamehed on mosko-viidid, kui neile vastuhakkamisega vähekenegi tõsi taga on. Pärast seda meistri võitu pakkus moskoviit kallimat hinda ja palus rahu, mille meister sai oma

tahtmist mööda mitmeks aastaks. Et aga moskoviit nii kergesti liivlastega rahu tegi, selle põhjuseks ei olnud üksi see lüüasaamine, vaid tal oli tol ajal ka rohkem vaenlasi ning ta tahtis veel teisi

67

maid üles otsida, nagu nimelt Kaasani kuningriiki, Smolenski vürstiriiki, Pihkva vürstiriiki ja teisigi, mis sel ajal veel ei olnud tema all. Aastal 1505 suri seesama suurvürst Ivan Vassiljevitš ja tema poeg Basilius jätkas tema valitsemist. See siis läks Pihkva vürstiriigi ja linna vastu sõtta ja võitis nad ära, aastal 1509.

Aastal 1513 ostis see meister Wolter von Plettenberg markkrahv Albrechtilt, Preisimaa kõrgmeistrilt, ustavus-vande ja läänikohuse ära. Nii ei pruukinud nüüdsest peale Liivimaa meistrid enam Preisimaa kõrgmeistrilt oma lääni vastu võtta.

Ka laskis see meister oma valitsemise ajal kuldmünte lüüa, kaalu ja väärismetalli sisalduse poolest sarnaseid nagu portugaallaste omad, mida nimetatigi portugaallas-teks ja mille tarvitamine maal üldine oli. (1 niisugune oli 10 tukatit väärt).

Aastal 1522, selle meistri valitsemise ajal, hakkas püha evangeeliumi valgus Liivimaa linnades särama. Ja kui ta inimesi Jumala õigele mõistmisele oli valgustanud, nõnda et need paavsti jultunud tegudest ja kõvetustest aru said, hakkasid nad kohe puujumalate vastu sõdima ja võtsid kirikud tormiga ära ja viskasid ebajumalad välja, ka viisid nad kiriku ehted ära, nõnda et ei ole teada, kuhu need kadusid.

Samuti jõudis see kiidetav meister oma uhkete tegudega selleni, et ta vastu võeti Rooma riigi vürstide sekka koos kõigi talle järgnevate meistritega. Tema oli niisiis esimene, kes kandis vürsti tiitlit ja sai selle keiser Carolus Quinto-selt (viiendalt).

Aastal 1528 sündis Ivan Vassiljevitš, teine sellenimeline, Moskva suurvürst, kes meie ajal Liivimaa vastu sõdis ning sealt Saksa ordu koos kõigi vaimulikkudega minema ajas, nagu sellest hiljem teatakse. Aastal 1532 alustati valli ja kõrge rundeeli ehitamist Tallinna Harjuväravas. Samal aastal süüdati ja põletati ka uhke mungaklooster ja mun-gakirik Tallinnas munkade enda tule läbi ära. Selsamal ajal

68

möllas Tallinnas ka säärane tohutu katk, nagu eales enne ei ole nähtud ega kuuldud.

Selle meistri ajal valitsesid järgmised peapiiskopid üksteise järele Riia peastiftis: nimelt Michael Hillebrand, ühe Tallinna kodaniku poeg, siis Casper Linde ja järgmistena Johannes Blankfeld, endine Tartu piiskop, ja Thomas Schönink, Riia linnapea poeg, ning lõpuks Brandenburgi markkrahv Wilhelm, kes oli 19. ja viimane orduaegne Riia peapiiskop. See markkrahv Wilhelm sattus ka mõningate Läänemaa aadlikkude kihutusel, kes oma vanast valitsusest ja piiskop Reinoldus Buxhövedenist tüdinud olid, sisemisse sõtta nimetatud Reinoldus Buxhövedeniga ning võttis novembris aastal 1532 sellelt piiskopilt Koluvere, Lihula ja Haapsalu lossid ühes kogu Läänemaaga ära. Tal tuli

aga need siis Wolter von Plettenbergi tõsisel pealekäimisel senisele piiskopile tagasi anda.

See meister valitses 41 aastat ja suri Oculi pühapäeval (kolmandal paastuaja pühapäeval) aastal 1535.

42. Hermann von Brüggenet, teise nimega Hasenkamp, Liivimaa Saksa Ordu 42. meister, 1535-1549.

Ühe aadlimehe hukkamine tallinlaste poolt, 1535.

Aastal 1535 sai Hermann von Brüggenei, teise nimega Hasenkamp, Liivimaa meistriks. Selle meistri ajal heideti kõrge aadlik, Johann Uxel (Üxküll) Riisiperest Tallinnas vangikotta sellepärast, et ta omaenda talumehe ära oli tapnud. Kui nimelt tapetud talupoja sugulased selle eest hoolitsesid, et tapjale linnas vaba liikumine keelatakse, aadlik aga siiski julges Tallinna tulla, siis läksid mõningad tema siinsetest headest sõpradest ja linna kodanikkudest tema juurde ja hoiatasid teda ja manitsesid tungivalt olla hästi

69

ettevaatlik, sest teda ootavat suur oht. Seda hoiatust pidas ta ei millekski ja ei uskunud mitte, et teda võidaks kimbutada veelvähem kinni võtta ja surma mõista. Varsti pärast seda tuleb Both Schröder, linna foogt, võtab ta kinni ja viib vangi. Ning kui ta nüüd kohtu tõsidust tundis, oleks ta seda küll tahtnud teisiti näha; ja kuigi ta küllalt enda eest raha ja vara pakkus, ei aidanud see siiski midagi. Lõpuks hukati ta mõõgaga linnaväravate vahel 7. mail aastal 1535, mis kogu Liivimaa aadlit üpris vihastas; oli see ju aadelkonnale suureks imeks, et säärane rikas ja suursugune aadlimees võidi ometi ühe talupoja pärast surma mõista. Sellest sattus terve aadel Harjus ja Virus ülisuurde ärevusse. v

43. Turniir Tallinnas, 1536.

Aastal 1536, küünlapäeval, ratsustas Hermann von Brüggenei uhkesti Tallinna sisse, kus talle truudust vannuti. Ja kui meister võõrusel raekojas viibis, oleks peaaegu suur õnnetus juhtunud aadlikkude ja kodanikkude vahel. Üks aadlimes ja keegi kaubasell tahtsid meistri auks turul turniiri pidada. Ning kui kaubasell aadlimehe hobuse seljast maha torkas, siis pahandas see teisi aadlikke üliväga, et üks kaupmees maavürsti ja teiste seisuste pealtvaatamisel peaks võiduhinna pärima. Nad lasksid sellepärast pahu sõnu langeda, millest seevõrra suur riid ja tüli aadli ning kodanikkude ja nende kaaslaste vahel tekkis, et nad oma mõõgad tupest tõmbasid ja ainult lausa kisa kuulda oli. Meister raekojas

nõudis käega ja sõnaga rahu, heitis oma kübara peast ja leiva laualt käratseva rahva sekka, et neid niiviisi vaigistada; aga kõik see ei aidanud midagi. Gilditoad ja õllepoed pandi ka kiiresti kinni, et need, kes sees olid, ei tuleks välja ega suurendaks kisa ja kära. Lõpuks rahustatl see mürgel härra Thomas Fegesackl, linnapea poolt, kes oli lugupeetud mees.

70

44.Tüliasi tallinlaste ja aadli vahel.

Ja kuigi juba ennegi suur lahkheli, viha ja kadedus Liivimaa aadli ja kodanikkude, iseäranis aga Tallinna kodanikkude ja Harju ja Viru aadlimeeste vahel valitses, siis võttis aga see leppimatus praegu nimetatud põhjusel veel palju enam maad. Selleks, et nüüd ära hoida igasugune õnnetus, määras meister Hermann von Brüggenei mõningaid volinikke, kel tuleks lahendada mõlema poole vahel kõik tüliasjad ja neid lepitada. Needsamad volinikud oli Johannes von Mönnikhusen, Saaremaa ja Kuramaa stifti piiskop, Viljandi komtuur Johann von der Reck ja Rembert von Scharenberg, Tallinna komtuur. Ning kui nad aastal 1543 püha Vituse päeval (15. juunil) Tallinna tulid, oli kogu Harju- ja Virumaa aadel samuti kohal. Siis kutsuti mõlemad pooled, nimelt kogu aadelkond nimetatud aladelt ja kogu Tallinna linna raad kõigi vanemate ja terve kodanikkonnaga Toompeale gildituppa, kus tallinlasi paljudes punktides kõige ägedamal kombel süüdistati ja nende peale kaevati. Neist punktidest olid kõige kaaluvamad need neli:

Esiteks, et tallinlased ei tahtvat aadlile sadamas anda vaba voli seal võõra mehega kaubelda ja oma tahtmist mööda müüa või vahetada oma vilja, kuna ju tallinlastel olevat vaba voli sisemaal aadliga ja kõigi talumeestega kaubelda ja läbi käia ilma ühegi takistuseta. Kuna nüüd tallinlastel aadlikkude juures see vabadus on, siis ärgu takistagu nad ka aadlikke ega keelaku neile vabadust kaubelda nende sadamas võõra mehega.

Teiseks olevat tallinlased lasknud vangistada ja hukata, tervele aadlile suureks teotuseks ja häbiks, kõrge aadlimehe ärajooksnud talupoja pärast, mida aadlikud siitpeale ei kavatsevat enam sugugi mitte taluda ega kannatada. Ja kuigi säärane asi veel juhtuks, siis olevat ometi Tallinna or-dukomtuur neile väärikaks kohtunikuks ja mitte linna foogt. Sellepärast kaotagu tallinlased säärane ülekohus ja

71

ärgu lubagu enam ühelegi talumehele tõkestada linnas vaba liikumist aadlikule.

Kolmandaks olevat aadlile tallinlaste poolt heermeistri sisseratsutamisel osaks saanud suurt vägivalda ja ülekohut, kus tallinlased mitte üksi tol korral, vaid ka muidu tihti lausa tänaval olevat

kallele tunginud mõningatele aadlist ja samuti nende teenritele. Seega olevat nad aadlikkudele mitte ainult viimases möllus ja segaduses tõsist põhjust kaebuseks andnud, vaid ka muidu aadlile kuritegelikult Uiga teinud.

Neljandaks võtvat tallinlased ka aadlikkude päristalu-poegi vastu ja enda kaitse alla, kuf need oma junkrute juurest põgenevad, millest härraste külad ja maad tühjaks ja ilma rahvata jäävat. Ja kui aadlikud kedagi linna saatvat, et ärajooksnud talumehi üles otsida ja tagasi tuua, siis pügatavat, laimatavat ja löödavat junkrute mehi kandjate ja sulaste poolt. Seda ei kavatsevat aadlikud enam ühelgi juhul taluda, vaid nad tahtvat igal pool ja igal ajal ilma vasturääkimiseta oma talupoegi tagasi saada. Kui aga juhtuks, et mõni kodanik noort meest omale sulaseks tahab, siis palugu kodanik selle junkrult tema nõusolekut.

Nende punktide ja artiklite peale vastasid raad ja kogukond jällegi nõndaviisi: Esiteks, mis puutuvat sadamasse, siis ei võivat nad mitte salata, et Tallinna raad ja kogukond nüüdsel ajal ei olevat toime pannud midagi uut, vaid ainult toiminud seda mööda, mis muistsest ajast on tavaks olnud.

Ja Tallinna sadam olevat igaühele valla, kuhu iga naaber võib vabalt sisse pääseda ning seal osta, mida igaüks oma tarbeks vajab, kui see ainult kodanikkudele kahjuks ei ole; seda nimelt linn ei taluvat. Sest igal aastal loetavat linnapäeval avalikult ette, et võõras võõraga kaupa ei pea tegema. Ning kui Tallinna linnas ei peaks tehtama säärast kauplemise vahet, siis ei oleks enam tarvis selle linna seadusi, mille järgi nad palju aastaid vabalt ja rahus olevat talitanud, neist vanadest seadustest ja auväärsest kombest aga kavatsevat nad edaspidigi kinni pidada. Ka maksvat

72

linnale märksa palju raha sadamat pidada, missuguseid kulusid üksi linna elanikkudel tulevat kanda; sellepärast ei olevat see õiguse vastu, et kodanikkudel võõrastega võrreldes natuke eesõigust on. Seetõttu ootavad nad Jumala ja kõikide õiguste nimel, et ükski võõras ei kasuta nende linna ja nende sadamat samaviisi kui kodanikud. Lõpuks jäi selle punktiga nii, et aadlikud oma vüja linnas võivad maha panna ja sündsal ajal kasuga müüa.

Teiseks, mis puutuvat aadlimehesse, keda nad hukata lasknud, siis selle peale olevat nende vastus: neil olevat Tallinna linnas maksmas aus jumalik Lüübeki õigus, Rooma keisritelt kinnitatud, millega neid olevat eelmiste isandate poolt õnnestatud ja milles nad on püsinud tänapäevani. Sellesama õiguse järgi talitamist olevat nad valmis olnud igal ajal igaühele osaks saada laskma, kes seda eales soovinud on, olgu ta kõrgest või madalast seisusest, vaene või rikas, vaimulik või ilmalik, kodanik või talupoeg. Ning kui keegi nende linnas tabatavat ja süüdistatavat kaelakohtu -likes asjus, siis selles asjas võtvat nad kohut mõista igaühe üle, olgu kuritegu tehtud ükstapuha mis maal. Nii tol-mitavat Lüübeki linnas ja kõikides linnades, kus on maksev Lüübeki

õigus; nõnda samuti tulevat neügi talitada ega taha nemad siin lubada mingisugust selle õiguse kärpimist. Lõpuks pidasid volinikud õigeks, et kui edaspidi peaks juhtuma, et keegi aadlimees talupoja maha lööb ja talupoja sugulased takistavad linnas samale aadlimehele vaba liikumist, siis antagu sellest esmalt Tallinna komtuurile teada.

Mis puutuvat kolmandasse punkti, nimelt, et maavürs-ti auks äsja peetud truudusvande andmise puhul olevas möllus aadlile ja selle liikmetele suurt vägivalda ja ülekohut tehtud ja et tallinlased selleks olevat põhjust andnud, siis seda võidavat sama hästi küll vastupidi tõendada. Sest need aadlikud ja nende kaaslased olevat ka tihti ennemalt tallinlasi suuresti pilganud, mitte üksi viimase mürgli puhul. Nimelt juba mõne aasta eest olevat nemad, raehärrad, kuulnud, et mõningad aadli liikmed linna gilditoas teiste

73

oma laulude seas, mida nad riivatult linna põlastuseks laulsid, peale muu ka neid sõnu kuuldavale tõid:

Nüüd kodanik pähe saab nagu veis,
Et verd on kõik linna tänavad täis.

Ka olevat keegi Harju aadlik ja raeisik Tallinna raehärra vastu avalikult lausunud: Et olevat kahel korral kavatsetud tallinlastel pea veriseks peksta ja see tegu juba olnud tulemas; sellele olevat tema mõlemal korral vastu hakanud ja seda ära hoidnud. Nüüd aga nägevat ta, et asi ei muutuvat ja harksabakullil tulevat lennata kanapoegadele kallale. Säärastest ja teistest sõnadest võidavat küllaldaselt taibata, kes esmalt on tüli poole kaldunud ja selleks põhjust andnud.

Neljanda, talumeeste väljaandmisesse puutuva artikli peale olevat nende vastus: nad olevat eest leidnud vana pruugi, et kui nende linna olevat tulnud võõrad Inimesed, keda nad ei olevat palunud ega kutsunud, siis on neil vaba voli jälle lahkuda nõndasamuti, nagu nad tulnud on. Ent talumehi vangistatult ja seotult välja anda nagu neilt nõutavat, säärast ei olevat mitte ühegi inimese mäletades juhtunud ja ei võivat ka tulevikus sel kujul juhtuda. Nad ei olevat selleks ka mitte kohustatud. Sest neile olevat Taanimaa kuningate poolt, kes tol ajal Eestimaa üle valitsesid, õigused antud, et nad oma linnas kõigis vaimulikkudes ja Ilmalikkudes asjus tohivad talitada samade õiguste järgi, nagu need on tavaks keiserlikus Lüübeki linnas. Ometi ei antavat Lüübeki linnas võõraid inimesi ega talumehi vangistatult või seotult välja; sellepärast ei olevat nemadki kohustatud säärast tegema, missugust eesõigust ja vana kommet nende maavürstid, heermeistrid, samuti olevat kinnitanud. Sellepärast ei olevat neil sünnis mitte ühtegi inimest vangistatult või seotult lubada nende linnast välja viia ega ve-dada, mida nende linnaõigused ei lubaja mida nad ka sallida ei või. Ja kuna aadli nõue olevat, et kui mõni kodanik kavatseb endale talupoega pidada, siis palugu ta sellelt härralt

74
tema nõusolekut, selle peale olevat tallinlaste vastus: Mida iga õige aadlimees sõpruse või õiguse abil suudab kodaniku või talupoja juures kätte võita, selle vastu ei olevat neil midagi.

Ent kui aadlikud ei tahtnud selle otsuse ja vastusega rahule jääda, siis lausus linnapea härra Thomas Fegesack: Kui aga igasugu lootuse ja kindla ootuse kiuste nende õigusi ja privileege selles asjas ei peetavat miskiks, siis tahtvat tallinlased endale ikkagi varuda seda tingimust, et aadlikud kohustugu selleks, et igaüks võtku ja viigu oma mõisa ja küladesse kõik oma haiged talupojad ühes naiste ja lastega,. keda tallinlased oma pidalites, rõugemajades ja seekides põetavad, samuti neid, kes siln-seal tänaval lamavad; sellele lisaks nõustugu aadlikud korraldusega, et tallinlased siitpeale ei lase oma linna enam ühtki talumeest, naist, sulast või ümmardajat, kes oma junkru juures vanaks või haigeks või vaeseks on jäänud, vaid juhatavad neid nende junkru juurde; siis tahtvat tallinlased ka terveid talumehi välja anda. Säärane tingimus oli üpris täbar. Lõpuks pidasid volinikud õigeks, et ei võeta enam vastu ad-ratalupoegi, kes juba aadli maa peale on elama asunud, mõnd aega seal on elanud ja siis ära jooksnud ja maa harimata jätnud, vaid saadavad neid nende härrade juurde.

Ja kuigi see tüliasi nimetatud poolte vahel seks korraks volinikkude kaudu lahendati ja lepitati, siis jäi ikkagi varjatud viha ja omakasupüüdmine nende vahel veel püsima. Siin maal nimelt oli vanaks kombeks Liivimaa linnades pidada aastalaatu või maksmisepäevi, kuhu siis kogu aadel seks ajaks hulgaviisi kokku tuli; sellepärast ei määratud enne aadli tulekut ühelegi aadlile kasuliku kauba hinda kindlaks ning iga kaupmees tohtis oma kaubale nii kallist hinda määrata ja seda nii kallilt müüa, kui ta aga sai. Pärast seda aga, kui aadlikud olid läinud, määrati lõplikult igasugu kauba hind kindlaks ja müüdi odavamalt kui enne; säärane teguviis pahandas viimaks aadlit väga. Sellepärast käskisid nad oma talumehi oma vili junkrute juurde vedada,
75
aga mitte linnakodanikkudele, selleks, et kodanikud seda küllaltki kallilt peaksid aadlimeestelt ostma.

45. Kaupmeeste tüli kästtöölistega.

Säärane ja sarnane vastuolu ja riid tekkisid sel ajal Lii-vimaa linnades ka kaupmeeste ja käsitööliste vahel. Kaup-nehed nimelt ei tahtnud sugugi sallida, et käsitööline sadamas ja värava ees midagi ostaks või kaubitseks võõra mehega. Nii oli samuti nende naiste ja tütarde riiete pärast suur vaen ses mõttes, et naine ei tohiks teise naisega ühte moodi riides käia. Ja kui kord ühe Tartu köösneri tütar oli end kaupmehe tütrega võrdselt ära ehtinud ja kirikusse läks, siis määrati mõningaid

linnasulaseid Tartu linna rae poolt teda varitsema. Ja kui aus vaene tüdruk kirikust välja tuli ja midagi paha ei aimanud, siis kargasid linnasulased välja ja röövisid temalt ta ehted ja häbistasid teda nõnda kõikide nähes. Samuti ei tahetud käsitöölistele lubada kodaniku tiitlit või nime. Selleks, et niisugust ja teist sarnast vastuolu ära hoida, määras heermeister mõned volinikud, nimelt Eerend von Schmertenl, Paide foogti, ja Franz von Ansteli, Tallinna komtuuri, kel ülesandeks oli lahendada Tallinnas kõik tüliasjad. Ning kuigt tüli kuidagiviisi lahendati, siis jäi aadlikkude ja kodanikkude ning kaupmeeste ja käsitööliste vahel ometi vana viha püsima ja võttis päevast päeva maad, kuni suur harksabakull nendele kõikidele kallale lendas.

46. Tulikahju Riias, 1547.

Aastal 1547, Kristuse taevaminekupäeval, puhkes päeva ajal väljaspool Riia linna suur tuli. mis ka linna lendas ja suurt kahju tegi. Linna sees põles toomkiriku alal palju maju ühes kirikuga ja väljaspool linna palju ladusid hulga kaupmeeste vara ja kaubaga maha.
76

47. Köietantsijad Tallinnas, 1547.

Aastal 1547 tulid Liivimaale Itaaliast mõned hulkujad, lendajad ja imelikud veiderdajad. Ning kui nad Tallinna linnale oma kunsti pakkusid, siis laskis raad suure ilmatu pika köie teha, mis ulatus Püha Olevi kõrgest tipust kuni köiete-gijate-õueni. Ja kui seesama köis pingule oli tõmmatud ja kõvasti kinni oli seotud, siis pandi kõik linnaväravad lukku, välja arvatud üksi suur Rannavärav, kust terve kogukond, noored ja vanad, välja läks seda lendajate tempu vaatama. Kui nüüd kõik see rahvas seal väljas oli, siis näitas üks neist veiderdajatest samal köiel väljaspool torni õhus ülikõrgel säärast haruldast vaatemängu, et seda vaadata väga imeline ja suure kõrguse pärast ka ülijube ja hirmuäratav oli. Ja kui seesinane küllalt kaua oma imet oli teinud, siis lendas teine piki sedasama köit kõigist kraavidest, tiikidest ja lin-navallidest väga kiiresti ja ruttu üle kuni köietegijate-õueni. Seda näitasid nad samuti teistes Liivimaa linnades.

See meister Hermann von Brüggenei valitses heas rahus 14 aastat ja suri aastal 1549 veebruaris.

48. Johann von der Recke, Liivimaa Saksa Ordu 43. meister, 1549—51.

Aastail 1549 sai Johann von der Recke Liivimaa meistriks. Selle meistri ajal raevutses ja mässas veel kogu Liivimaal katkutõbi, mis juba eelmise meistri ajal oli alanud ja kestis 5 aastat.

49. Vana hea aeg Liivimaal.

Kuna ma siis vastu oma tahtmist ja arvamist olen Liivimaa lugude juurde sattunud, siis pean ka midagi kirjutama vanast Liivimaa valitsusest, kommetest, tavast ja olemisest, mis selle viimase meistri ajal enam hoos olid ja seda teen selleks, et Liivimaa noored inimesed, kes vana valitsuse

77

muutuse ajal sündinud, samuti ka kõik järeltulevad põlved võiksid näha, mispärast Kõikvõimas Jumal üle Liivimaa säärasel suurel muutusel ja raskel karistusel tulla laskis.

Orduhärrade, piiskoppide, toomhärrade ja aadli valitsus ja olemine, nagu ma seda Hasenkampi ajast kuni viimase meistri valitsuseni olen näinud ja üle elanud, oli järgmine: Kui Liivimaa provints eelmiste vanade meistrite, piiskoppide ja Saksa orduhärrade poolt oli võidetud, oma võimu alla võetud ja esialgu paljude sakslastega asustatud ning palju linnu, aleveid, losse ja linnuseid oli ehitatud, nii et neil välist vaenlast väga karta ei tulnud ja ka Wolter von Plettenberg moskoviidi üle suure võidu oli saanud, nii et liivimaa-lastel pikkadeks aastateks sõda ei olnud arvata, hakkas siin maal, mida kauemini seda enam, maad võtma suur muretus, logelus, ülbus, toretsemine, hooplus, himurus, piiritu priiskamine ja kõlvatus päevpäevalt rohkem nii valitsejate kui ka alamate seas nii, et sellest ei saagi küllaldaselt rääkida või kirjutada. Sest mõningad orduhärrad sattusid heade laiskade päevade tõttu säärasesse kõlvatusse, mitte ainult alatute naistega, vaid ka teiste meeste abielunaistega ja sellejuures ka veel säärasesse verehäbisse, et häbi on seda meele tuletada. Nende sohinaistest vaikigem parem; sest see ei olnud nende seas häbi: kui nad üht sohinaist mõnda aega enda juures olid pidanud, siis aitasid nad selle elama ja võtsid endale teise värske asemele.

Seda nähti mitte palju vähemal määral ka piiskoppide ja toomhärrade juures. Kui mõne piiskopi sohinaine oli vananenud või talle kauemini ei sobinud, siis andis ta selle va-batalupojale naiseks, annetades veski või tüki maad, ning võttis endale paar korda järgemööda uue tüdruku ja heitis tema juurde. Samuti toimisid kõik toomhärrad ja abtid. Ja kui keegi Tallinna toomhärra, Johannes Blankenborg, oma abielunaise Saksamaalt Tallinna tõi, siis ei söandanud ta piiskopi ja teiste toomhärrade ees tunnistada, et see on tema laulatatud abielunaine, vaid

- 53 -

ütles selle olevat oma sohinaise ja ümmardaja. Ning kui sellest üks mees teisiti teada sai,

78

siis andis Johannes Blankenborg sellele nuumatud sea, et ta ei avaldaks, et toomhärral on abielunaine; see nimelt oli neile pühadele katoliku inimestele suureks häbiks ja patuks.

Kuna nüüd kõik orduisandad, piiskopid ja toomhärrad ülemustena, hingehooldajatena ja lammaste karjastena niisugust elu elasid ja ise täringuid heitsid, siis oli alamatel, aadlikkudel ja mitteaadlikudel, vaba mäng; siis oli see lubatud vanadele ja noortele ilma ühegi pelguseta. Ja kõiki neid häbikotte ei nimetatud mitte hooradeks, vaid neid hüüti igamehe poolt pereemandateks ja meelelahutajannadeks. See pahe sai lõpuks niivõrd tavaliseks, et paljud seda enam ei pidanudki patuks ega häbiks ja et samuti mõningad kõrged härrad kohe pärast oma naise surma ilma kaua leinamata uusi pereemandaid ja meelelahutajannasid majja võtsid, kellega nad nii kaua koos elasid kuni nad uuesti naise võtsid. Ning mõningad pidasid oma pereemandatest palju enam lugu kui mõni mees oma abielunaisest, mis nii paljudelegi oli suureks pahanduseks.

Ja kuna see patuorjus täiesti tavaline oli, siis ei häbenenud ka mõningad evangeelsed sisemaa jutlustajad samuti nagu teised sohinaiste või pereemandate pidamist. Ning sel ajal ei olnud kogu maal ühtki superindendenti, kes oleks silma peal pidanud niisugustel ja sarnastel rasketel pattudel. Ka ei hoolinud paljud kirikhärrad studeerimisest ja jutlustamisest suurt ega teinud muud, kui et hulkusid ühe ki-helkonna-junkru juurest teise juure ja ühe vabatalupoja juurest teise juure ja talumeeste seas ringi ja end hästi kostitada lasksid. Kes siis lustilik mees ja hea naljahammas oli ja oskas joomaaega rõõmsaks teha ning nõnda kõneles, nagu nad hea meelega kuulda tahtsid, see oli selle rahva jaoks õige õpetaja. Sellepärast oli tol ajal Liivimaa õpetajate seas palju neid, kes neid suuri pattusid ei julgenud karistada. Ka ei nähtud ega kuuldud siin maal kunagi, et hooramine ja abielurikkumine oleks orduhärrade, piiskoppide või aadelkonna poolt olnud karistatud.

79

Tallivendade või orduhärrade teenrite juures oli siiski üksainus liiderlikkuse karistus olemas. Sest kui nad kedagi enda seast kõlvatuselt tabasid, siis viidi ta otsekohe vüepü-lide ja trummide saatel tallivendade poolt lossist alla läbi terve linna ja üle turuplatsi linnaväravast välja ja heideti seal kõigi riietega, sukkade ja kingadega kaevu ja tehti ta üleni märjaks ning häbistad teda nõndaviisi kogu rahva ees. Selle peale talutati ta üleni märjana taas viledega ja trummidega samu uulitsaid ja tänavaid pidi lossi, kus ta tallivendade foogti poolt, kes üks kõige vanemaid teenreid oli, vabaks mõisteti.

Kuna aga valitsejad, piiskopid, toomhärrad ja teised saksa inimesed, kel ju rohkem tarkust peas, selle nimetatud patuorjusega räpastatud olid, süs ei olnud see mõistmatute mittesaksa talumeeste juures mingi

häbi, kes säärast soodoma ja liiderlikku hooraelu elasid, nagu seda ühegi teise rahva juures kogu ristirahva seas hullemini ei tehtud. Sest suurema hulga seas ei olnud tavaks abieluseis. Kui nimelt mõne talumehe naine vanaks või haigeks jäi või talle muidu kauemini ei sobinud, siis tõukas ta selle naise endast ära ja võttis jälle uue.

Ja kui neilt päriti või neid mõne poolt noomiti, et nad sel viisil väljaspool abieluseisu elavat, siis andsid mõningad neist säärast vastuseks: See olevat vana Liivimaa komme, nõndavüsi olevat ka nende isad talitanud. Mõningad kostsid, et needsinatsed, keda polevat altari ees oma naisega laulatatud, samuti ausat leiba söövat kui ehtne abielurahvas. Mõned laususid: Teevad ju meie isandad ja junkrud ka nõnda, miks peaks seda siis meile rohkem keelatama? Mõned vastasid ka, et nad niiviisi väljaspool abieluseisu elavat, see ei olevat nende endi süü, vaid härraste oma, kes selle üle ei valvavat; põhjuseks aga, miks härrased selle üle ei valvavat, olevat nende arvates see, et isandad sel kombel talupojalapsi, kes vallaslastena sündinud, pärast nende vanemate surma seda kergemini võivat isa pärandusest välja tõugata ja kogu vallasvara endale haarata.

80

Mis aga puutub orduhärrade, toomhärrade ja aadli ning nende poole pugejate igapäevasesse töösse, siis ei olnud see tol ajal muud kui küttimine ja jaht, täringu-ja kaardimäng, ratsutamine ja sõitmine ühest pulmast teise, ühedest uhketest varrudest teisele, ühest vakusest ehk kümnisetasu-päevast teise, ühelt kirikulaadalt teise. Ning leidus üpris väheseid, kes valmis olid väljaspool maad isandate ja vürstide kodades või sõjas teenima.

Ja kuna siin oli juttu Liivimaa pulmapidudest, varrudest, vakustest ja kirikulaatadest, siis on ka kohane lühidalt jutustada, kuis neid vanasti siin maal peeti.

Esiteks, kui olid tulemas aadlike saajad ehk pulmad, siis kutsuti kirja teel veerand aastat enne aadelkond enamasti kõigist Liivimaa maadest kuskile linna või alevisse, kus pulmad pidid peetama. Ja kuigi Liivimaa aadlimõisad on väga suured, siis on need sääraseks suureks kokkutulekuks ometi liiga väikesed, millepärast nad alati pulmi pidasid linnades ja suurtes alevites, kuhu olid ehitatud niisugusteks pulmasöömaaegadeks suured külamajad. Ka ei leppinud nad mitte üheainsa linna trompetite ja pillimeestega, vaid tellisid lisaks veel maavürsti sõjaväetrumme ja teiste linnade trompetipuhujaid. Ja kui siis pruut ja peigmees ühes kutsutud võõrastega kõik päral olid, siis valmistati eelkäival laupäeval kokkutulnutele tore pidusöömaaeg ja õhtu-söök. Enne õhtusööki aga ratsutas kogu meestest pulmarahvas kahes salgas, üks salk peiu ja teine pruudi poolt, väga toreduslikult välja. Seal hüplesid ja tantsisid nende all kuldkettide ja suletuttide ja muude ehetega mukitud suured ja rasked täkud ja erksad ratsud, kelledest üksainus juba enam kui üheksa sälitist rukkeid maksis ja kellest ühekski muuks toiminguks kasu ei olnud kui ainult sääraseks

toretsemiseks. Ja kui nad koos väljale jõudsid, siis pidas aadlivanem kiidukõne ja tänas kogu kõrgest ja madalast seisusest pulmarahvast, et nad peigmehe ja mõrsja auks ilmunud on, ning palus sealjuures lahkesti, et nad sedasama kristlikku rõõmupidustust ka igapidi rõõmsa meelega

81

läbi viiksid. Ning kui ehk mõnel kellegi vastu vana viha või vaenu on, siis ärgu ta siin sellele mõtelgu. Kes nüüd sääraselt talitada kavatseb, see tõstku oma kasija tõotagu seda. Siis tõstsid kõik oma käed ja tõotasid seda ning pidasid nii kaua lubadust, kuni õlu meeste kõrri voolas. Selle järele tulid nad jälle linna sõjatrummide ja trompetitega, tohutu laskmise ja käraga, nagu oleksid nad võitnud suure tapluse või ära võtnud vägeva linnuse. Ning kui nad jälle linna jõudsid, tuli neil kahel korral läbi terve linna, sinna ja tagasi, ja killatoa eest mööda ratsutada; seal oli pruut ühes kõige naisperega pärlite, kulla ja kullatud ehetega ning kõrge krooniga niivõrd ehitud, et ta selle raske koorma all vaevalt jalgel suutis seista, kui ta ratsanikke kõrgelt killatoa läve pealt pidi vaatama. Lõpuks läksid mõlemad salgad lahku ja näitasid siis kogu linnas kõigis uulitsates kihutamise ja nel-jaajamisega oma rüütlikunsti. Pärast seda läks igaüks oma öömajja, võttis saapad ja kannused ära ja läks killamajja, kus ta kesk ööni end lõbustas. Järgneval pühapäeval saadeti peig ja mõrsja sõjatrummide ja trompetitega ning suurte küünalde ja tõrvikutega väga suure toredusega kirikusse, kus organistid ja kantorid, mitte ilma kinkideta, end hästi kuulda lasksid. Pärast jutlust talu tati noorpaar altari ette, kus sõnaohter pastor enne poolt tundi ei suutnud pruudilt ja-sõna välja võtta. Kui nad nüüd laulatatud olid, saadeti neid jälle sama hiilguse ja toredusega kirikust killamajasse, kus uuesti tore sööma-ja joomaaeg ette oli valmistatud. Pärast söömaaega hakati kohe, ilma tänupalveta ja kiidulauluta jalamaid tantsimise ja amelemisega peale ning joomisest ja priiskamisest ei olnud ka puudust. Ning Liivimaa mõisameestel ja teenritel oli see priius, et neil nii kodus kui võõrastes kohtades oma junkrute ees mitte ei tarvitsenud seista või neid teenida; seda tuli ainult poistel teha; teenrid aga võtsid istet iselauas ja lasksid end samuti kui junkrud hästi kostitada. Seal puhkes ülemäärane lakkumine, iseäranis orduhärrade ja aadlikkude teenrite juures, kus üks teise terviseks poole või terve lasingu õlut väikeste peekrite

83

kaupa ära jõi, hoides üht peekrit suu ees ja valades teistest peekritest õlut sellesse peekrisse, mis tal suu ees oli, kuni need kõik ühe sõõmuga tühjaks olid joodud. Nõnda pidi ka teine talle järele tegema, kui ta mitte ei tahtnud omale lühikest mõõka ihusse saada. Ja seesugune priiskamine ei toimunud mitte ilma suure õlleraiskamiseta; sest killatoa põrand oli äraraisatud õllest niivõrd märg, et sinna ikka jälle tuli heinu laotada, kui seal veel seista, käia või tantsida'taheti. Kes seal kõige paremini suutis lakkuda ja priisata, lüüa, torgataja rüselda, teisele

needes haavapiinasid soovida ja sakramendi sõna kuritarvitades sajatada või kogu maailma vaeva ja katku kokku mõistis vanduda, see oli see kõige esimene kukk ja seati teiste poolt ülemisse otsa istuma ja anti temale au. Kui nad kõik täis ja purjus olid, siis läks rüselemiseks, löömiseks ja torkamiseks lahti mitte üksi tänaval ja eeshoones, vaid ka killatoas, kus prouad ja neitsid istusid, nii et igaühel tuli hüpata kõrgetele pidulaudadele ja pinkidele. Siis tõmmati tupest terariistad, mis peaaegu samasuured olid kui taplusmõõgad ja mida teisiti ei saadud hoida ja tarvitada kui kahe käega. Seal löödi mõnelgi pea pooleks ja käsi ihu küljest ära, nii et habemeajajatel päevad ja ööd läbi küllaltki tegemist oli. Mida seal siis riiu ja tapmise ja muu jubeduse poolest heakombeliste kõrvade ja noorsoo suureks kiusatuseks nähti ja kuuldi, seda kõike ei ole sünnis kirjeldadagi.

Järgneval esmaspäeval juhiti peigmees ühes mõrsjaga jälle lähemasse kirikusse. Seal juüustati neile abieluseisu-sest. Pärast jutlust, kui orelimängijad ja kantorid olid mängimist-laulmist lõpetanud, viidi paar uuesti killahoonesse, kus saajalised eelmise päeva kombel end lõbustasid.

Pärast pulmapidu tuli linna kõrtsidel ja veinikeldritel oma head-paremad saadaval hoida, enne kui pulmalised üksteisest lahkusid. Ning kuigi mõisapulmasaajades kõik pidi tore ja suurejooneline ja ülirikkalik olema, nii et on uskumatu, kui palju nuumatud härgi, lambaid, sigu, hanesid, kanu, kohikikkaid, metsloomaliha, kalu ja kui mitu vaati
83
õlut alla neelaü ühelainsal pulmapeol, siis oldi seal siiski niivõrd alandlik, et ei pakutud veini, ka ei söödud hõbelusikategа ega joodud hõbe- või tinapeekreist.

Säärasel viisu talitati ka varrudel. Sest ikka, kui mõnel aadlikul laps sündis, tuli tal palgata üks kirjutaja, kes pidi kuus nädalat varem suure hulga aadlikke ja orduhärrasid varrulisteks ja vaderiteks kutsuma. Ning kui varrulised laupäeval rõõmsasti kohale ilmusid, siis algas kristlik pidu, sest nii seda nimetati, ja osati küll kesköönі rõõmsad olla. Järgneval pühapäeval pidas pastor jutluse ja ristis pärast jutlust lapse ära, misjuures terve kari vadereid juures seisis. Ja kui ristimine oli talitatud, siis valmistati suur sööma-ja joomaaeg; siis istusid lauda junkrud ja sulased ning lasid end hästi kostitada ja enda eest hoolitseda. Pärast söömaaega alles hakati õieti rõõmsasti kaelustama, laulma ja tantsima. Ja see noormees, kes teiste seast kõige paremini oskas armulaule laulda ja trallitada, seda armastati ja hinnati kõige enam. Ning needsamad armulaulud olid kogu maaü-mast Liivimaale lennanud, kus neid suures aus peeti, ja igaüks, olgu noor või vana, õppis ja laulis neid suure hooga. Niisugustel kokkutulekutel, varrude ja teiste võõruste puhul võidi igasugu haruldasi jutte kuulda niihästi junkrutelt kui ka sulastelt. Sulased aina igatsesid sõja ja võitius-aja järele ja joomaajal tavatsesid nad omavahel alati lausuda: "Õiget vennast ei peeta siin miskiks; kui Jumal annaks hea sõja, siis oleks tubli mees küll teretulnud ja

meelepärane." Ja igamees ütles: "Jumal hoidku meid saksa sõja eest, venelast meie ei karda." Stiftide aadlikud, kes piiskoppide all elasid, olid pahased orduhärrade peale ja rääkisid avalikult: Ordupapid ei kõlbavat mitte millekski; kui oleks sün-nüt saksa vürst, küll siis oleks siin maal kõik parem. Ordu-liikmed jälle seletasid seevastu: "Meil on head isandad meie soovi mööda, nende juures istume lauas, prassime, purjutame nendega; ning kui me mõnele isandale kannuga vastu pead anname, siis järgmisel päeval oleme pea jälle head sõbrad; seda meil saksa vürstiga küll ei oleks."

84

Liivimaal oli ka vanaks kombeks ja tavaks, et kui aadlikud linnades, alevites, mõisades ja külades kokku tulid või muidu kokku said, et nad siis teineteist sõbralikult vastu võtsid ja suudlusega lahkesti tervitasid. Sest kui ühele tõelisele aadlimehele hulganisti aadlist prouasid ja neitsisid vastu tuli, siis ei saanud ega suutnud ta vana Liivimaa tava ja kombe järele mööda minna, vaid tal tuli neid kõiki üksteise järele emmata ja suudelda; ning kui üks naisterahvaste kari möödunud oli ja teine järel tuli, siis tuli tal nendega samuti teha kui eelmistega ja nii ikka edasi; see pruuk ja viis kadus hüjem pikaajalises moskoviidi sõjas täiesti.

Liivimaa vakustega aga on asi nii, et kõigi isandate ja aadlikkude külad olid jagatud vakustesse. Ühes vakuses oli suurtest ja jõukatest külades üks või kaks, aga väikestest ja vaestest määrati neid rohkem kokku, nii et igal isandal ja aadlimehel mõned vakused olid tema külade arvu järgi. Ning iga vakus oli kohustatud oma isandale või junkrule korraldama aastas uhke võõrustuse, kuhu siis kõigu neü maameestel ja vabatalupoegadel, kes selle vakuse alla kuulusid, tuli kohale tulla ja tasuda isandale või junkrule oma aastamaks ja andam. Mihklipäeval hakkasid orduhärrad vaku-päevi pidama, kuhu siis ka kogu nende mõisapere koos terve ümbruskonna aadliga ja priitalunikkudega, sakslased ja mittesakslased, hulgaviisi kokku tulid. Ja kui kümnis oli makstud, siis prassiti ja elati kõigest väest lõbusasti. Seal alles algas õieti tolleaegse Liivimaa kunst, rüütlimäng ja tublidus. Siis toodi välja suured puukarikad, mida nimetati kaussideks ja mis on nii suured, et neis võidakse lapsi vannitada; ühest neist kaussidest jõi kaks meest teise kahe terviseks ning sedaviisi ikka edasi mitte ainult selle ühe kausiga, vaid paljude suurte ja väikestega, kuni nende silmad kirjuks läksid ja üks teist enam ei näinud; ning kes viimasena püsima jäi ja teisi kõiki laua alla oli joonud, see oli järgmisel päeval vapper kangelane ja sai palju au ja kiitust, nagu oleks ta mõne maa ära võitnud. Teised aga, kes selle kiituse peale kadedad olid, ütlesid, et ta ei olevat ustavalt, vaid

85

valesti joonud või tal olevat olnud häid abimehi, muidu tema küll ei oleks võitjaks jääda võinud. Siis hakkasid nad uuesti suurtest ja väikestest kaussidest üksteise võidu jooma ning igaüks oli selle peal väljas, kuis rüütliks saada ja auhinda võita. Seal nähti ka 14-aastasi

aadlist kannupois-se, kes vanade eeskujul poolte ja täite kannudega teineteise terviseks jõid ja end selles harjutasid. See vakusepidu kestis kogu maal mihklipäevast jõuludeni kõigi orduhärrade, maavalitsejate ja aadlikkude juures. Selle järel hakkasid pulmad peale, mis enamasti toimusid jõulude ja vastlapäeva vahel saanitee tõttu; siis võidi kauget ja pikka vahemaad paremini katta kui suvel.

Suvel aga käidi virgasti igal kirikulaadal, kus ühe naaber, kälimees ja sõber truuisti teise kirikulaadale ilmus; ja kirikulaadaks muretsesid endale kõik kihelkonna maamehed ja priitalunikud head õlut ning oli suureks häbiks, kui ka kõige vaesem talumees kirikulaadaks ei oleks õlut pruulinud. Siis toodi seal ka talumeeste tulekuks mõni vaat õlut kiriku juurde müügiks. Ning kui laupäeval talumehed oma naiste, ümmardajate ja sulastega mitme penikoorma tagant suurte hulkade kaupa pärale jõudsid, kukkusid nad jalamaid lakkuma ja prassima ja suurte torupillidega, mida õhtusel ajal kas või penikoorma kauguselt kuulda võib, omale lõbu tegema ning see kestis terve öö kuni varahommikuni. Ning kui oli jutluse aeg, siis tulid talumehed pooljoobnu-tena kirikusse ja lobisesid ja plärasid seal nii, et pastor nende kisa pärast enam midagi ei näinud ega kuulnud. Ja kui nad sama tarkadena nagu ennegi kirikust välja tulid, siis läks taas prassimiseks, tantsuks, lauluks ja hüplemiseks lahti, nii et nende kisast ja naiste ja ümmardajate laulust ja ka paljude torupillide kõlast kuulmine-nägemine kaduda võis. Sedaviisi tavatsesid lihtsad talupojad ja sulased seda pidu pidada, kuid mitte ilma vaenu, riiu ja tapmiseta ning teiste suurte patu- ja häbitöödeta. Ent junkrud, priitalunikud, sakslased ja mittesakslased, kes midagi iseäralikku olid, sõitsid oma külalistega koju ja elasid seal mõningaid

86

päevi üheskoos rõõmsasti. Ning neidsamu kirikulaatu ei peetud mitte üksi apostlite, vaid ka Maarja-ja kõigi pühakute päevadel.

Ka on võimatu lühidalt jutustada, kui koletuslikult toimiti jaanituledega. Sest kolmel ööl, püha Johannese, Peetruse ja Pauluse ning-Maarja mäkkemineku (Maarja külaskäik Elisabeti poole mägedes, Luukase I, 39) ööl ei nähtud linnades, alevites, mõisades ja külades, ilma erandita, muud kui lausa rõõmutulesid tervel maal, kusjuures ka ülilõbu-sasti tantsiti, lauldi ja kareldi, ja suurte torupülide mängimisega ei oldud kitsi, mihukesi igas külas ohtrasti olemas oli. Peale selle oli püha Vituse päeval (15. juunil) selle ja teistegi pühakute kabelite juures, samuti Ristija Johannese päeval Pirita kloostri juures tohutu jäledus patukustutuse kirjade pärast, kuhu sel ajal suur rahvasumm sakslasi ja mittesakslasi kauge maa tagant hulkade kaupa kokku tuli. Mittesaksa talupojad läksid sinna patukustutuse, väärjumala-austuse ja ebausu pärast, saksa aadlikud aga oma ärakaranud talupoegade pärast, neid seal otsima ja tabama, ning kodanikud koos igasugu linnarahvaga sealse suure iga-aastase kõmu pärast. Siis veeti sinna ka palju vaate õlut Tallinnast ja kõikidest ümbruskonna kõrtsidest ja küladest. Ja kui

talupojad, nende naised ja tüdrukud altarile panid oma ohvreid vahaküünalde, vahast tehtud hobuste, härgade, vasikate ja lammaste näol, et nende karjaloomad hästi kosuksid ja terved oleksid, siis keerutasid naised üht killin-gut või penni kolm korda ümber pea ja viskasid selle siis altarile ning läksid minema. Ja kui nad sääraselt olid oma arvatava jumalateenistuse ära pidanud — mihukeseks ohjeldamatuseks siis lahti läks lakkumise, priiskamise, laulmise, karglemise ja tantsimisega ja missugust ülemäärast sinna tervelt maalt kogunenud suurt torupillide narinat kuuldi, samuti, mis kõlvatust, hooramist, kiskumist ja tapmist ning kohutavat-jubedat ebajumala-teenistust sealsamas toimus, seda ei suuda ükski inimene küllaldaselt uskuda.

87

Ning on võimatu, et Veenuse mäel elataks hullemat liiderlikku elu kui seda tehti siinsel patukustutuse- ja palverännakul ebajumalaid austava maarahva poolt. Ja ometi olid nad säärases pöörases pettekujutuses, et see kõik olevat Kõikvõimsale Jumalale meelepärane teenistus ja et nad selle läbi Jumala ees suurt armu leidvat. Säärane väärju-malateenistus ja jumalavallatus ei olnud üksi püha Birgit-ta kloostri, vaid iga kloostri ja kabeli juures kogu maal tavaliseks nähtuseks.

Kuigi Kõikvõimas Jumal Liivimaa provintsile armuliselt oli annetanud püha evangeeliumi, võltsimatu ja puhta, Augsburgi usutunnistusega kooskõlas oleva õpetuse, siis ei leidunud ikkagi mitmes Liivimaa paigas kuigi palju neid, kes midagi teadsid Jumala sõnast ja kirikuskäimisest. Vaid vastupidiselt nende peamine hool oli igal pühapäeval maal, iseäranis talupoegade ja priitalunikkude juures, et naaber ratsutas ühe või kahe penikoorma maad naabri juurde, kellel head õlut oli, ja elas seal kogu pühapäeva ja pealekauba esmaspäeva lõbusasti. Põhjused aga, miks nad säärasesse logelemisse ja kirikumineku põlgamisse sattusid, on need: Esiteks ei olnud tervel maal ainustki head kooli, kust oleks vähemalt tulnud lihtjutiustaja, kes mittesaksa keelt mõistab; mispärast koolide puudusel kirikud hulk aastaid täiesti tühjad olid ja lagunesid. Teiseks, kui kuskil kirikus oligi õpetaja, siis oli see harilikult võõramaalane ja ei osanud mittesaksa keelt ning jutlustas sakslastele saksa keeles, mida mittesaksa talurahvas ei võinud mõista. Sellepärast jäid nad kirikust eemale ja harjusid logelemisega, ent neil tuli siiski pastorile palka maksta, kuna iga sakslane aastas vaid ühe singi lisaks andis. Kolmandaks hoolisid orduhärrad ja püs-kopid üpris vähe kehvade talupoegade hingeõndsusest ja heakäekäigust; sest nad pidasid meeles, et see ei ole nende kodumaa, ning nad olid ainult selle peal väljas, et neil endi elupäevü küllalt oleks.

Kuna headel laisapäevadel tol ajal Liivimaal otsa ega äärt ei olnud, siis läks see igal aastal küllaltki kalliks maksma.

88

Ja kuigi Liivimaa igasugu vilja poolest üsna rikas on ja seal ka alati rohkem otri kui rukist külvatakse ja lõigatakse, siis võidi ometi igal aastal mitu tuhat sälitist rukkeid ilma ühegi näljahädata maalt

laevadega välja vedada ja ära anda, aga mitte ainsatki sälitist otri ega linnaseid. Neid nimelt oli kodus tarvis, sest mõni aadlimees tarvitas oma mõisas aastas üle kahekümne sälitise otri ära. Tuli ette, et keegi vana Liivimaa aadlik üpris imestas, kui tema valitseja 18 sälitist otri ühe aasta arvesse pani; isand imestas suuresti, et neid mitte rohkem ei ole ära tarvitatud, ja lausus, et ta olevat nüüd nii vanaks saanud, aga seda ta ei mäletavat, et nii väheste linnastega terve aasta oleks läbi saanud nagu sel aastal. Ning selles ja paljudes teisteski mõisates oli säärane ohjeldamatu majapidamine, et peaaegu iga nädal tapeti suur veis ja hulk lambaid, kanu ja hanesid ja kogu aasta ei võetud tulelt praepanni või katelt ära. Nõnda pidasid maja paljud aadlikud, kel oli umbes 80 või 100 talupoega. Ent orduhärrade lossides, kus sissetulekud olid suuremad, elati palju hoogsamalt; seal ei lukustatud ka harilikkude tallivendade või teenrite eest mitte iialgi keldrit, ja need lakkusid ööd kui päevad nõnda, et igal kevadel hulganisti ära surid. Ja kui keegi aadlik või mitteaadlik asja pärast lossi läks, siis ei võinud arvata, et ta kainena ja joomauimata sealt alla tuleks. Sest Liivimaa isandatele oli see kiituseks ja auküsimuseks, et nad oma lossides igaüht, kõrgest või madalast seisusest, kosutasid rikkaliku joogiga ja külalislahked olid; seda eeskuju pidasid silmas kõik nende alamad, nii et lõpuks lakkumist ja priiskamist paheks ei peetud, vaid suurtsugu inimeste auks ja vooruseks. Sellepärast harjutati seda nii suuresti, et tol ajal igal maal liivimaalastele suureks auks ja kütuseks loeti, et nad vägevad joojad olid, nagu sellest mitmeski kroonikas on juttu. Ja kuigi Kõikvõimas Jumal liivimaalaste heaks midagi ei ole unustanud ja neid hästi on ehtinud ihu ja mõistuse heade annetega, siis tarvitas ometi enamus neid andeid sel ajal halvasti ülemäärase prassi-mise, tömpuse ja logelemise peale. Ning nende kokkutulekutel

89

ei kuuldud suurema hulga poolt mitte kaaluvatest või tähtsatest asjadest räägitavat, vaid aina jänestest, rebastest, koertest, hurtadest ja teistest tühjadest asjadest. Ja mõned neist kiitlesid: neil olevat nii palju koeri ja hurti, et neil nende jaoks aastas kuus või seitse sälitist vilja läheb.

Mis neil aegadel linnades kodanikkude tegevuseks ja toimetuseks oli, seda ei saa siin samuti mitte jätta lühidalt nimetamata. Sest linnade kodanikud ja kaupmehed ajasid ka suuresti küllust, ülbust, hiilgust ja toretsemist taga. Ja kui mõnel kaupmehel pulmi tuli pidada, siis võeti selleks ikka pühapäev; sest argipäeva-pulmad oleksid nende meelest neile suureks au-alandamiseks ja häbiks olnud. Ning kui pulmad tulemas olid, siis kutsuti peaaegu terve kogukond ja kõik võõrad kaupmehed pulma. Ja kui peigmees ja pruut suure pulmarongiga kirikusse ja sealt välja oli saadetud ja Suure Gildi majja juhitud, siis oli seal kohe lõunaks uhke söömaaeg ootamas, mille juures veini ja õlut kallati. Seal nähtud varandus hõbedasi lusikaid, peekreid ja toobikesi ei olnud sugugi kehv. Pärast söömaaega aga koristati hõbedast väärtasjad

jälle ära; siis tuli leppida suurte ja väikeste tinast pottidega, milledest nad üksteisesele üsna ülemääraselt ja hulgakaupa terviseks jõid. Pärast söömist ja kiidulaulu algas tants, kestes kuni õhtusöömaajani. Siis võis, kes aina tahtis, minna pärastlõunajutlusele ehk kirikusse. Pärast õhtusööki kukuti taas tantsima ja priiskama kuni kesköönі. Ja mis puutub nende pulmade puhul kantud toredaisse riideisse ja väärtasjusse, siis oldi nendega väga uhked. Kõrgema seisuse liikmeil olid seljas ilvese-, leopardi- ja nugisenahkadega, lihtsatel aga hundi, kärbi- ja rebasena-haga vooderdatud kuued. Ning naiste seas ei olnud ka puudust hõbedastest ja kullatud tanuehetest, iga üksik üle kahe puhthõbedast marga raske, ja kullast ja kullatud hõbedast kaelakeedest, millel rippusid imekaunid kalliskivid, ning hõbedast ja kullatud pannaldest ja taskutest ühes kullatud tupega, üle 60 loodi rasked, ja paljudest toredatest kullast sõrmustest, nööpidest ja nööridest. Ning piigadel ei puudunud

90

hõbedast, kullatud ja pärlitest pärjad ja hulk suuri ja pakse ürbisõlgi ja preese, mis kaalusid mõningad puhthõbedast marga; samuti olid neil suured vöökeed ja tuped, kokku kolmkümmend loodi, ja suured uhketest kalliskividest roosikrantsid. Kõige sellega oli viimane kui üks naine ja neitsi kaunistatud ja ehitud. Ning kui kellelgi oleks seda hõbedat ja kulda, mis hariliku kodaniku naine ja tütar sel ajal pulmadeks kandsid, siis võiks ta sellega hästi kaubit-seda ja end koos oma naise ja lapsega parajuslikult elatada.

Ka oli suvepäevil kodanikkudel lõbu ja ajaviidet sellega, et nad suveajal, lihavõtte ja nelipühade vahel, üks gild ja selts teise järel, lindu laskmas käisid. See toimus nõnda, et see, kes aasta eest oli linnu maha lasknud ja keda vanaks kuningaks kutsuti, saadeti kahe kogukonna vanema mehe vahel linna pasunatega ja pikas rongkäigus koos kõigi gildivendade poolt ühel pühapäeva pärastlõunal linnast välja linnuvarda juurde. Sinna asus siis terve kogukond, noored ja vanad, et seda raudnoolte pärast ülihädaohtlikku ja mõndagi vigastavat ajaviidet pealt vaadata. Ning kui nad pool päeva olid lindu lasknud ja tema maha olid lasknud, siis sooviti jalamaid uuele kuningale suure hõiskamisega õnne. Siis oli kuninga sõprade ja ka nende rõõm suur, kes tema peale kihla olid vedanud ja võitnud. Varsti pärast seda saadeti seesama uus kuningas pasunatega ja endises kõigi gildivendade rongkäigus kahe kogukonna vanema vahel läbi linna gildimajja. Siis seisis kõigi uste ees palju rahvast, mehi, naisi, neitsisid, lapsi ja igasugu teenijasperet, kes uut kuningat suure imetluse ja rõõmuga silmitsesid. Kuningal tuli siis hõbedast lindu ridva otsas käes kanda, ning kõrgel tema ees kanti tema terasvibu ühes noolega, millega ta linnu maha oli lasknud. Ja kui nad gildimajja jõudsid, kus kõik toredasti ja hästi oli ära ehitud, siis olid samaks pidusöö-maajaks ka nende naised ja tütred kohal. Siis valiti kuningale nägusamatest neitsitest kuninganna, kel kogu aeg ainuüksi kuningaga tuli istuda ja tantsida, hoolimata sellest,

91
et sel enesel naine oli. Säärane linnuvarda pidu kestis kolm lähemat pühapäeva pärast lihavõtteid, mispärast õpetajad harilikult neü kolmel pühapäeval pealelõunati teenistust ei pidanud, sest et igaüks ennem linnulaskmisel viibis kui kirikus.

Nelipühadel ratsutasid kodanikud ja sellid maisse ja valisid enda seast maikrahvi, kes kõige paremini toreda pidusöögi toime panna suutis, ja saatsid teda suure hiilgusega linna. Seesuguseid maikrahvipidusid peeti suvi läbi ja ka alamat laadi rahva poolt igal pühapäeval mitmesuguse kergemeelsusega. Oli ka veel linnuvardaid mõningates lõbustuskohtades üles seatud, kus noored orduhärrad, kodanikud ja sellid kogu suve jooksul igal pühapäeval mõne väärt-asja võitmiseks lindu lasksid, kuhu palju rahvast, noori ja vanu, hulgana kogunes, et vaadata seda ajaviidet ja sel kombel pühapäev mööda saata.

Kuna säärane linnulaskmine noorte orduhärrade, kodanikkude ja kaubasel!«dc juures kõrgesti hinnatud oli, siis hakkasid aadlikud mõnel pool samuti niisugust ajaviidet taga ajama ning oma kihelkonnakirikute juures, lühikest aega enne Liivimaa muutumist, linnuvardaid püsti ajama, kuhu siis vastu nelipühi paljud linnuvarda pärast kümne penikoorma tagant kokku tulid ning enam linnulaskmisest hoolisid kui Jumala sõna kuulamisest. Sellal, kui nad lindu lasksid, valmistati pastori majas tore pidusöök, kus nad pärast oma linnulaskmise üle naljatlesid ja üliheas tujus olid.

Nii ajasid kodanikud ka talviti jõulupühadel ja vastlapäeval oma güditubades ja sellid oma kampades suurt priiskamist taga. Ja pärast kaubasellide joomaaja lõppu ajasid nad paastuajal suure, kõrge, hulga roosidega ehitud kuuse turul püsti ja läksid vastu õhtut üsna hüja sinna karja naiste ja piigadega, laulsid ja tantsisid seal esmalt ja süütasid see-peale puu, mis pimedas vägevasti lõõmas. Siis võtsid sellid teineteisel kätest kinni ja hüplesid ja tantsisid paariviisi ümber puu ja tule, kusjuures ka tulevärgimeestel suuremaks
92
tореduseks rakette tuli õhku lasta. Ning kuigi õpetajad neid selle pärast noomisid ja seda Moosese vasikatantsuks nimetasid, ei hoolitud ometi sellisest noomimisest mitte midagi. Peale selle ei olnud ka otsa ega äärt póörkiigega sõitmisel paevälja ööl naiste ja piigadega, ja sagedasti tehti seda õpetajatele, kes neid noomisid, otse kiusteks ja meelehärmiks.

See eelnimetatud liivimaalaste suur lõbu tagaajamine tuli moskoviidüe üpris kasuks; sest säärase elukorra ajal pidas ta ainult oma parajat juhust silmas, sepitses salanõusid ja endakasu plaane ja muretses rohkesti suurtükke, tina ja püssirohtu ja igasugu sõjamoona ning kutsus enda teenistusse ühe püssisepa teise järele Saksa- ja Itaaliamaa-dest. Kuigi liivimaalased seda kõike hästi teadsid, olid nad ometi niivõrd viimseni uppunud suurde lõbustushimusse ja muretusse, et nad sellest ei suutnudki hoolida, vaid vedasid, nagu see on teada igamehele, salaja

ja avalikult venelastele üliohtrasti juurde vaske, tina ja kõiksugu kaupa, mis talle kasuks oli tema ettevõtmise jaoks Liivimaa vastu.

Kõigest sellest ei olnud siin juttu sihiga, et mõni peaks mõüema ja arvama, nagu ei oleks tol ajal kõigi liivimaalaste, aadlikkude ja mitteaadlikkude, seas üldsegi mitte leidunud arukaid inimesi ja jumalakartlikke kristlasi. Jumal hoidku selle eest! Sest siin oli tõepoolest küllaltki häid inimesi igast seisusest, kellel nimetatud eluviis otse vastu karva käis. Nimelt pidasid mõningad aadelkonnast enda kulul ja tasul oma mõisates, mõteldes oma vaeste talupoegade hingeõnnistusele ja õndsusele, omaenda õpetajaid, kes valitsesid mittesaksa keelt ja kel tuli igal pühapäeval talurahvale ja teenijaskonnale katekismuses õpetust anda. Ning mõningad vooruslikud aadlüesed ja auväärsed emandad ei häbenenud sugugi kirikuõpetaja puudusel oma talurahvale ja teenijasperele mõisates viit katekismuse peatükki mittesaksa keeles ette lugeda ja neid igapidi jumalakartusele manitseda. Nii läkitasid ka mõningad oma lapsed ülikoolidesse ja isandate ja vürstide õukondadesse üsna kaugele Saksamaale ning ütlesid avalikult, et nad ei soovita kellele-gi

93

kaua oma poegi enda juures Liivimaal pidada, sest nad ei õppivat kodus mitte midagi ja kuigi nad midagi õpivad, siis olevat kodus kasvatatud laps ikkagi nagu metsik ja harjumatu, olgugi ta kuistahes andekas.

Samuti sõnasid ka mõningad aadlikud, et olgugi neil teab kuipalju poegi, siis ei tahtvat nad ühtki kaua enda juures pidada, vaid kuninga- kuurvürsti- ja vürstikodadesse lähetada; sest need kojad olevat aadli kasvatuskoolid, kus ko-jameistrid ja marssalid olevat määratud kodakondsete üle valvama; seal võivat noored mehed voorust ja ausust õppida. Ent siin maal õppivat nad vaid priiskamist, prassimist ja palju teisi pahesid; seesugused olevat siinse aadli püüdlused ja voorused. Need mehed nägid ja tundsid selgesti vaese meeletu Liivimaa vigu, nõrkust ja puudusi ja ei saanud ega suutnud siiski suurema, täiesti ülevõimust võtnud hulga vastu midagi teha.

Ka ei ole see sihitud nende pihta, kes Liivimaa muutuse ja hävimise ajal sündisid või siis veel lapsed olid ja vana eluolu ei tundnud ning kauakestva sõja jooksul alles üles kasvasid ja kauase harjumuse, igapäevase koolituse ja harjutamise läbi seevõrd tublideks sõdalasteks moskoviidi vastu said, et kogu maailmas ei võidaks paremaid soovida ja saada. Siin oli ainult juttu vana Liivimaa oludest, lugudest ja elust, mis ammu enne nimetatud aega aset leidsid kauakestvas rahus, suures rikkuses ja külluses ja vähe aega enne vanade Liivimaa valitsejate muutust ülekaalu võtsid.

See meister Johann von der Recke valitses heas rahus kaks aastat ja suri Viljandis ning maeti ka seal.

50. Hinrick von Galen saab Liivimaa Saksa Ordu 44. meistriks, 1551—1557. Kaasan ja Astrahan satuvad Vene alla, 1551 (1552ja 1553).

Aastal 1551 valiti Hinrick von Galen Liivimaa meistri ametisse. Selle meistri valitsuse ajal oli moskoviidil küllalt

04

tegemist Kaasani ja Astrahani kuningriikidega. Ta võitis Kaasani kuningriigi ning võttis kuninga ühes kuningannaga Kaasani linnas vangi, missuguse linna ta õõnestamise ja õhkulaskmisega kätte sai. Kui nimelt suurvürsti isa peaaegu 30 aastat oli Kaasani kuningriigi ja linnaga suuri sõdasid pidanud ja neid siiski ei suutnud alla heita, siis tahtis valitsema saanud poeg Ivan Vassiljevita samuti oma õnne katsuda ja piiras Kaasani linna, millest ära rippus kogu kuningriigi saatus. Ta kaevas maa-aluse käigu ja pani püssirohtu linna valli alla. Ja kui kõik oli pihtahakkamiseks ette valmistatud, siis koristas ta oma leeri ära ja tegi, nagu tahaks ta sealt minema minna. Sellepärast ruttas rahvas hulgaliselt rõõmuga linnast vallile ja pilkas moskoviiti, ning enne kui nad seda taipasid, lendasid nad valliga tükkis õhku ning ülejäänud kohkusid koledasti ja neil tuli moskoviidile alla anda, kes juba tormijooksuks valmis oli. Sel viisil sai moskoviit Kaasani linnast ja kuningriigist jagu anno 1552 9. juunil, määrast päeva venelased käskisid oma kalendris pühitseda. Siis viis moskoviit Kaasani kuninga ja kuninganna vangistatult Moskvasse.

Järgmisel aastal võttis moskoviit ka teise tatarlaste kuningriigi, nimelt Astrahani ära, mis asub palju kaugemal ja ei ole nii vägev kui Kaasani kuningriik. Seni aga, kuni need mõlemad tatari kuningad oma riikides peremehed olid, oli see liivimaalastele suureks seljatoeks ja toetuseks. Ent pärast nende kuningriikide allaheitmist muutus moskoviit mitte üksi Liivamaale, vaid ka naabervalitsejatele liiga võimsaks ja võttis endale tiitliks Kaasani tsaar ja Astrahani tsaar. See sõna tsaar on tatari keeles kuningas; sakslased aga, kes moskoviidi poole üle läksid, tegid sellest meelitamise otstarbel keisri.

51. Tallinn ja Lüübek lahkuvad teineteisest, 1552.

Aastal 1552 suvel läkitas Lüübeki linn tallinlaste juurde oma saadikud, nimelt raehärrad doktor Hermannus Falke

95

ja Albrecht Kleber'i ühes kahe kodanikuga, nimelt Hans von Renteln'1 ja Hans GrenzüViga, et oma vanu kaubaõigusi jälle jalule seada. Ning kui nad mitte midagi kasutoovat ei saanud korda saata, reisisid nad jälle tühjade kätega Lüübeki tagasi. Varsti pärast seda lähetasid lüübeklased veel ühe saatkonna Tallinna, nimelt Hermen Plonies'1 ja Gottschalk von

Wickeden'1, ning kolmandat korda oma raesekretaariu-. se Hermann Boitin'i, kes pärast seda ka Venemaale reisis. Ja kui kõik need saadikud Tallinnas midagi kätte ei saanud, siis näis esialgu, et mõlema linna suur sõprus oli lõhenemas.

52. Tultkahju Tallinnas, 1553.

Aastal 1553 pühapäeval enne nelipühi, pärastlõunal, pääses Tallinna Toompeal ühest lihunikumajast suur ja kohutav tuli valla. See lihunik pruulis just samal pühapäeval õlut ning pruulimispann oli tulel, ka peeti lõuna aegu Tallinna Suure GÜdi majas ühe kodaniku pulmasöömaaega. Ning kui saajalised seal rõõmsad ja heas tujus olid, siis lõi see suur tuleõnnetus sisse, nii et rõõmust pea suur kurvastus sai. Siis põles enamus maju Toompeal ja ka mõningad majad linnas maani maha. See kohutav laamatuli lendas üle kogu linna Staveni (Pütissepa) tänavasse üsna kaugele Toompeast ja süütas sealgi mõningaid maju ja põletas need.

53. Läbirääkimised moskoviidiga, 1554.

Kui Liivimaa seisused moskovüdi õnnest ja võidust Tatari kuningriikide üle kuulnud olid ja ka hästi teadsid, et pikaajalisel rahuseisukorral oli ots ja et järg pihtasaamiseks nüüd nende kätte oli tulemas, siis läkitasid nad oma saadikud moskovüdi juurde läbirääkimiseks edaspidise rahu pärast. Ja kui needsamad legaadid kõikide kindlate lootuste
96
vastaselt kuulda said moskoviidi talumatuid tingimusi ja ettepanekuid tribuudi kohta, siis tulid nad tühjade kätega jälle koju ning tegid seda oma isandaüe teatavaks, mis Liivimaa seisustele esmalt suureks mureks sai. Selle järele määrati kohe teised saadikud moskovüdi juure, nimelt Johann Blockhorst ja Otto Grothusen heermeistri nimel ja Wolmer Wrangel ja Diderick Kafer Tartu piiskopi poolt; need legaadid reisisid aastal 1554 oculipäeval (3. paastupühal) Moskvasse, kus nad moskoviidilt aina ülemääraseid nõudmisi kuulsid. Sest moskoviit manitses neid ja nõudis neilt oma kantsleri ja nõunikkude läbi võimatut ja rasket maksu igimuistsetest aastatest peale, millele siis legaadid vastasid ja pärisid, mis põhjusel suurvürst liivimaalastelt seda maksu nõudvat, kuna tema iialgi ei olevat olnud liivimaalaste isandaks ja liivimaalased ka mitte kunagi tema maksualused. Samuti ei olevat suurvürst seda maad mitte iialgi ära võitnud ja liivimaalasi sellega läänistanud ega mitte ühelgi ajal võidu võimust tribuuti määranud, nagu allaheitja allahei-detule koormaks tavatseb panna; ning samuti võidavat selgeks teha ja tõendada, et liivimaalased muistsest ajast peale sagedasti

olevat pidanud suuri sõdasid venelastega ja ei olevat siiski alustanud ühtki sõda maksude pärast, nagu ka mitte üheski läbirääkimises ei olevat kõneldud maksudest.

Moskoviidi kantsler ja nõunikud jäid ikkagi nõudmise juure ja seletasid, et Tartu piiskopkond juba muiste olevat alati tribuuti tasunud, mida piiskopi saadikud täiesti eitasid, teada andes, et ei võidavat tõendada, et Tartu piiskop-kondlased

97

eales olevat olnud suurvürsti maksualused; sellepärast ärgu suurvürst nõudku midagi uut ja ebatavalist; ning ühele kristlikule isandale olevat see küll sünnis, et ta ei nõudvat, mis talle ei võlgnetavat, ja et ta ka ei ootavat teiselt, mida ta ei tahtvat taluda.

Selle peale kostsid moskovüdi mehed jällegi: "Suurvürst tahab tribuuti ja ta ei mõtlegi sellest taganeda karvavõrdki." Saadikud omalt poolt nõudsid jälle agaralt, et tõendatagu kirjadega ja pitseeritud dokumentidega, et Tartu piiskopkondlased olevat suurvürstile maksu võlgu raha või teiste asjade näol. Sellele vastasid taas moskoviidi kantslerid, et kirjades ja dokumentides võivat leida, et Tartu piiskopid olevat suurvürstile andnud dan'i, mis nende keeles olevat tribuut; aga milles see olevat seisnud ja kuipalju seda olevat olnud, seda ei tahtnud nad sealjuures teatada. Pärast pikka vaidlemist tehti viieteistkümneks aastaks rahu selle otsusega, et kõik tüliasjad Venemaa ja Liivimaa vahel ühes tribuudiga olgu õiendatud kolme aasta jooksul.

54. Vahekord Rootsiga, 1554ja 1555.

Aastal 1554 saadeti Berend von Schmerten, ordufoogt ja Paide võimukandja, Rootsi kuninga Gustavi poole, et kuningat paluda, et ta kõige tõsidusega moskoviidi vastu sõda algaks. Sedasama tahtvat ka Liivimaa heermeister teha. Kui aga Rootsi kuningas aastal 1555 sõda alustas moskoviidi vastu ja muud ei mõtelnud, kui et meister oma lubadust mööda moskoviidile vastu astub, siis ei hoolinud meister sõjast. Selle tõttu oli Rootsi kuningas sunnitud moskoviidiga rahu sõlmima, mida viimane väga himutses, kuna tüliasi Venemaa ja Liivimaa vahel veel ei olnud täiesti lahendatud.

55. Maapäev Pärnus, 1555.

Aastal 1555, sügisel pidasid Läänemaa ja teisedki aadlikud Pärnus maapäeva, kus nad muude hoopis tähtsuseta asjade hulgas isegi tantsu üle aru pidasid, nimelt, kuis teenril või muidu mõnel teisel, kes sünnilt aadlikud ei ole, tuleks tantsimisel aadliisiku vastu olla; selle kohta tehti

ka otsus ja avaldati kogu maal. Ent maa silmnähtavale ohule ei mõeldud tol ajal üldse.

98

56. Arvamus 1556. aasta sabatähe kohta.

Aastal 1556, paastuajal nähü Liivimaa kohal pikka aega tulist sabaga tähte.

Samal ajal pidasid Liivimaa seisused Volmaris maapäeva. Ja kui seal mõned saadikud pidusöömingul istusid, nende seas ka üks Tartu toomhärra, siis jõuab sinna uudis, et taevas nähtavat imelikku ja ebatavalist tähte pikk saba taga nagu luud; sellepärast palusid nad toomhärrat, et mingu ta välja, vaadaku tähte ja avaldagu õpetatud mehena selle kohta oma arvamist. Siis hakkas see toomhärra seletama, et ta teadvat küll, mis asi see on. See olevat sabaga täht, ning need asjad ei tavatsevat mitte tähendada head. Kuna seesama toomhärra lugupeetud ja õpetatud mehena nii pealiskaudselt sabaga tähe üle otsustas, süs nimetasid selle järele samad inimesed, ja mitte kõige ebatähtsamad, kes seda olid kuulnud, teisigi pärast seda nähtud sabaga tähti samuti vaid asjadeks ja laususid toomhärra sõnadega: "Need asjad ei tähenda head."

57. Kela. Terpigorre Tartus, 1556.

Sama suve juunis saatis moskoviit oma saadiku, nimelt Kelar Terpigorre, trotsliku, täis vimma mehe kingituse ja annetusega Tartu piiskopi poole ja see legaat võeti Tartus suurvürsti pärast suure au ja lugupidamisega vastu. Ja kui seesinane saadik piiskopi söögisaali ette ratsutas, et seal oma nõudmist avaldada, siis laskis ta enda ees viia Tartu piiskopile määratud suurvürsti kingitused: Esiteks siidnööridest punutud võrk või jahipüünis; siis järgnes sellele võrgule kaks Moskva hurta; koerte järel kanti üleni kirjut ja lapilist rätti või lina. Nende imelikkude moskoviidi annetuste ja kingituste üle imestasid kõik Liivimaa inimesed üpris väga ja tõlgitsesid seda annetust mitmesugusel viisil.

99

Nimetatud saadiku sõnum oli, et tema suurvürst lubatud tribuuti jalamaid ja viivitamatult tahtvat kätte saada. Siin oli siis hea nõu kallis. Siis astusid kõik Tartu piiskopkonna ja linna nõunikud ühes piiskopi kantsleriga kokku ja pidasid selle üle aru, mida selles ülitähtsas asjas ette võtta. Siis arvas piiskop ühes oma nõunikkude ja kantsleriga heaks, et moskoviidile tuleb maks lubada ja pitseriga kinnitada. Selle peale vastas Tartu pürjermeister Johann Henk, et tema meelest ei olevat see soovitav; sest mida tõotatavat ja pitseeritavat, seda tulevat ka pidada, muidu satutavat moskoviidiga tohutuisse raskustesse. Selle peale vastas piiskopi kantsler Jürgen Holtschur: "Härra pürjermeister, Teil võib küll

linadest ja pässunahkadest paremat arusaamist olla kui säärastest asjadest; moskoviit nimelt on tugev ja suudaks meie maale sellist häbi ja kahju teha, millest see nii pea ei toibuks. Sellepärast kinnitame talle tribuudi, paneme pitseri alla ja ei pea seda mitte mõhkugi; tema ei taipa seda; selle võtame temalt keisri kammerkohtus jälle tagasi." Seepeale kinnitasid nad moskoviidile pitseriga maksu, nimelt iga inimese pealt üks Riia mark, mis sel ajal oli sama väärt kui veerand taalrit või üks Lüübeki killing; ja mis sellest saadik, kui tribuut viimati oh tasutud, maksmata oli jäänud, seda võtvat Tartu piiskop oma südametunnistuse peale tasuda kolme aasta jooksul. Sellest ei vabastata mitte ühtki peale vaimulikkude.

Kui moskoviidi saadik Kelar Terpigorre pitserdatud kirja vastu võttis, siis ulatas ta selle oma sekretaariusele; ja kui see kirja vastu tahtis võtta, tõmbas Kelar selle taas enda poole ja pistis omaenda põue ja ütles avalikult kõigi ümberseisjate juuresolekul sekretaariusele: "Mitte nõndaviisi! Sellega ei oska sina ümber käia; sest see on pisüapsuke, keda peab hästi hoidma ja saia ja rõõsa piimaga tublisti turgutama. Kui ta siis veidi vanemaks saab, küll ta hakkab siis kõnelema ja meie suurvürstile ühtlasi suurt kasu tooma." Selle järele üties ta ka pürjermeister Johann Dorstelmannüe: 'Tartlased muretsegu raha, sest kui laps vanemaks saab.

100

siis vajab ta raha ja nõuabki seda." Kui need asjad olid niimoodi joonde seatud ja saadikud pitserdatud kirjaga tükkis Venemaale olid reisinud ning kogu lugu teistes Liivimaa linnades ja maades aadlikkude ja mitteaadlikkude seas täiesti teatavaks sai, siis hakkasid nad seda kahetsema. Siis sõnasid ühed: "Mida me nüüd oleme teinud! Meie oleme kogu Liivimaa moskoviidile kinnitanud!" Teised ütlesid, et nad tahaksid ennem moskoviidiga sõdimisele sada taalrit kulutada kui üht taalrit tribuudiks välja panna. Jürgen Holtschur aga kordas aina, et asjal lastagu minna ikka keisri kammer-kohtusse; küll tema, keiser, aitab nende õigust moskoviidi vastu jalule seada.

58. Sõda ordu ja peapiiskop Wilhelmi vahel. Palgasõdurid. 1556 ja 1557.

Samal 1556. aasta suvel puhkes üsna kiiresti ja ägedasti vastu igasugust arvamist ja kindlat ootamist sisemine sõda Riia peapiiskopi Brandenburgi markkrahv Wilhelmi ja heermeister Hinrich von Galeni ja tema ordu vahel. See sõda tekkis neil põhjustel, et meister oli kuulda saanud, et peapiiskop maamarssal Casper von Münsteriga oli plaani sepitsenud, kuis kogu Liivimaa Poola kuninga kaitse alla saada. Sellepärast oli terve ordu varsti valmis peapiiskopi vastu sõdima; ja kuna meister Hinrich von Galen ise oma kõrge vanuse ja haiguse tõttu ei saanud sõjaväljale minna, siis määrati Wilhelm von Förstenberg, heermeistri asemik, väejuhiks.

Kui nüüd Casper von Münster märkas, et ordul tõsi taga on, siis põgenes ta Poola kuninga juure ja avaldas seal avalikus trükis oma süütust. Ent peapiiskop ja tema koadjuu-tor, Mecklenburgi hertsog Christoffer, piirati ordu poolt Ko-kenhusis sisse ja võeti vangi; hertsog Christoffer aga leiti olevat süütu ja talle anti vaba pääs minna Saksamaale. Peapiiskop viidi Smilteni ja peeti seal terve aasta vangipõlves.

101

Selle tõttu olid Poola kuningas Sigismundus Augustus, peapiiskopi onu, ja Albrecht, Brandenburgi markkrahv ja Prelsimaa hertog, peapiiskopi lihane vend, põhjustatud alustama sõda Llivimaa orduga ja peapiiskopi vangipõlvest vabastama.

Kui esmalt kuuldus Riia peapiiskopist ja maamarssalist valla pääsis, siis oli tervel maal tohutu ärevus. Seal käis siis ringi suur jutt, kuis hulk laevu täis ratsanikke ja sõjasula-seid peapiiskopi ja tema venna, Preisimaa hertsogi poolt tellitud, valmis olevat Llivimaale jalamaid kallale tungima. Sellepärast saadeti kiri kirja järele, ööd kui päeva laiali ordu alla mittekuuluvatele mõisnikkudele, et nad otsekohe pärast kirja lugemist oma mõisate arvu mööda sõjaks valmistaksid ja rannikutele ja sadamatesse läheksid, et takistada vaenlaste sissetungi. Sel ajal ei olnud paljudel muretutel ja sõjas harjumata liivimaalastel ei sõjasulast ega sõjariistu nende mõisate suuruse kohaselt olemaski, mispärast tuli kiiruga leppida mittesaksa tallipolste ja vanade moonakatega, kes joomisest juba poolsurnud olid ja pealegi naisemehed olid ja kes enamasti terve elu kestel vaevalt olid püssi lasknud. Ning kui nad selga said vana roostetanud raudrüü ja neil minna tuli, siis jõid nad esmalt hea peatäie ja tõotasid üksteisega truilt koos elada ja surra. Seejärele istusid neist mõned juba poolsurnutena oma hobuste selga ja asusid sõjateele. Siis ulgusid ja nutsid naised, piigad, ümmardajad Ja lapsed nii, nagu ei tuleks needsamad sõdalased enam ealeski tagasi.

Kui nad nüüd rannikutele ja sadamatesse jõudsid, siis ei olnud seal ei laeva ega ainuski inimest, kes neid oleks ähvardanud peale ainuüksi nende oma hirmu. Ning kui nad seal olid mõned nädalad vagusi püsinud ja moonavankrid ja õllevaadid tühjendanud, siis pöörasid nad enda arvates au ja kiitusega taas koju.

Niisama oldi sel ajal ka Liivlmaa linnades hästi enesekindlad ja sõjas harjumata. Sest kui neil kiiresti tuligi palgata tingisõdureid, siis oli seal suur puudus trummilööjatest.

102

Ning kui suure vaevaga leiti üks, kes trummi oskas lüüa, siis olid kõik vilumatud käsitöösellid paugupealt kõige paremad sõjamehed. Ja kui õhtuti tavatseti valvkonda vahetada, siis ruttasid kodanikud ja elanikud, noored ja vanad, hulga kaupa turule ning vaatlesid palgasõdurite värki nii suure imetluse ja innuga, et nii mõnigi seejuures oma söömakorra unustas. Ka tõttasid paljud, kuuldes trümmi, jutluse ajal kirikust välja. Nii imeväärne paistis neile tol ajal sõjavärk. Vastu sügist tuli ordu ja

linnade teenistusse Saksamaalt palju ratsanikke ja jalaväesulaseid. Siis varustusid aadlikud tublide ratsanikega ja läksid Bauschkesse Kuramaal, et kaitsta seal piiri Poola kuninga ja Preisi hertsogi vastu. Ja kui saksa tingisõdurid Liivimaa maadest läbi oma pealikule järgnesid ja oma naiste ja poistega aadlikkude mõisatesse ja küladesse ilmusid ning oma kombe kohaselt teemoona paludes pikkades sukkades, rebenenud riietes, pikkade piikide ja taplusmõõkadega sisse astusid, siis oli aadli, talumeeste, naiste, piigade ja igasugu teenijaspere seas säärane imestamine ja ammuli suuga vahtimine, nagu oleks sinna suur merekoll tulnud. Sest sääraste imelikkude külalistega ei olnud nad seni harjunud ja need olid neile just niivõrd äkiliselt ilmudes täiesti ootamatud.

Kui nüüd poolakate ja liivimaalaste mõlemad väesalgad täies varustuses peaaegu terve aasta teineteise vastas olid seisnud, siis lahendati see asi ja lepiti Rooma keisri Ferdi-nanduse ja teiste võimumeeste läbirääkimiste abil kokku. Lõppeks teostati tõeline leping nimetatud poolte vahel Pass-woldes Liivimaa piiril sel kujul, et heermeister tasugu Poola kuningale kuuskümmend tuhat taalrit tema sõjakulude katmiseks ja vabastagu Riia peapiiskop vangistusest ning seadku ta jälle tema endisesse ausse ja andku kõik äravõetud linnad, kindlused ja lossid tagasi. See sündis aastal 1557. Samal aastal suri ka heermeister Hinrich von Galen, kui ta 6 aastat valitsenud oli.

Mõned kirjutavad, et selle meistri ja peapiiskopi markkrahv Wilhelmi vahelise sõja põhjuseks olevat olnud see, et

103

nimetatud peapiiskop ei olevat tahtnud vastu võtta luteri usku ja et Liivimaa seisused selles rahulepingus olevat üle läinud Poola krooni alla. See ei ole aga õige. Sest markkrahv Wilhelm, Riia peapiiskop, võttis Martin Lutheri kuulutatud evangeeliumi õpetuse enne vastu, kui heermeister ja kõik orduhärrad. Ka ei andnud end Liivimaa seisused rahuläbirääkimiste ajal Poola kuningaga Passwoldes mitte Poola krooni kaitse alla; vaid alles pärast seda moskoviitlikus sõjas, kus moskovüt neist peaaegu oleks võitu saanud, ning kui Rooma riigilt, kelle alla nad veel kuulusid, ei olnud abi ega julgustust oodata, alles siis andsid neist mõned viimses hädas end Taani kuninga, mõned Poola kuninga, mõned Rootsi kuninga alla.

59. Wilhelm von Förstenberg saab Liivimaa Saksa Ordu 45. meistriks, 1557—1559. Prohvet Liivimaal, 1557.

Aastal 1557 sai Wilhelm von Förstenberg Liivimaa meistri seisuse.

Sama aasta talvel jõudis Liivimaale läbi Poola ja Preisi-maa Ülemsaksa maadest pärit imelik inimene, nimega Jürgen; see rändas peaaegu kõik Liivi linnad ja maad läbi, täiesti palja jalu, alasti ja paljas, riietatud vaid kotti, ning tema pikad juuksed küündisid allapoole õlgu. See tundus

kõigile inimestele Liivimaal suure imena, et üks lõunasakslane, Liivimaa pakasega harjumata, võis säärast kõva pakast üleni alasti ja paljana kannatada. Ja kuigi tal sukki ega kingi jalas ei olnud, olid tema jalad ikkagi niivõrd kuumad ja soojad, et lumi tema jalataldade all, kus ta seisis, sulas. Ning kui talle riideid, sukki ja kingi pakuti, siis ei võtnud ta neid vastu, samuti ei hoolinud ta ühestki kingitusest; isegi sööki võttis ta ainult vastu kui ta oli seda enne tööga ära teeninud. Kui talle tööd pakuti, oli ta selleks kõige tänulikkusega

104

nõus ja oli valmis tegema kõiksugu sulasetööd niipalju üheainsa päeva kestel, nagu mõni sulane paljude päevade jooksul ei suudaks teha, mispärast Liivimaa töökad talumehed teda igal pool imeks kuulutasid. Ning oma töö ajal langes ta alati iga tuhni järel põlvili ja palvetas ja hakkas pärast palvet taas hoogsasti töötama ja ei võtnud selle eest mitte midagi muud vastu kui ainult sööki ega lausunud ka kellelegi kurja sõna. Ja kui temalt päriti, miks ta Liivimaale on tulnud, siis kostis ta: Jumal olevat teda läkitanud, et noomida liivimaalaste ahnust, ülbust ja logelust, missuguseid pahesid ta ka siin igal pool on noominud. Ta käis ka virgasti kirikus ja kuulas pealt, mis seal jutlustati; ja kui õpetajad temalt midagi pärisid, siis hurjutas ta neid salalikeks. .Mõningad pidasid teda hulluks, mõningad unistajaks, mõningad aga ütlesid teda olevat Jumala imemärgiks ja sellele järgnevat kindlasti midagi, ükspuha mis. Kui ta Tallinnast Narva reisis, kadus ta ära; arvati aga, et ta olevat tapetud talupoegade poolt.

60. Vene sõja põhjus, 1557.

Aastal 1557, kui kõik lahkhelid Poola ja Liivimaa vahel oldi kõrvaldatud ning kõik ratsamehed ja sõjasulased laiali saadetult maalt lahkunud olid ja muud ei arvatud, kui et nüüd hea rahu on, siis hakkas moskoviidi tribuudi säde, mis pea kogu Liivimaa pidi süütama, uuesti lõõmama. Siis kirjutas Moskva suurvürst kõikidele Liivimaa seisustele vaenuliku kirja, järgmiste sõnadega:

"Wilhelm, Liivimaa meister, ja Riia peapiiskop Ja Tartu piiskop ja teised piiskopid ning kõik rahvas Liivimaal. Teie olete meie juure läkitanud oma saadikud, kõrged härrad Johann Bockhorsti ja Otto Grothuseni, Wolmer Wrangeli oma kaaslastega, et oma pead kummaradada meie ees selleks, et meie oma armu näitaksime heermeistrile ja peapiiskopile

105

ja Tartu piiskopile ja teistele piiskoppidele ning kõigele Liivi rahvale ja käsiksime meie Novgorodi ja Pihkva asevalitsejatel nendega rahu sõlmida vanaviisi. Ning meie oleme käskinud oma asemikul rahu mitte sõlmida teie ülekohtu pärast ja meie tahtsime teid nuhelda teie ülekohtu pärast. Ent Johann Bockhorst, teie saadik, ühes oma kaaslastega palusid meid

mitte nii toimetada, vaid nende sõnade järgi õiendavat heermeister ja Riia peapiiskop ja Tartu piiskop ja kõik Liivimaa isandad kõik oma ülekohtu meie vastu, andvat vabaks vene kirikud ja kirikumaa, lubavat meie alamatele ja kaupmeestele liivimaalaste ja meretagustega kaubelda igasugu kaubaga, välja arvatud soomusrüüd; ning Tartu piiskop pidavat kokku korjama maksu ja kõikide läinud aastate kogu võla, iga pea pealt üks Saksa mark, ja saatma meile selle maksu rahu kolme aasta jooksul. Ning nüüdsest peale peab piiskop tasuma meile igal aastal viivitamatult meie tribuudi ja andma igasugu meretagustele ametmeestele kõikidest maadest, kes meie teenistusse tahavad tulla, takistuseta läbipääsu. Ning et teie ei kavatse Poola kuningale ega Leedu suurvürstile mitte üheski asjas abi anda, just nagu rahukirja sõnad selgesti ütlevad. Ja meie Suur-Nov-gorodi ja Pihkva asevalitsejad kinnitasid ometi seda rahukirja ristlsuudlemisega ja panid oma pitserid külge sellele kirjale meie saadiku Kelar Terpigorre jaoks selleks, et teie selle kirja kohaselt kõiksugu asju meiega ja meie asevalitsejatega õiendaksite nii, nagu selles kirjas seisab. Aga kuni selle tunnini ei ole teie kõikides nendes asjades veel mitte ainustki meiega ja meie saadikutega joonde seadnud. Ja meie, et mitte ristiinimeste verd valada, manitsesime teid tihti oma kirjades, et toimlge teie kõigis asjus rahukirja järgi meie vastu õigesti ja ütelge end lahti oma tõevastastest ja põhjendamata sõnadest ja tunnistage oma süüd, nii et ei valataks süütut verd. Teie aga pidasite meie armuandmist mitte millekski ja meie saatekirja võtsite ainult selleks vastu, et asja seda kauemini venitada. Kuna teie nüüd Jumala seadusi ja iga tõde olete alla hinnanud ja iga ristisuudlemise

108

kiuste meie armu mitte millekski ei pidanud, siis kavatseme meie oma õiguse pärast Kõikvõimast Jumalat appi hüüda ja teid nuhelda teie ülekohtu ja ristisuudlemisest üleastumise pärast, nii palju kui meid Kõikvõimas Jumal selles avitab. Ja kelle veri valatakse, see ei vaiata meie, vaid teie ülekohtu pärast, seda teadke! Sellepärast tahame meie nüüd hiilgavat suurt võimu teie ülekohtu pärast täide viia. Seda minu teenrit, keda teie juure saatsin, ärge pidage kinni, vaid läkitage taas meie juurde tagasi rahukirja mööda. Kirjutatud Moskvas, meie valitsuses, meie kojas ja linnas, aastal 1557 novembrikuul."

See kiri tõi Liivimaa seisustele suurt meelehärmi ja muret. Küll lootis Tartu piiskop, et moskovlit mõnevõrra isu täis on saanud, kui ta vannet lubas vanduda selle peale, et piis-kopkondlased iialgi ei ole seda tribuuti andnud, ja ka üheski vanas raamatus ega kirjas sellest midagi ei leidunud, samuti ei mäleta ükski vana inimene seda, et eales oleks suur-vürstüe tribuuti antud. Ainult nii palju selguvat vanadest kirjadest, et ammust ajast saadik Tartu piiskopkondlased piiripealset metsa on kasutanud mesilaste tarbeks; selle tänuks olevat nad igal aastal Vene pealikule osa mett andnud, mis aga siiski mõnel aastal tegemata on jäänud; peale selle leiduvat ka, et tartlased Püha Kolmainu kirikule

Pihkva piirides igal aastal midagi on annetanud; ei olevat aga teada, kas see nüüd sündinud metsa pärast, mis võib-olla selle kiriku juure kuulunud, või mõne muu iseäralise põhjuse pärast.

Kui nüüd ükski abinõu ega vabandus ei aidanud ja lilvi-maalased viimasest kirjast taipasid, et moskovlidil on tõsi taga, siis läkitasid nad taas jalamaid viivitamatult Moskvasse saatkonna, kuhu määrati Claus Franke ja Elert Kruse. Nad reisisid aastal 1557 vastu talve Moskvasse säärase juhtnööriga, et rääkigu kõigest väest pideva rahu pärast läbi ja tühistagu võimatu raske tribuudi maksmine, mida südametunnistust rikkumata ei või kokku saada ja mis ka olevat

107

suurem Ja rohkem kui kõikide Tartu piiskopkonna isandate ja aadlimeeste aastane rendisaak ja sissetulekud.

Kui nimetatud saadikud Moskvasse tulid, siis rääkisid nad täie hoole ja võimega moskoviidiga ja jõudsid lõppeks nii kaugele, et moskovlit terve nõutud summa 40.000 taalri peale alandas, missuguse summa nad maksku jalamaid ilma viivitamata; edasi olgu Tartu piiskopkond veel kohustatud igal aastal suurvürstile üsaks 1000 Ungari kuldnat tasuma. Seega olevat rahu kinnitatud ja püsiv; nõndaviisi lepiti kokku mõlemalt poolt. Kui Moskva elanikud teada said, et Vene ja Liivimaa vahel rahu oli tehtud, oli seal igas uulitsas suur rõõm ja hõiskamine. Varsti pärast seda saatis suurvürst oma volinikud Liivimaa legaatide juurde nende öömajja, et vastu võtta seda 40.000 taalrit; aga seal ei olnud raha. Siis vihastas suurvürst ülemäära ja laskis saadikutelt pärida, kas nad selleks siia on tulnud, et teda narrida ja pilgata; mingu nad aga koju, küll tema järgnevat pea ja toovat selle raha Ise Liivimaalt. Legaadid aga pakkusid käemehi ja pantvange ja lubasid Ise maalt mitte lahkuda enne, kui raha kiiresti kohal on; see kõik ei aidanud midagi. Siis laskis ta kähku oma sõjaväele kuulutada, et see valmistugu sõjakäiguks Liivimaa vastu. Kui venelased sellest sõjakäigust kuulsid, muutusid nad üpris kurvaks ja küsisid, kas suurvürstil omas riigis puudus on tiikidest, järvedest ja jooksvaist jõgedest, kuhu ta oma rahva võiks uputada, vaid peab seda viima Liivimaale saksa koerte söödaks. Sest venelased olid oma vanematelt inimestelt küll kuulnud, kuldas nende käsi Liivimaal käinud oli, ja nad ei tahtnud seepärast sõjateele minna. Aga neli tuli varsti teele minna ja nad järgnesid üsna pea Liivimaa saadikutele.

(Selle meistri von Förstenbergi valitsemise ajal, kui kõik lahkhelid ja tülid peapiiskopi ja tema alamate ning ordu vahel olid lahendatud, pääses sedamaid uus tuli valla. Sest otsas oli rahu moskoviidiga, kes väga tõsiselt hakkas Tartu piiskopkonnalt muistsetest aastatest peale rasket tribuuti

108

nõudma, mis kõikidele Liivimaa seisustele ja iseäranis piiskopile suurt meelehärmi valmistas.

Sel ajal oli Tartu piiskopiks Hermannus (Weiland) Wese-li kingsepa poeg, endise Falkena kloostri abt, keda Tartu piiskopkonna nõunikud ei olnud valinud ristiusu või vagaduse edendamiseks, vaid ainult tema raha pärast. Sest Tartu piiskopkond oli sattunud suurtesse võlgadesse eelmise piiskopi, Jost von der Recke, läbi. See oli kõik Tartu piiskop-konna mõisad panti pannud ja nende peale suure summa raha laenanud ja selle rahaga maalt lahkunud ja Münste-risse kolinud, seal naise võtnud ja Tartu piiskopkonna hätta jätnud. Selle tõttu oli Tartu pilskopkondlastel taas isandat vaja, kel korral sooveldada ja nõndaviisi sai siin raha piiskopiks. Aadlil ja Tartu linna nõunikkudel oli aga võim käes ja igaüks tegi, mis ta ise tahtis ilma mingisuguse järelevalveta kõrge ülemuse poolt. Kõike kokku võttes, omata-he oli igaühe juures, välja arvatud vaene rahvas, ülekaalu saanud. Kui nüüd moskoviit suure tõsiduse ja ähvardusega tribuuti nõudis, siis oli piiskop Hermannus tühjaks kurnatud, muutus sellepärast pelglikuks ning hakkas oma kantsleri Jürgen Holtschuriga nõu pidama, kuidas end moskoviidi salajase kaitse alla saaks viia. Aadli ja linna nõunikkudel aga oli kõik nende tarkus ja mõistus otsas ning hea nõu oli kallis.

Ja kuigi mõned aadlist nii rikkad ja võimsad olid, et üksainus oma rahaga ka ilma suure kahjuta oleks võinud kergesti kõigest hädast linna päästa, siis mitte ükski ei tahtnud oma mammonast ainustki taalrit selleks ohverdada, kuni moskoviit kõik kätte sai ühes nende maade ja rahvaga. Siis tahtis heermeister moskoviidiga läbirääkimisi pidada ja moskoviit tuli ka mõnevõrra vastu ja alandas nõutud summat 50.000 taalri peale. Aga liivimaalased ei tahtnud sellest kuuldagi, vaid pidasid seda suureks häbiks, niiviisi rahu osta. Kui nad aga seda raha valmis olid andma, siis moskoviit enam ei tahtnud; pidi nimelt nii olema, et Majaisand
109
kord aruannet nõudis. Sellepärast ei aidanud siin mingisugune arutamine ega läbirääkimine.)

61. Sõja algus venelastega, 1558.

1558. aasta 22. jaanuaril tungis moskovlit võimsa väega Liivimaale ja tegi Riia ja Tartu piiskopkondade ning Viru alad sõja tallermaaks ja röövis, põletas ja tappis seal. Ta tegi suurt kahju selle tapmise, riisumise, põletamise ja küüditamisega ilma mingisuguse llivimaalaste vastuhakuta; ja mida ta ei saanud endaga kaasa vedada veiste ja vilja poolest, selle ta lihtsalt hävitas. Ta ajas loomad hulgaviisi küünidesse ja põletas need siis maha loomadega tükkis.

62. Liivimaalaste kergemeelsus.

Selsamal ajal pidas keegi Harjumaa aadlik ja kõrge rae-liige Tallinnas pulmi, kuhu kirja teel olid kutsutud kogu aadel kõikidest Eesti maa-aladest ja ka paljud Riia püskop-konnast ühes mitmete orduhärradega, nii et sulased arvasid, et ühestainsast gilditoast ei jätku kõikidele oodatud saa-jalistele. Sellepärast nõudsid nad ka teisi gildimaju, mis oli ennekuulmatu. Ja mõrsja sugulased laususid samuti, et sellest peaks saama säärane hiilgav, ainulaadne ja rõõmus pulmapidu, nii et lapselapsedki seda mäletaksid. Kui nad nüüd pulmi kavatsesid uhkesti ja suure rõõmuga läbi viia, siis tuleb jalamaid halb teade venelastest, kuis nad tohutu väega olevat maale tunginud, röövivat ja põletavat. Siis sai suurest rõõmust meelehärm ja nukrus, nü et vist tõesti lapselapsed ja kõik nende järeltulevad põlved neid pulmi hästi mäletavad. Ent kuigi meelehärm oli maad võtmas, siis peeti ja lõpetati need pulmad ikkagi vanaviisi ära. Siis pidasid paljud end hulljulgeteks ja vaprateks ning jõid teineteisele üheainsa sõõmuga ette tervete ja poolte kannude kaupa venelaste hukkasaamiseks, olid sel kombel rängad sõdalased
110
lakkumises. Kui aga pulmad möödas olid ja sõtta tuli minna, siis põgenesid neist paljud mitte ainult üheainsa venelase, vaid ka kuuskede ja põõsaste eest, mida nad kaugelt aina venelasteks pidasid. Ning sõna ja hüüe: Pööra ümber! Pööra ümber! oli algul väga tavaline nende juures, missugust hüüet venelased ohtralt pilkasid.

Uued läbirääkimised.

Seda sõda ei ole moskoviit mitte selle sihiga alustanud, et liivimaalaste linnu, kindlusi või maad ära võtta, vaid ta tahtis ainult nendele näidata, et tal tõsi taga on, ja neid ähvardada, et nad oma tõotust ja lubadust täidaksid, ja ta keelas ka oma sõjapealikutele mitte ühegi kindluse all leeri asumast. Ning kui moskoviidi sõjajuht ja väeülem tsaar Siga-ley, vangivõetud tatari kuningas, Liivimaale oli tunginud ja maalt lahkudes mõned päevad Narva piiril oma sõjaväge ootas, mis veel siin-seal Liivimaal röövimas oli, siis tuli kiir-käskjalg Moskvast suurvürsti kirjaga. Selles kirjutas suurvürst temale, et tsaar Sigaley kirjutagu suurvürsti enda nimel kõikidele Liivimaa seisustele ja tuletagu nendele veel liigne kord meele nende viimase saadiku kaudu antud tõotust ja lubadust ja manitsegu neid. Siis kirjutas tsaar Sigaley jalamaid kõikidele Liivimaa härradele ja seisustele 1558. aasta veebruarikuus selle kohaselt nõndaviisi: Kuna liivi-maalased kõikide venelaste keisri vastu oma lubadust ja tõotust ei ole täitnud, vaid temale valetanud on, siis olevat kõikide venelaste keiser selle tõttu olnud sunnitud nende vastu sõdima, ning niisugust sõda ja verevalamist olevat nemad, liivimaalased, ise-enda

maa peale tõmmanud oma ülekohtu läbi. Kui nad aga oma maad edaspidisest laastamisest ja hävitamisest tahtvat hoida, siis lakitagu nad otsekohe oma saatkond lubatud rahaga suurvürsti juurde. Kui saadikud rahaga sinna on jõudnud, siis tahtvat tema ühes

111

teiste knjaside ja voivoodidega kosta liivimaalaste eest, et ühegi inimese verd enam Liivimaal ei valataks.

Kui heermeister ja teised seisused selle kirja kätte said, ei teadnud nad rutuga mingit nõu, mida teha selle 40.000 taalri asjas; sest heermeister oli eelmisel aastal Poola sõjaga kõik oma raha ära kulutanud ja Tartu piiskop ei teadnud ka nõu, kuna ta oma eelkäija Jost von der Recke võlgasid oli tasunud ja panti pandud maid välja lunastanud ja taas piiskopkonna alla viinud. See nimetatud summa oleks küll mõne aadliku või väheste kaupmeeste käest pea kokku tulnud, kui need aina seda oleksid tahtnud; aga keegi ei raatsinud rahast lahkuda. Igamees nimelt arvas suures muretuses ja heaolupäevadel nõnda, et tulevikus nii suurt hädaohtu enam ei ole karta. Viimati pärast kauaaegset viivitamist nõutasid Liivimaa Unnad, nimelt Riia, Tallinn ja Tartu, 60.000 taalrit kokku. Kuna aga nimetatud linnad üksteisest kaugel asuvad, siis ei saanud nad seda raha nii kiiresti kokku tuua.

63. Narva kaotus ja selle tagajärjed, 1558.

Vahepeal tuli venelane sõjaväe ja tohutu varustusega Narva alla. Ja kuna Liivimaa Narva väga ligidal Venemaale asub ja ainult jõgi Vene- ja Liivimaad seal lahutab, andis venelane teiselt poolt jõge omaenda maalt Narva pihta tuld, pildudes kivikuulisid ja tulekerasid, tehes aga vähe kahju sellega kuni 12. maini. Sel päeval tekkis imelik tuli habemeajaja Cord Ulkeni majas, missugune ootmatult puhkev tuli kogu Narva linnakese süütas ja maha põletas. Selle tulekahju ajal jooksis moskoviit linna peale tormi ja võttis Narva ära. Kodanikud aga, nähes, et kõik oli kadunud, põgenesid oma naiste ja lastega lossi ja palusid sealt venelastelt vaba väljapääsu sellega koos, mis neü oh; seda lubasid neile venelased ja pidasid ka seda. Nõndaviisi sai moskoviit nii linna kui ka Narva lossi enda kätte 12. mail 1558. aastal.

112

Siis põgenesid mõned orduhärrad ja võimukandjad laiemas ümbruses, nimelt Gerd Hüen von Ansterat, Rakvere foogt, Diderick von der Steinkule, Nyenschlotl foogt Hinrik von Kallenbach, Toolse foogt ja paljud teised suures hirmus oma lossidest, kuna nad neidsamu heal ajal üldsegi ei olnud sõja vastu kindlustanud. Ja kui Rakvere kodanikud, aadlikud ja mitteaadlikud, Rakverest lahkusid ja Tallinna asusid, trööstisid nad end vastamisi Taani kuningaga ja laususid: 'Võtku venelane pealegi majad ja maad, küll Taani kuningas need temalt jälle

tagasi võtab." Siis põgeneti ka Etsi, Nyehusi ja Laiuse ja teistest linnustest, mis siis moskoviit Üma mõõgahoobita kätte sai.

Kui moskoviit Narva ühes teiste nimetatud linnustega ära võtnud ja kätte saanud oli, siis alles saadeti talle need 40.000 taalrit liivimaalaste poolt kätte. Aga moskoviit ei tahtnud neid vastu võtta, vaid vastas: Temal olevat raha küllalt; ta olevat Liivimaal rohkem võitnud kui see raha väärt on. Ja kuna talle õnn sülle langevat, siis tahtvat ta oma õnne veel katsuda ja selle kõrval end oma õigustatud asjaga trööstida; viigu nad see raha oma isandatele jälle tagasi. Kui raha Moskvast tagasi toodi ja Narva ühes teiste linnustega kaduma oli läinud, siis hakkas liivimaalastel kahju, et nad rahaga nii kaua olid viivitanud. Aga siis ei olnud enam midagi parata.

64. Venelased kindlustavad Rakveret.

Selsamal ajal hakkas moskoviit sõja vastu kindlustama *. Rakvere lossi, mis peale Narvat oli kõige ülem ja parem kõikide seni talle saagiks langenud losside seas. Selle juurde kuulub terve Viru maakond ning seal asus ka tore suur alev. Nüüd kaevas ta pika mäeveeru lossi ees üsna järsult maha ja ehitas mõlemale poolele müüri ette. Ta lõhkus munga-kloostri, kiriku ja gildimaja ühes teiste kivist kodanikuma-jadega maha ja vedas kivid oma ehituse juurde. Nõndaviisi
113
ehitas ta üleval mäel ja müüril ümberringi suuri, vägevaid pullvärke, blokkhause, torne ja bastione, selleks kasutades vägevaid pakke ja palke; samuti ehitas ta vallide vahele mitusada elumaja, varjupaigaks mõnele tuhandele mehele. See oli eelkindlus. Saksa lossi aga tarvitati türmina ja moo-namajana, kus ükski venelane ei tohtinud elada peale voi-voodi.

65. Rakverelaste endine priiskavus.

Rakvere lossi all asuvas alevis elas Saksa valitsuse ajal rikas kodanikurahvas ning siin olid toitja kõik kaubad odavasti saada. Nimelt osteti tol ajal siin vakk vilja 4 Lüübeki killingu ja härg 3 taalri ning vaat õlut ühe sarvkuldna eest. Toidumüümine läks nii seal kui ka teistes Liivimaa alevites ladusasti. Sest maad ümberringi olid täis aadlit, priitalunik-ke ja talupoegi, kes kõik, mis neil tarvis oli, alevist pidid too-ma. See oli kaupmeestele, kullaseppadele, rätsepatele ja teistele käsitöölistele suureks kasuks, mille tõttu nad ülemeelikuks ja uhkeks läksid ja oma häll päevü ei osanud piiri pidada. Sellepärast võttis laiema hulga seas maad ohjeldamatu, metsik ja korratu elu. Sest söömine, joomine ja priiskamine ööd kui päevad, samuti mõõgaga raiumine,

torkamine ja kisklemine oli Rakveres kõige suuremaks auks ja kiituseks. Ning kellel põsel oli kramm, see uhkustas sellega niisama nagu mõni teine kullast ketiga ja niisugune mees võis Rakveres igal ajal tantsujuhiks olla. Sest niisugust krammi põsel peeti suure mehisuse ja püsivuse täheks, mille pärast kogu maal rahvasõna tekkis, et krammi nimetati Rakvere küüniseks. Ning kui kedagi nähti, kellel oh kramm põsel, siis lausuti alati: "See võiks küll Rakveres ausasti esitantsijaks olla." Mõned arukad inimesed aga lõid endile risti ette ja ütlesid: Jumal hoidku neid Viljandi hüppamise, Paide joomise ja Rakvere esitantsimise eest! Suurem hulk käis siin väga harva kirikus. Sest mõned, kes oma nooruspäevil seal olid teeninud, julgesid tunnistada, et nad olevat seal terve aasta läbi elanud ja igas õlletrahtris ööd kui päevad oma isandaid oodanud; aga Rakvere kirikusse ei olevat nad saanud ega oma teenijasperet sinna käskinud minna. Viimane selle alevi-eellinnuse kodanikufoogt ehk kohtunik julges otse kiriku kantslis olevat pastorit valetajaks Roimata, kui see rakverelaste pattusid noomis; ja seda loeti foogtile mõnede poolt suureks mehiseks julguseks. Ja viimane Rakvere ordufoogt oli avalik hooraja ja elas mitte ainult kõlvatute naistega, vaid ka teiste meeste abielunaistega avalikku häbielu. Ja orduhärrade teenrite päevatööks ei olnud muud kui prassimine ja sugulõbu tagaajamine, mida aga mitte häbiks ei peetud, vaid isegi auks ja tubliduseks loeti.

66. Tartu langus, piiskopi valitsuse lõpp, 1558.

Selsamal 1558. aasta suvel, kui moskoviit nägi, et Liivimaa lossid ja maad õnnega käsikäes talle nii üsna hõlpsasti sülle langesid ja tema mingit vastupanu ei leidnudki, siis näitas ta end ka Tartu all oma suurtükkidega. Ning kuigi ta ühtki korda tormiks käsku ei andnud, ja ühtki inimest ei haavanud, anti talle siiski suurest hirmust ja kergemeelsusest linn sunduseta üle, nimelt 18. juulil, kui ta nädalat aegagi seda ei olnud piiranud, just nagu oleks neil juba enne kokku lepitud, et tulgu aga ja võtku linn vastu. Ka võtsid kõrgemad kodanikud, kes asja teadsid ja taipasid, et see nii tuleb, kõik kirikute, seekideja alaealiste laste raha, kus seda aga leidus, hulgaviisi kokku ja lasksid seda enda majade heaks kirjalikult kindlaks määrata selleks, et nad raha seda hõlpsamini endaga kaasa saaksid võtta, kui tuleb põgeneda. Ja kuigi nad moskoviidi eest raha takistamatult Tartust välja said viia, siis heermeister ometigi määras selle peale mõned, kes tartlasi nende suure kergemeelsuse pärast teel pidid kinni pidama ja paljaks röövima. Nõndaviisi röövis Wilhelm

115

Wifferink, Tallinna kodanik, kõikide tartlaste, keda ta kätte sai, raha ja ehted ja võttis neilt suure varanduse raha, hõbedat ja kulda ära, mis kõik meistri kätte läks.

Missugust hulka raha, hõbedat ja kulda ning kõiksuguseid ehteid ja kallisasju moskoviit aga selles Unnas piiskopi, toomhärrade, aadlikkude ja kodanikkude juurest kätte sai, seda ei saagi ära arvata. Sest juba üheltainsalt aadlimehelt Fabian Tisenhusenilt sai moskoviit üle kahekümne tuhande taalri sularahas. Kõik kokku võttes kogus ja krahmas ta tol ajal Tartus niisuguse suure hulga raha ja kõiksugu vara ja kaupa, millega oleks võidud pikka rahu ilma kahjuta jalule seada või vägevat sõda moskoviidi vastu pidada, nii et linn ja kogu maa oleksid puutumata jäänud. Aga enne ei tahtnud keegi rahast lahkuda. Ning kuigi igamees oli lausunud, et nad ennemini tahtvat sada taalrit kulutada sõdimiseks moskoviidiga kui ainsatki taalrit tribuu-diks või rahuhinnaks maksta, siis keeldusid nad ometigi, kui häda käes oli, karvavõrdki tasumast ei rahuks ega sõjaks. Sel viisil jäid nad ilma mitte ainult oma linnast, maadest ja rahvast, vaid ka oma rikkusest ja kõigest heaolust. Ja olgugi et nendest paljud oma kulla ja hõbedavara olid seintesse müürinud ja kirikutes hauakivide alla maha matnud, ei aidanud kõik see midagi. Sest venelased tuhnisid kõik müürid läbi ja sonkisid kõik hauad ja hauakivid ümber ning said kõik ärapeidetud varandused nii tol ajal kui ka pikapeale hiljem kätte.

Pärast seda, kui moskoviit Tartu linna ja kogu piiskopkonna kõikide selle lossidega tükkis ära oli võtnud ja piiskop Hermann Moskvasse oli viidud, kus ta lõppeks suri, leidis seks korraks see piiskopkond, kus üle kolmesaja aasta saksa piiskopid olid valitsenud, oma otsa. Ning samuti nagu üks Hermanni nimeline, kes oli Breemenist pärit, esimese piiskopina selle püskopkonna sai ja lossi ühes linnaga sakslaste heaks ehitas, nii kaotas üks teine Hermann, Weselist pärit, viimase piiskopina kõik ja andis selle sakslaste kahjuks moskoviidile üle. Ometi ei tohi seda nimetatud piiskoppi,

116

kellel oli vaid tiitel ja mitte suur valitsuse võim, nii rängasti süüdistada nagu piiskopkonda ja linna nõunikke-raehärrasid, kes üksi valitsesid. Et keegi neist ei tahtnud selles süüdi olla, siis veeretasid nad kõik kantsler Jürgen Holtschuri kaela, nagu oleks tema seda õnnetust tekitanud; sellepärast pandi ta Haapsalus vangi, kus ta ka vangipõlves suri. Põhjuseks aga oli, et Tartu kodanikud ei kindlustanud oma linna sõja vastu ja ei arvestanud kauase rahu ajal kordagi seda, et kord jälle sõda võiks tulla. Ja nende ülem ehitus on olnud endakasu, ahnus, ligimese mahatallamine, toretsemine, upsakus, igasugu sepitsused, uhked pulmad, varrud ja igapäevased pidusöömaajad. Ja kuigi neil oli oma linnas tore ja võimas suurtükivägi ja sõjamoona ka, süs ei olnud ometi seal ühtegi valli, bastioni ega kindlustorni, kus oleks võidud neid suurtükke kasutada. Sellepärast oli neid suurtükke ja sõjamoona soetatud rohkem vaenlase kui linna heaks.

67. Kuidas lossid maha jäeti.

Kui Paide foogt ja käskija Berent von Schmerten kuulis, et moskoviit oli Tartu ära võtnud, laskis ta suures hirmus jalga kogu oma õueperega ja jättis uhke, kindla Paide lossi, mis oli küUaldaselt ja ülirikkalikult varustatud igasugu hädavajalikuga, kaitseta ja lahtiselt maha. Ja kui saksa sõja-sulased, kellele moskoviit lubas Tartust Tallinna ja Riiga pääseda, möödusid Paidest ja leidsid lossi avatud ja rahvast tühjana, siis läksid nad sinna ja jõid oma rõõmuks Paide veini ja õlut ja vedasid endaga kaasa kõike, mis neüe meeldis, ning jätsid lossi niisama, nagu nad selle eest olid leidnud. Lossi enda alla võtmiseks oleks üsna vähestest venelastest jätkunud. Pärast seda võttis Casper von Oldenbokem, noor vapper mees, selle lossi oma alla ja hakkas üsna vähese rahvaga venelasele vahvasti vastu.

Samal suvel, 26. juulil, jättis ka Tallinna komtuur Franz von Anstel Tallinna lossi ja linna maha, toimis aga siiski nii

117

ausalt, et ta lossi ühele aadlikule, Christopher Mönninkhusenile, Taani kuninga käsutusse üle andis. Nii võttis Christopher Mönninkhusen lossi Taani kuninga nimel, kuid ilma käsuta vastu ja pidas seda peaaegu terve aasta enda käes. See oli põhjuseks, et tallinlsed ühes Harjumaa aadlikkudega oma saadikud, nimelt Bruno Wedtbergi ja Fabian Tisenhusen noorema aadli nimel, ning Ivo von der Högeni ja sündikus Jodocus Claudiuse ja Jesper Bretholdi Tallinna linna nimel Taani kuninga Christianuse juurde saatsid, et tema käest abi ja toetust moskoviidi vastu paluda, sest et Harjuja Virumaa ühes Tallinna linnaga enne olid olnud Taani all ja Tallinna loss juurdekuuluvate maadega nüüd taas oli kuninga alla sattunud. Kuna see aga hästi nägi, et säärane teguviis välja kutsub moskoviidi vastusamme, siis ei tõotanud auväärne kuningas saadikutele mitte kiiret abi. Selle asemel saatis ta mõni tuhat külgpekkl ja teist hädavajalikku ühes mitme suurtüki, püssirohu ja tinaga Tallinna lossi ja laskis legaatidel nõndaviisi jälle koju reisida.

Varsti pärast seda suri kuningas Christianus ja ka nimetatud aadlist saadikud surid sel teekonnal. Fablan Tisenhu-sen maeti Taanimaale ja Bruno Wedtberg suri kojusõidul merel ja toodi Tallinna ning maeti siin.

Kui sõjasulased Tallinna lossis kuulsid, et suurt toetust raha näol Taanist ei tulnud, ja nad ei teadnud, kas neil on kindel isand või mitte, pakkusid nad raha puudumise tõttu lossi linna raele madala summa eest. Siis pidasid mõned kodanikud soovitavaks, seda vastu võtta, maha lõhkuda ja kodanikkudele maju ja eluhooneid samale paigale ehitada. Aga raad ja kogukond ei tahtnud seda.

68. Tallinn hädas, 1558.

Sama 1558. aasta suvel saatis moskoviit mõningad saksa Tartu kodanikud ja kaupmehed Riia ja Tallinna linnadesse, et neid mõjutada end vabatahtlikult tema kaltse alla andma. Ja kui need mehed midagi ei suutnud korda saata,

118

siis läkitas moskoviit ultimaatumi Tallinna linnale. Selles ähvardas ta iga kodanikku, et ta laastab või süütab selle aia, lusthoone, küüni, sauna ja puukuuri, missugusest kahjust mõnigi oleks enese kuuesaja taalriga lunastanud, kui see võimalik oleks olnud. Siis hakkasid tallinlased oma linna suure hoolega kindlustama ja ehitasid võimsa rundeeli Viruvärava ette paljude vallide, müüride, kraavide ja bastionidega, milledele nad peale Jumala abi võisid loota. Sellele tööle tuli ka kõikidel kodanikkudel ja sellidel kätt külge panna. Kui aga moskoviit tol ajal, kui ta Tartu ära võttis, oleks kiiresti Tallinna alla asunud, siis ei oleks linn talle kaua saanud vastu panna. Sest see ei olnud sel ajal veel kõigiti kindlustatud, kodanikud olid ka sõdimises vilumatud ja seni olnud sootuks muretud. Nüüd aga muutusid paljud juba nii pelglikkudeks, et nad arglikkusest oma naised ja lapsed ning mitmedki ka oma sularaha hõbeda ja kulla näol maalt välja saatsid, kust nad järgnenud õnnetuse tõttu seda oma elupäevil enam kätte ei saanud. Aga Kõikvõimas Jumal kaitses ja päästis linna veel tänapäevani armuliselt moskoviidi salakavaluse ja võimu eest.

69. Lühike kokkuvõte Rooma keisrile Ferdinandile moskoviidi poolt läkitatud kirjast moskoviidi Liivimaise sõja põhjuste kohta, pärinev moskoviidi kantseleist ja kätte saadud nimeka, Moskvas kantsleri majas elanud kaupmehe kaudu.

Muistsest ajast on Liivimaa linnades, Tartus, Riias ja Tallinnas, lubatud vene kirikuid ehitada, kus vene kaupmehed võiksid oma jumalateenistusi pidada; ka on ammust ajast olnud neis linnades kõikidel vene kaupmeestel vabad uulitsad ja kaubamajad, kus nad on võinud vabalt ja takistamatult igamehega kaubelda. Peale selle on ka Liivimaa meister,

119

Riia peapiikop ja Tartu piiskop ühes selle linna raega suurvürstile kolme aasta jooksul tribuuti tasuda tõotanud ja lubanud seda mitte ainult kirja ja pitseriga, vaid ka oma vandega. Selle vande ja kinnituse on liivimaalased täiesti unustanud ja iga muistse kombe ja õiguse vastu toiminud ning suurvürsti vene kirikuid püssikodadeks, kloaakideks ja

raipe-aukudeks teinud, meie Õnnistegija, armsate apostlite ja märtrite ikoonid ära põletanud ja neid teotanud ning vene kaupmeestelt nende vaba turu, poed ja kaubamajad ära võtnud ja nendega ainult veel kõrvalkaubitsemist pidanud ja kogu vana vabaduse ja õiguse neilt röövinud; samuti on nad temale kuuluvat tribuuti jonnakalt kinni pidanud, seda maksmast tõrkunud ega ole milleski järele andnud, kuigi tema neid tihti ja sagedasti kirjades ja legaatlde kaudu on manitsenud oma kohustusi täitma. Tema olevat nagu hea arst tahtnud neid aidata ja neüe toetust anda. Seda manitsust olevat nad aga kõrgilt tagasi lükanud ja ise oma kasu vastu seisnud; nõndaviisi olevat nende süda niisama nagu vaaraol alati täiesti paadunuks jäänud. Sellepärast olevat tema pidanud sõda alustama nende vastu, et neid kodu otsida ja õiglusele viia. Nemad aga olevat ikkagi jäänud paadunuiks; sellepärast tulevat neil taluda, et neid nüüd mõõga ja tulega nuheldakse. Ja see ei olevat tema enda, vaid lil-vimaalaste oma süü, jne.

70. Gotthard Ketler , 46. ja viimane Liivimaa Saksa Ordu meister, 1559—1561.

1559. aastal, pärast seda, kui Wilhelm von Förstenberg oma kõrge ea tõttu meistriametist oli lahkunud ja oma elukohaks Viljandi valinud ja olukord maal nüüd ka erakordne ja imelik oli ning paljud lossid, linnused ja alad ühes maa kogu tagavaraga olid kaotatud ja teised maa-alad veel rahutuses ja suures hädaohus vaevlesid; siis kutsuti meist-riametisse Gotthard Ketler, eelmise heermeistri koadjuutor,

120

kellele ka samal aastal Tallinnas truudust vannuti. Siis kauples ta sõjameestelt Tallinna lossi, mida need Taani kuninga nimel enda käes pidasid, ilma et nad kuningalt oleksid abi saanud, endale ja võttis seüe omavõimu alla; samuti otsis ta teed, kuidas vaenlasele vastu hakata, et see Liivi-maal kaugemale ei nihkuks. Selleks pidi ta mõningaid losse ja maid pandiks andma. Nii pantis ta Grubini lossi Preislmaa hertsogile ja võttis Keila mõisa peale, Tallinna läheduses, linna käest kolmkümmend tuhat taalrit. Selle rahaga värbas ta sõjarahvast ja läks aastal 1559 vastu mardipäeva suure väega välja ja asus Tartu piiskopkonnas Nõo kiriku ligidal leeri; sellest sõjakäigust võttis ka Mecklenbur-gl hertsog Christoffer osa. Venelaste vägi aga, äsja Venemaalt tulnud, asus leeris 6 penikoormat eemal. See vägi oli Tartu venelastega sääraselt kokku leppinud, et nad mõlemalt poolt pidid peale tungima ja meistri väe vahele võtma. Meistri sõjamehed aga mõtlesid ka oma kasu peale ja olid kiiremad ning langesid venelastele mardilaupäeval ootamatult nende leeris peale, tapsid ja vangistasid paljusid ning viisid ühe tähtsama voivoodi koos paljude bojaaridega meistri leeri.

Samal korral, pärast seda, kui heermeister Gotthard Ketler Rõngu lossi oli enda alla võtnud ja kõik venelased seal tapnud ning selle lossi maha kiskunud, tungis ta koos Mecklenburgi hertsogi Christofferiga, Riia peapiiskopi koad-juutoriga, Tartu Unna alla ja piiras seda mõnda aega; kui nad aga mõningates tulevahetustes venelastega kokku olid põrganud ja midagi ära ei suutnud teha, taganesid nad jällegi. Sel taganemisel tungis meister Laiuse alla, piiras, seda ehitas kantse ja tormas peale, tegi seda isegi kaks korda, jäi aga mõlemal korral alla. Neil kahel tormijooksul langes mõni sada väljavalitud sõjameest ja Tallinna pealik Wolff von Strassborg. Kuna aga talv kätte oli jõudnud ja neil õnne ei olnud, siis taganeti häbi ja kahjuga. Siis tüdinesid sõjamehed asja nurjamineku ja rahapuuduse pärast ja läksid laiali. Sõjariistad aga ja suurtükid viidi Viljandi lossi.

121

71. Taani saadikud reisivad Venemaale, 1559.

Selsamal ajal reisis uhke Taani saatkond, nimelt härra Claus Uhr, rüütel, ja Peeter Büde ühes teiste doktorite ja aadlikkudega üle Tallinna Moskvasse. Selle saatkonna üle rõõmustasid tallinlased ja teised liivimaalased väga lootuses, et nende legaatlde ettepanekud kannavad head vilja Liivimaale. Sellest aga ei saadud midagi kuulda ega teada.

72. Krimmi tatari saadikud Llivimaal, 1559.

Selsamal 1559. aastal saatis ka tatarlane oma saadikud Liivimaa heermeistri juure. Nemad tõotasid enda isanda nimel meistrile abi moskoviidi vastu ja soovisid talle ka, et ta omal maal rahus saaks elada, ning palusid, et meister oma legaatide näol nende isandat mõne kingitusega vaatama tuleks.

73. Kuidas Tallinna kaubandus otsa saab.

Pärast seda, kui Liivimaa moskoviidiga suurde vältavasse sõtta oli sattunud, mille tõttu nii väljamaaliste kui ka Liivimaa kaupmeeste kaubandus venelastega kahanes, siis olid esmajoones Lüübeki kaupmehed, kes seni Tallinnas kauplesid ja äri ajasid, suures hädas. Kuna nüüd Tallinnas kaubanduse poolest seisev vesi oh ja nendel, lüübeklastel, moskoviidiga vaenulikku vahekorda ei olnud, siis võtsid nad ette sõidu Narva, kuhu nad hulgaviisi sõja jooksul Tallinnast mööda purjetasid; sealt väljaja sinna sisse vedasid nad palju kaupa Hansa linnade vana kombe vastaselt, mis tallinlasi üpris pahandas. Sellepärast varustasid Tallinna kaupmehed mõningaid laevu suurtükkidega omaenda algatusel ja vastutusel, et lüübeklastele kallale tungida ja neid

122
takistada sõidul Narva. Sellest tekkis määratu vimm, kadedus ja vaen lüübeklaste ja tallinlaste vahel. Enne seda aga valitses igapidi nende kahe poole vahel niisugune suur ja tihe sõprus ja vendlus, et kui Tallinna kodanik Lüübeki või Lüübeki kodanik Tallinna tuli, siis näis, nagu vend oleks venna juurde tulnud. Samuti võeti ka nende lapsi mõlemalt poolt nõndaviisi vastu jä olid teistest rohkem eesõigustatud. Nüüd aga lahutati see suur sõprus nende nimetatud linnade vahel sootuks selle Narva sõidu pärast. Lüübeklased pesid ennast puhtaks avaliku trükisõna abil, selles teatades, kuidas muistsed Rootsi kuningad neile privileege on andnud, et nad Venemaal kuni Neevani võivad purjetada. Peale selle olevat nad ka mõne vana Liivimaa meistri poolt vaba voli saanud avalikkude Liivimaa sõdade aegadel takistamatult moskoviidiga kaubelda, mida neile ka Rooma keiser samal ajal olevat lubanud ja kinnitanud. Ka ei olevat nüüdses sõjas nemad mitte esimesed Narva minejad olnud, vaid mitmed tallinlased ise, kes neile teed Narva olevat näidanud; ning kuna tallinlased oma pärisvaenlasega kaubitsevat, miks siis nemad, lüübeklased, ei tohtivat teha samuti, kuna neil ometi ei olevat vaenu moskoviidiga. Pärast seda ei purjetanud mitte üksi lüübeklaste ja teiste Läänemere sadamalinnade laevad, vaid ka kõik prantslased, inglased, hollandlased, šotlased ja taanlased sõitsid suurte hulkade kaupa Narva ja pidasid seal tohutut kaubavahetust, mida enne peeti Tallinnas, igasugu kaubaga ja palju rahaga hõbeda ja kulla näol; sellest sai Tallinnast tühi ja toiduta linn. Siis seisid Tallinna kaupmehed ja kodanikud Roosiaias ja vähidel ning vaatasid suure valu ja meelehärmiga, kuidas laevad Tallinnast mööda ja Narva poole sõitsid, olgugi et laevad sellestsamast Narva sõidust tihti mitte palju kasu ei saanud. Igal aastal nimelt läksid paljud laevad Narva all ja merel põhja ning paljusid kaaperdasid igal aastal Rootsi kuninga sõjalaevad ja teised mereröövlid. Siiski ei võinud nad seda sõitu jätta tegemata. Sel ajal oli Tallinn kurb linn, kes oma õnnetuse otsa ega äärt ei teadnud.
123

74. Saare ja Kura piiskopkonnad satuvad Taani alla, 1559.

Aastal 1559 jättis ka Saaremaa ja Kuramaa piiskop Johannes Mönnickhusen oma mõlemad piiskopkonnad maha ja andis need hirmust moskoviidi ees Taani kuningale Fre-derik II-le üle, kes need oma venna hertsog Magnuse heaks vastu võttis.

75. Marienburg satub Vene alla, 1560.

1560. aasta talvel ei pidanud moskoviit jällegi mitte püha, vaid tungis kogu väega Liivimaale ja võttis ära Trium Regum (kolmekuningapüha) paiku uhke Marienburgi lossi ja kindluse, nimelt lossi komtuuri Casper von Siberge ja teiste seal olnud sakslaste lossi mahajätmise järel. Selsamal ajal ei saanud moskoviit mitte ühtki Liivimaa kindlustest vägivalla või näljahäda abil või kauakestva piiramisega enda alla, vaid need kõik anti talle suurest pelglikkusest üsna kergemeelselt ja ebatruult ilma sunnita üle. Marienburgi lossi võtmise järel märatses moskoviit Riia piiskopkonnas jäledasti, tappes ja põletades ja hävitades tulega Smilteni alevi maani maha. Samaviisil mässas ja märatses ta ka Kuramaal Ilma ühegi vastupanekuta.

76. Holsteini hertsog Magnus, 1560.

Sellesama aasta ülestõusmispühal ilmus Kuressaarde Saaremaal Holsteini hertsog Magnus, Taani kuninga Frede-rik II vend, ja võttis Saaremaa ja Kuramaa piiskopkonnad oma valitsemise alla. See sündmus tekitas kogu Liivimaal suurt rõõmu ja hõiskamist, sellepärast et Taani kuningas mõned Liivimaa kohad oma tiibade alla oli võtnud ja endise kõrgesti kiidetava kuninga poeg süa oli tulnud. Ka reisis

124

samas uus saatkond, Lüneburgi maa aadlimehe Diderick Beh-riga saatkonna juhina moskoviidi juure Taani kuninga nimel, millest väga paljud liivimaalased suurt lootust ammutasid, et Liivimaa käsi kord jälle hästi saab käima. Siis hakkas suur muretus taas maad võtma ja inimesed ei arvanud muud, kui et nad kõigest hädast pääsenud on. Sel ajal tunnistas ka Tallinna piiskop Mauritius Wrangel hertsog Magnuse isandaks ja andis talle Tallinna piiskopkonna ühes toomkapiitliga üle. Samuti andis Maasilinna ordufoogt Hinrik Wulff Maasilinna lossi ja kogu maakonna vabatahtlikult hertsog Magnusele üle. Kuna igameest suur lootus täitis, tundis ka heermeister Gotthart Ketler end kohustatud oma ja Tallinna saadikuid hertsog Magnuse juure läkitama, et sõbralikult küsida, miks see Liivimaale tulnud ja mida temalt Liivimaa hädas oodata võib. Selle peale said nad lahke vastuse, et heermeister ja kõik Liivimaa seisused võivad hertsogilt igapidi sõbralikku vastutulelikkust ja heanaaber-likkust oodata. Ja kuna hertsog põhjendatud nõudmistega mõningaid Liivimaa piiskopkondi ja maid enda kaitse alla on võtnud, siis tahtvat ta ka ühes oma härra vennaga kõige oma võime järgi väljas olla rõhutud maa hea käekäigu eest. Umbes säärase tähe all saatis ta siis saadikud minema. Hersog Magnus, Taani kõige kristlikuma kuninga Christianuse poeg, oli 19 aastat vana, kui ta Liivimaale tuli; sellepärast pugesid tema juurde paljud Liivimaa aadlikud, noored ja vanad, kellede seast ta endale siis nõukogu valis. Viimastel oli tema juures suur kaal ja

mõjuvõim, kuni nad noore isanda otse eksiteele viisid, nii et ta veidrasse mängu sattus.

77. Venelane Harjumaal, 1560.

Aastal 1560 nelipühade paiku tungis venelane Harjumaale ja laastas seda maad üsna haledasti. Seal põletas ta ka Kivüoo (Fegefeuer'i) piiskopliku lossi ja palju aadlimõisu ja külasid ühes Kose kirikuga, kuid selleks korraks mitte
125
teisi kirikuid. Sest selles kihelkonnas sai venelasele häbi osaks mõningate junkrute ja tublide poiste poolt, kes Uuemõisa mõisas 95 hobusega kokku tulid ja udu katte all tihedas salgas 16.000 venelasele kahale tungisid ning palju neist maha lõid; kui aga Ilm selgeks läks, pidid need mõisamehed põgenema suure pealetungiva venelaste väe eest, kes metsatukas Uuemõisa läheduses end peidus oli hoidnud. Sellejuures löödi mõned tublid poisid ja junkrud maha ja 32 võeti vangi. Seal langes ka auväärne Evert von Delvich, sellesama kihelkonna üks junkur.

78. Sakslaste lüüasaamine Ergmäe all, 1560.

Selsamal suvel tungis venelane kogu väega ka Lätimaale, mille vastu selle maakonna käskijad end kõige võime järgi varustasid, nimelt Segevoldi maamarssal Philipp Schall von Bell ja tema onupoeg härra Johann Schall von Bell, Gol-dingi komtuur, Bauschke foogt Hinrick von Galen ja Can-dowi foogt Christoffer von Siberg. Need kõik läksid isiklikult kaunis suure sakslastest väega sõjaväljale ja põrkasid venelastega Ergmäe all kokku.

Kuna neil aga väär teade oli, et vaenlane ei olevatki nii arvukas, siis piiras see neid sisse, sai neist jagu ja lõi üle 500 mehe maha. Seal võeti vangi kõik nimetatud orduhärrad ja võimumehed ja viidi Moskvasse; seal löödi neile nuiadega pähe ja tapeti nõnda haledal kombel maha. See lüüasaamine ajas teistele Liivimaa linnadele ja maadele suure hirmu peale. Sest kuna need härrad olid hukkunud, muutus Saksa ordu arvu poolet üsna nõrgaks ega teatud maal enam peaaegu mingit nõu.

79. Maapäev Pärnus. Venelased võidavad Viljandi. Förstenberg vangistatud, 1560.

Aastal 1560 juulikuus pidasid allesjäänud Liivimaa seisused ja linnad maapäeva Pärnus, nimelt Riia peapiiskop
126

markkrahv Wilhelm ja tema koadjuutor, Mecklenburgi hertsog Christoffer, siis Saare, Kura ja Tallinna piiskopkondade valitseja Holsteini hertsog Magnus ja Gotthart Ketler, Liivimaa meister, ühes rüütelkonna ja seisustega; seal arutasid nad moskoviidi sõja ja teiste asjade üle. Kui nüüd härrad Pärnus koos olid, tungis just selsamal ajal moskoviitvõim-sa väega peale ja liikus Viljandi poole. Maarja-Magdaleena-päeva (22. juuli) ööl piiras ta Viljandi lossi, ehitas kantse ja andis marulist tuld ning tegi Viljandi linnakese müürid maatasa. Samuti pildus ta linna suuri kivikuule ja tulekerasid, millest kogu linnakene maha põles peale 5 maja üsna lossi läheduses. Kui nüüd härrad Pärnus teada said, missuguse tõsidusega moskoviit Viljandi all toimis, pistis igaüks kiiresti minema, mille tõttu sel koosolekul midagi viljakat ei tehtud. Kui moskoviit tol ajal ainult väikese väe oleks Pärnu aha saatnud, oleks kogu sel Lüvimaa seisuste koosolekul tulnud kannatada suurt hädaohtu ja läbi elada tohutut kimbatust, kuna tol ajal Pärnu linnakene vägivalla vastu sootuks kaitsetu oh.

Kui nüüd moskoviit peaaegu 4 nädalat Viljandi ah oli olnud ja vägivallaga lossist ega linnakesest jagu ei saanud, siis anti tahe see äravõitmatu kindel loss saksa palgasõdurite poolt, kes seal olid, ilma ühegi tungiva hädata sääraselt üle: Kuna nad mõned kuud oma palka ei olnud saanud, siis nõudsid nad seda täiel määral suure ägedusega nüüd, kus häda oli ukse ees, endise heermeistri Wilhelm von Förstenbergi käest, kes Viljandi lossi oma peavarjuks oh valinud. Kui aga see hea vana härra sõjasulaste kurjusest aru sai, pakkus ta neüe omaenda sularaha ja ehteid ja katsus neid sõnadega rahustada ja manitses neid püsivusele ning palus Jumala nimel, et säärast vägevat lossi ilma hädata vaenlasele kätte ei antaks; sellest tuleks neile teotust ja häbi Jumala ja kogu ristirahva ees ning nad ei saaks ka seda iial andeks. Sellest ei hoolinud sulased, vaid jätkasid oma äraandlikku kavatsust ja lubasid moskoviidile Viljandi lossi tingimusel, et nad kõigega tükkis, mida nad ära tassida

127

suutvat, vabalt ja takistamatult võivad ära minna. Kui neile nüüd seda kinnitatakse, siis tahtvat nad Moskva suurvürstile lossi üle anda; seda lubas venelane neile kohe ja hea meelega. Pärast seda riisusid palgasõdurid vägisi endiselt meistrilt tema kulla, hõbeda ja väärtasjad, murdsid kõik kastid ja kirstud lahti, mida aadlikud ja maarahvas vaenlase eest lossi olid varjule vedanud, võtsid sealt mis neile sobivam ja parem paistis, nõndaviisi iseenesele rikkalikult tasudes. Kui nad nõnda ennast suure noosiga varustanud olid, andsid nad lossi moskoviidüe üle. Aga kuna nad arvasid, et nad seda vara suudavad ära viia, siis läks see neli nurja. Sest moskoviit võttis neilt kõik ära ja laskis neil nõndaviisi tühjade kätega minema minna. Need sulased, nü palju kui ta neist kätte sai, laskis heermeister Gotthart Ketler oksa riputada. Niiviisi langes äravõitmatu VÜjandi loss moskoviidüe sülle. Siis viisid venelased endise kõrgmeistri Wilhelm von Förstenbergi ühes tema truude teenritega Mosk-

vasse, kus ta vürsüikus vangipõlves suri. Samuti sai moskoviit kõik Liivimaa suurtükid saagiks, mis Vüjandi lossile oli usaldatud. Juhtunud aastal 1560 augustikuus.

Kui nüüd vangivõetud vana vaga härra Wühelm von Förs-tenberg ja veel teised aadlist ning tublid mehed Moskvas triumfiks ja vaatemänguks sisse toodi, tuli kahel vangivõetud tatari kuningal, nimelt Kaasani ja Astrahani omal, pealt vaadata seda vägevat moskoviidi triumfi ja võidupidu; neist kahest sülitas üks Liivimaa sakslastele näkku, kui neid mööda veeti, ja lausus: "See on teüe Saksa koertele just paras; sest teie andsite varem moskoviidile vitsa kätte, millega ta meid on peksnud; nüüd ta peksab sellega teid endid." Nende sõnadega tahtis tatari kuningas märku anda sellele, et saksa ja Liivimaa kaupmehed olid moskoviidüe ohtrasti müünud Saksamaalt sisseveetud püssirohtu ja tina ning kõiksugu sõjariistu, mille abü tema nüüd neid ise ja veel teisigi rahvaid võis võita ja endale alla heita.

Nõnda on rahaahnus ja omakasu inimestest nii hullusti võitu saanud, et nad mitte üksnes ära ei unusta Jumalast

128

ülema käsuna saetud armastuse kohustust ligimese vastu, vaid ka omaenese, oma laste ja terve isamaa hea käekäigu hoopis unustavad.

80. Venelased Võnnu ja Volmari all, 1560.

Pärast seda, kui moskoviit Viljandi hästi kaitseväega oli varustanud, jagas ta oma suure väe Vüjandi all kolme salka ja saatis ühe salga Võnnu ja Volmari alla, et seal maid ümberringi laastata. Ja kui nad Võnnu ümbruses olid röövinud ja põletanud, tungisid nad ka Volmari alla ning ajasid kõik linna veised ära. Siis ruttasid kõik kodanikud ja palgasõdurid linnast välja ja tahtsid neüe järele kihutades venelastelt veised jälle tagasi võtta. Kuna aga Volmari kodanikud liiga kaugele olid tunginud, piirati nad peaaegu kõik ühes kolme palgasõduriga ümber ja võeti vangi ning viidi Moskvasse. Missugune meelehärm ja kurbus Volmari naiste ja laste seas tol ajal valitses, oskab küll iga mõistlik inimene ise arvata.

81. Oldenbockem päästab Paide, 1560.

Teise salgaga ühes suurtükkidega tungis venelane Paide alla, piiras seda lossi 1560. aasta septembris, ehitas kantse ja laskis tormi joosta ning lõhkus peaaegu poole müüri maha, kuid Ümaaegu. Sest asevalitseja Casper von Oldenbockem, noor vapper mees, kaitses Paide lossi ilma mingi lootuseta toetusele üsna vähese rahvaga üpris ausalt ja rüü - tellikult moskoviidi vastu. Kui nüüd viimane üle viie nädala oli seal

piiranud ja lasknud ning mitte midagi kätte saanud, läks ta häbiga minema. Sellel taganemisel mässas ja märatses ta jäledasti röövides ja põletades ning rikkus ja hävitas kogu vilja Paide maakonnas.

129

82. Venelased Läänemaal, 1560.

Kolmanda salgaga tungis moskoviit Läänemaale. Kui aga hertsog Magnus Haapsalus moskoviidi lähenemisest kuulda sai, sõitis ta kiiresti paadiga üle vee Saaremaale ja ei hoolinud Haapsalust. Samal ajal tekkis üldine kuuldus, et Läänemaa ja kõik teised hertsog Magnusele kuuluvad kohad venelasega kindlas rahus on; selle tõttu muutusid läänemaalased hoopis muretuteks ja ka harjumaalased, aadlikud ja mitteaadlikud, viisid ja vedasid kõik oma loomad ja käepärase vara Harjumaalt Läänemaale, heasse panipaika, ning usaldasid avamaad enam kui mõnda kindlust. Enne aga, kui nad selle vastu midagi ette võtta said, asus venelane kogu väega Läänemaale ja vedas kõik ära ning viis pea-lekauba neist üsna palju Moskvasse ja Tatarisse vangi. Siis oleksid need head inimesed meelsamini küll midagi muud tahtnud näha, kuid nüüd oli selleks liiga hilja, sest muretus ja lootus inimeste peale oli neid sisse vedanud; ehk küll arvati, et Taani kuninga saadikud, kes tol ajal Moskvas viibisid, olevat Läänemaale rahu võitnud. Läänemaa sõjatal-lermaaks tegemise põhjuseks aga peetakse seda: kui hertsog Magnus Pärnu maapäeval kaasas oli, kui kõik Liivimaa seisused moskoviidi vastu nõu pidasid, siis kahtlustas viimane hertsogit, et see moskoviidi vaenlastega salaja olevat liitunud ja end tugevanud.

83. Kokkupõrge Tallinna all, 1560.

Kui ta Läänemaalt tagasi oli tulnud, näitas end venelane sama salgaga ka Tallinna ah ja lõi oma leeri Harku mõisas üles, poolteist penikoormat linnast eemal. Siis ruttasid tallinlased, aadlikud ja mitteaadlikud, raehärrad, kodanikud, sellid, tingisõdurid ja lihtrahvas kõik kokku ratsa ja jala varahommikul välja ja võtsid kaks haubitsat kaasa, tahtes vaenlasele ootamatult kahele tungida; ja kui nad umbes

130

kolmveerandi penikoorma kaugusel linnast ühe eelsalga peale sattusid, kes röövitud kariloomi ära oli ajamas, siis lõid tallinlased üsna palju neist maha ning võtsid ära kogu selle saagi, mille need olid toonud Läänemaalt, kokku mitu tuhat looma ühes mõningate vangidega, ja laskis loomad linna poole ajada. Siis olid teised venelased leeris kiiresti valmis ja tormasid tallinlastele kallale ning pidasid nendega taplust. Tallinlased aga pidid venelaste arvukuse tõttu taganema, lootes abisaamist tingisõduritelt ja jalameestelt, kes veel ei olnud järele

jõudnud. Palgasõdurid aga ja jalavägi, nähes, et rüütlid jalga lasksid, põgenesid samuti, kuhu iganes võimalik, metsatukka ja rägastikku, jättes venelase saagiks haubitsad rae hobustega tükkis, kes neid vedasid. Tol korral aga oleks küll võidud venelasele väga suurt kahju teha, kui oleks õigel ajal valvel oldud. Sel puhul langes mõnigi uhke kangelane aadlist, kodanikkudest ning kauba-sellidest, nimelt Johann von Galen, Jürgen von Ungern ning Laurenz Ermis aadlist ja linnas rae liige Lüdeke von Oiten, kodanik Blasius Hochgreve ühes teiste kodanikkude ja kau-basehidega; paljud toodi väljalt ka haavatutena ja haigetena tagasi. Kui aga see väike ratsasalk niisugust vaprust oli ilmutanud, imestasid venelased selle üle ja laususid: " Tallinlased peavad hullud või viina täis olema, et nad nii vähese rahvaga nü suurele väele söandavad vastu hakataja saagi tagasi võtta." Siis otsisid venelased oma surnud kokku ja vedasid need ümberkaudsetesse küladesse ja põletasid külad ühes korjustega ära ning läksid Paide teise salga juure. Juhtunud 1560. aasta 11. septembril.

84. Talupoegade mäss, 1560.

Selsamal sügisel, kui maal nii keeruhne olukord oli, puhkes ka ärevus talurahva seas Harjumaal ja Läänemaal. Need talupojad mässasid aadli vastu põhjendusega, et nad pidavat aadlile suurt kümnist ja maksu maksma ja rasket mõisatööd

131

tegema ja siiski isandatelt hädas ei leiduvat selle tasuks mitte mingit kaitset, vaid moskoviit aina tungivat neile kallale ilma ühegi vastupanuta. Sellepärast ei tahtvat nad enam aadli sõna kuulda ega mingit mõisatööd teha, vaid tahtvat sellest hoopis vabaks ja lahti saada või aadlit sootuks hävitada ja välja juurida. Nõndavüsi jätkasid nad oma ettevõtet ja tungisid mitme mõisa kallale, lõid maha ja tapsid ka mõned aadlikud, keda nad seal kodus ees leidsid, nimelt Jacob Uxeli Lummatist, Otto Uxeli Kirketast, Jürgen Rissbitteri ja Diderick Live (Liven). Samad talumehed saatsid ka oma saadikud Tallinna, sõpruse ja rahu sõlmimiseks linnaga. Aga aadlikkudele ei tahtnud nad müleski järele anda. Peale talupoegade ettepaneku kuulamist katsus raad neid rahustada ja manitses neid tungivalt, et nad oma ettevõttest taganeksid, seda manitsust aga ei võtnud nad kuulda, vaid jätkasid endisel viisil ja piirasid Koluvere lossi, kuhu paljud aadlikud nende eest olid põgenenud. Selleks, et nüüd Koluveres viibijaid päästa, lõi Christoffer Mönnickhusen mõningate mõisameestega kokku ja tungis mässavatele talupoegadele Koluvere all kallale, lõi neist palju maha ja võttis juhid ja pealikud vangi, keda siis osalt Tallinna all, osalt Koluvere all ära hukati. Niivüsi sai see mäss otsa.

85. Tallinn pöördub Rootsi poole, 1560.

1560. aasta sügisel ajas viimane häda tallinlasi otsima abi ja toetust oma naabri, Rootsi kuninga härra Erik XIV-da juurest, kuna Tallinna linn suures ohus viibis moskovii-di pärast, kes vahet pidamata linnaväravate ees mässas ja mitte üksi linna veiseid, vaid ka kodanikke ja muid elanikke ära viis, nü et keegi enam ei võinud muretult väravatest välja minna ja peaaegu iga abi ja nõu oli kadunud. Nii läkitasid nad oma saadikud, nimelt linna rae liikme Johann Schmedemanni ja kogukonna vanema Jost zur Hake nime-

132

tatud kõrgestikiidetud kuninga Eriku Juurde säärase Juhtnööriga, et palugu nad tema käest linna heaks küllaldaselt kinnitatud tagasimaksmise kohustuse vastu rahasummat laenuks ja pärigu nad peale selle kuningalt, mida tallinlased temalt võivat loota, kui moskoviit peaks neüe piiramisega kallale tungima. Selle peale said nad niisuguse vastuse: Rootsi riigil ei olevat raha laenuks anda. Kuna linn aga suures ohus viibivat ja igaühe poolt maha jäetud olevat ning moskoviit ka Rootsi riigile väljakannatamatuks naabriks kujuneks, kui ta Tallinna linnast jagu peaks saama, siis tahtvat kuningas, kui nad aga ennast Rootsi krooni kaitse alla tahavad anda, Tallinna linna enda kaitse alla võtta, Ja seda mitte ahnusest linna ja maade järele, mida temal ju ennegi küllaldaselt olevat, vaid kristlikust armastusest ja moskovildi naabruse ärahoidmiseks. Siis tahtvat kuningas TaUinna linnale mitte üksi rahaga, vaid ka suurtükkide, püssirohu ja tinaga, samuti igasugu moona ja hädavajalikuga heldesti appi tulla ja linnale selle vanad privüeegid ja õigused alles jätta, neid ka edaspidi pidada Ja kaitsta igaühe vastu.

86. Heermelster ei saa aidata.

Kui nüüd tallinlased Rootsist säärase armulise vastuse olid saanud, pidasid nad selle üle aru Ja läkitasid alles siis oma saadikud heermelster Gotthart Ketleri juure, nimelt Hermann Szoie ja Robrecht von Güseni Harju-ja Virumaa rüütelkonna poolt ning linnapea Johann Köninki, raellikme Jürgen Hönerjägeri ja sekretaarlus Laurentius Schmitt ko-danikkonna nimel. Saadikutel tuli pärida, kas heermelster veel mingit nõu teadvat või kusagüt mujalt veel abi lootvat, millega allesjäänud maid ja linnu võiks tugevdada Ja päästa. Ning kui heermelster suutvat tallinlasi ühes selle maakonna rüütelkonnaga moskovlidl vastu kaitsta, siis nemad

133

ei teadvat armsamat isandat kui teda. Kui tema aga ei teadvat ega saavat ise neile paremat nõu, abi ja toetust anda kui neile seni olevat osaks saanud, siis pidavat nad viimases hädas teisi abinõusid ja teid otsima. Sest neil olevat sellest vähe kasu, kui Tallinna linn kõikide elanikkudega, noorte ja vanadega, mida Jumal hoidku, moskoviidi aha langeks, mida neil ometi päevast-päeva tulevat karta. Selle peale andis meister veel ikka head trööst ilma tegeliku abita, kuid lõppeks läkitas ta

Tallinna mõningaid poolakaid, keda nimetati Poola kaitseväelasteks. Sellest näis, nagu tahaks meister mitte ainult ise Poola alla minna, vaid ka Tallinna linna Poola kuninga valitsuse alla viia. Aga neist kaitseväelastest ei olnud Tallinna linnale suurt kasu. Ning kui needsamad poolakad mõnda aega Tallinnas olid viibinud ja saksa tingisõduritega hästi läbi ei saanud, siis vabastas raad nad lahkesti teenistusest ja laskis neil kingi ja annetustega Poolamaale tagasi minna.

87. Orduriigl lõpp.

Llivimaa oli nüüd niivõrd halba olukorda sattunud, et paljud maad, lossid ja kindlused oli laostatud, maa kogu tagavara oli tühjaks ammutatud, isandate ja käskijate arv üpris kahaneneud ning viimane nõu oh veel üksnes meistri kätte Jäänud. See aga tundis enese luga nõrgaks üksi niisugusele vägevale vaenlasele vastu hakkama, kellele võit ja õnn Just kui vägisi sülle langesid. Ta pidas kasulikumaks ennast ühes allesjäänud maade ja linnadega Poola krooni kaitse alla anda, et moskovlit neid enam kätte ei saaks. Ning niiviisi võttis Poola kuningas Sigismundus Augustus heer-meister Gotthart Ketleri kutsel järelejäänud maad ja lossid Liivlmaal oma alla ja andis heer meistrile mõningad maad ja lossid Kuramaal ja Riia piiskopkonnas pärilikuks lääniks ning nimetas tema Kuramaa hertsogiks ja Semgallia krah-
134
viks. Sellega lõppes Saksa Ordu meistrite valitsus Liivlmaal ja asutati kaks päritavat ja Ilmalikku vürstiriiki, üks Kuramaal, mis anti vastnimetatud hertsogile, teine Lätimaal ja Riia piiskopkonnas, mille kuningas endale jättis Ja mida tänapäeval Väina-taguseks vürstiriigiks nimetatakse.

LIIVIMAA KROONIKA KOLMAS OSA.

1. Kuidas Tallinna linn enese Rootsi alla annab, 1561.

Liivlmaa provints viibis nüüd suures hädas ja ohus ja moskovilt, alla heitnud palju linnu ja losse, raevutses ja märatses ikka veel maal ning iseäranis Harjus ja Tallinna all. Tähtsamad käskijad, orduhärrad ja isandad aga olid osalt põgenenud, osalt Moskvasse vangi viidud ja ära tapetud ning Liivlmaa heermeistri ja teiste väheste järelejäänud võimukandjate viimane nõu oli otsas ja nad ei teadnud, kuidas laostatud maid korda seada. Peale selle sattusid ka allesjäänud maakonnad ja linnad suurde hirmu Ja kartusesse selle tõttu, et endine heermeister WÜhelm von Förstenberg Viljandi lossis, ilma mingisuguse abita oma järeltulevalt meist-rüt, moskoviidi poolt vangi oli võetud ja Moskvasse

viidud, mis ühelegi Liivlmaa meistrüe ordu algusest peale ei olnud juhtunud ja müle tõttu ka alamad oma hädas ja kitsikuses palju vähem abi ja trööstí võisid loota. Ka oli heermeister iseenese moskoviidi eest Poola krooni kaitse alla andnud ja ilmalikuks vürstiks Ja isandaks saanud, miks ka nüüd Liivimaa Saksa Ordu üsna laostatud ja lõpetatud oli, millele üksi seni kõik ordu linnad ja seisused vannet olid vandunud ja mille alla nad kuulunud olid. Nii pidid ka tallinlased suure ohu pärast, müles nad päevast päeva viibisid, ühes teiste maade ja linnadega oma paremat püüdma ja kaitset moskoviidi eest otsima ning ühe teise võimu poole üle minema. Ning kuna Poola kuningas Tallinnast kaugel asub ja tallinlased eales toidust Poola riigilt või Leedumaalt

136

ei olnud saanud ega saada ei võinud, nagu riialased küll saavad, siis olid tallinlased põhjustatud ja aetud end Rootsi krooni alla andma, mis neile lähem Ja soodsam oli.

Kui kõik see nüüd ukse ees seisis, pidasid Tallinna raad ja kogukond selle üle nõu ning arvasid pärast mitmepidist kaalumist soovitavaks Rootsi kuninga armulist ja Jumala käest antud abi ja kaitset vastu võtta. Nii pidas ka Tallinna raad Harjumaa ja Virumaa rüütlitega, nii palju kui neid tol ajal Tallinnas oli, selle üle nõu ja avaldas nimetatud rüütlitele armulist kuninglikku julgustust; sellest rõõmustasid need üpris ja laususid seUe peale, et nemad ei võivat ega tahtvat Tallinnast lahkuda; kuhu linn jääb, sinna tahtvat ka nemad jääda. Ning nõndaviisi ühinesid kõik üksmeelselt otsuses, et Rootsi alla minna. Pärast niisugust nõu Ja üksmeelset otsust läkitasid nad oma saadikud, nimelt Reinhold Lode rüütelkonna poolt ja raeliikme Johann Winteri kodanikkonna nimel Liivimaa endise heermeistri juurde, et oma Liivimaa meistrile antud vannet üles ütelda. See saatkond ei olnud seal kuigi teretulnud. Kuna aga see otsus ei olnud tekitatud kergemeelsusest, vaid ülitungivast Ja väljapääsmatust hädast, siis ei saanud endine heermeister selle üle õigusepäraselt mitte vihastada, vaid võttis saadikud üpris lahkesti vastu ja läkitas ka oma saadikud, nimelt härra von Dohni, kantsler Johann Fischeri ja oma nüüdse nõuniku, Tallinna endise sündikuse Jodocus Klodti, Tallinna; nende kaudu tahtis ta läbi viia, et tallinlased puhul, kui nad Rootsi kuningale veel ei ole truudust vandunud, seda ka edaspidi ei teeks. Sest endine heermeister tahtis Tallinna linna ennemini Poola kuningale sooveldada kui Rootsi kuningale.

Selsamal ajal kirjutas ka Holsteini hertsog Magnus tallinlastele umbes selles mõttes, et ta olevat teada saanud, et tallinlased tahtvat heermeistrist ära pöörata ja Rootsi krooni alla minna. Sellepärast tahtvat ta neid manitseda, et pidagu nad meeles, kust nende linna tekkimine ja vanad privileegid olevat tulnud, nimelt Taani kroonilt, kuhu nad taas

137

pööraku. Kui see aga ei juhtuvat, siis kaalugu nad endamisi, mis sellest tuleb. Kuid sellest hoolimata jätkasid tallinlased oma nõu. Kui hüüd heermeistri saadikud Tallinna tulid Ja seal märkasid, et tallinlased olid

juba Rootsi kuninga poolel, siis ei olnud see neile põrmugi meelt mööda. Ka ei võtnud tallinlased enam ühtki saadikutest raekojas vastu peale härra von Dohni. See ei teinud ka ainustki ettepanekut, vaid andis küllaldaselt mõista, et see olevat talle täitsa vastu karva, et Tallinna linn Rootsi ja mitte Poola alla oli läinud. Kui saadikud Tallinnas nägid, et kõik asjad nende vastu on, siis ei viibinud nad seal kaua, vaid läksid varsti minema.

Selsamal ajal viibisid Tallinnas ka Rootsi kuninglikud saadikud, nimelt härra Claus Christiernsen (Horn), Hans Larssen ja sekretaarius Hermann Brüssner, kelledel oh kaasas kuninga juhtnöör, samataoline kui eelmine majesteetlik trööstlkiri. Nende ülesandeks oli kuninga nimel täisõi-gustatud volinikkudena kõikide punktide üle tallinlastega läbi rääkida ja otsustada ja nendele kaitset kinnitada igaühe vastu ning selle järel truudusvanne vastu võtta nii aadlilt kui ka linnalt. See truudusvanne antigi neile lõppeks pärast mitmepidist kaalumist ja kõikide privileegide ja õiguste väljatlngimist.

Kui nüüd rüütelkond ja linn Rootsi all olid, siis Tallinna loss, kus Casper von Oldenbockem asevalitsejaks oli, ei tahtnud sellega nõustuda, vaid vana valitsuse alla jääda, mispärast härra Claus Christiernsenile käsk anti loss väevõimuga ära võtta. Ning pärast seda, kui ta lossile oli kuus tervet nädalat kartaunidest ja siug-suurtükkldest pihta andnud Ja seda hirmu ah pidanud ning lossi siiski kätte ei suutnud saada, siis anti see talle lõppeks moona puudumise pärast üle, nimelt Ristija Johannese päeval anno 1561. Kui nüüd mõlemad, Tallinna linn ja loss, Rootsi all olid, reisisid Tallinna härrad, nimelt linnapea Johann Pepersack ja raeliikmed Johann Schmedemann ja Jochim Bellhold, Rootsi, et veel kuninga enda käest paluda Tallinna linna

138

privileegide ja õiguste kinnitamist, mille üle enne volinikkudega nii palju kui võimalik oli arutatud ja läbi räägitud. Kui tallinlased nüüd just kuninga kroonimiseks Stockholmi olid jõudnud ja kuningale oma palve ette olid kandnud, saatis ta nad igapidi hea kostusega ja privileegide kinnitamisega minema. Kuna nüüd kuningas Erik Tallinna linna isandaks oli saanud, siis toetas ta Tallinna linna oma kuninglikku lu-badust mööda küllase summa rahaga; peale selle maksis ta veel ara 30.000 taalrit, mida tallinlased heermeistrile Keila mõisa peale olid laenanud, mille kättesaamine neil muidu kahtlane oleks olnud või mille tagasisaamist kaua aega oleks tulnud oodata. Nii laskis kuningas ka kõikidest Rootsi riigi paikadest igasugust moona Tallinna vedada. Siis oli Tallinnas kõiksugu hädavajalikku moona külluses ja odavasti saada ning ei olnud ka puudust suurtükkidest, püssirohust ja tinast ning iga laadi sõjariistadest, mida kõike kuningas üpris rikkalikult Tallinna lossi saatis ja mis nii linnale kui ka lossile kasuks pidi tulema. Siis valitses Tallinnas suur rõõm ja hõiskamine linna uue kuninga ja isanda ning hea toidu pärast, ning inimmõistuse järgi otsustades ei võinud neile paremat põlve tullagi. Kuna aga kõik muutused ohtlikud on, siis ei olnud seegi ilma

ohuta ning sellele suurele rõõmule järgneski suur meelehärm. Sest kõrges-tiklidetav kuningas Erik ühes Rootsi riigiga sattus enda aha võetud Liivimaa pärast mitte ainult moskovildiga, vaid ka teiste kristlikkude potentaatidega suurtesse kauakestvatesse sõdadesse nõndaviisi, et ka tema pärismaadel nii mõnigi kord tuli Liivimaa eest vastata, nagu allpool näeme.

2. Keda kuningas Erik endale Liivimaa pärast vaenlaseks tegi.

Kuna nüüd algul Tallinnas suur rõõm valitses ja kõik, aadlikud ja mitteaadlikud, hulgaviisi kuninga poole pöörasid ja moskoviidilt nendele tehtud kahju pärast kaebasid, siis annetas kuningas kuninglikust heldusest neile rikkalikult mõisu ja raha ning tasus neile üpris armulikult nende

139

kahju. Peale selle nägi kuningas ka suurt vaeva sellega, et Tallinnale ja teistelegi kohtadele rahu saata. Selleks läkitas ta oma saadikud suurte kuludega moskoviidi poole, et temaga rahu pärast läbi rääkida. Sest kuninga kavatsus oli kauakestvat rahu, mida tema härra isa Gustav moskoviidi-ga oli sõlminud, edaspidigi pidada ja selle tingimustesse võtta ka tallinlased Ja teised, kes end tema kaitse alla olid andnud. Moskoviit aga ei tahtnud sellest kuuldagi, vald vihastas ägedasti kuningas Eriku peale, kuna see tahtvat luua uusi tingimusi, mida tema härra Isa ei olevat nimetanud ning samuti oli moskoviit pahane sellest, et kuningas Erik mõningaid paiku Liivimaal, mis nüüd moskoviidil juba peaaegu käes on, omaks kuulutab ja ülepea ennast asjasse vahele segab. Viimaks määrati suure vaevaga siiski kaheks aastaks vaherahu. Ent kuidas sündmused pärast küllaldaselt tõendasid, oli nimetatud vaherahu nii Rootsi riigile kui ka Liivimaale enam kahjuks kui kasuks, moskovildile aga väga kasulik. Sest selle vaherahu ajal ehitas ja kindlustas moskoviit sõja vastu enamasti segamatult enamjao linnasid ja lossisid, mida ta Liivimaal oli ära võtnud. Ja kuna tal nüüd tegemist oli suurevõimelise kuningaga, keda ta pidi veidi rohkem kartma kui enne Liivlmaa meistrit, siis oli see vaherahu sõlmimine talle seks korraks enam kui teretulnud selleks, et lossisid Liivimaal segamatult oma meelt mööda võida ehitada ja sõja vastu joonde seada.

Kuigi nüüd kaks aastat vaherahu oli, pidi ometi kuningas Erik selle kaheaastase tähtaja otsasaamlse järel suurt sõda moskoviidiga kartma, müle pärast kuninga pärusmaad Soomes Liivimaa tõttu suurde ohtu sattusid. Ning kuna Rootsi kuningal Liivimaal sel ajal ainuüksi Tallinna linn oli, siis püüdis ta selle vaherahu ajal rohkemaid Liivimaa maid, linnasid ja lossisid enda kätte saada ja katsus haarata Poola kuninga ja endise heermeistri maid ja lossisid; sellest puhkes pärissõda Rootsi ja

Poolamaa ja heermeistri vahel, vaesele, lõhutud Liivimale suureks hädaks ja kahjuks. Ning nii kaua, kui nimetatud võimumehed omavahel sõdisid, pü-
140
sis moskoviit vagusi ja laskis neil kahel kuningal teineteist kiskuda ja küünistada; see oli talle ükstapuha, kas need lossid rootslase või poolaka käes olid, sest tal oli sihiks, kui need küüalt kaua on kakelnud ja ära väsinud, küll tema siis
parajal ajal oma tulu ära näeb, ning keda ta siis kotis leiab, selle puistab ta sealt välja, nagu see pärast ongi juhtunud. Selle mängu haudus välja ja pani toime kaheaastane vaherahu.

Peale selle soetas kuningas Erik selle rahu ajal endale veel enam vaenlasi, nimelt esiteks Lüübeki linna, mülelt kuningas kogu laevastiku laskis ära võtta, mis täie laadungiga Narvast välja oli sõitnud; tahtis tema ju Narva sõitu takistada ja kõikide merelinnade laevu sundida Tallinna sõitma, mülest tekkiski väga kahjulik sõda Rootsi riigi ja lüübeklaste vahel. Teiseks sai ka Frederik II, Taani kuningas, Rootsi kuninga vaenlaseks oma venna hertsog Magnuse pärast, kellelt kuningas Erik olevat nõudnud, et andku see ennast oma Liivimaa piiskopkondade ja maadega Rootsi krooni kaitse alla. See vihastas Taani valitsejat väga ja sellest tekkiski esialgu see tüli ja vimm, millele järgnes vaevaline ja kauaaegne sõda mõlema kuninga vahel. Seetõttu läks olukord Liivimaal palju huüemaks ja Rootsi riik kannatas suurt kahju.

3. Poolakate läbirääkimised Riiaga, 1561.

Aastal 1561 juunikuus saabus Leedu vürst Nicolaus Radziwil ehk rahvasuus Radawil mõne tuhande hobusega Riiga ja asus hea sõbrana Keldrimeistri põllul Riia all leeri ning püsis seal paigal mõned nädalad. Tema tulemise sihiks olevat olnud, et heermeistri poolt Poola kuningale üleantud lossisid ja maid kuninga nimel vastu ja enda alla võtta ning kaitseväelastega varustada, samuti riialasi sõbraliku läbirääkimise abü nii kaugele viia selleks, et nemad nüüd kuningale ilma mingisuguse tingimuse ja reservatsioonita oma truudusvande annaksid, kuna nad end Poola kuninga kait-
141
se alla on andnud. Riialased nimelt olid säärase otsusega Poola krooni alla läinud ja täit ustavus- ja truudusvan-deandmist tõotanud ja lubanud vaid juhuks, kui keiser ja püha Rooma riik, mille alamaks ja liikmeks nad algusest peale on olnud, nad täiesti pidid vabaks andma, mida Rooma riik selle ajani veel mitte ei ole raatsinud teha.

Kustutagu riialased see tingimus ja reservatsioon ning ütelgu end Rooma riigist lahti ning saagu ainuüksi Poola krooni alamaks, seda püüdsid ja nõudsid sel ajal Nicolaus Radziwil ja hiljem Chodkiewitz ja

teisedki Leedu ja Poola seisused sagedasti sõbralikult ja ka vaenulikult, ent see ei läinud neil veel selle ajani korda.

Samal ajal, kui nimetatud vürst Nicolaus Radziwil Riia ah asus, ratsutas ta kord augustikuus üliväga uhkesti ja toreduslikult Riia linna sisse, endal sabas igasugu võõrast soost rahvad, nimelt armeenlased, türklased, tatarlased, podoollased, venelased ning vahahlased ühes paljude sakslaste, poolakate ja leedulastega, kellede eesotsas ta Rüa linna läbi sõitis. Selle üle imestasid paljud vaga südamega riialased, nähes sääraseid võõraid rahvaid, igaüht isesugusena oma rüü, mõõga, sõjariista ja muusika poolest, ja tundsid sellest meelehärmi, et nende kodumaale ja kristliku Rüa linna tänavatele säärased tavatud, võõrad ja barbaarsed rahvad astuma pidid. Juba näha neid rahvaid, kes rahus ja sõpruses läbi Riia linna ratsustasid, oli igamehele hingevaluks ja vaevaks; missuguseks jäleduseks ja meelehärmiks see küll alles siis saaks, kui peaks neid nägema valitsemas ja võimutsemas või kristlikku linna vaenus piiramas?

4. Taud Tallinnas, 1561.

Aastal 1561 augustis suri Tallinnas üle 2000 rootsi sõjamehe hulgaviisi tavatusse taudi, mis teistele inimestele, noortele ja vanadele, ühtki kahju ei teinud, ning neid maeti Kalamajas maha. Seda peeti algul halvaks märgiks ja pahaks

142

ettetähenduseks, et küllap rootslastel Liivimaal ei olegi suurt õnne, kuna see õnnetus ainuüksi neid tabas ja mitte teisi maa või linna elanikke. Samal ajal suri ka rootsi vabahärra Laurenz Flemink, esimene Liivimaa Rootsi kuberner. See oli rootslaste õnnetuse alguseks Liivimaal, mida nad pidid Liivimaa pärast kannatama.

5. Padise läheb Rootsi alla, 1561.

1561. aasta sügisel piirasid rootslased Padise mungakloostrit, mis on kaunis suur vägivalla vastu kaitstud loss ja kindlus. Ning pärast seda, kui rootslased seal end ainult ähvardavatena näitasid ja mitte palju ei lasknudki, anti see loss neile jalamaid meistri pealikult Engelbrecht von der Lip-pelt üle. See klooster oli Pärnu maapäeval Holsteini hertsogile Magnusele määratud. Rootslased võtsid selle oma aha ja pidasid enda käes mõnda aega hersog Magnuse ja heer-meistri kiuste.

6. Kuidas kuningas Erik lüübeklasi pahandab, 1562.

Aastal 1562 nelipühade paiku laskis Rootsi kuningas oma laevadel ja galioonidel kogu Lüübeki laevastiku kaaperdada, mis Narvast tuli ja kõiksugu kaubaga laaditud oli; neist laevadest viidi mõningad Tallinna ja mõningad tüüri-ti priisina Rootsi. Neid laevu ja kaupu nõudsid lüübeklased oma saadikute kaudu jahe tagasi, millele nad kuningalt säärase vastuse said: Tema olevat tallinlased võtnud enda kaitse aha ja neile lubanud kõiki oma vanu eesõigusi kasutada. Ometi olevat staapel ja kaubaladu üks nende suuremaid privüeege, mis olevat alati olnud Tallinna ja mitte Narva käes. Sellepärast kavatsevat kuningas tallinlasi edaspidigi selles õiguses hoida ning Narva sõitmist takistada. Nii reisi-sid lüübeklased tühjade kätega taas koju, olles näinud küll suure valuga, et sellest suured segadused tekivad.
143

7. Pärnu ja Paide lähevad Rootsi alla, 1562.

Aastal 1562 vastu nelipühi piiras Rootsi sõjaväe ülemjuht härra Claus Christiernsen suure väega, rüütlite ja jalameeste, kartaunide ja siug-«uurtükkidega Pärnut, ehitas kantse ja andis tormituld. Lõppeks, kuna pärnulased ei olnud suurt ehitanud sõja vastu ega kusagüt toetust ei olnud loota, läksid nad Rootsi krooni alamaks, tingides välja oma privileegid ja priiused. Kui nüüd pärnulased Rootsi all olid, toetas kuningas neid rikkaliku sõjamoonaga suurtükkide, püssirohu ja tina kujul ning annetas neüe armuliselt kümme tuhat Riia marka.

Anno 1562 sügisel piiras härra Claus Christiernsen samuti Paide lossi kõige jõuga, ehitas kantse ja andis tormituld. Ning pärast seda, kui ta oli mõned nädalad lossi all lasknud, tormi jooksnud ja ühe torni, müle alla oli püssirohtu pandud, kätte saanud ja Rootsi sõjamehed olid arvanud, et nad nüüd mängu võitnud on, süttis allapandud püssirohi ja paiskas selle torni aluse sõjameestega tükkis õhku. Kuna aga asevalitseja Johann Groll toetust Poola kuningalt ega Kuramaa hersogUt ei teadnud oodata ja nälg lossis võimust võttis, tuli loss ometi Rootsi kroonile üle anda.

8. Soome hertsogi Johani ja Mecklenburgl hertsogi Christofferi külaskäik Tallinnas, 1562.

Aastal 1562 novembris tuli Tallinna Liivimaast läbi reisides Rootsi kuninga vend Soome hertsog Johan ühes oma vürstliku abikaasa proua Catharinaga, Poola kuninga Sigis-mundus Augustuse õega, varsti pärast seda, kui hertsog VÜ-nos selle kõrgestikiidetud preüiga pulmi oli pidanud. Ning kui ta mõned päevad Tallinnas rahus puhanud oli, astus ta 4. detsembril ühes oma abikaasaga laevale ja purjetas Turusse Soomemaale. Samal sügisel anti hertsogile Helme,

144
Karksi jä Ergmäe lossid Poola kuningalt lubatud kaasavarana. Nende losside valitsejaks määras hertsog Johan nõndanimetatud krahv von Arzi.
Anno 1562 jõululaupäeval jõudis Stockholmist Tallinna Mecklenburgi hertsog Christoffer ja ei lasknud märgata, et ta vürst on, vaid asus lihtsa kodaniku juurde öömajja ning võttis istet selle teenrite sekka. Lõppeks aga, kuna hertsogi tõeline seisus ei saanud kauaks saladusse jääda, saadeti ta vürstlikkusse öökorterisse ja austati teda ta seisuse kohaselt.

9. Poolakas kaotab Polotskl venelasele, 1563.

Aastal 1563 veebruaris võitis moskoviit hiilgava kaubalinna Polotskl Poola kuningalt ära. Selle linna alla oli moskoviit kõik oma jõu, mis tal meeste ja sõjamoona poolest saadaval oli, kokku toonud ja linna nii kõvasti tulistanud, et ta selle nõndaviisi viimaks kätte sai. Seda kahju tegi moskoviit Poola kuningale just ajal, kus viimane Petrikovis riigipäeval Poola ja Leedu seisustega läbirääkimisi pidas. Seda oma pärusmaade ja linnade kaotust tuligi Poola kuningal kanda enda aüa võetud Liivimaa pärast; sest kuna ta Liivamaa omaks oli kuulutanud, siis tull tal ka Liivlmaa nuhtlust kaasa kannatada ja selle osaliseks saada.

10. Rootsi on paljudesse sõdadesse segatud. Hertsog Johani vangipõlv, 1563.

Anno 1563 suvel algas kauakestev sõda Taani kuninga Frederik II ja Rootsi kuninga Erik XTV vahel ühes lüübek-lastega, Taani kuninga liitlastega, peale selle ka sõda poolakaga ja siis veel moskoviidi sõda Rootsi riigi ja seUe juurde kuuluvate maade vastu Liivimaal; need võimumehed sõdisid kõik Rootsi riigiga peaaegu kaheksa aastat ilma mingi vaherahuta.
145
Selle sõja algul, aastal 1563, laskis Rootsi kuningas Erik oma venna hertsog Johani ühes selle abikaasaga Turu lossis ühel väesalgal vangi võtta ja Stockholmi viia, kus seda vaga vürsti vääriti tahe süüks pandud asjade pärast igamehe poolt mõistmatusest laimati ja pilgati. Peale seda pani teda kuninga kergemeelne nõunik Jürgen Persson Stockholmi linnakohtu ette; ja pärast seda, kui nõunik oli kohtu koostanud erapoolikutest meestest, kes tema meele järgi olid, kaebas ta kõrgestikiidetava vürsti peale hoopis kõvasti mõningate põhjendamatute ja õhust võetud asjade pärast, ei suutnud aga mitte midagi vürsti vastu tõeks teha. Siiski viis ta vägivaldselt ja mitte õigusega selle auliku vürsti

kuninga nõustumisega vangikotta ja andis kuningale agaralt nõu, lasku ta see vürst hukata. Vangi-ja ohupõlve sattus vaga vürst oma armsa abikaasaga sootuks süütuna. Hertsogi rootsi päritoluga alamad aga, kes Turu lossis kaasas olid, viidi samuti kõik vangidega Stockholmi ja neü raiuti pead maha või neid ratastati seal täitsa süütuna ja halastamata. Sakslased aga, kes hertsogi teenistuses olid, jäeti ellu, kuid neid peksti armetul kombel; nende seas oli ka Christoffer vabahärra von Tautenburg.

Põhjused aga, miks hertsogi ja tema meestega nõnda tehti, olid need. Nimelt, kuna kuningas Erik Taani ja Poolaga avalikku sõtta oli sattunud ja need võimumehed kuningas Eriku ja Rootsi riigi vastu olid ühinenud ning hertsog Johan just selle Taani ja Poola vahelise liidu sõlmimise ajal oli end Poola kuninga õega kihlanud, siis kahtlustati hertsogit, nagu oleks tema salaja oma naise vennaga, Poola kuningaga, Rootsi riigi vastu salanõu sepitsenud ja liidu sõlminud. Ning seegi suurendas veel kahtlust, et hertsog Johan Rootsi riigi pärusvürstina ja valitseva soo liikmena vaenlase maadest vabalt, üma mingisuguse kimbatuseta välja võis pääseda. See hea hertsog Johan aga oli sehes süütu ning tema kaela veeretati seda ilma põhjuseta, vastu kõike õigust ja kohust.

146

11. Hertsog Christofferi vangipõlv, 1563.

Aastal 1563, jakobipäeva paiku tungis Rootsi kuninga Eriku poole löönud Mecklenburgi hertsog Chrisoffer mõnede Rootsi kuninga väkke kutsutud saksa lipkondadega Riia piiskopkonda, et seda aha heita; arvas taju end selleks olevat õigustatud, sest et ta selle piikopkonna koadjuutor oli olnud. Aga see ettevõtte läks tal luhta; sest ta võeti Daleni lossis Kuramaa herstogi poolt vangi ja saadeti Poolamaale, kus tal viis aastat vangipõlves tuli olla.

12. Karksi ja Haapsalu satuvad Rootst alla, 1563.

Selsamal ajal laskis kuningas Erik Karksi lossüe ootamatult kallale tungida ja enda aha võtta. See oli üks neid pant-lossisid, mida Soome hertsog Johan oma kaasavaraks ja laenatud raha eest Poola kuningalt oli saanud. Kuningas Erik aga ei mõtelnud seda jätta mitte Poola kuningale ega oma venna hertsog Johanile, vaid pidas lossi omale ja Rootsi kroonile.

1563. aasta 28.juulil piirasid rootslased Haapsalu lossi, mis Taani kuninga vennale hertsog Magnusele kuulus, ning pärast seda, kui nad peaaegu 10 päeva selle all olid tormi-tuld lasknud ja haapsahased ei teadnud pääsu oodata, andsid nad 7. augustü kõik seal lossis, nimelt toomkapiitel, raad, rüütelkond, kodanikud, alla, nõudnud aga igasugus-

te tingimuste ja reservatsioonide kinnitamist. Kui nüüd rootslased Haapsalu lossi ja toomi olid ära võtnud ja kätte saanud, siis rüüstasid nad toomkirikut, võtsid ära kõik mis-sarüüd ja kiriku ehted, monstrantsid ja karikad; peale selle võtsid nad kehad tornidest maha ja viisid need Tallinna ning lasksid neist valada jämedaid suurtükke; toomhärradel aga lubasid nad nende palvel ära minna, kuhu nad taht-sid, ja võtsid nende hooned enda aha ning panid omad sõjamehed sisse. Nõnda hävitati see jäle pordumaja, Haapsalu toom, ära ja aeti Paali teenrid sealt minema. Samal ajal

147

laastasid saksa ja rootsi sõjamehed Haapsalu ümbrust ja kogu Läänemaad üpris haledasti, nii et mõned vaesed talupojad ise atra vedama ja nende naised seda tagant juhtima pidid, kuna neilt kõik härjad ja hobused ära olid röövitud. Nüüd palusid küU nii Tallinna linna auväärne raad kui ka vanemad ja terve kogukond kuberner krahv Schwantot otse hardasti, et ärgu peetagu sõda sel maa-alal ega laastatagu seda, kuna TaUinna linn palju hädatarvilikku sealt saab; peale seUe olevat ometi mõlemad kuningad, Rootsi ja Taani oma, teineteisega sõjas ning kumb peale jäävat, seUe kätte langevat maad ju niikuinü. Ent see kõik oli ilmaaegne.

13. Kuidas poolakad Eestimaal võidukalt edasi tungivad ja Koluvere lossi päästavad, 1563.

Selsamal ajal oli Poola kuningas Rootsi kuninga Eriku vastu sõjaks valmistunud ja hulga saksa ja poola sõjamehi kogunud, keda Preisi hertsog markkrahv Albrecht Kaunases Leedumaal üle vaatas; selles sõjasalgas oli palju tähtsaid härrasid ja junkruid. Sellest poolaka ettevalmistusest oli rootslastel mõningal määral teada; seUepärast ruttasid nad suurtükkidega Haapsalust jäUe TaUinna; ning kui Poola salk kaua viivitas, võtsid rootslased uuesti julgust ja läksid kuue kartauni ja mõningate välisiug-suurtükkidega sõjaväljale, tahtes Koluvere lossi piirata. Ja kui nad olid jõudnud kolme penikoorma kauguseni linnast, siis tuli neüe niisugune hirm peale, et nad oma suurtükkidega jäUe TaUinna taganesid. Ning kui nad TaUinna jõudsid, viisid nad suurtükid Tõnismäele lossi ette, uue teate saamist oodates; ja kui nii pea teada ei saadud, mida poolakas kavatseb, kes kahtlemata hästi teadis, et rootslased tahtsid suurtükkidega Koluvere aUa minna, siis püsisid viimased vagusi paigal ja valvasid suurtükke. Viimaks läksid rootslased kiiresti ja kartmatult suurtükkidega minema ja piirasid Koluvere lossi, ehitasid seal kantse ja andsid lossüe pihta. Kui nad nüüd

148

umbes 8 päeva seal olid lasknud, tungisid poolakad peale ja rootslaste julgus hakkas kaduma. SeUepärast purustasid nad mõned suurtükid ja

lasksid jalga, Üma et nad selleks oleks sunnitud. Siis tulid poolakad ja võtsid needsamad suurtükid, nimelt 4 munka, ühe koera ja ühe lauliku, mõned lõhutud ja mõned veel üsna terved, ning vedasid need Riiga. Nõndaviisi päästeti koluverelased ja rootslased jäid oma suurtükkidest ilma. Sellest ei oleks veel suurt häda olnud kui viimased ometi suuremat kindlust oleksid ilmutanud, sest rootslaste sõjaväe ülemjuht Ake Bentsen oli oma meestega sel ajal vähemalt sama tugev kui Kuramaa hertsog oma Poola salgaga. Ka oli rootslastel suurtükkide poolest tunduv ülekaal, mida poolakatel ei olnud. Juhtunud aastal 1563 septembris.

14. Kuidas venelased rahus läbi Eestimaa pääsevad, 1563.

Samal ajal, kui Poola jõuk lähehes ja rootslaste salk Ko-luveret piiras, tuleb ka suur hulk venelasi, arvult mõni tuhat, samale Läänemaale oma saatkonnale vastu, kes eelmisel aastal oli reisinud Taanimaale ja nüüd Kuressaare kaudu tagasi tuli. Siis pidasid venelased mõlema salgaga, nii rootslate kui poolakatega, läbirääkimisi Üma mingisuguse kimbatuseta ja pääsesid oma uhke saatkonnaga takistamata tagasi omale maale. Niiviisi olid mõlemad kristlikud võimumehed, kes Liivimaa moskoviidi vastu enda kaitse aUa olid võtnud, siinsamas LiMmaal karvupidi koos, too aga lipsas siit takistamatult mööda ja naeris endale pihku.

15. Lihula kõikuv saatus. Välke tulevahetus Pärnu all, 1563.

Selsamal korral, kui Poola sõjarahvas lähenemas oli ja rootslased veel Koluvere all asusid, saatis Kuramaa hertsog Gotthart Ketler mõned oma mõisamehed ette Lihula lossi alla, mis nüüd ka juba Rootsi all oli, et äkki peale tungida ja loss ära võtta. Ja kui hertsogi mõisamehed ligi olid tul-
149
nud, ratsutasid nad otsemat teed lossi ja rootslased ei arvanud muud, kui et need on nende omaenda ratsamehed, keda ehk Koluvere leerist kuhugi oli saadetud. Aga pea taipasid nad, kahjuks liiga hilja, kelle mehed need olid. Nõndaviisi võeti tol korral Lihula loss äkitselt ära.

Kui nüüd endine heermeister ehk nüüdne Kuramaa hertsog Lihula lossi enda kätte oh saanud ja see tema maadest üsna eemal asus ja ka muidu ei olnud kindlustatud vägivalla vastu ning hertsog peale selle oma sõjarahvaga talve tõttu jälle lahkuma pidi, siis kutsus ta kirja teel Läänemaalt väljaaetud, nüüd Saaremaal viibivaid aadlimehi, et tulgu nad Saaremaalt ja võtku jälle oma kätte oma isanda hertsog Magnuse loss, mis siis ka sündis. Pärast seda aga, kui heermeister ära oli, tungisid

rootslased Lihula alla ja viisid oma tahtmise läbija võtsid kõik aadlikud lossis vangi ning saatsid Rootsi, need olid nimelt Diderick Farensbeck Haim-rest, Claus Aderkas, Otto von Gilsen, Hinrich Live, Reinolt Herkel, Jürgen Uxel Konnaverest, Johann Farensbeck Ude-külast ja Jacob Titter, kes kõik pidid Rootsis tundma õppima, mis õnnetus on, millest nad enne suurt ei teadnud.

Kui Kuramaa hertsogil oma meestega Pärnust mööduda tuli, siis olid end mõned rootsi sõjamehed Pärnust padrikutesse ja metsatukkadesse peitnud, vaenlast varitsema. Siis tuleb Dohna krahv Hinrich mõne mehega eel ratsutades ja ei tea selle eest valvel olla, et rootslased võiksid võsastikus peituda, ning üks rootsi sõjamees laseb ta sealt maha. Krahv viidi Riiga ja maeti seal maha. Kuramaa hertsog ägaja kõik sõjamehed oleksid ennem kõik Koluvere all võidetud saagi ära annud, kui Dohna krahvist ilma jäänud.

16. Lüübeki laevad kaaperdati, 1563.

Aastal 1563 septembris purjetas kogu Lüübeki laevastik üsna muretult Narva. Tagasisõidul aga võeti neilt rõõmutuju. Sel ajal, kui nad Narvas lossisid ja uut kaupa laadisid, olid rootslased 12 laevaga valmis lüübeklasi Narva all vastu
150
võtma, ning kui nad Kõrgessaare all kokku said, kaaperdati mõningaid lüübeklaste laevu, enamus neist aga pääses ära ja purjetas Narva tagasi.

17. Krahv von Arz, 1563.

1563. aasta sügisel lubas nõndanimetatud krahv von Arz, Soome hertsogi Liivimaa pantlosside üle seatud asevalitseja, moskoviidile Helme, Karksi, Ergmäe ja teisigi losse ja tahtis need tema kätte anda säärase tingimusega, et andku moskoviit talle üks neist pärilikuks lääniks ja võtku teda peale selle ka enda kaitse alla. Ning see ebaehtne krahv valetas oma alam pealikutele, kes sellest äraandmisest midagi ei teadnud, et nende isand hertsog Johan oma Rootsi vangikojas olevat surmatud. Nõndaviisi tahtis ebakrahv neidki paljude ääriveeri sõnadega selleks pahaks teoks mõjutada. Kui aga tema kurjast nõust aru saadi ja venelaste lähenemisest kuuldi, siis võeti ta jalamaid vangi ja viidi Riiga; seal kisti teda kesknädalal enne jõulusid tuliste tangidega ja pandi nelja ratta peale. Sel valekrahvil oli muidu palju häid andeid ja temast peeti suuresti lugu tema teadmiste pärast sõjakunstis, kui ta aga oleks tahtnud alandlikus meeles püsida. Kuna ta aga iseennast kõrgeks tõsta ja sellena paista püüdis, kes ta ei olnud, siis pidi ta langema ja häbisse jääma.

18. Koluvere satub Rootsi alla, 1564.

1564. aasta talvel piiras härra Hinrich Claussen (Horn), Kankase rüütel, vastmääratud Rootsi sõjaväe ülemjuht Lii-vimaal, Koluvere lossi ning sai selle kauakestva piiramisega ilma suurtükkide abita kätte.

19. Eestlaste pühast neljapäevast.

Selsamal aastal nimetas end üks jumalakartmatu Liivimaa talupoeg ja ori Jumala prohvetiks ja elas Kuusalu

151

mahajäetud kiriku juures Vene võimu alal ja andis teistele ta-lupoegadele nõu, et ärgu nad enam pühitsegu pühapäeva, vaid neljapäeva põhjusel, et Jumal kord olevat suures hädas olnud ja kõiki nädalapäevi appi hüüdnud; aga mitte ükski päev ei olevat talle appi tulnud peale neljapäeva, mida sellepärast õigusega tulevat teistest päevadest pühamaks pidada. Seda uskusid kohtlased talupojad mitte ainult ühes paigas, vaid kogu Eestimaal kuni tänapäevani. Sellest võib küll näha, kuidas Liivimaa vana härraskiht oma talurahvast Jumala tundmisele on viinud ja tema sõna õpetanud ja kuidas talurahvale kristliku katekismuse õpetuse viit peatükki nende pastoritelt õpetati ning talupoegade isandad neid sellele manitsesid. Sellepärast tahtis Majaisa mitte ilma põhjuseta nüüd kord Liivimaa majapidajatelt aruannet nõuda.

20. Baadeni markkrahv Chrtstoffer Tallinnas, 1564 ja 1565.

Aastal 1564 detsembris tuli Baadeni markkrahv Chris-tofier oma abikaasa proua Ceciliaga, Rootsi kuninga õega, Stockholmist Tallinna, ja kuna nad hilisõhtul Tallinna all reidile jõudsid, lasksid nad end Kalamajas maale saata ning olid ühe kalamehe juures öömajal. Järgmisel päeval aga võeti markkrahv ühes abikaasaga tallinlaste poolt hiilgavalt ja pidulikult vastu. Ja kui nad kogu talve olid viibinud Tallin-nas ja Padises, siis reisisid nad enne vastlapäeva läbi Liivimaa jälle oma maale tagasi, anno 1565.

21. Kuidas Pärnu äkilise sissetungiga ära võeti, 1565.

Anno 1565 pühapäeval Quasimodogeniti (1. pühapäeval pärast lihavõtteid) öösi vastu esmaspäeva tungisid ootamatult Päranule kallale äraandlikul viisil mõned mõisamehed, kes enne olid teeninud Rootsi kuningat ja nüüd lahkunud ja oma täit palka ei olnud kätte saanud. Siis tapsid needsamad mõisamehed üle saja rootslase iga inimliku tundmuse
152
ja halastuse vastaselt ja lasksid maha ja pistsid surnuks mõningaid neist naiste ja laste juures voodis, ja võtsid asevalitseja Anders Persseni, perekonnanimega Liliehöök, ühe kõige tähtsama Rootsi aadlimehe Audru mõisas vangi ning saatsid ta vangina Poolamaale. Ning see äraandmine toimus niiviisi. Kui teenistusest lahkunud mõisamehed Riia piiskopkonda olid läinud, jäid mõningad neist veel Pärnu maha ning teised Riia piiskopkonnas pidasid Pärnu jäänutega salanõu, kuidas linnakest äkitselt oma kätte saada ja Rootsi kuninga käest ära kiskuda; selleks tegid nad salamahti Pärnus asuvatele mõisameestele ettepaneku, et nuhkigu nad hästi välja, kelle juures ja kus lossile kõige lähema linnavärava võtmed hoiul on, ja püüdku nad täie agarusega need võtmed kindlasti kätte saada; siis tahtvat nad, Riia piiskopkonnas asujad, määratud ajal öösi jalamaid ja kindlasti nende juures päral olla. Ja kui äraandjad Pärnus teada olid saanud, et võtmed sealse raehärra Claus Zinte juures hoiul on ja tavaliselt igal ööl selle voodi kohal ripuvad, siis korraldasid nad sellesinatse raemehe Claus Zinte juures, kes sellest sulitembust midagi ei teadnud, Quasimodogeniti pühapäeval suure pidusöömaaja nagu hüvasti-ja jumalajätuks. Selleks kutsusid nad võõrusele Pärnu suurnikke ja Rootsi väeülemaid ja kosutasid neid hästi nagu niisuguseid, kes selle eest oma peaga küllaltki kallilt tasuvad. Kui majaisa ja teised võõrad hästi purjus olid, siis läks igaüks oma korterisse, heitis voodisse ega oodanud midagi kurja. Aga teised Juudase kambamehed ei tahtnud teada mingist joogist ega magamisest, vaid püüdsid üksnes kõige hoolega võtmeid kätte saada, mis majaisa voodi kohal rippusid, et salakavalasti võiksid sisse lasta teisi võõraid, omi kambamehi, kes öö ajaks sinna olid kutsutud. Kui neil nüüd võtmed käes olid ja teised mõisamehed, ratsutanud sel pühapäeval 12 penikoormat Salatsist kuni Pärnuni, ka kohal olid, siis avasid võtmevargad värava ja lasksid oma headel sõpradel sisse pääseda. Siis puhkes seal Pärnus kole mürgel ja lärm, nii et inimesed unest kargasid ega teadnud, mis seal lahti on.
153
Nüüd hüüdsid vastutulnud võõrad kõigile sakslasile, et olgu nad rahul ja muretud, sest neile ei tehtavat mingit kurja, rootslasile aga nad armu ei heitvat. Kui nüüd rootslased sellest kuulda said, siis hakkasid nad jämedatest lossi suurtükkidest nende sekka kõrvetama ja lasksid mitmed neist maha ühes rittmeister Cunz vom Ende'ga, aadlimehega Meissenist; sellele lisaks andsid nad lossist ka linna pihta tuld ja süütasid palju maju. Nad pidasid veel kuus tervet nädalat kuni nelipühi laupäevani lossis vastu; kuna aga Rootsi kuningas tol ajal Taanimaaga

sõjas oli ja ei saanud neile nii pea abi tuua, siis pidid nad ikkagi alla andma. Nõndaviisi võeti Pärnu ühes paljud Rootsist sinna toodud suur-tükkidega Rootsi kuninga käest ära.

22. Pärnu võtnud mõisameeste sõda Tallinna rootslastega. Hinrick Dükeri vapper tegu. Casper von Oldenbockemi surm, 1565.

Pärast seda tungisid needsinatsed Pärnu mõisamehed ka Tallinna alla ja asusid kolm penikoormat Hinnast eemal Todtwesi silla juures leeri ja kihutasid ümberkaudse maa läbi, tehes suurt kahju. Vahel ilmusid nad ka hommikutunnil Tallinna alla ja pidasid väikesi taplusi nii kaua kuni Andres Nilssen, Rootsi rittmeister, 600 mõisamehe ja ühe lip-konna sõjasulastega Rootsist pärale jõudis. Siis taganesid nad taas Pärnu, rohkem abi nõutama ja ennast kosutama.

1565. aasta 11. augustil enne lõunat tulid needsamad Pärnu mõisamehed jälle Tallinna alla ja asusid ülema veski juures tammikusse leeri, 4 lipkonda mõisamehi ja 27 tingi-sõdurit, et Tallinnat näljaga võtta. Rittmeistrid olid Hinrick Düker Triigist, Ziriakus vom Harz, Bernt von Hövelen ja Fre-derick Schwarthoff; ka oli seal veel kaks aadlist kannupoiste lipkonda, nende mõisameeste ülemaks oh Casper von Oldenbockem. Sellest neljast lipkonnast oli üks Kuramaa aadlimeeste oma, mille Holsteini hertsog Magnus Kuramaal oli

154

jalule seadnud. Nimetatud 4 lipkonnal ühes kannupoiste lipkondadega oli ligi 1000 hobust. See tuhande mõisamehe ja 27 tingisõduri vägi tahtis Rootsi kuninga maalt välja ajada, piirates selleks Tallinna linna, kus üle 800 saksa ja rootsi mõisamehe ja 3 lipkonda sõjasulaseid asus, kaasa arvamata tervet kogukonda. Kui nimetatud mõisamehed pärale olid jõudnud, asusid nad ülema veski juures tammikus leeri ja ehitasid laudadest omale ulualuseid, kohendasid oma magamisasemed hästi pehmeks, ja riputanud oma musketid seina, hakkasid nad jalamaid loomi tapma, just nagu oleksid nad Liivimaa saajapeole või varrudele tulnud. Nõnda tahtsid nad hiilgavalt kindlustatud Tallinna linna kätte saada, mille võitmisega mõni paljude tuhandetega suure-väeline võimumees küllalt vaeva oleks näinud. Kui need sõjamehed laupäeval pärale olid jõudnud ja hästi mugavasti õhtul pikali olid heitnud, siis äratati neid esmaspäeva hommikul vara ebasündsal ajal kubernerihärra Hinrick Claus-seni poolt, ehk küll rootslasedki kaunikesti kahju kannatasid. Ajanud Pärnu Ja Kuramaa mõisamehed põgenema, kuk-kusid rootslased nende leeri rüüstama ja leidsid seal palju musketeid, hõbedast pistodasid, pealistatud mõõkasid ning. mitmesugu sõjariistu seinal rippumas, peale selle hulk hobuseid ja palju Kura- ja Lätimaa moonavankreid igasugu hädavajalikuga laaditult, ning olid nüüd sootuks

muretult rüüstamisega ametis. Samal ajal aga pöörab Hinrick Düker oma lipkonna üksi jõugust ära ja saab toime vapra teoga, tungides taas leeri, et päästa ülemas veskis olevat 27 tingi-sõdurit. Ning kui ta leeri ilmus ja rootslasi üsna muretult riisumas eest leidis, siis tungis ta neile peale, laskis maha ning tappis neist üle saja. Pärast seda päästis ta tingisõdu-rid veskist suure ohu all. Ning kui Pärnu ja Kuramaa mõi-samehed seda kõike olid toime pannud ja ära läinud, siis rüüstasid Rootsi sõjamehed seda hullemini leeri ja said seal kätte suure noosi ning lihtsal töörahval oli küllaltki vedada tapetud härgi, lambaid ja sigu, millega sõjamees oli kavatsenud häid päevi näha; aga härra Hinrick Claussen (Horn)

155

oli neile kurjaks võõraks, kes nende hommikueinet liiga vara segas. Pärast seda oli raehärrade hobustel küllalt tegemist Pärnu ja Kuramaa hukkunud mõisameestega, et neid ära vedada suurde ühishauda. Casper von Oldenbockem, mõi-sameeste sõjaülem, ei olnud sel ajal veel leeris kaasas, kuna ta alles järgmisel teisipäeval 60 hobusega pidi pärale jõudma.

Pärast niisugust võitu ei viivitanud härra Hinrick Claus-sen mitte kaua, vaid läks jalamaid oma sõjarahvaga välja vaenlasi taga ajama ja asus Sipa külasse leeri. Pärnulased aga, kui nad sinna jõudsid, ei söandanud otse peale hakata parema seisukoha pärast, mis härra Hinrick Claussenil oli; siis lasksid rootslased ühest välisuurtükist nende pihta ühe paugu ning tabasid ainuüksi nende sõjaülemat Casper von Oldenbockemit. Kui nüüd nende peamees ja ülem oli maha lastud ja surma saanud, siis tuli ta tervel kambamees-te kogul laiali minna.

23. Mõisamehed.

Nõndaviisi lõppes see rüütlipärane sõda. Selle sõja tegelikuks põhjuseks oli, et Rootsi valitsejad kui jumalast määratud uued majapidajad hakkasid vanu majapidajaid ja or-duhärrasid, kes oma ametit õigesti ei pidanud, lahti laskma. Neid vanu majapidajaid üks oligi olnud Casper von Oldenbockem. Ning tagandatuna rootslaste poolt tahtis ta kätte maksta temale tehtud kahju ja ennast ise jälle ametisse seada. Sellepärast kogus ta salga noori Liivimaa junkruid ja mõningaid Tallinna ja teistegi kohtade kodanikupoe-gi ühes nende välismaalastest sõpradega ning kutsus neid üles, kaitsma oma vana Liivimaa priiust (peaaegu oleksin ütelnud: omavoli), mis neil vana valitsuse juures ilma mingi järelevalveta oli olnud. Selleks tahtsid nad maalt välja ajada Rootsi valitsuse, kes ometi valitsemisest ja järelevalvami-sest õige majaisana veidi tõsisemini oli hoolinud, ja Tallinna

156

linna oma alla võtta ning mõisad enda vahel ära jagada, et aga sel kombel härradeks saada, nagu olid teinud Pärnu mõisamehed, ilma kõrget ülemust kartmata. Aga pole soovitatav narrisid munade peale panna, sest nad teevad need katki, nagu Pärnu mõisamehed Pärnuga tegid. Olid ju need-sinatsed mõisamehed Pärnu Rootsi kuninga käest ära võtnud ning omaenda valitsust Poola kuninga nimel seal alustanud ja Pärnu maid ja mõisu enda vahel jaganud, millest nad priisates ja prassides ilma mureta elasid. Kuna nad aga teps mitte väga tugevad ei olnud ja neil rootslasi karta tuli, siis tõmbasid nad ja said enda poole ühe salga oma kaaslasi, Liivimaa noorjunkruid ja kodanikupoegi, kes just rootslaste sõbrad ei olnud, ja sõdisid Tallinna linnaga sellepärast, et se&oli Rootsi alla läinud. Siis röövisid ja riisusid nad vahet pidamata Harju- ja Läänemaal ning kõigis teistes paikades, mis olid Rootsi all ja mis ometi ka nende oma isamaa oli. Nad rüüstasidki omaenda vendade ja sõprade mõisu ja maid, kui need Rootsi poole hoidsid, ning võtsid omaenda onupoegi, õemehi ja sõpru vangi ning viisid neid Pärnu, kus neil ennast vabaks osta ja välja lunastada tuli. Sel ajal olid paljud liivimaalased säärase pimedusega löödud, et nad Tallinna linna vastu sõdisid ja omaenda isamaad riisusid ning Rootsi kuningat taga kiusasid ega ei arvanud muud, kui et igamees peaks neid aina kiitma, sest et nad rootslasi vihkavad. Aga mõningate aastate järele, kui moskoviit oli nende sumad avanud, nägid isamaal segadusi tekitajad hästi küll, mida nad olid teinud.

24. Vimm Tallinna vastu.

Selsamal ajal ep olnud üksnes Liivimaa noored, vaid ka üpris paljud vanad Riia, Kuramaa ja Saaremaa piiskopkon-dades, peale selle kõik naaberlinnad, mis olid Poolaja Taanimaa all, Tallinna linnale ülemäära vaenulikud ja vihased sellepärast, et see oli Rootsi alla läinud. Nad oleksid seetõt-

157

tu soovinud, et Tallinn oleks hukkunud; samuti kuulutasid nad linnale kõike kurja ega arvanud muud, kui et ainuüksi nemad olevat hästi ettenägelikud olnud ning neil ei olevat karta mitte mingit ohtu. Nõnda kirjutasidki mõningad avalikult enese kohta, et nende käsi käivat igapidi hästi Poola ja Taani kuningate kaltse all ning Jumal võtku Rootsi alamaid Tallinnas hoida ja trööstida. Kuid peagi pärast seda märkasid ja tundsid head naabrid, et lugu on teistsugune.

25. Sakslaste õnnetus Tartus ja Paides, 1565.

Anno 1565 suvel küüditati kõik Tartu sakslased teist korda Moskvasse sel põhjusel, et venelased olid teada saanud, kuidas Pärnu linn sakslaste kavaluse läbi nii libedasti oli ära antud. Nüüd kartsid venelased, et neile endilegi säärast võiks sakslaste poolt Tartus sündida, millele nad õigel ajal ette tahtsid jõuda. Selle Pärnu mässu pärast pidid ka mõned Paide kodanikud kannatama, kes kahtlasteks olid saanud, et nad ei olevat truu-alamlikud Rootsile ja keda Rootsi valitseja Paidest välja ajas.

26. Mõisamehed lõksus, 1565.

1565. aasta sügisel haarati palju Pärnu mõisamehi, aadlikke ja mitteaadlikke, nende varjupaigas rootslaste poolt äkklöögiga ning viidi suure triumfiga Tallinna. Nende seast tabati mõningaid, kes olid tõotanud mitte teenida Rootsi-maa kuninga vastaseid ja seda ep olnud pidanud; mõned neist paluti vabaks, mõned poodi üles, kaks aadlikku aga, nimelt Jürgen Duve (Taube) Hakeweidest ja Otmar von der Rope (Roop), hukati mõõgaga. Selsinatsel ajal võeti ka salk Saaremaa mõisamehi Hiiumaal Rootsi sõjasulaste poolt vangi ja viidi suure toredusega Tallinna.
158
27. Rootslased Pärnu all ja Saaremaal. Poolakad Läänemaal, 1566.

1566. aasta talvel piiras härra Hinrick Claussen, rüütel Konkasest ja Liivimaa kuberner, Pärnu linna ja tahtis selle kallal oma õnne ilma suurtükkideta kauakestva piiramisega katsuda. Ning kui ta terve talve kuni keskpaastuni selle all oli olnud ja ilma suurtükkideta midagi ei suutnud ära teha, pidi ta tühjade kätega jälle sealt ära minema, mille eest ta mõnelegi Pärnu maa-paigale ümberringi kätte tasus. Siis läks härra Hinrick Claussen oma meestega Saaremaale, mis enne ei teadnud midagi sõjast, ja laastas seda maad ehk saart täiesti, nõudis Kuressaare alevilt välja põ-letamise-rüüstamise ähvardusel kontributsiooni ning läks siis suure röövsaagiga minema. Põhjuseks aga, miks härra Hinrick Claussen Saaremaa sõjatallermaaks tegi, ei olnud mitte üksnes avalik sõda Taani ja Rootsi vahel, vaid ka asjaolu, et hertsog Magnus samuti ühe mõisameeste lipkon-na Tallinna alla oli saatnud ning et kuressaarlased veel enne kord lubatud, aga mitte tasutud kontributsiooni võlgu olid.

Ajal, mil rootslased Saaremaal röövisid ja põletasid, jõudis poolakate salk, mis pidi Pärnule abi tooma, pärale ja kui nad kuulsid, et rootslased olid Pärnu alt minema läinud ja Saaremaale tunginud, läksid nad rootslastele vastu ja võtsid neilt suure osa saagist ära, tegid Läänemaal igal pool suurt kahju ning läksid jälle Poolamaale tagasi.

28. Katk Tallinnas, 1566.

Anno 1566 kevadel puhkes Tallinnas jälle katku taud, mis läinud sügisel oli alanud, ja mässas mitte üksi linnas, vaid ka sisemaal, millesse paljud nimekad kui ka lihtrahva inimesed surid. Sel puhul heitsid hinga ka paljud Rootsi sõjamehed, ning mitmedki kodanikud oma naiste ja lastega,

159

kes olid katku eest maale põgenenud, veeti surnutena või haigetana linna tagasi.

29. Rootslased võtavad Lemsalu ära, saavad lüüa Ruunaveres, 1567.

1567. aasta talvel tungis rootslaste äsjamääratud sõjaväe ülemjuhataja Liivimaal Claus Kurssel oma sõjarahvaga üpris meisterlikult kallale Lemsalu alevile Riia piiskopkonnas, kus poolakate salk sees oli, lõi mõned poolakad maha ja sai üsna suure saagi ning süütas siis selle alevi põlema. See vihastas poolakaid väga, millepärast poolakate sõja-ülem Nicolaus Tolwenzky suurema väe kogus ja mitme tuhande sakslase ja poolakaga välja läks Lemsalus osaks saadud kahju ja häbi rootslasile kätte maksma. Siis valmistusid Tallinna kubernerihärra Hinrick Claussen ja sõjaväe ülemjuht Claus Kurssel omagi sõjarahvaga vahvasti poolakatele vastu astuma ja läksid samuti välja. Kui nüüd mõlemad hulgad väljas olid, põrkusid nad Ruunavere veski juures Läänemaa piiril kokku ja lõid teineteisegaiahingut. Ning kui nad nüüd mõned korrad teineteisele peale olid tunginud, ajasid poolakad, arvu poolest ülekaalus, rootslased pakku ja said võidu. Siis lasksid kõik rootsi mõisamehed ratsa läbi sügava lume jalga ja jätsid hätta kõik rootsi ja saksa tingisõdurid, kes sügava lume pärast kuhugi põgeneda ei saanud. Nüüd tõttasid poolakad esmalt rootsi mõisamees-tele järele, tapsid ja võtsid vangi põgenemisel neist paljusid ja selsamal korral võeti vangi ka rittmeister Johann Maydel von der Wollust ja lipkondade juhid pääsesid hädavaevu. Siis käis rootsi ja saksa sõjasulaste käsi halvasti, kes talve-päevil sügavas lumes kusagile ei saanud varjule minna, poolakad aga lasksid, pistsid ja lõid aina nende sekka ning võtsid enamuse neist vangi; need kõik aeti salga kaupa ühes nende pealikute ja lipumeestega Poolamaale. Tallinna linna saksa sõjasulased aga said kasulikuks seisukohaks kätte ühe talu, mille alla aga poolakad jämedaid suurtükke vedasid ja nende pihta lasksid. Nüüd pidid mehed seal alla andma ning need kõik küüditati rootsi sulastega tükkis Poolaja Leedumaale. Siis said poolakad ka Tallinna linna lipu ühes rootslaste omadega kätte ja viisid need triumfiks Vilnosse. Selles tapluses kaotasid rootslased mahalöödute ja vangiviidute poolest üle 2000 mehe; hukkus ka palju poolakaid.

Juhtunud 1567. aasta 3. veebruaril. Pärast seda võitu röövisid ja põletasid poolakad Lääne-ja Harjumaal kuni Tallinnani välja ning tegid suurt kahju. See kahe kristliku võimumehe vaheline löömine ja kisklemine ei olnud kellelegi kasulikum kui moskoviidile, kes neil meelega teineteisega võidelda laskis, nii kaua kuni kumbki ära väsis; siis aga kasutas ta juhust ja viis pruudi, keda nad teineteise võidu olid püüelnud, iseendale.

30. Kotkewltz Rita all, 1567.

Aastal 1567 nelipühade nädalal tahtis Leedu voivood Kotkewitz mitme tuhande poolaka ja leedulasega Riia linna piirata, asus Riia alla ja ehitas Väina jõe kaldale, kust Riia laevad peavad mööda sõitma, blokkhause, et sel kombel riia-lasi sundida tema tingimusi ja ettepanekuid vastu võtma. Riialased aga ei hoolinud suurt voivoodi hirmutamisest ega ähvardamisest, vaid tungisid välja tema kallale ja usaldasid talle jõudu jõule vastu panna. Lõppeks, kui ta riialastest jagu ei saanud, taganes ta ega saanud kätte muud, kui et tegi inimesi vaeseks.

31. Kuningas Eriku mõrtsukatööd, 1567.

Aastal 1567 nelipühade paigu pandi Upsalas Rootsimaal toime kohutav mõrtsukatöö kuningas Eriku poolt. See laskis kõige õiguse ja õigluse vastu salamahti tappa krahv
161
Schwanto Sture koos selle kahe pojaga, härrade Nicolausi ja Erikuga, ning teisigi rüütleid ja aadlikke. Selle tragöödia põhjuseks ja õhutajaks oli kuninga sekretaarius Jürgen Perssen, kes nimetatud härrasid vääriti süüdistanud ja lai-manud, et nad olevat kuninga vastu salasepitsust õhutanud. Selle teo järele läks kuningas peast segaseks, ja kui ta olijaile toibunud, siis kahetses ta seda väga ning sellest kahetsusest aetuna otsustas ta oma härra venna hertsog Johani vangipõlvest vabastada.

32. Laevasõit talvel, 1568.

Anno 1568 küünlapäeval (2. veebruaril) jõudis Tallinna üks saksa laev, mille peal isegi saksa naisi oli. Niisugune asi on Liivimaal otse ime. Sest sel aasta-ajal on talv siin tavaliselt kõige kõvem ja säärast ei ole ennem iialgi kuuldud. Miks aga see laev nõndaviisi ebaharilikul ajal Tallinna tuli, selle põhjuseks oli, et Taanimaa ja Lüübeki orloogi- ehk sõjalaevad, peale nende veel Danzigi mereröövlid suve- ja sügise-päevil võimsasti merel tegutsesid ja tallinlastele ja kõigile rootslastele juureveo

sulustasid. Sellepärast tuli kaupmeestel veel tavatulgi ajal oma peatoidust suure ohu saatel muretseda.

33. Võitlus Danzigi mereröövlitega, 1568.

Selsamal varakevadel tulid Danzigi piraadid kaheteistkümne laevaga hästi varustatult Tallinna alla ja heitsid Naissaare taga ankrusse, et Poola kuninga nimel sulustada sõitu nii Tallinna kui ka Narva poole. Need piraadid nõudsid Tallinna käest põletamise ähvardusel kontributsiooni, kuid nende nõudmist ei täidetud. Kui nad nüüd peaaegu poole suve läbi Tallinna ees pidutsenud olid ning lõppeks teada said, et Rootsi kuninga laevad olevat lähenemas, taan-
162
dusid nad jälle Danzigi poole. Rootsi laevad aga järgnesid neile kuni Danzigi reidini ja said mõningad neist kätte. Needsamad Rootsi laevad, mereröövleid nõndaviisi nahutanud, tulid nüüd, arvult 18, Tallinna reidile ja linna raad saatis admiralile kingituseks mitu lihavat härga ning veini ja õlut.

34. Rootslased võtavad Maasilinna ära, 1568.

Aastal 1568 jakobipäeval (25. juulil) sõitsid needsamad laevad koos sõjaülema Claus Kursseliga Maasilinna alla Saaremaal sellesinatse lossi vastu sõdima. See oli enne olnud kaunis tuge\%kindlus, kisti aga ja põletati maha üürikest aega enne seda Kuressaare Taani asevalitseja Christof-fer Walkendorpi poolt, mida kuressaarlased hiljem kahetsesid. Sellepärast tahtsid nad seda Maasilinna lossi taas üles ehitada ja kindlustasidki seda juba mõnevõrra, panid sinna mõningat sõjarahvast ja määrasid ühe Haapsalu toom-papi, nimega Reinold Szoye, lossi pealikuks. Kui aga rootslased 18 laevaga merd kaudu ja mõningad sõjamehed maad kaudu peale tungisid, siis haaras Reinold Szoyet niisugune hirm, et ta lossi rootslastele jalamaid üle andis, kes selle pärast jälle sõja vastu kindlustasid.

35. Kuningas Eriku kukutamine, 1568.

Anno 1568 juulis pida Erik XIV, Rootsi kuningas, pulmi oma sohinaise Catharinaga, kes ühe sootuks lihtsa mehe tütar oli. Selsamal ajal pani kuningas ka oma õe, preili Sop-hia, Saksi ja Engeri hertsogile Magnusele mehele ja kummagi paari pulmi peeti samal päeval. Siis tuli põlatud sõjasulase tütrel kuningatütre omast kõrgemal kohal istuda ja käia.

Sellest vihastasid ja pahandasid kuninga vennad hertsogid Johan ja Carolus väga, et nende vend, kuningas, nende
163
sugulusele, Rootsi kroonile ning kõikidele aulistele suguvõsadele säärast häbi tegi, endid sel kombel alandades. Sellepärast ei tahtnudki nad pulmapeole ilmuda, vaid heitsid ühte nõusse, et seda häbi oma vennale, kuningale, kätte maksta. Selleks võitsid nad endile kaaslasteks kaks Rootsi nimekamat rüütlit, nimelt härra Steno Erickseni, hertsogite ema venna, ja härra Thur Bjelke, surmatud krahv Schwanto tütre mehe. Siis läks hertsog Carolus Vadstenas-se ja sai lossi märkamatult enda kätte. Selle peale said nad ka kuninga sõjarahva, kes Taani vastu sõdinud oli, enda poole ja sõlmisid vaherahu Taani kuningaga. Siis nihkusid nad sellesama sõjarahvaga Stockholmile lähemale ja kuninga õukondlased ja truud teenrid kadusid pikapeale salaja Stockholmist kummagi hertsogi juurde. Nüüd kippus kuningas Eriku pea muredest sassi minema. Ning kui mõlemad härrad nüüd kogu hulgaga olid ligi tungimas, seisis kuningas Erik ühes Jürgem Perssseniga Kolme Krooni tornil ja vaaatas seda hulka. Siis ütles Jürgen Perssen kuningale: "Kõige armulisem härra kuningas, kui teie kuninglik majesteet ometi oleks minu nõu kuulda võtnud ja lasknud hertsog Johanil, kui ta meie käes oli, pea jalgade ette panna, siis ta ei oleks meid nüüd sisse piirata saanud". Sellele vastas kuningas: "Jürgen, sul on õigus."

Kui nüüd Stockholmi mõni nädal piiratud oli, siis andsid kodanikud linna mõlemale hertsogile üle mihklipäeval aastal 1568. Ja kui hertsogid linna sõitsid, siis pisteti nende ema vend härra Steno Ericksen tekkinud segaduses kuninga käsul ühe trabandi poolt piigiga surnuks ja kuningas andis enese oma noorema venna hertsog Caroluse kätte ning palus kuninglikku vangipõlve.

(Seda tragöödiat üles märkida on kord ja kohus, nimelt et sääraselt suurelt võimumehelt niivõrd üürikese ajaga tema majesteetlus, au ja võim ära võeti, ilma et teda oleks ähvardanud mingi suur oht. Säärane on Jumala poolt kõikidele võimumeestele silmade ette pandud hoiatus, millega neid manitsetakse, et ärgu nad kuritarvitagu oma Jumala
164
antud väge ja võimu või tõstku ennast mitte liiga kõrgele ega ärgu andku oma vihale vaba voli.)

Stockholmi linna piiramise ajal sõimasid kõik sõjamehed, nii rootslased kui sakslased, Jürgen Persseni ja pidasid teda kõige õnnetuse sepitsejaks ning nii hertsogid kui sõjamehed nõudsid tema väljaandmist. Viimaks andiski kuningas ta välja lootes, et tüli sellega saaks lahendatud. Jürgen Perssen aga, kui ta neile välja saadetud ja kätte antud oli, lausus, et tema oleks küll ennem taeva maha kukkumist oodanud kui seda, et kuningas Erik peaks langema ja tema, Perssen, nõndaviisi kuninga poolt maha Jäetama. Ka manitses ta igaüht kõige tõsidusega, et võetagu teda märgiks ja jäädagu enam lootma Jumala kui kuninga ja vürstide armu peale ja ärgu tehtagu nii, nagu on teinud tema,

kes nii mõnelegi süütule inimesele oma isanda pärast olevat liiga teinud. Lõpuks mõisteti ta surma kui äraandja, isamaale segaduste tekitaja, abielurikkuja ja varas ja pandi nelja ratta peale. (Nõndaviisi sai see kuri, mürgine uss, kes oli lasknud nii mõndagi inimlast salaja ja avalikult vääriti sellele süüks pandud asjade pärast haledasti hukata ja teinud paljudele vägivaldselt ülekohut ihu ja hea nime poolest, oma ärateenitud tasu.)

Pärast seda aga, kui kuningas Erik vangi oli võetud ja kõik segadused summutatud, valiti hertsog Johan riigi seisuste poolt kuningaks.

36. Edaspidine sõda rootslaste, pärnulaste ja venelaste vahel, 1568.

Anno 1568 pärtlipäeval (24. augustil) asusid Rootsi sõjamehed ühes endise ordu juurde mitte kuuluvate Harjumaa mõisnikkudega Läänemaale vastu hakkama Pärnu mõisa-meestele, kes vahet pidamata Harju-ja Läänemaal ringi kihutades riisusid ja vaeseid talumehi hukkasid. Ootamatult tungisid pärnulased rootslastele peale ja ajasid nad pakku,

165

kuid pärnulased said kahju. Sel puhul lasti ka mõned Pärnu mõisamehed ühes nende rittmeistri Hinrick Dükeriga maha ja rootsi rittmeister Hans Boje võeti vangi. Harjumaa aadlikkude lipkond aga kannatas kõige suuremat kahju; ometi olid Pärnu mõisamehed suuremalt jaolt Harju aadlimeeste lellepojad, kälimehed ja onud, ning just nendelt tuli harjumaalastel kannatada kõike häbi ja kahju.

Selsinatsel sügisel valmistasid pärnulased uuesti tapluseks, et rootslasi veelgi taga kiusata; kuna aga tookord asjad Rootsimaal veel täbarad olid, siis sõlmisid rootslased nendega vaherahu. Ning kui see vaherahu maksvaks oli tehtud, läksid pärnulased sellesama varustusega moskoviidi piirkonda Virumaale, kihutasid maal ringi ja tungisid ootamatult mõnele venelasele kallale, neid tappes või vangi võttes. Toreda vana Rakvere alevi aga põletasid nad täitsa maha ja tegid maatasa. Pärast seda pöörasid nad suure röövsaagiga taas Pärnu. Kui nüüd need mõisamehed Virumaalt läinud olid, siis tuli vaestel talupoegadel jällegi arvet maksta, keda ennekuulmatu piinaja vaevaga venelaste poolt hukka saadeti.

37. Uus kuberner Tallinnas, 1568.

Selsamal ajal tuli Rootsist Tallinna kuningas Johani poolt läkitatuna Nyls Dobbeler (= tärlngumängija), lihtne käsutäitja, aga nobe oma kavatsuses Tallinna lossi ootamatult oma kätte saada ning

kubernerihärrat Hinrick Claussenit vangi võtta ja Stockholmi viia. Härra Hinrick Claussen aga, vana rebaselik sõjamees, oskas säärastes asjades hästi ettenägelik olla, märkas pea Nyls Dobbeleri kavatsust ja jõudis sellele ette. Ta sai Nylsi vangi võtta, ei teinud talle aga mingit kurja, kuuldes, et see oh kuninga käsk. Põhjuseks aga, miks kuningas tahtis Tallinna lossi lasta ära võtta, oli see: Kuna härra Hinrick Claussen (Horn), senine Tallinna kuberner, kuningas Eriku juures suures armus, nüüdse

166

kuninga Johani juures aga suures sallimatuses oli, siis kartis kuningas Johan, et härra Hinrick Claussen temale Tallinna lossi mitte nii lihtsalt ei anna, vaid seda hoiab kuningas Eriku jaoks. Kui aga uus Tallinna kuberner härra Gabriel Christiernsen (Oxenstjerna) kohale jõudis, siis andis härra Hinrick Claussen sellele lossi üle täitsa heatahtlikult ja asus siit Soome.

38. Eriku tagandamise põhjused.

Anno 1568 mardipäeval määras Johan III, valitud Rootsimaa kuningas, Tallinna uue kuberneri, nimelt Mörby vabahärra Gabriel Christiernseni (Oxenstjerna). Selle kuberneri aja läkitasid nii kuningas kui ka härra Carolus Tallinna raele ja kogukonnale kirjaliku aruande põhjuste üle, miks kuningas Erik oli vangistatud ja temalt riik ära oli võetud. Kõikidest neist põhjustest kõige tähtsamad olid:

Esiteks, et kuningas Erik oma venna Johani Turus ühes selle abikaasaga ilma põhjuseta oli lasknud kinni võtta ja neljanda aastani Gripsholmi lossis ebavürstlikus vangipõlves kinni pidanud.

Teiseks, et ta mitte ei leppinud õudse mõrtsukatööga, mille ta Upsalas toime pani, vaid laskis veel Jürgen Perssenil sõjasulaseid tingida, kes pidid hertsog Johani surnuks pistma selleks, et tema, Erik, võiks siis härra Johani abikaasa moskoviidi kätte saata, kelle saadikud terve aasta läbi Stockholmis selle peale olid oodanud. Ent Jumal oma armuga hoidis selle ära.

Kolmandaks oli kuningas Erik tahtnud ilmsüüta läbirääkimise ettekäändel hertsog Johanilt selle vürstiriiki Soomet, mida tema härra isa Gustavus (Vasa) oli talle määranud, käest ära kaubelda ja üht Liivlmaa laastatud maad selle asemele anda ning seda kõige vennaliku tunde ja armastuse vastaselt.

167

Neljandaks on tal lõplikuks kavatsuseks olnud mitte üksi hertsog Johanit ja selle veresugulasi, vaid ka Rootsi riigi üldist aadlit Juurteni hävitada, nagu ta seda ongi alustanud krahv Schwanto, selle poegade ja mõnede teiste rüütlitega.

Viiendaks on kuningas Erik kergemeelsusest ja mõistmatusest Rootsi riigi ja kuningliku sugukonna igaveseks teotuseks, häbiks ja autuseks võtnud oma sohinaise, üsna madalast soost maasulase tütre, abikaasaks ja teda ülendanud kuninglikkudesse audesse auväärsuse ja inimliku mõistuse vastaselt.

Kuuendaks oli ometi kuningas Erik tookord, kui türan-niline tapmine Upsalas sündis, rilginõunikkudele kuninglikult tõotanud Jürgen Perssenit karistada nagu kord ja kohus. Viimane nimelt ei olnud teps mitte ainult selle tapmise õhutajaks-sepltsejaks, vald pani käiku palju ennekuulmata piinamisi ja vaevamisi, seadis venitamisredeleid, laskis osalt aadlist isikuid, osalt võõraid ja Rootsi kodanikke täitsa ebainimlikul kombel põlemapandud viinaga, tuliste pannide Ja teistsuguse tortuuriga nii hirmsasti piinata, et nad valu pärast asju tunnistasid, mis eales ei olnud juhtunud; ja laskis palju teisi, kes mitte midagi ei tunnistanud, seotud käte ja jalgadega sootuks haletsemisväärsel viisil vette visata ja ära uputada, samuti türmides üles puua ning seletada lasta, et nad end ise meeleheites olevat tapnud. Siiski ei pidanud kuningas Erik teps mitte seda oma tõotust ja lubadust, vaid seadis Jürgen Persseni endisse ausse ja seisusesse, pidades teda kõikidest teistest nõu-ja teoasjus kõrgemaks ning põlastades teisi härrasid ja riiginõunikke.

Viimaks on ta püüelnud ainult seda, kuidas Rootsi riigi vürste ja lihtaadlit juurteni hävitada ja hukka saata. Et seda täide saata, laskis ta suure hulga kullast keesid valmistada, et nendega oma trabante oma nõusse saada, et nad hertsogi ja riigi aadli temale enesele korraldatud pulmapeo ajal salamahti ja avalikult surmaksid, missugust ebakrisüikku kavatsust Kõikvõimas Jumal oma armus aga ära on hoidnud.
168

39. Johan Duve ja Elert Kruse peavad tallinlastega läbirääkimisi, 1569.

Anno 1569 paastuajal kirjutasid Johan Duve (Taube) Fyrest ja Elert Kruse Kellesest, mõlemad Liivimaa aadlikud ja moskoviidi käsüased, Tallinna raele ja palusid, et Aaad lakitagu mõned oma liikmed Rakveresse; aadlimeestel olevat neile seal midagi ette panna, millel olevat suur ja märkimisväärne tähendus Tallinna ja kogu maa kohta; ning pidagu raehärrad seda salajas ja ärgu avaldagu Rootsi valitsejatele. Kuna aga säärast asja ei saadud jätta salajaks, siis avaldas üks nõumees seda Rootsi valitsusele ja palus, et lakitagu paar meest, selleks et mitte kahtlust äratada, ühes rae saadikutega Rakveresse Johan Duve ja Elert Kruse ettepanekut kuulama. Siis määrati selleks lossist Diderldk Kafer ja Hinrick Rute ning linnast sündikus Conradus Dellinkhusen ja raeliige Frederick Sandstede. Nimetatud mehed, jõudnud Rakveresse, ei lasknud märgata muud, kui et nad olevat üksnes rae ja kogukonna, mitte aga Rootsi valitsejate poolt saadetud. Siis panid Johan Duve ja Elert Kruse

neile ette 5. aprillil alljärgneva pakkumise ja soovitasid seda täie agarusega.

40. Duve Ja Kruse ettepanekud Tallinna Vene külge liitmise kohta.

"On nüüd Jumal paraku kuulda, näha ja igamehele teada, missugusel määral hea Liivimaa, meie armas isamaa, nii sisemiste lõhede, lahkhelide ja regentide vahelise vastuolu kui ka avaliku Vene sõja läbi, mida põhjustas regentide antud lubaduse mitte pidamine, nüüd juba üle kaheteistkümne aasta ja kauemini on sattunud suurde raskusesse, hirmu, muresse ja viimasesse hädasse, jah isegi veres ujunud ning veel tänasel päevalgi selles vaevleb ja piinleb. Ning siiski on see maa sootuks ilma toetuse ja abita maha jäetud

169

kõikide sise- ja välismaa kristlikkude võimumeeste poolt. Meie aga oleme õieti ja tõepoolest kuulnud ja teame, et Vene Keiserlik Majesteet kui Liivimaa maade isand ja pärisvürst on täitsa kindlasti otsustanud sedasinast Liivlmaad, kui palju veel alles on kindlusi, linnasid ja aleveid, kõik kokku oma Keiserliku Majesteedi pärusmaana tugeva kaeja vägeva võimuga enda alla viia; ning meie teame ka, et ta seda nõu mitte ühelgi tingimusel jätta ei taha. Sellepärast oleme meie kristlikust kaastundmusest ja sissejuurdunud armastusest, mis meis meie armsa isamaa vastu ikka ja alati püsis ja püsib, seda südamesse võtnud, Kõikvõimsa Jumala poole vahet pidamata õhanud ja palunud meile näidata abinõusid ja teid, millede kaudu säärane suur eelseisev vere-valamine saaks ära hoitud ning rahu, segamatus ja täiuslik heakäekäik vaesel maal jälle püsivalt saaksid jalule saetud ja alal hoitud.

Ning truu halastaja Jumal ongi meile avaldanud sääraseid häid abinõusid ja teid, millede kaudu mitte üksnes eelseisev õnnetus, sõda ja verevalamine ning kõik teised raskused täiesti saaks ära hoitud, vaid ka kogu Liivimaa ning iseäranis Tallinna linn võiksid kätte saada ennekuulmatut priiust, toidust ja edu. Sellepärast oleme meie südamest soovinud mõningate usaldatavate, kõlvuliste ja kasulikkude meestega Tallinna auväärse rae seast nende ülitähtsate asjade üle sõbralikult läbirääkimisi pidada ja sellepärast kirjutanud Tallinna auväärsele raele. Et teie nüüd, meie palve Ja kirja peale selles asjas meie juure olete läkitatud, siis võtke asja tähtsust seda paremini südamesse ja pidage heatahtlikult meeles, mis toetust, kaitset ja päästmist see hea maa oma hädas ja kitsikuses Rooma Keiserlikult Majesteedilt ja Saksa rahva pühalt riigilt on saanud! Ometi peeti selle asja pärast mitu riigipäeva, mis nõudsid suuri raharaiskamisi ja palju kulusid. Aga mis tuli sellest välja? Muud midagi, kui et läkitati väike saatkond Rooma riigilt Vene

Keiserliku Majesteedi juure. Ning seesinane saatkond ei saatnud korda ometi mitte midagi või üsna vähe Liivimaa
170
toetuseks ja heaks, vaid viis vastuseks üksnes seda kaasa: Et suurvürst ja kõikide venelaste keiser olevat ülitunglva häda pärast olnud sunnitud liivimaalaste vastu sõdima ja Liivimaa olevat ka tema vana isalik pärusmaa; sellest ei saavat ega tahtvat tema mitte ära ütelda niikaua, kuni ta sellesama taas enda valitsuse alla on viinud; sellepärast nõudvat tema, et Rooma Keiserlik Majesteet ja Püha Riik ütelgu end sellest maast sootuks ja täiesti lahti. Selle peale Jättis Rooma riik kõik vana viisi ega hoolinud teps mitte enam Lii-vimaast.

Teiseks teate teie ka hästi, kuidas Liivi maade seisused kiitusega meelespeetavat õndsat Taani kuningat appi on hüüdnud, et toetagu ja päästku tema neid suurvõimsa kõi-kide.yenelaste keisri käest. Tema Kuninglik Majesteet aga ei tahtnud ega saanud suurvürstile ja kõikide venelaste keisrile vastu hakata. Samuti pidi ka praegune Taani kuningas, kui ta ülepea tahtis endale ja oma vennale hertsog Magnu-sele venelastelt rahu saada, pühalikult tõotama, et ta enam mitte ühtki Liivimaa linna ega alevit suure väevõimuga või teisel viisil oma alla ei võta. Ja tal tuleb Jumalat tänada, et ta härda palumise peale säärasel tingimusel rahu on saanud.

Kolmandaks, missugust toetust ja abi Riia piiskopkond-lastele on antud Poola kuninga poolt, see on ka igale mehele üliselge, et poolakas häid inimesi enam maha surub kui kaitseb ja et nad suurt ülbust, igasugu teotust ja korratust peavad taluma. Ning siiski tahavad poolakad olla head ristiinimesed ja peavad venelasi mittekristlasteks ja barbaari-deks, kuna ometi auväärne kõikide venelaste keiser säärast korratust oma maal ei suuda taluda, vaid kõige karmimalt karistab. Jah poolakas on isegi kogu ristirahva kahjuks rahu sõlminud ristiusu pärisvaenlasega, türklasega.

Nüüd on küll Poola kuningas ligikaudu seitsme aasta eest tahtnud oma õde, vürstlikku kõrgestisündinud proua Catharinat, Sooma hertsogi nüüdset abikaasat, kõikide venelaste keisrile pärast Tema Majesteedi Keisrinna surma
171
mehele panna ja niiviisi rahuseisu pikendada. Ning kõikide venelaste keisrile ei olnud nii kõrgestinimetatud vürstinna kui ka edasise rahu pidamine poolakaga mitte vastumeelt. Viimane aga sidus seda koormava tingimusega, nimelt et saagu härrad pojad, keda kõrgestinimetatud vürstinna peaks sünnitama, ja mitte kadunud keisrinna omad, Venemaa pärijateks. Säärast tingimust ei tahtnud kõikide venelaste keiser mitte sugugi vastu võtta. Nõnda läksid siis nii kosimine kui ka rahu sõlmimine nurja ning selle asemel puhkes hiljem avalik sõda kummagi riigi vahel ja venelane võttis poolaka käest üle saja penikoorma ulatuses kõige pa-remaid maid ära, alandades sel kombel poolakat niivõrd, et see kõige tõe ja püüdmisega rahu paluda laskis. Poolakas lubab isegi juhul, kui

venelane talle võidetud maad ja Po-lotski ja teised kindlused jälle peaks kätte ja tagasi andma ning oma nõudmised Kiievi kohta maha jätma, üle andma kõikide venelaste keisrile tasuks kõik poolaka käes olevad Lilvlmaa maad, linnad, lossid ja kindlused. Sellest võite kergesti järeldada, kuldas ja missuguse truudusega poolakas head Liivlmaad oma südames kannab! Ning see ep ole teps mitte väljamõeldud, vaid silmanähtav sula tõde.

Ja siis, seda on poolakas suurvürstile pakkunud mitte äsja, vaid mitme aasta eest; seega ongi kindel, et just nendele punktidele toetudes poolakaga läbirääkimisi peetakse. Sellest peaksite teie aru pähe võtma, et see teie viimane võimalus on, sest kui kaubas Poola ja Venemaa vahel neid teid pidi kokku lepitakse, siis hiljem raske, jah, ülepea võimatu on abinõusid kätte saada, mis Tallinna linnale nüüd veel kättesaadavad on.

Mis viimaks Harjumaasse ja Tallinnasse puutub, mida Rootsi kuningas omaks peab, siis on küll tõsi, et mõnda aega kuningas Eriku ja suurvürsti vahel rahuläblrääkimisi peeti, Iseäranis ajal, kui Rootsi Kuninglik Majesteet Soome hertsogit ühes selle abikaasaga vangipõlves pidas ja vürstinna kätt suurvürstile ja kõikide venelaste keisrile oma saadikute kaudu pakkus, ette käänates, et hertsog Johan olevat surma

172

läbi lahkunud. Kui aga kõikide venelaste keiser asjast teisiti teada sai ja nimelt, kuidas sellega tõeliselt on, siis läks säärane läbirääkimine sootuks ja üpris luhta. Ega kõikide venelaste keiser, ei ihaldanudki kõrgestinimetatud vürstin-nat ka hiljem mitte, kuna ta temast, nagu enne üteldud, täiesti lahti oli ütelnud, veel vähem on ta tahtnud teda abikaasaks võtta või autuses temaga koos elada jumaliku, loomuliku ja kõikide rahvaste seaduse vastaselt. Kuna aga poolakas tol ajal on olnud ja veel nüüdki on venelase pärisvaen-lane, siis tahtis suurvürst oma pärisvaenlasele, poolakale, pilkeks ja häbistuseks sedasinast vürstlnnat, keda talle oli pakutud, vastu võtta ja enda juure lasta tuua. Suurvürst kulutaski kaunikesti raha selle peale, tahtis taju talle vürst-likuiya kõige auga kloostris või naistekodus ulualust anda. Kui aga suurvürst, nagu enne üteldud, asja tõelisest olukorrast kuulis ja nimelt teisiti, kui kuningas Erik oli ütelda lasknud, siis on säärane rahuvahekord ja selline läbirääkimine Rootsi riigile sootuks ja täiesti tühja läinud ja ära lõpetatud. Ega tehtagi rootslasega nii kaua, kui ta ei tagane Liivimaast, mitte ühtki rahuvahekorda, lakitagu tema omi saadikuid nii hiilgavaid kuis tahes. Sest kõikide venelaste keiser ei jäta Tallinna linna ja Harjumaad ning teisi Liivimaa juurde kuuluvaid paiku, vaid tema lõplikuks ja tõeliseks sihiks on Tallinna linna vastu kõige väevõimuga sõdida. Oli ju see kahe aasta eest juba käimas, kuid sai, mille eest teil Jumalat iseäranis tänada tuleb, raske katku taudi pärast takistatud, mis tookord Moskvas oli maad võtnud. Kas teie nüüd säärasele kõikide venelaste keisri väele ja võimule pikka aega suudate vastu panna, seda anname meie teile kaaluda, ja ei taha seda mitte naljaks võtta ega võtta lasta, nii tõesti kui Jumal olemas on, kes meid ühes meie armsate naiste

ja meie lastega ihu ja hinge poolest aidaku, vaid tahame õigeaegse nõuga ette jõuda. On see ju teile endile ülitähtis ja pole meil tarvis seda iseenda pärast teha, sest et meil Jumal tänatud oma kõige armulisemalt keisrilt ja isandalt sel määral armud ja varad käes on, et meie ei pruugi

173

seda teie käest otsida, veel vähem selle läbi kiitust leida suurvürsti poolt. Kui meie nimelt heale Tallinna linnale ja Harjumaale ja teistele Liivimaa linnadele ja seisustele, oma armsale isamaale, peaksime soovima muud kui head truust ja ausast südamest ja ei püüaks nende kasu ja kõige paremat ning nemad peaksid selle meie nõuandmise läbi orjusse sattuma, siis peaksime meie enda üle ise kohut mõistma säärastena, kes endale ja omastele igavest needust, teotust ja häbi oleme toonud. Selle eest hoidku meid truu Jumal armuliselt. Meie nimelt teame, et kõik, mida meie teeme, seda teeme meie hea südametunnistusega Jumala ja kõikide inimeste ees, heale Tallinna linnale ja kõikidele Liivimaa seisustele kasuks, nii tõesti kui Jumal meid aidaku ihu ja hinge poolest. Sellepärast pakume end nii Tallinna linnale kui ka murelikkudele aadlikkudele kõige truuduse ja hoolega nõuandjateks ja abistajateks.

Meie nimelt ei taha teie eest varjata, et meid Jumala armulise helduse ja ettehoolduse läbi, kellelt meie seda ainuüksi oleme saanud ja selle eest tänu ütleme, oma kõi-gearmulisemalt keisrilt ja isandalt oleme üle kuhjatud üpris suurte ja ärarääkimatute armudega. On meid ju seatud mitte üksnes isiklikult vanasse Saksa priiusesse ja õigusesse ja oleme lisaks kingituseks saanud hulga maid ja inimesi ning määratud kõikide nende Liivimaa paikade Vene väe-, pealikute üle valitsema ja neid juhtima; vaid meie eestkos-tu läbi on ka küüditatud tartlasi vabastatud ja vangipõlvest päästetud. Peale selle kõige on meil ka voli omaenda heaksarvamisel ja tahtel Tartu püskopkonda üht Saksa vürsti seada, mis kombel siis tartlasedki oma vana priiust ja toidust jälle täielikult võivad saada ning kestvalt selle juurde jääda. Sest kõikide venelaste keiser, meie kõigearmulisem isand, on meile ütelnud, et temagi pärinevat saksa soost ja nimelt Baieri hõimust. Sellepärast soovib ta ise, et sakslased olgu vabad, ega taha ta mitte ühtki poolakat, leedulast või rootslast sellel maal sallida. Ka peavad venelased ise maalt välja minema, sest suurvürst peab ise tunnistama, et

174

see ep ole sünnis, et venelased sakslaste juures elavad, veel vähem nende üle valitsevad ja käsklevad, sest venelased on toores, kasvatamatu rahvas, suurvürst aga on imetabalik isand, kes omaenda rahvast, venelasi, mitte enam nii palju ei usaldavat. Tema nimelt armastavat tõde, kohut ja õiglust ning on meile andnud täieliku voli teiste Liivimaa linnade ja seisustega samuti läbirääkimisi pidada ning kõik, mida meie selles asjas teeme, olevat ka temale meelepärane ja seda tahtvat ka tema kindlasti pidada. Seda võime meie, kui peaks tarvis olema, ette näidata ja tõendada.

Kui nüüd härrad saadikud abinõusid ja teid teadvat, milledega eelseisvat õnnetust ja verevalamist saadaks ära hoida ja teie võiksite rah u, segamatuse ja hea toiduse j uure jääda, ning kui härrad meile seda tahaksid avaldada, siis lubame meie, nii tõeliselt kui Jumal meie ihule ja hingele ar-muline olgu, kõige truumalt avaldada teile oma heatahtlikku ja puhtsüdamlikku nõu, mille abil hea Tallinna linn võiks jääda mitte üksnes oma vana priiuse, valitsuse, kohtu ja õiguste juure, vaid ka säärast ärarääkimatut toidust, edenemist ja heakäekäiku võita, nagu mitte ükski teine linn kogu ristirahva seas. Ning ärgu kartku härrad saa-dikud mitte midagi, vaid rääkigu meiega selle üle vabalt, ilma kahtlustamiseta ja usaldavalt. Meie nimelt ootame ja palume sellele teie vastust."

41. Tallinna saadikute vastus.

Pärast seda läksid Tallinna saadikud kõrvale ja seadsid kokku sellele pikale, laialivalguvale ja kõrvalekalduvale kõnele järgneva lühida ja lihtsa vastuse:

"Meie oleme teie ettepanekust igapidi küllaldaselt tundnud ja taibanud teie truusüdamlikku arvamist, teie isalikku ja kristlikku meelt meie ühise isamaa ja hea Tallinna linna vastu, oleme teile selle eest sõbralikult ja teenistusvalmilt tänulikud, peame teid ka meesteks, kes seda hoopis isalikult ja õiglaselt hästi mõtlevad ega taha mitte ainult

175

tühje sõnu teha, vaid seda ka tegudega tõendada. Et teile aga abinõusid ja teid ette panna ja kätte näidata, millede abil saaks ära hoitud eelseisev õnnetus ning kestvalt jalale seatud kõik armsa Tallinna linna heakäekäik, selleks peame endid liiga nõrkadeks ja vähesteks. Meie ei ole ühtki juhatuskirja kaasa võtnud oma armsatelt linna vanematelt, Tallinna auväärselt raelt, kes neist asjadest, mida nüüd meile on teie poolt ette pandud, midagi ei tea. Meie ei arvanud muud, kui et asjad kõikide venelaste keisri ja Rootsi kuninga, meie kõigearmulisema isanda, vahel on heas korras ja kaunil järjel. Nii ongi Rootsi riigüt äsja tulnud teade, et saadik olevat hea vastusega Moskvast tagasi tulnud ning et Rootsi kuningas lakitavat esimesel juhul silmapaistva saatkonna suurvürsti juurde. Sellepärast ei ole meil teist käsku, nagu meie juhatuskirjast näha võite, kui teie head tahtmist ja ulatuslikku, auväärsele raele mõeldud seletust ära kuulata ja hoolsasti endale meele jätta, et siis sellest oma vanematele targu ja kõige truumalt aru anda. Kui oleks sündida võinud, nagu seda auväärne raad manitses ja paludes teüt on oodanud, nimelt, et teie seda mustvalgel oleksite rae kätte saatnud, mida teie nüüd meüe olete avaldanud ja veelgi avaldate, siis oleks auväärne Tallinna raad juba ammu sellekohase otsuse andnud. Kuna aga teie ei arvanud heaks seda teha ja meil ka teist käsku ei ole

kui see, mida ütlesime, siis palume sõbralikult, et teie meile seda usaldust näitaksite ja esiteks teada annaksite, mida teie enda poolt olete kaalunud. Seda tahame meie süs auväärsele raele kõige hoolega ja truumalt edasi anda. Ning siis vastatakse teüe kiire ja selge kostusega."

42. Esimeste läbirääkimiste lõpp.

Sellele vastasid aadlimehed, et asja suur tähtsus ei lubavat seda nii üürikese ajaga ja kiiresti teha. Sellepärast nad paluvat edasilükkamist järgmisele päevale, siis tahtvat nad
176
Tallinna saadikutele taas vastata. Nüüd aga olgu nad nii lahked nendega koos leiba võtma. Mis ka sündis. Siis istusid sel puhul lauas mõningad Tartu saksa raehärrad ja kodanikud, samuti mõned uhked vene härrad ja bojaarid, kes tallinlaste vastu üpris sõbralikud olid. Seal tarvitati ka igasugu plaanisid, sepitsus!, võtteid ja kavalusi, mis eales on mõeldavad, nende kavatsusele tuluks ja moskovlidile kasuks. Paastu ajal on küll venelastele lihasöömine suureks patuks, nii et nad seda isegi pealt näha ei või, aga seekord anti siiski Tallinna külalistele, pealegi veel vaiksel nädalal, liha ja venelased ei lasknud mitte märgata, et see neil vastumeelt oleks olnud, aga seda kõike tehti selleks, et sakslasi selle roavõtmise vabadusega kergemini oma poole meelitada.

43. Viimased läbirääkimised.

Kuuendaks aprilliks kutsuti Tallinna saadikud jälle endisesse kohta, Rakveresse, ja kui nad sinna olid ilmunud, siis alustas ja lausus taas Johann Duve (Taube) Fyrest:
'Teie, Tallinna härrad, oskate küll kahtlemata endale seda selgeks teha, mida teile eilsel päeval meie poolt on seletatud, ja kuna me teineteisega kokku leppisime, et meie tänasel päeval teile teada anname oma truu nõu ja hea tahtmise, siis jääb ikka sellega nõnda: Rahuvahekord ja läbirääkimised suurvürsti ja Rootsi riigi vahel on sootuks ja täiesti otsas, tühistatud ja lõpetatud ning meie teame ka kindlasti, et Rootsi kuningas, lakitagu tema nii uhke saatkonna kui tahes, ei saa mitte rahu nendele Liivimaa paikadele, olgugi et ta ehk midagi peaks saama Rootsimaa enese heaks. Sellesinatse Liivimaa poolest aga ei anta rootslasele ja poolakale ega leedulasele mitte milleski järele. Ning nii kaua, kui tallinlased jäävad Rootsi kuninga alla, olevat suurevõimulisem kõikide venelaste keiser ja valitseja valanud oma viha Harjumaa ja Tallinna linna peale sel määral, et tallinlaste
177

ja nende naiste ja laste eelseisvat suurt õnnetust ja häda ükski inimlaps ei suuda välja mõtelda, veel vähem ära rääkida. Ning kuigi tallinlastel olevat kaunis kindlustatud linn, siis ei suutvat nad ometi säärast õnnetust mitte pikemat aega välja kannatada. Vastupidi aga, kui tallinlased end annaksid suurvürsti tiibade alla, siis saavat Tallinna linn ja kodanikkude priius, omandus ja toidus nii suureks ja vägevaks nagu seda ühelegi linnale päikese all ei ole juhtunud ega juhtu kuni igavese ajani. Sellepärast olevat nende, aadlimeeste, õiglane ja heatahtlik nõu niisugune, mille üle nad ka kiiduväärse kõikide venelaste keisriga igapidi läbirääkimisi olevat pidanud; tema keiserlik majesteet olevat ka nende eestkostmise peale lasknud ennast kõige armulisemalt nende nõusse võita ja tallinlastel olevat kaks teed valla:

Esiteks, kuna tallinlased kuningas Eriku kukutamise tõttu Jumala ja kogu maailma ees hea südametunnistusega oma antud vandest lahti on, siis vandugu nad jälle truudust kõikide venelaste keisrile. Selle eest tahtvat tema keiserlik majesteet neid keiserlikkudeks priimeesteks pidada ja neid niisugustena vastu võtta. Ka nimetatavat ja jäävat Tallinna linn keiserlikuks prii-riigilinnaks ning nemad, tallinlased, olevat mitte üksnes linna isandad, vaid omandavat ka Toompea ja lossi kõige juurdekuuluva ja kõigi sissetulekutega ja nende üle ei pandavat ka mitte Vene pealikuid ja ametnikke. Ning kui see tallinlastele heana tunduvat ja nad seda kasulikuks pidavat, siis seadku nad lossi mõni saksa vürst, kes neile kõige kohasem oleks. Ning neid ei koormatavat mitte ühegi uuenduse, maksumäära ega tolliga, vaid Tallinna linnale tuleb säärane toidus, kaubandus ja läbikäimine, et ladu nii Narvast ja kõigist Saksa linnadest kui ka teiste rahvaste linnadest sinna pandavat. Juhul aga, kui kõikide venelaste keisril tuleks sõdida Liivimaa ja Tallinna linna pärast, siis ei tuleks tallinlastel omapoolse toetusega selleks rohkem kaasa avitada kui nad omi endisi saksa isandaid on avitanud. Jah, nemad, Duve ja Kruse, tahtvat selle isegi võib olla sootuks ja täiesti ära muuta: Keiser

178

ja suurvürst nimelt ei soovivat tallinlastelt mingit sundust, vaid üksnes kaltseisanda nime ning tahtvat nende eest väljas olla ja neid kaitsta igaühe vastu.

Teiseks, kui tallinlased aga tõrkuvat kõikide venelaste keisrile otseselt truudust vandumast, siis lubatavat ja antavat neile vabadus ja voli nimetada üht saksa vürsti või ka kedagi aadlist, keda nad usaldada saavat ja tahtvat; siis tahtvat nemad, Duve ja Kruse, selle eest hoolitseda, et tallinlased võivad sellele vahemehele ja mitte suurvürstile truudust vanduda. Seesinane vürst või aadlimees üksi pidavat ennast suurvürstile alla vanduma, ometigi mitte teisiti kui vaba Saksa vürst ja isand või kuurvürst Rooma keisrile. Ning tallinlastele jäävat siiski kõike priiust ja toidust kasutada, nagu ennist öeldud, niisama nagu nad oleksid suurvürstile enesele truudust vandunud.

Kumb neist võimalustest tallinlastele kõige kasulikum vastuvõtmiseks on, selle üle rääkigu nad läbi oma armsate vanematega, Tallinna linna auväärse raega ning ärgu nad venitagu seda ülitähtsat asja pikale, vaid vastaku neile kiire ja kindla otsusega.

Et tallinlased aga ei pruugiks karta, et kõike seda ei peeta, mida nemad, aadlikud, suurvürsti ja kõikide venelaste keisri asemel olevat lubanud, selleks olevat suurvürst ja nemad juba eeskätt hoolitsenud selle eest, et seda ka Vene paavstliku pühaduse ja kogu vaimulikkonna poolt tallinlastele samuti pitseriga kinnitatavat, mida varem kunagi sündinud ega kuuldud ei ole. Mispeale tallinlased nüüd täiesti kindlad ja julged olgu.

Kui asi nüüd nende ettepaneku kohaselt saavat teoks tehtud, siis tahtvat nad tallinlastele kaaluda anda: Kas see kõik ei tuleks ristirahvale kasuks ja kristlikule kirikule kosutuseks, nimelt, kui Liivimaa maad nõndaviisi saaksid oma vanasse priiusesse ja heakäekäiku ja üheainsa valitsuse alla seatud, kuid Üma mingisuguse koormamiseta. Siis tahtvat kõikide venelaste keiser ka igavest rahu sõlmida nii püha Rooma riigi kui ka kõikide kristlikkude naabervõimumees-

179

tega ning liituda nendega ristirahva pärisvaenlase, türklase, vastu selleks, et see taas saaks ristirahva piiridest välja aetud ning püha jumalik ja ainuüksi õndsakstegev sõna üle kogu maailma saaks laotatud ja kuulutatud.

Peale selle, kuna meie armas Jumal suurvürstile kaks meespärijat on kinkinud, siis tahtvat suurvürst leida abinõusid ja teid, nagu see juba olevat käimas, nimelt, et need omale kristlikud Saksa keisrinnad või vürstinnad kosiksid, mida nad tallinlastele kaaluda ja hästi silmas pidada tahtvat anda. Kui härrad saadikud soovitavaks peavad, et tallinlased ka riialastega nende asjade üle usaldaval ja naaberlikul viisil läbi räägiksid, siis seisvat see nende oma ja auväärse rae heaksarvamises."

Sellele vastasid jällegi Tallinna saadikud, et nad raske südamega küll olevat märganud, et kõige lootuse vastu kõikide venelaste keiser oma viha hea Tallinna linna peale olevat heitnud. Siiski trööstivat neid jällegi aadlihärrade truu-südamlik ja isalik meel oma armsa isamaa vastu ning ka asjaolu, et nad suures aus ja lugupidamises suurevõimulise kõikide venelaste keisri juures on, mille abil eelseisvast õnnetusest kõige hullem küll saavat ära hoitud. Saadikud paluvad sellepärast, et aadlihärrad heaks arvaksid nagu ennegi kõige paremat püüda, niikaua kuni nemad oma armsatele vanematele asja ette on pannud ja aadlihärradele jälle vastuse läkitavad.

Seda panid nimetatud Johann Duve ja Elert Kruse kõige tõsiduse ja agarusega Tallinna saadikutele Rakveres ette ja saatsid hiljem ka kirja teel Tallinna linna raadile.

(Pärast seda saadeti kaks raeliiget, nimelt sündikus Con-radus Dellinkhusen ja raeliige Friedrich Sandstede, Rakveresse nende

ettepanekuid ja tahtmist kuulama. Ning kui nad sinna jõudsid, panid nimetatud Johann Duve ja Elert Kruse saadikutele seda ette:

Kuna nende isand kuningas Erik vangis ja nemad nüüd truudusvandest lahti on, siis pidagu nad silmas nii maa kui ka omaenda õnne ja heakäekälku ning muretsegu endale

180

saksa isand. Sellesinatse isanda ühes maa ja linnaga tahtvat kõikide venelaste keiser ja valitseja enda kaitse alla võtta ja igaühe vastu kaitsta. Ning kui nad seda teevad, siis õnnestavat keiser ja suurvürst Tallinna linna suure armuga ja tegevat sellest säärase kaubalinna, nagu kogu Läänemere randadel mitte ühtki teist leida ei ole.

Ja palju teisigi asju, mida nad eales suutsid välja mõelda, nende ettevõttele kasulikke ja moskoviidile tulusaid, tõotasid nad saadikutele kõige agaruse ja tõsidusega. Kui aga Tallinna saadikud nende tahtmist ja ettepanekuid olid kuulanud, veeretasid nad kõik oma vanemate ja kogukonna kaela ja lubasid kõige kiiremini vastust läkitada. Pärast selle läbirääkimise lõppu kutsusid aadlimehed Tallinna saadikud võõrusele ja kostitasid neid üpris hästi ning mõningad uhked bojaarid istusid lauas kaasas ja olid täitsa sõbralikud tallinlaste vastu. Nii lauas kui ka varem söandasid eelnimetatud Johann Duve ja Elert Kruse vandega ja oma taevariigi osasaama juures pühalikult tõotada, et nad armastavat Tallinna linna ja kogu Liivlmaad, oma armsat isamaad, südamest ja tahtvat neüe kõige paremat. Aga kuivõrd head nad tahtsid Liivimaale ja Tallinna linnale, püüdes linna koos teiste Liivimaa linnade ja maadega moskoviidi ikke alla viia, seda suudab iga arukas inimene ise hästi kaaluda ja mõõta. Lauaski olid nad väga sõbralikud, andes härra sündiku-sele suurt au ning kiites väga härra Frederick Sandstedet selle, ühe noormehe kohta silmapaistva osavuse ja annete pärast. Aga need olid aina võtted ja silmused, millega taheti tallinlasi püüda. Järgmisel päeval aga jätsid saadikud jumalaga ning reisisid koju.)

44. Taani Ja Lüübeki sõjalaevad lasevad Tallinna pihta, 1569.

1569. aasta 9. juulil, laupäeval üsna vara hommikul tulid Taani kuninga ja lüübeklaste sõjalaevad, arvult üle

181

kolmekümne, Tallinna alla reidile. Siis asus Taani admiral Per Munk oma suure laevaga sadamasse ja laskis vägevasti sealt, kusjuures 34-naelased kuulid Püha Olevi torni ülalpool kelli lendasid, Admiral röövis sadama puupaljaks, saades kätte üle 30 kaubalaeva kõiksugu vene kaubaga, mõned poolenisti, mõned täislaaditult, millede seas oli lüübeklaste omaenda kaubalaevu, vedas peale selle palju Rootsi praamisid laadungiga tükkis reidile, riisus need tühjaks ja pani põlema. Nii

põletasid nad ka põhja kaks rae laeva, mis eelmisel aastal olid võetud Taani kaupmeestelt Narva sõidul. Ning kui nimetatud vaenlased oleksid Telliskopli all maale tulnud, enne kui nad reidile tulid, siis oleksid nad Tallinna üsna hõlpsasti võinud enda alla võtta. Oli ju ilm üpris udune, nii et kättki suu ees ei saadud näha, ja mitte ükski inimene linnas ei teadnud, et vaenlane nii ligidal on, mistõttu kõik linna väravad juba hommikul üsna vara avati. Selsamal korral, kui vaenlased ebasoodsa ilma tõttu tervenisti 13 päeva reidil ankrus olid, tuli Tallinna palju laevu Rootsist, iseäranis Gävlest, vasega laaditult ja ei teadnud Taani ega Lüübeki laevastikust mitte midagi. Need kõik langesid samuti vaenlase kätte ning igal laeval vangivõetud kaupmees pidi ennast varandust mööda rahaga välja lunastama ja lunaraha Tallinnast tooma. Siis said Tallinn ja võõrad kaupmehed suurt kahju. Ning sel ajal seisid Tallinna kaupmehed Roosiaias ja vaatasid oma kaotust suure meelehärmi ja nukrusega pealt. Nägi ju Tallinna sadam välja nagu kurb ema, kes oma lastest ilma on jäänud.

Selsinatsel laupäeval, kui sadamat nõndaviisi rüüstati ja Taani ning Lüübeki laevad Tallinna all reidil olid ankrusse heitnud, saatis Tallinna raad vahemehe admirali juurde ja palus vaherahu kuni järgmise päeva lõunani ning saigi seda. Järgmisel päeval, nimelt pühapäeval, 10. juulil, vedasid tallinlased jämedaid suurtükke Roosiaia kantsile ning pidasid vaenlastega, kes oma laevadega veidi lähemale olid nihkunud, vastastikku laskmist. Siis andis teine teisele üpris ägedasti pihta. Ning ehkki vaenlased üsna palju tulistasid ja peaaegu kogu linna rahvas rannas ja Roosiaias seisis, ei haavanud ega vigastanud nad ometi mitte ühtki inimest. 13 päeva Tallinna all paigal seisnud, sõitsid nad minema röövsaagiga tükkis.

45. Johan III kroonimine. Eriku vangipõlv, 1569.

Selsamal pühapäeval, 10. juulil, kui laevad nõndaviisi Tallinna all lasklesid, krooniti Johan III, Rootsi valitud kuningas, Upsalas. Hic gloria sequitur humiliationem. (Siin järgneb alandamisele au). Oli ju see hea vürst sattunud säärasesse tagakiusamisse, et igamees pidi arvama, et temaga on nüüd lõpp. Jumal aga pööras õnne tema poole ja ajas tema teotajad häbisse. Selsamal ajal tehti vangipandud kuningas Erikule liiga kurja ühe Rootsi rüütli poolt, nimega Olavus Gustavsen, kelle venna nimetatud kuningas ka oli lasknud ära hukata, millepärast rüütel tahtis vangistatud kuningat maha lasta. Ning kui ta kuningale sihtides päästikule oli vajutanud, hüppas kuningas kõrvale, kuid kuul haavas siiski tema käsivart. See oli säärasele kuninglikule isandale küll imetabaliseks saatuseks.

46. Claus Kurssel võtab Tallinna lossi ära, 1570.

1570. aasta 7. jaanuaril võttis äkilise löögiga Tallinna lossi ära Claus Kurssel, Rootsi sõjaülem Liivimaal, kellega kaasas olid ta rittmeister Jürgen Uxel Padenurmest, Johann Maydel von der Wollust ja Hinrick Boussmann koos teiste ülemate ning pealikutega ning võttis kubernerihärra Gabriel Christiernseni ühes selle naise ja lastega seal vangi. See ajal Tallinna linnale ja kõikidele roostastele Liivimaal suure hirmu peale. Kui nüüd see ühel laupäeval nõnda oli sündinud,
183
saatis Tallinna raad järgneval pühapäeval vahemehe lossi ning laskis järele pärida, missugustel põhjustel nad kuningliku lossi ja kindluse nõndaviisi enda alla on võtnud. Sellepeale saadi säärane vastus: Nemad ei olevat nüüd enam pikka ega oma palka Rootsi riigilt saanud, ja kuigi nemad küllalt seda olevat palunud ning oma ülemaid ja saadikuid tihti kuninga juurde on läkitanud, ei olevat nemad ometi midagi saanud. Peale selle olevat nemad ka teistele Inimestele võlgu, kes nendele peale käivat. Sellepärast olevat nad olnud aetud lossi nagu pandiks võtma. Kui nemad oma palga kätte on saanud, siis ei tahtvat nad kuninga lossi oma käes hoida, ega mitte kellelegi teisele seda üle anda. Kuna aga härra Gabriel nii kiiresti ei osanud raha muretseda, siis leppis ta Claus Kursseli ja teiste ülemate ja mõisameestega kokku ning see leping pitseeriti ja kinnitati järgmisel viisil: Et valitsegu Claus Kurssel ühes oma rittmeistrite ja lihtsate mõisameestega Tallinna lossi ja selle juurde kuuluva maa ja inimeste üle kuni järgmiste nelipühadeni, oodates kuninga edaspidist otsust. Peale selle lahkugu härra Gabriel oma lossipere ja Rootsi sõjasulastega lossist ja asugu linna ja Toompeale. Vahepeal pidid mõlemad pooled käed ja suud vagusi hoidma ning üksteist mitte laimama ega teineteisele liiga tegema.

47. Claus Kurssel astub hertsog Magnusega ühendusse,1570.

4. veebruaril tulid Holsteini hertsog Magnuse kirjad Tallinna raele ja Claus Kursselile. Nendes palus ta vaba pääsu oma saadikutele. Tallinna raad aga keeldus talle kaitsekirja läkitamast põhjustel, et ei pööratud samuti härra Gabriel Christiernseni kui kuninga asemiku ja kuberneri poole, ja raad ilma selle nõusoleku või tahtmiseta ei tahtvat midagi teha. Claus Kurssel aga läkitas mitte üksnes hertsog Magnuse
184
saadikutele kaitsekirja, vaid laskis neid juba Lihula all üle 100 sinna saadetud hobusega üpris hiilgavalt vastu võtta ja neid saata kuni Uksnurmeni, 3 penikoormat Tallinnast eemal. Raad ja kogukond aga ei tahtnud saadikutel nimetatud põhjustel lasta linna pääseda, mis hertsog

Magnust üpris vihastas. Viimaks leppis Claus Kurssel hertsog Magnusega nõnda kokku, et ta hertsogi Saksa tingisõduritest Kuressaares 200 meest Tallinna lossi pidi saama, mida hertsog talle oli lubanud. Kui aga needsamad mehed oleksid tulnud lossi, siis oleks asi Tallinaga imelik olnud. Oleks ju raad siis ikkagi pidanud Taani saadikud sisse laskma ja neile suurt au ja lugupidamist avaldama, mida ilma kuberneri loata oleks tehtud. Nende 200 mehe pärast tegi ennast Claus Kurssel ühes oma kambameestega tõsiselt kahtlusaluseks vastuhakkamises, mis rootslasi pani kõike oma jõudu kokku võtma, et saksa meestele tee kinni panna, et nad Tallinna lossi ei pääseks.

48. Tartu kiri Tallinnale, 1570.

Nüüd kirjutasid Tartu sakslased tallinlastele, et püüelgu nad kõige agarusega Rootsi ikkest valla pääseda, mida tartlased nendele südamest soovivad. Siin tahtsid pimedad nägijaid juhtida. Sest tartlased ise olid koormatud moskoviidi ikke ja ülemäära raske orjusega ja neil oleks õiglaselt Jumalalt tulnud paluda mitte muud paremat maaümas kui kristlikku iket, mille all tallinlased olid. See kiri aga ei olnudki tartlaste eneste, vaid Johann Duve ja Elert Kruse kirjutatud, kes mõlemad Tartu kodanikke sellele õhutasid, et nad saaksid ka Tallinna linna moskoviidi võimu alla viia. Olid ju need nimetatud Johann Duve ja Elert Kruse, mõlemad Liivimaa aadlimehed, moskoviidi alla vandunud, kes neid knjasideks ja vürstideks oli teinud.
185

49. Ivan Hirmus, 1570.

Anno 1570 talvel hakkas Moskva suurvürst säärast jäledat ja kohtavat türanniat omaenda maal ja iseäranis Novgorodis ja Pihkvas ajama, missugust ei leidu üheski kroonikas. Nii oli ta juba väheste aastate eest õiguse ja kõige õigluse vastu lasknud hukata suure hulga vürste, voivoode, aadlikke, kantslereid, kirjutajaid, kodanikke ning talupoegi ühes naiste ja lastega, samuti oma lelle knjas Vladimir And-rejevitši ühes naise ja lastega ja kõikide selle alamatega ning ka oma naise venna knjas Mihhaü Temrjukovitši. Peale selle oli ta ka palju külasid ja aleveid maha põletanud, inimesi seal tapnud ja rüüstanud, kalatiike kuivaks lasknud, nii et kõik kalad ära surid, sellele lisaks loomad ja vilja hävitanud, et keegi neist midagi ei saaks. Ning eelmisel aastal 1569 oli ta Tveris mitu tuhat inimest, kellede seas oh ka palju vangistatud sakslasi ja poolakaid, maha löönud ja vette visanud. Pärast seda läks ta ülemalnimetatud 1570. aasta vastlalaupäeval Novgorodi peale mitme tuhande trabandiga, keda ta oli välja valinud oma verejanulise ja türannilise ettevõtte jaoks; neid nimetati opritšnikuteks. Ning kui nad vastlapäeval ootamatult

Novgorodi tungisid, tegid nad seal suurt häda tapmise ja röövimisega, nii et seal ei jäänud ükski maja puutumata ja rüvetamata. Need opritšnikud rõvetasid ka palju suurtsugu ilusaid naisi ja neitsisid ning seda nii toorelt ja häbematult, et paljud naisterahvad sellest surid. Pärast seda võttis ta mõned tuhanded kinni, sidus mehe ja naise käsivartpidi kokku ning väikesi lapsi emadele rinnale ja viskas siis kõik suurtes hulkades vette, nõnda et vägev Volhovi jõgi, mis seal kaheksa sülda sügav oli, korjuseid põhjani täis sai, nii et neid teivastega jää all edasi tuli tõugata ja nendele võimalust anda edasiujumiseks. Peale selle kisti ka mõned sajad naisi ja neitsisid üsna alasti ja viidi sillale ning kui suurvürst välja tulija mööda sõitis, siis tõugati need temale meeleheaks vette. Pärast seda poodi mõnisada

186

tähtsamaid Novgorodi linna kodanikke ja pealikuid kättpidi üles ja süüdati nende riided seljas põlema ja lasti need ihu peal ära põleda. Peale selle seoti üsna palju inimesi käsivart ja reitpidi saanide taha kinni ning kihutati nõndaviisi linnas ringi ja kui saanid sattusid ülikiiresti kihutades tä-navanurkadele, siis kisti ühel siin reis, teisel seal käsivars ihu küljest ära. Niisuguseid ja teisi ennekuulmatuid hirmutegusid, millega moskoviit toona Novgorodis ja Pihkvas omaenda alamaid ikestas ja rõhus, ei saa nii lühidalt mitte küllalt kirjeldada.

Samal ajal saatis moskoviit mõni tuhat opritšnikut Liivi-maale Narva, kes esialgselt ei lasknud märgata muud, kui et nad tahaksid teha sõjakäiku rootslaste vastu Liivimaal. Aga kui nad Narva sisse lasti, siis hakkasid nad jalamaid jä-ledasti tapma, märatsema ja mässama. Sellest ei pääsnud ka ükski sealsetest venelastest, olgu kõrgest või madalast seisusest, ka naised ja lapsed mitte. Kuid saksa kaupmeestele ja Liivimaa talupoegadele Narvas ei juhtunud midagi; opritšnikud neid isegi hoiatasid ihu või vara kaotuse ähvardusel selle eest, et ärgu nad varjakü ühtki venelast, noort või vana.

Kui see tapmine Narvas läbi oli, siis riisuti kõik majad, laod ja poed tühjaks ja tassiti kõik lina, vaha, rasv, nahad, kanepid ja igasugu kallid kasukad ja karusnahad, mitme tünni kulla väärtuses, tänavatele ja põllule ning põletati ära. Sellest suitsust, vingust ja kärsahaisust kippus kõigil hing kinni jääma, sellepärast ei saanud nad ka enam seda suurt vara lõpuni ära põletada, vaid vedasid Narva jõe sillale ja raiusid jää sisse suure augu, hakkisid järelejäänud vara tükkideks ja viskasid jooksvasse vette ning lasksid seda nõndaviisi vette vajuda ja mere poole voolata. Ning ükski ei tohtinud surma ähvardusel midagi sellest varast päästa ja enda kasuks võtta.

Sama aasta suvel laskis suurvürst 109 inimest Moskvas haletsusväärselt hukata, kelledest mõned kuumas vees surnuks keedeti: mõnedel raiuti pea maha ja keha tükkideks;

- 187 -

mõned pistis suurvürst ise omaenda käega surnuks, nende seas oli ka suurvürsti ülemkantsler Ivan Mihhailovitš Viskovaty, suurepärane mees,

missugust teist terves Moskvas toona ei olnud. Selle moskoviidi, kes ei olnudki studeerinud, tarkuse ja osavuse üle imestasid kõik võõramaa saadikud. Nõnda kohutavalt ja hirmuäratavalt käis Moskva suurvürst tol ajal omaenda rahvaga, kõrgest ja madalast seisuset, ümber, et ta üle neljakümne tuhande mehe, keda oleks võidud sõjas kasutada, üsna armetult surmata lasi, rääkimata naistest, neitsidest, lastest ja igasugustest pere liikmetest. Kõik sakslased, kes toona Moskvas olid ja pärast seda linnadest ja maadest läbi, kus säärane laastamine oli sündinud, tagasi tulid, tunnistasid nõndaviisi: Kui mõni vaenlane oleks saja tuhande mehega Venemaal asunud ja seal sõdinud, siis ei oleks ta saanud moskoviidile nii suurt kahju teha, nagu tema ise endale mõtlemata kombel oli teinud. Põhjuseks aga, miks see juhtus, oli see, et suurvürst kahtlustas oma inimesi, et nad tahtvat Poola kuninga alla minna, mis aga oli väärsüüdistus.

Samal ajal oli Johan III, Rootsi kuningas, oma saadikud moskoviidi juurde läkitanud, kelledel ka selle hirmuvalitsusest osa tuli saada. Sest kui saadikud suurvürsti juure jõudsid, laskis ta neilt jalamaid kõik, mis neil kaasas oli, ära röövida ja neid vangi panna, kus neid vee ja leivaga toideti ja nendega nii ümber käidi, et nad iga tund võisid surma oodata.

50. Hertsog Magnus saab Lilvimaa kuningaks, 1570.

1570. aasta paastuajal reisis Holsteini hertsog Magnus pärast seda, kui tema saadikud Tonnis Wrangel Roelast ja Claus Aderkas Moskvast tagasi olid jõudnud, nende poolt Venemaalt kaasatoodud vastuse peale isiklikult suurvürsti juurde Moskvasse ja jõudis suurel neljapäeval Tartusse,

188

kuhu ta tervenisti kaheksaks nädalaks peatama jäi ja sõitis neljapäeval pärast nelipühi jälle Moskvasse. Siis valitses paljude juures Liivimaal suur rõõm ja hõiskamine, kes ei lootnud ega arvanud muud kui et moskoviit kõik, mida ta Liivimaal oli võitnud, hertsog Magnusele üle annab. Ja see oli Liivimaal suureks imeks, et üks Saksa vürst, peale selle ühe vägeva kuninga poeg, ennast alandas moskoviidi juurde minekuks, mida enne ei oldud kuuldud. Kui hertsog Magnus Moskvas.se jõudis, siis palus suurvürst teda ja kõiki tema nõunikke, junkruid ja teenreid võõrusele, kostitas neid suurepäraselt ja ülirikkalikult ja annetas ja kinkis palju igaühele selle aukraadi ja seisuse kohaselt, nii et isegi viimane tallipoiss ilma ei jäänud. Siis oli suurvürst oma võõrastega üpris lõbus, rõõmus ja heas tujus ning hüüdfe ja lausus ülikõva häälega: Nüüd olevat kõik tema süda õieti saksameelne, mispärast ta Magnuse meestele see kõige kristlikum ja parem isand on, kes neid nüüd suurde ausse tõstab ja neid aitab oma isamaad tagasi saada. Siis kaldusid

Liivimaal paljud täiesti hertsog Magnuse poole, kiitsid teda ja ei teadnud paremat trööstí ja abi Liivimaale maailmas.
Samal ajal laskis suurvürst hertsog Magnuse Liivimaa kuningaks välja kuulutada ja andis tema auks ja meeleheaks kõik vangistatud sakslased vabaks, kes kaua aega olid kinni istunud. Ning kuigi see vaestele vangidele suureks armuks oli, oli asjal siiski suur konks sees. Sest selle sakslastele ülesnäidatud au ja sakslaste vangipõlvest vabastamise abil kavatses ta kõiki teisi linnasid, kindlustusi ja maid Liivimaal koos kõikide sakslastega seal taas vangi püüda. Et aga niisuguse auväärse ja kristliku kuninga poeg ennast nõnda alandas ja vaenlase, moskoviidi, juurest kaitset otsis, selle eest ei tule ühelegi teisele tänu ütelda, kui hertsogi Liivimaa nõunikkudele ja õuejutlustaja Christia-nus Schrepferile, kes heale härrale säärast nõu andsid lootuses, et nad saavad niisuguste abinõude ja teede kaudu oma vana Liivimaa vabaduse ja heakorra uuesti kätte
189

51. Kuidas rootslased Tallinna lossi tagasi võtsid, 1570.

1570. aasta suurel reedel öösi vastu vaikset laupäeva võtsid rootslased Tallinna lossi kiiresti ja imetaolisel kombel Claus Kursseli käest jälle tagasi ja vangistasid tema ühes ta venna, leitnant Hinrickuga ja rittmeister Jürgen Uxeliga Pa-denurmest ning palju teisi aadlikke ja lihtsaid mõisamehi; mõned lasti ka tekkinud segaduses maha. Siis puhkes suur kära Tallinna lossis; Claus Kurssel ja tema kambamehed kargasid unest üles ja ei teadnud, mis lahti on. Mõned aga taibates hädaohtu laskusid ihualasti läbi roojaaukude alla ja põgenesid; nende seas oli ka Jürgen Farensbeck Nelflst. Ning see mäng toimus nõnda:
Pärast seda, kui Claus Kurssel ja tema kambamehed nüüd peremehed olid vägevas lossis ja kindluses, millest nii mõnegi võimsa kuninga vägi ei saaks jagu, milles nad ka olid kindlad ja muretuiks läksid, ja iseäranis, et leping oli tehtud, siis arvasid nad, et neil kuni nelipühini hädaohtu oodata ei ole. Sellepärast elasid nad lõbusasti, õgisid ja purjutasid ning saatsid suurest muretusest kaks rittmeistrit, nimelt Johan Maydell von der Vollust ja Hinrick Boussman-ni koos nende mõlemate mõisameeste lipkondadega maale, et nad seal talumeeste juures elaksid ja lossi tagavarasid ära ei tarvitaks. Siis tegi Nyls Dobbeler, Rootsi sõjameeste pealik, noor mees lihtsast soost, aga kaval sepitsemises, plaani, mida ta kahe hea sõbraga kavatses läbi viia. Nendest oli üks Kersten Anklamist ja teine Lass Siggesen; mõlemad olid mõrtsukatöö ja tapmise pärast Claus Kursseli turbes. Dobbeler korraldas asja nõndaviisi, et nendele kahele anti raha korraldusega, et ärgu lasku nad märgata muud, kui et nad on selle raha täringumängus võitnud ja pidid ruttu liigud tegema ja iseäranis need mõisamehed osa võtma kutsuma, kes asusid selles kambris, mis selle väljaviivale augule ligidal oli, kust rootslased

kavatsesid sisse ronida; need mõisamehed pandagu nii purju, et nad seda paremini magaksid ja lärmi ei kuuleks. See sepitsus oli üpris hea.
190
Äraandjad raiskasid tublisti raha ja palusid hulgaviisi külalisi võõrusele. Siis hakati täie hooga lakkuma. Kui nad nüüd purjus ja täis olid ja nagu sead lamasid, siis panid rootslased parajat aega tähele. Nad laskusid piiskopihoovist Toompealt kanepinööridest punutud redelitpidi kaljupanka mööda väljaspoole alla ja läksid seal piki kaljupanga äärt mööda villsokkides Mustjõe poole kohani, kus Lass Siggesen neid ootas. Ning kui nad nüüd nimetatud augu all olid, siis viskas Lass Siggesen pika nööri ülevalt alla ning tõmbas kanepist redeli ühe otsa alt üles ja sidus selle seal kõvasti kinni. Kersten Anklamist aga pani joomavennad lossis luku taha juhuks, et mõni neist ehk midagi kuuleb või märkab. Aga Claus Kurssel oma kaaslastega magas üsna muretult ja lossi valvkond oli määratud linnapoolsesse ossa; samuti oli sinna silmapetteks nendele vastu pandud rootsi valvkond selleks, et tagapool väljal asuvad roostlased seda paremini oma kavatsust saaksid läbi viia. Kui nüüd kedagi Kursseli salgast kohal ei olnud, kes oleks võinud tagant midagi näha, siis ronisid rootsi mehed kanepist redelitpidi üksteisele järele alt niivõrd kiiresti kõrgele üles, kuni seal üle kolmesaja mehe sisse pääses. Nad võtsid selle korra, kus kõik toidu- ja sõjamoona tagavara asus, oma alla.

Siis lasksid nad tornist jalamaid rootsi signaali, et äratada kodanikke linnas ja Toompeal. Ning kui seesugune signaal öösi suurtükkidest lasti, siis tekkis seal kõikides linna ja Toompea tänavates kära ja segadus ning keegi ei teadnud, mis lahti on. Claus Kurssel ja tema kambamehed kaotasid julguse ja äraandjate poolt hästi kosutatud joomavennad hakkasid varjule pugema, aga see ei aidanud, sest Nyls Dobbeler, kes raha joomiseks oli andnud, hakkas neilt pikkade püssitorude abil raha tagasi nõudma. Ning kuna neil raha polnud, siis andsid nad talle oma riided, sukad ja saapad, hobused ning igasugu sõjariistu pandiks ja laskusid läbi roojaaukude alla; kes aga välja ei pääsnud, neil tuli osalt peaga, osalt kauase vangipõlvega joomaarvet küllaltki kallilt tasuda. Nyls Dobbeler aga oma meestega sai vist küll
191
tuhandete viisi oma mängupandud raha taas kätte kullast kettide, hõbedast pistodade, sameti ja siidi ja uhkete vööde näol. Kui nüüd saksa tingisõdurid linnast rootslastele appi tulid ja loss täiesti nende käes oli, võtsid nad Claus Kursseli koos paljude Liivimaa junkrutega kinni ja viisid vangi. Välismaalastele aga näidati rohkem armu, kelledest enamus, kuna nad oma õnneks käemehi leidsid, seda armu ja suurt heategu pea unustas; sest nad jooksid sedamaid salaja moskoviidi poole üle ja nendest said rootslaste hullemad vaenlased. Nõndaviisi võideti see vägev Tallinna loss, mille kättesaamiseks nii mõnigi vägev kuningas oma suure kuningliku väega küllaltki vaeva oleks pidanud nägema. Aga kuidas saadud, nõnda ka läinud: äkilise pealetungimisega võideti loss, samal

viisil kaotati jälle. Mõningatel Liivimaa junkrutel nimelt, kui nad kuulnud olid, et Claus Kurssel Tallinna lossi esmalt enda kätte oli saanud, oli selles nü suur lust olla, et nad öö aegu ennast sedamaid auku pidi üles lasksid tõmmata ja nüviisi rootslastele teed näitasid. Niipalju mõistust aga junkrutel ei olnud, et nad oleksid lasknud augu pärast seda kinni müürida. Kui aga see oleks juhtunud, siis oleks rootslastel see plaan küll luhta läinud.

Kui nüüd need kaks mõisameeste lipkonda, kes sisemaal laialipillatult talumeeste juures asusid, kuulsid, et rootslased on Tallinna lossi taas enda kätte saanud, siis oli see neile kurvaks teateks. Sest nii mõnigi neist oli avalikult lausunud, et ükski rootslane enam iialgi ei valitse Tallinna lossis. Samuti oli see Johann Duvele ja Elert Krusele suureks valuks ja meelehärmiks. Siis ei teadnud mõisamehed paremat nõu kui herstog Magnuse ja Johann Duve ja Elert Kruse poole üle minna, kes neile moskoviidi juures ülalpidamist nõutasid. Neid pandi Virumaal Rakvere ümbruses moskoviidi võimualal varjupaika talupoegade juurde, kes neid teatud aeg ülal pidama ja söötma pidid.

31. mail pandi Claus Kurssel lossis kohtu ette ja teda süüdistati väga raskelt paljudes kaalukates punktides. Nende vastu püüdis ta üsna haledal kombel oma vabandusi ette

192

tuua, aga kõiki neid peeti tühisteks. Siis langetati temale otsus ja ta hukati mõõgaga 3. juunil. Pärast seda hukati veel kolm tema kambameest, nimelt tema kirjutaja Balthasar HeUer, Fromhold Düker ja Hinrick Hacke, aga kolm teist, nimelt Hinrick Kurssel, Jürgen Uxel Padenurmest ja Ernst von Vitinkhoff, viidi Rootsimaale vangi, kus neile hertsog Caro-luse armulise eestpalve tõttu armu anti ja neid ellu jäeti. Selle suure vastuhaku pärast oleks kohtuõiguse järele pidanud küll rohkem mehi surema, kui Rootsi valitsejad oleksid olnud kättemaksu- või verejanulised; aga nad andsid armu õiguse asemel ja said siiski suuremalt hulgalt vähest tänu.

52. Lihula jälle Rootsi all, 1570.

Samal ajal tungisid rootslased Lihula alla, et piirata selle lossi, mis oli Claus Kursselile Rootsi kuninga poolt lääniks antud. Ning kui nad nüüd mõningaid nädalaid olid selle all seisnud ja oma pealiku Nyls Dobbeleri ühes teiste sõjameestega seal kaotanud, anti loss neile lõpuks üle. Varsti pärast seda tulid mõned tuhanded venelasi koos mõlema ülejooksnud mõisameeste lipkonnaga lossi päästma. Ja kui nad kuulsid, et nende sõjakäik asjatu oli, siis käisid nad tervel Läänemaal rüüstamas ja lõid mõned rootslased koos mõnede aadlikkudega mõisates maha ning läksid siis jälle Tartu piiskopkonda ja Virumaale.

53. Danzigi mereröövlid. Venelaste ja sakslaste röövkäik Tallinna alla, 1570.

Sel suvel, aastal 1570, võeti mõned Danzigi mereröövlite laevad Narva vetes
193
inglaste poolt ära ning tüüriti Narva venelaste kätte. Seal poodi üle 70 piraadi üles, kellede kaptenitest üks oli Asmus Jendrichi nimeline.

18. augustil enneJõunat ajasid mõlemad, venelased ja sakslased, tuulise ja vihmase ilmaga, mille all nad juba terve öö olid ratsutanud, mõnisada veist Tallinna alt ära ning lõid maha või haavasid mõningaid inimesi värava ees.

54. Lühikene kirjeldus moskovitdi esimesest Tallinna piiramisest, kus ülemjuhatajaks Holsteini hertsog Magnus oli, 1570.

1570. aasta 21. augustil, ühel esmaspäeval enne lõunat, piiras Holsteini hertsog Magnus Tallinnat 25.000 venelasega ja algul 3 eskadroni mõisameestega, siis tuli veel Reinold von Rosen Riia piiskopkonnast oma lipkonnaga nende juurde ning samuti üks Saksa tingisõdurite lipkonnake Kuressaarest.

Samal ajal piirati ka Paide lossi mõne tuhande venelase ja ühe eskadroni sakslaste poolt, kellede rittmeistriks Jürgen Tisenhusen Rannust oh. Ning kõik sakslased Tallinna ja Paide all olid enamikus Liivimaa junkrud ja mõningad ka Tallinna ja teiste kohtade kodanikud, kes kõik tahtsid oma isamaa hertsog Magnuse maski all suures mõistmatuses moskoviidile pakkuda. Ometigi pidi iga tark inimene endamisi küll kaaluma ja taipama, et moskoviit säärast võimast sõjaväge ei kavatsenud ühegi teise heaks varustada, vaid ta tahtis ise kaasa mängida.

23. augustil langes venelastele suure saagina kätte Rae mõis ühes hospidali ja kõikide eluhoonetega, kividest ehitatud ja linnale üsna lähedal, ja nad tahtsid end selles kindlustada. Siis tungisid kõik tallinlased välja ning peksid venelased suure vapruse ja vaevaga sealt välja ja põletasid nimetatud mõisa ühes hospidali ja Rae veskiga ning kõik eluhooned maha ja tegid maatasa.
194
29. augustil viis Carl Hindrichsen Konkasest rootslased lossist venelaste vastu, tappis neist mõned ja võttis ühe surmavalt haavatud bojaari kinni ja viis ta lossi.

2. septembril sai vaenlane rohkem suurükke Narvast kohale ja laskis neist kõikidest korraga ülema veski juures asuvast laagrist linna pihta, kuid ei teinud kahju.
6. septembril said vaenlased Stockholmist tulnud praami 24 tünni võiga kätte ja vedasid või oma leeri.

55. Hertsog Magnuse avalik pitserdatud kiri tervele Tallinna kogukonnale, 1570.

Meie, Magnus, Jumala armust Liivimaa kuningas, Eesti ja Läti maade isand, Norra pärija, Schleswigi, Holsteini, Stormarni ja Dithmarscheni hertsog, Oldenburgi ja Delmen-horsti krahv, tahame kõikide Tallinna linna elanikkudele, kes püüavad kogu ristirahva kasu ja edenemist, rõhutud ja vaevatud Liivimaa õnne, vabadust ja tõelist head käekäiku ning tahavad ära hoida enda ja kõikide oma järeltulijate igavest kahju, õnnetust, hukatust ja palju süütu verevalamist, teatada järgmist:
Kuna see kurvastatud ja vaevatud Liivimaa kõiksugu rahvuste poolt armetul viisil tükkideks on kistud ja koormatud päriselanikud ja vaesed inimesed sügava ohkamisega Kõikvõimsama poole on kisendanud, et kristlikku Saksa valitsust saada, siis oleme meie oma valitsuse algusest peale samuti südamest Jumala helduse poole kisendanud, et ta näitaks meile abinõusid ja teid, milledega neid vaeseid maid saaks jälle õigele järjele tõsta, ja oleme paljugi abinõusid katsunud ja käsüe võtnud, kuid ei ole neid nii paljude aastate jooksul jumalikku saatmist mööda mitte leidnud. Nüüd
195
aga tõotas kõikide venelaste keiser, suurvürst ja valitseja sel nüüdsel päeval nii antud pitserite ja kirjadega kui ka tavalise ristisuudlemisega ning Jumala seletamatu seadmisega meile armuliselt ja leppis meiega kokku meid kõikide Liivi-maa maade kuningaks panna, nagu tema keiserlik majesteet meile selle kohaselt avalikult nõndaviisi on lausunud: Et suurvürst kavatseb meile kõik Liivimaa maad kas vägivalla või kokkuleppimise teel kätte anda, samuti püha Rooma riigiga ühendusse astuda türklaste ja kõikide ristirahva vaenlaste vastu. Liivimaa üle ei tohi ükski ülemus valitseda, välja arvatud meie, meie pärijad või nende puudusel Taani kroon või Holstein igavesti. Ka ei pea ühelgi venelasel võimu olema kogu Liivimaal valitseda või käskida, ainult et keiser ja suurvürst peab saama ja tahab saada kaitseisanda nime, kes niisuguse kaitseandmise tõotuseks oma tervet keiserlust, jah isegi oma keiserlikku ihu ristisuudlemisega ohverdada tahab. Selle eest oleme meie kohustatud ja tahame talle, keisrile ja suurvürstile, üsna vähesega tasuda ja tähtsuseta tunnistuse vastu saata, nagu see kirja on pandud ja ristisuudlemisega kinnitatud. Sellepärast saatis meid keiser ja

suurvürst ristisuudlemist täide saatma kaasasoleva sõjaväega siia ette, et vaenulikke rootslasi Liivimaalt välja ajada.

Kui nüüd Tallinna linn, nagu seda meie oma käega ennegi kinnitatud kirja teel raele ja kogukonnale ette pandi, tahab ennast headusega meie, meie pärijate või nende puudusel Taani krooni või Holsteini alla anda, siis jäetakse linnale mitte ainult vanad privüeegid, vaid laiendatakse neid nii merel kui maal kui ka võõrastes kohtades suurepärase ja igavese kasuga ning tulutoovate privileegidega. Kui aga Tallinna linn kaldub sinna, et ise otsida enda ja oma lastelaste õnne, siis võime meie heatahtlikke läbirääkimisi lubada ja sündida lasta, tahame ka läbirääkijatele teele küllaldast kuninglikku kaitsesaadet anda või linnale pantvange pakkuda. Juhul aga, kui Tallinn lusti ja tahtmist tunneb igavese kahju, kaotuse, hukatuse, verevalamise ja tapmise

196

järele, siis olgu tallinlastel teada, et keiser ja suurvürst kaalule paneb paremat kui et tallinlased oma igavesele õnnistusele, õnnele kogu oma keiserliku võimu, linna laastab, rüüstab ning igavesse orjusse viib. Ja meie ei soovi Kõikvõimsa käest muud ja õnnetusele mõtleksid, samuti sellele, kuidas nad jälle oma vana kohase valitsuse alla tuleksid ja põhjalikult kaaluksid, missuguseid suuri, tähtsaid vabadusi nad merel ja maal võivad saada ning kui võimatu see on, et nad püsima jäävad keisri ja suurvürsti ees, kes nende vastu mitte ainult suviti, vaid ka talveti ilma igasuguse rootslase takistamiseta oma tahtmise järele sõdida ja neid taltsutada suudab. Ning mida Rootsi kuningaga mõeldakse teha, seda peab ta kui Jumal tahab, mitte ainult siin Liivimaal nägema, vaid ka Soomes ja teisteski kohtades.

Mis aga sellesse puutub, mida valetajad kuulutavad, et see sõda suurvürstile kasuks tulevat, siis on see aina eksitusse viimine, vale ja pettus, mille eest meie tallinlasi tahaksime kristlikult hoiatada. Ning peagi tuleb valetajatel selle eest oma verega maksta. Kui aga kõik kristlikud hoiatused ei peaks aitama, siis tahame meie ennast armsa Jumala ja kogu ristirahva ees kõige tuleva õnnetuse pärast vabandatuks pidada; ning mida tallinlased selles asjas kavatsevad, selle üle soovime meie kindlat vastust. Tunnistuseks, et meie neist üleval kirjeldatud punktidest vankumatult kinni peame, oleme meie omaenda käega alla kirjutanud ja täie teadmisega pitseri alla lasknud panna.

Sääraseid ja teisi sarnaseid kirju kirjutas hertsog Mag-nus enne ja pärast seda mõningaid Tallinna raele ja kogukonnale. Aga et temale nii kergesti järele anda, selle vastu oli rael ja kogukonnal mõnesuguseid kahtlemisi. Esiteks, au ja aususe poolest ei olnud sünnis niisugust linna ilma hädata tindi ja paberi eest käest ära anda. Teiseks said tallinlased Jumala armu läbi moskovildl kavalatest ja salalikest sepitsustest veidi rohkem aru kui see hea härra oma nõunikkude ja pooldajatega.

197

56. Kuidas venelased Smolenski ära võtsid, 1514.

Kuna Smolenski linn koos lossiga tugev kindlus oli, mida moskoviit ei saanud vägivallaga võita, kuigi ta oma õnne isiklikult ja ka sõjaväega tihti selle kallal katsunud oli, siis juhtus kord siiski suurvürsti õnneks, et üks tähtis vürst, nimega Mihhail Glinski, kelle vürstiriik Smolenski ümbruskonnas asus ja kelle vennatütar nimetatud Moskva suurvürsti naine oli, oma lääniisandast, Poola kuningast, mõningate põhjuste pärast ära oli langenud ja moskoviidi poole üle läinud. Mihhail Glinski oli suurvürst Vassilile kord ütelnud, et kui suurvürst talle kogu vürstiriigi ühes Smolenski linnaga pärilikult lääniks tahaks anda, siis tahab tema Smolenski linna küll Poola kuninga käest lahti kangutada ja suurvürsti kaitse alla tuua. See oli moskoviidile teretulnud ettepanek. Sellepärast ei kõhelnud ta kaua, vaid lubas ja kinnitas nimetatud vürstile Smolenski linna ja vürstiriigi pärilikuks ja igaveseks lääniks. Mihhail Glinski ei arvanud muud kui et tal on nüüd armuline suurvürst, kes sellest küll kinni peab, mida ta Glinskile tõotanud oli; sellepärast tungis viimane suurvürsti moskoviiüiku sõjaväega suure hirmutamise ja ähvardamisega Smolenski alla. Peale selle tarvitas ta ka igasugu võtteid ja riukaid sõbralikkude sõnadega kuni ta sai smolenskilasi nii kaugele, et nad talle kui oma maa mehele ja kodumaa vürstile kindluse üle andsid ja teda isandana vastu võtsid. Kui aga Mihhail Glinski arvas, et nüüd linn ja vürstiriik tema kätte jäävad, siis tuli suurvürsti sõjavägi nii linna kui ka vürstiriiki ja küüditas vürst Mihhail Glinski Moskvasse, kus ta enese viimaks vürstlikus vangipõlves surnuks pidi sööma.

Nii sai moskoviit niisuguse kavalusega Smolenski linna ühes juurdekuuluva vürstiriigiga umbes 100 penikoorma pikkuses enda kätte, mida ta ja tema eelkäijad saja aasta jooksul vägivallaga mitte ei olnud suutnud. Juhtunud aastal 1514.

198

57. Kuningas Magnus ja teised vene poole hoidjad.

Samal moel tahtis moskoviit ka hertsog Magnuse abil Tallinna linna enda kätte saada. Sest kuna Tallinn on tugev kindlus, mille kättesaamises moskoviidil tuli kahelda, kuigi ta oma terve väega selle all oleks asunud, siis tarvitas ta seesugust kavalust. Nimelt laskis ta hertsog Magnuse, kes tema poole hoidis, avalikult Liivimaa kuningaks välja kuulutada selleks, et tallinlased ja teisedki kohad seda kiiremini moskoviidi kätte langeksid. Ka andis see moskoviidile suurt lootust, et paljud Liivimaa aadlist ja mõningad kodanikud hertsog Magnust pooldasid. Sellepärast arvas ta, et nüüd ei ole muud oodata, kui et tallinlased jalamaid sisse lasevad Liivimaa saksa soost kuninga ja oma suguvennad ja end alla heidavad, niisama nagu smolenskilased olid tei-

nud; sest Saksa kuningas ja nende kaasmaalased peaksid neid küll selleni viima. Nõnda ju pidasid peale hertsog Magnuse iseäranis Johann Duve, Elert Kruse, Hinrick Bouss-mann, raeliikme poeg Tallinnast, taevariigi ja oma hin-geõndsuse juures seda soovitavaks ja tahtsid tallinlasi igasugu salasepitsuste ja kavalustega nii kaugele viia, kuid ei jõudnud ometi midagi ära teha. Sest kui tallinlased mõistmatusest hertsog Magnuse oleksid vastu võtnud, siis oleks ka venelane kaasa mänginud. Siis oleksid tallinlased kõikide kristlikkude võimumeeste kaitsest ilma jäänud ja siis oleks Tallinnaga sama juhtunud nagu Smolenskiga. Aga lihtsad ja rumalad inimesed Tallinnas oskasid moskoviidi kavalast võttest veidi paremini aru saada kui kõik mosko-viitlikud Saksa knjasid, paruni seisusesse tõstetud härrad ja hertsog Magnuse targad nõunikud. Jumal aga olgu kiidetud, kes seda vägevate ja tarkade inimeste eest peitis ja lihtsameelsetele inimestele Tallinnas selle pU|amise ajal avaldas. Sellest peaksid nüüd paljud ülitargad nabi tundma ja lihtsameelsed tallinlased igavesti rõõmustama.

Kui lõpuks hertsog Magnus, see hea noorhärra, nägi, et ta eksiteele oli viidud, siis sõimas ta Johann Duvet ja Elert

199

Kruset ning oma õuenõunikke valjude sõnadega ja sõitles neid lodevateks ja kergemeelseteks meesteks, kes ühest isandast ära ja teisele sülle olevat langenud ning ka teda selleks mänguks avatleda puudunud. Nende seas oli Christia-nus Schröpfer, hertsogi õuejutlustaja ja nõunik, peaaegu nende juhiks.

58. Tallinna edaspidine piiramine venelaste poolt, 1570 ja 1571.

16. oktoobril jõudis pärale uus suur venelaste väehulk, keda nimetati opritšnikuteks. See salk märatses ja möllas jäledamini ja palju hullemini kui endised tapmise, röövimise ja põletamisega. Need uustulnud tapsid armetult palju inimesi aadlist ja lihtrahvast, kes tühjas Kiviloo lossis end peitsid ja eelmiste venelaste poolt puutumata olid jäänud. Nad lõid Telliskoplis Tallinna ees leeri üles ja raiusid seal toreda metsa maha ja hävitasid selle. Samal ajal süütasid tallinlased Kalamaja, kus seisis üle kahesaja eluhoone, põlema ja tegid need maatasa.

Samal piiramisel mihklipäeva aegu tuli kaks kuninglikku sõjalaevastikku, üks Kalmarist ja teine Soomest, Tallinna alla reidile, et linnale abi tuua. Need sõjalaevad olid nii kaua reidil, kuni kõik laevad ja praamid Stockholmist ja Soomest siia ja tagasi purjetasid ja Tallinnale kõiksugu hädavajalist moona ja puid vedasid, ja ka selleks, et tallinlased seda kätteveetud vara takistamatult saaksid linna tuua. Siis oli linnus päästetud ja suutis hästi välja kannatada moskoviitlikke külalisi, kes kavatsesid seda kauakestva piiramisega näljutada. Sel ajal oli

vahetpidamata laskmist laevadelt ja linnast vaenlase pihta, mida kõike kirjeldada on võimatu.

Samal ajal mardipäeva paiku puhkes hirmuäratav taud Tallinnas ja kestis terve talve kuni kevadeni. Sellesse taudi suri üpris palju kodanikke kõikidest gildidest, samuti palju selle, noori sulaseid, naisi ja piigasid nõnda kiiresti nagu ei

200

ühelgi katkuajal enne. Neid kõiki maeti ilma kellade helinata. Sest kellasid löödi terve piiramise ajal ainult jutluste puhul. See oli niisugune vihane tõbi, et see riisus inimestelt jalamaid meele, mõistuse ja keele. See taud mässas ja möllas ka Harjumaa talurahva seas päris hullusti ja seda nimetati lihtrahva suus venelase vitsaks või moskoviitlikuks nuht-luseks, mida venelased olevat maale toonud. Samal ajal võttis nimetatud taud üsna hirmsasti maad vaenlaste leeriski, millesse suri ka Conradus Burmeister, hertsog Magnuse kantsler, koos paljude teiste sakslaste ja venelastega. Siis läks liivimaalaste needus osalt täide. Liivimaal nimelt oli see üldiseks sajatuseks, iseäranis aadli juures: "Tulgu su peale kogu maailma hädad!" See needus tuli kahjuks liivimaalaste peale sel määral, et pea ühf.ki häda välja mõtelda ei saa, mis neid sellel muutuse ajal ei oleks tabanud ega kuhjaga nende üle tulnud.

1571. aasta 12. jaanuaril tuli veel üks venelaste sõjasalk tugeva suurtükiväega ja tulimüüsritega. Need ehitasid 13. jaanuaril vastu ööd Püha Johannese ja Vaseveski vahele suures pakases kantsi ja hakkasid samal ööl linna laskma. Nad lasksid 16-ja 25-, ka 6-naelalisi kuule, kuid ei teinud inimestele suurt viga, vaid tabasid surmavalt ainult üht püssikütti vallil ja kaht vaest naist, lihaseid õdesid, ahju peal üheainsa pauguga.

16. jaanuaril tegi venelane teise kantsi Viruvärava ette Pleekmäele. Sealt laskis ta tulekerasid ja kivikuulisid linna, aga ei kahjustanud ühtki maja ega inimest.

17. jaanuaril võttis venelane toreda hospidali ehk rõugemaja ära ja viis sinna mõningaid suurtükke ja otsis seal varju. Tallinlased aga ei andnud talle pikka aega, vaid tungisid jalamaid samal päeval täie jõuga väljaja lõid vaenlastega lahingut. Kuna aga venelastel ehituse poolest palju edusam koht käes oli, kus vägev müür ühelt poolt ja tugev plank teiselt poolt neid hooneid ümbritsesid, kust nad suuresti vastu panid ja palju tallinlasi haavasid, siis tuli tallinlastel jälle linna taganeda. Kuid nad võtsid ühe vangistatud sakslase

201

kaasa. Kui nad nüüd seda meest olid üle kuulanud ja kõik tähtsa vaenlase kohta teada saanud, siis tungisid nad õhtupoolikul kohe teist korda kõik tihedas salgas välja. Nad võtsid selle rõugemaja ära, peksid vaenlased sealt välja ja tapsid neist palju ning panid maja põlema ja tegid selle maatasa.

30. jaanuaril põletasid tallinlased Kalamaja kiriku ja kiskusid selle maha, kuigi ilmaaegu.

3. veebruaril saatis venelane üle 2000 ree, röövsaagiga täislaaditult, leerist Venemaale.

22. veebruaril tegi venelane veel ühe kantsi Köismäel Suure Rannavärava ees. Sealt ta laskis veelgi hullemini ja saatis enam kivikuulisid ja tulekerasid linna kui enne, ei teinud aga nimetamisväärset kahju. Ta laskis ainult ühe püssiküti Oleviste tornis ja ühe rootsi tingisõduri ning ka ühe mõisamehe Süstravallil maha, kellelegi muule kahju tegemata.

22. veebruaril toodi Pommerimaa hertsogi Johann Friedrichi kirjad öösi üle müüri linna, milledes hertsog tallinlasi julgustas. Ta teatas neile, et Stettiini päeval, kus mõlemad võimumehed, Rootsi ja Taani kokku leppisid, tallinlaste peale olevat mõteldud. Sellest said tallinlased uut julgust oma kauakestvas kitsikuses.

2. märtsil ehitasid vaenlased hirmuks ja ähvarduseks kolm laskeavadega palkidest välikindlustust Suure Rannavärava ette lubjaahju juures. Sealt aeti neid pea väljaja palgid veeti linna.

5. märtsil tahtsid tallinlased vaenlast tõsiselt proovile panna, tungisid kahest kohast välja ja pidasid vaenlasega taplust. Siis sai vaenlane ühes neist paikadest, Viruvärava ees, kaunikesti kahju. Sel puhul said surma Elert Kruse poeg ja keegi Buddenbrokidest Riia piiskopkonnast ja üks Wrangel Tatrusest ning teisi vaenlasi, aadlist ja mitteaad-list. Sel ajal olid hertsog Magnuse Liivimaa mõisamehed väga julged ja hakkajad, nagu tahaksid nad tallinlasi sootuks alla neelata.

202

Selle piiramise ajal leidis palju enam kokkupõrkeid aset, iseäranis Tõnismäe all kohtuhoone juures. Neid kõiki kirjeldada ei olegi vaja, kuna sõjamehed, noored sellid, majasu-lased ja poisid sinna jooksid nagu tantsule. Ning kuigi see kõvasti keelatud oli, siis ei hoolinud nad ometi sellest.

59. Tallinna ja Paide piiramise lõpetamine, 1571.

6. märtsil süütas vaenlane oma leeri põlema Ja läks sealt hommikutunnil minema pärast seda, kui ta 3 päeva vähem kui 30 nädalat Tallinna all oli olnud. Seda päeva kästi Tallinnas pühitseda igaveseks mälestuseks. Ning siin läksid Jumal tänatud kõik moskoviidi riukad, salasepitsused, kavalus ja võtted nurja. Siis läksid venelased Narva teed pidi ja sakslased teist teed Paide poole. Paide all oli ka venelaste salk koos ühe lipkonna sakslastega kolmkümmend nädalat asunud. Aga Jumala armu läbi ja toonase Paide asevalitseja Herman Flemingi hoolsa valveloleku ja ettevaatlikkuse tõttu ei saanud nad midagi, vaid neil tuli niisama nagu teistelgi häbiga lahkuda. Hertsog Magnus aga valis Põltsamaa oma varjupaigaks, ja kuna Põltsamaa kõiki mõisame-hi ei suutnud ülal pidada, siis sai kaks lipkonda moskoviidi

poolt Tartu püskopkonnas oma ulualuse talupoegade juures. Räägitakse, et mõlema piiramise puhul Tallinna ja Paide all olevat langenud 9000 venelast.

60. Viimased sepitsused Tallinna vastu.

Veidi enne taganemist, kui vaenlased taipasid, et nende lootus ja kavatsus luhtuvad, mõtlesid nad veel järgmisi riukaid ja sepitsusi välja. Esmalt tuli Christianus Schröpfer, õuejutlustaja ja hea suuvärgiga mees, Tallinna alla Ja pidas taüinlastega läbirääkimisi ning kiitis seal väga suurvürsti voorusi ja tegi selle võimu ja väe veelgi suuremaks ja vägevamaks, et tallinlaste peale mõju avaldada. Ning kui see ei
203
aidanud, siis sepitsesid Johann Duve ja Elert Kruse, kuidas Tallinnas kogukonna seas mässu ja lahkheli tekitada. Sellepärast kirjutasid nad raele ja kogukonnale, et Tallinna saadikud Rakveres olevat neid sellele sõjale meelitanud ja õhutanud, sest saadikud olevat neile linna kätte lubanud, selle lubaduse peale olevat nad siia tulnud. Raad ja kogukond aga teadsid asjast küll teisiti. Liiatigi kirjutas Hinrick Boussmann ühe salakirja mõningatele oma sõpradele ja kälimeestele linnas. Selles teatas ta oma au juures, et Viiburi rajal rootslase ja venelase vahel sobitus käimas on ja et Rootsi kuningas tahtvat moskoviidüe Tallinna linna üle anda ja sel moel igavest rahu Soomele saada; sellepärast olgu tallinlased õigel ajal valvel, et niisugune asi rootslastelt ei saaks toime pandud; seda ta ei tahtvat ega võivat sügavast poolehoiust oma armsale kodulinnale nende eest peita. Lõpuks, kui kõik riukad ei aidanud, püüdsid nad ära minnes Rootsi valitsejate ja Tallinna linna käest vaherahu saada, mida neile aga ei antud. Sellepärast tungisid venelased Soome ja Hinrick Boussmann Harjumaale ja valasid oma viha ja vimma edaspidiselt vaeste maade peale välja.

61. Mida Harjumaa toona suutis kannatada.

Viimaks ei ole ka mitte päris ilmaaegu siin ära tähendada, missugune maa see Liivimaa on ja mida ta kõik suudab. Sest kuigi Harjumaa vaevalt kahekümnes osa Liivimaast on ja enne palju kordi moskoviidi poolt on laastatud, siis suutis ometi see ainus maariba nii palju, et ta üle 30.000 venelase ja sakslase, kes seal kõik ilma armuta sõid, 30 nädalat söötis ja toiduga rikkalikult varustas, samuti ka Järvamaa ehk Paide maakond, kus ka paljud tuhanded venelasi sa-makaua asusid, arvestamata seda mida vaenlased mõnitu-hat reetäit vilja ja igasugu muud röövitud vara koos tuhandete veiste ja hobustega välja vedasid.

Sellest hoolimata jäi küllalt järele, nii et mõlemad, aadlikud ja talupojad, lausu sid, et nad sellest kahjust ei hoolivat, kui ainult hullemat ei tule.
204

62. Talupoegade õnnetu sõjakäik venelaste vastu, 1571.

Samal kevadel, kui vaenlane maalt läinud oli, kogunesid talupojad Harju-ja Järvamaal, keda vaenlased puupaljaks olid röövinud, hulgaviisi kokku ja tungisid mitmel korral Virumaale, mis venelase alla kuulus, ning vedasid ühe saagi teise järele sealt välja, kuni nad lõpuks sisse kukkusid. Kui nimelt Rakveres ja Narvas asuvad venelased kuulda olid saanud, et talumehed tahavad jälle tulla, siis tugevdasid nad ennast. Ning kui talumehed tulid ja rohkem röövi silmas pidasid kui vaenlast, siis tungisid neile venelased kallale ja tapsid armetul viisil üle 600 mehe Moe oja ääres maha.

63. Tatarlane põletab Moskva maha, 1571.

1571. aasta taevaminekupühal, 24. mail, põletas tatarlane moskoviidi pealinna, Moskva sootuks maha. Selles tules hävis üle 40 000 maja, aadlikkude mõisa ja eluhoone koos kõikide kirikute ja aitadega ja hukkus 300 000 inimese ümber. Ning see tulikahju võttis ainult kolm tundi aega. Kui nimelt tatarlane kell kaheksa hommikul 4000 mehega pärale oli jõudnud ja tule sisse toonud, siis oli kell üksteist enne lõunat kõik tehtud. Selle üle peab küll imestama ja kõik inimesed, kes enne on Moskvat näinud ja ka tulikahju ajal linnas olid, peavad tunnistama, et moskoviidü oleks olnud võimatu, kui ta oleks tahnud linna meelega ise süüdata ja põletada, paljude päevade jooksul kõik nii põhjalikult maha põletada, nagu see seal kolme tunni jooksul sündis. Siin maksti moskoviidüe kätte, mida ta vaesele Liivimaale ja Soomele talve kestel oli teinud.
205

64. Keiserlik Rooma saadik Liivimaal, 1571.

1571. aasta 14. juunil tuli Jonas Offenbürger, keiser Maximilianus II legaat, Riiast merd mööda Tallinna ja ilmus 16. juunil raekotta ning avaldas Tallinna raele keiserliku ettepaneku.

65. Edaspidine sõda mõisameestega, 1571.

Kui hertsog Magnus Tallinna alt ära oli läinud ja Põltsamaal asus ja Põltsamaa maakond kõikide tema mõisamees-te kõrisid ja lõugu täita ei

suutnud, nagu nemad seda harjunud olid, ja rahast puudus oli ja nad kellegi teise isanda poole üle ei tohtinud ka minna, siis läksid need viis lipkon-da lahku: kaks nende rittmeistrit, nimelt Hans vom Zeiz ja Reinold von Rosen, jaotati oma lipkondadega Tartu piiskop-konda talupoegade sekka laiali ja kaks rittmeistrit nimelt Johann Maydel von der Vollust ja Hinrick Boussmann, pandi koos nende mõisameestega Põltsamaa talupoegade kaela ning Jürgen Tisenhusen Rannust asus oma lipkonnaga Paide maakonnas Ubagalu külasse, kus nad ümbruskonda koorisid. Siis tuli see võõras, kes hundi metsatukast välja ajab, ja ajas ka Põltsamaa mõisamehed Tallinna, linna lõuendeid Pleekmäelt ja loomi linna alt karjamaalt ära näppama, et kehvik ka särgi selga ja iva hamba alla saaks. Siis krahmasid nad 9. juulil mõne tüki lõuendit ja mõningaid veiseid ja ajasid need endaga kaasa. Kuid kodanikud ja palgasõdurid olid nobedasti valmis neid taga ajama ja võtsid neilt loomad neli penikoormat linnast eemal, Delwichi mõisas, jälle ära ja kihutasid hulgused pakku. Pärast seda tungis Carl Hindrichsen, üsna noor mees ja rüütli poeg Kanka-sest Soomes, 300 rootsi mehega Järvamaale Põltsamaa vaenlasi pikemalt taga ajama, ruttas võsast ja rägast läbija langes ootamatult öösel Jürgen Tisenhuseni lipkonnale, kelle seas peaaegu kõik junkrud Liivimaalt olid, Ubagalu

206

külas peale. Seal lõi ta nad kõik maha, tappis ja põletas neid taluonnides ja sai rikkaliku saagi. Nii tasuti Jürgen Tisen-husenile kätte, mida ta oma mõisameestega oma kodumaale kurja oli teinud. Ka selle eest tuli tal nüüd karistust kanda, et ta omaenda lihase õe kõige vennaliku armastuse ja tunde vastaselt oli lasknud kotis ära uputada, sellepärast et see üht kirjutajat armastama oli hakanud, temaga eksinud oli ja teda omale meheks oli tahtnud.

66. Katk Tallinnas, 1571.

1571. aasta suvel jakobipäeva aegu puhkes taas äge ja vali katku taud Tallinnas ja tervel Liivimaal. Tallinnas andis see taud end kõigepealt apteegis tunda ja lagunes siis kogu linnas laiali. Ja suri katku palju inimesi, noori ja vanu. Ja kuna see katku taud alguse sai apteegist, kus kõik inimesed muidu trööosti, abi ja rohtu otsivad, siis ei juhtunud see kahtlemata ilma iseäraliku Jumala seadmiseta. Kõikvõimas Jumal nimelt tahtis sellega näidata, et rohud ei suuda midagi kolme peanuhtluse vastu, nimelt katku, sõja ja kalli aja vastu, millega Jumal sõnakuulmatuid maid ja linnu nuhelda võtab, vaid et niisugustes hädades Jumala sõnale vastavalt paremaid rohtusid ei leidu kui patukahetsus ja meeleparan-dus ning vaga palve Kõikvõimsa Jumala poole, et ta seda karistust kergendaks.

67. Reinold von Roseni asjatu mäss Tartus, 1571.

Aastal 1571, 21. oktoobril, ühel pühapäeval, tahtis Reinold von Rosen, moskoviitlik rittmeister, Johann Duve ja Elert Kruse õhutusel Tartu linna äkilise kallaletungiga oma isandale ära võtta. Ning kui ta juba oma lipkonnaga linna oli jõudnud, siis arvas ta, et Tartu saksa kodanikud jalamaid

207

tema poole üle minema ja koos venelasi peksma peaksid. Venelased aga kogusid end pea ja said Reinold von Rosenist jagu, nii et tema sõjamehed Jumalat tänasid, et nad taas väravast välja pääsesid. Reinold von Rosen aga ja mõned tema mõisamehed pidid selle eest kannatama ja nad raiuti tükkideks. Pärast seda tormasid venelased Tartu saksa kodanikkude majadesse, kes sellest midagi ei teadnud ja selles mässus täiesti süütud olid, ja tapsid peaaegu kõik kodanikud koos naiste ja laste ja kogu perega haletsemisväärsel ja koledal kombel maha ning riisusid ja röövisid nende majad tühjaks. Ja see tapmine ja rüüstamine kestis kolm päeva. Missugune vaev ja häda siis Tartus maad võttis, seda oskab iga mõüeja inimene küll arvata, seda oh aga võimatu kirjeldada. See kavatsus oleks Reinold von Rosenil võib-olla küll õnnestunud, kui ta oleks seda avaldanud teisele ritt-meistrile, Hans vom Zeizile, ja teda kaasa võtnud. Reinold von Rosen aga kas ei julgenud seda teisele usaldada või tahtis koos Johann Duve ja Elert Krusega au ainuüksi endale ja pidi siis ka jumalakartmatu kõrkuse ja mässu pärast karistust kannatama. Ning Kõikvõimas Jumal ei tahtnud ka, et Tartu linn ühes kogu piiskopkonnaga ära päästetaks sääraste kergemeelsete abinõudega. Kui aga Johann Duve ja Elert Kruse nägid, et kavatsus nurjunud oli, jätsid nad mos-koviidile oma vürstiseisuse pandiks ja põgenesid Poolamaale. Nõnda saadeti ka see Riia püskopkonna aadlikkude lipkond laiali ja maksti tasa ja Hans vom Zeiz ei tahtnud ka maksmist enam ära oodata, vald ratsutas minema.

68. Magnus läheb Saaremaale tagasi, mõisamehed rootslaste alla, 1571.

Kui nüüd hertsog Magnus Põltsamaal sellest loost kuulda sai, ja kuigi ta sellest midagi ei teadnud ja üsna süütu oli, siis kartis ta ometi suurvürsti umbusaldust ja kahtlustust.

208

Sellepärast läks ta moskoviidi maa-alale kuuluvalt Põltsamaalt tagasi Kuressaarde ja pidas seal mõnda aega maja. Siis käis kahe järelejäänud lipkonna käsi Põltsamaal vee halvemini kui enne. Need olid nimelt samad, kes olid Tallinna lossi Rootsi kuninga käest äkilise löögiga ära võtnud. Sellepärast ei võinud nad Rootsi-ega Poolamaale minna, kuna

mõlemad kuningad ühe mesti mehed olid. Lõpuks, kui Rootsi kuningas veel sõjavahekorras moskoviidiga oli ja tal sõjamehi tarvis oli ning äralangenud mõisamehed nüüd head ja kurja olid katsunud, siis halastas Rootsi kuningas nende peale ja võttis oma õelamad vaenlased jälle armus vastu. Ta andis neile nagu teistelegi, kes süüta olid, ausa palga ja ülalpidamise, seadis neid ausatesse ametitesse ega hakanud seda kätte maksma, mida nad rootsi meestele Tallinna lossis ja piiramisajal venelaste juhtimise all olid teinud. Nõndaviisi läks hertsog Magnuse ja tema mõisameeste senine ühine valitsemine seks korraks lahku.

69. Liivimaalaste tühised lootused.

Samal ajal, kui tartlased raske rõhumise alt ja Vene vangist jälle Tartu tulid, unustasid nad pea oma suure häda ja vaeva ja hakkasid oma vana metsikut, pillavat elu jälle peale, vaatamata sellele, et nad moskoviidi köidikutest ja ikkest veel täiesti pääsnud ei olnud ega ka maal veel rahu ei valitsenud. Sedasama nähti ja märgati ka palju teiste liivimaalaste juures. Sellepärast ei võinud Jumala õiglane karistus ni\ pea lõppeda, nagu nad seda küll lootsid, ja kogu sõja kestel ja iseäranis algusel laususid nad aastast aastasse ühtesoodu: Tuleval suvel muutub kõik heaks. Ning kui suvi möödas oli, siis lootsid nad jälle järgmise suve peale. Nii jäid nad aastast aastasse igal ajal paremat lootma, kuid pidid alati halvemat ja kurjemat nägema. Ning igal suvel, kui laevad pidid tulema, igatsesid nad häid sõnumeid. Vahetevahel
209
liikusid head kuulujutud, milledest nad rõõmustasid, ja pärast seda, kui nende peale midagi ei sündinud, oli kurvastus seda suurem. Lõpuks, kui kõik nende lootused nurjusid ja asi ikka hullemaks muutus, trööstisid nad end vastamisi veel ainult surmaga.
kuse oli annetanud ainult selleks, et teisi liivimaalasi tema abil petta ja võrku saaks püüda, ja tema selletõttu paljude juures halba kuulsusesse oli sattunud, siis tahtis ta mos-koviidi käest mitte üksi Tartu linna äkilise pealetungiga ära võtta, vaid laskis ennast pärast seda ka Poola kuninga poolt kõige oma hoole ja võimega moskoviidi vastu kasutada ja tegi sellele nõu ja teoga nii palju kahju, kui oskas ja suutis.

70. Johann Duve ja Elert Kruse järgnevad lood.

Kui hertsog Magnus Põltsamaalt ära ja mõisamehed laiali olid läinud ning Tartu saksa kodanikkude vaene ja vilets eluolu ja rõõm ka üsna otsas oli, siis kirjutasid Johann Duve ja Elert Kruse Tallinna raele sel kujul: Kuidas nad kõiki läbirääkimisi, mida nad tallinlastega on

pidanud, hea tahtmisega olevat alustanud ja ette võtnud; võtku tallinlased seda ainult heas arvamises neilt kuuldavaks ja märgaku seda. Et asjad põhjalikult aga hoopis teisiti on läinud ja lõpp ka teine on tulnud kui nemad lootnud ja uskunud, siis ärgu pangu tallinlased seda neile süüks, vaid salalikule ja petisele moskoviidile, kes aadlikke sisse on vedanud. Sest aadlimeeste meel ja mõte Tallinna linna ja kogu Liivimaa, nende armsa isamaa, vastu olevat alati laitmatu hea olnud.

Pärast seda rändas Johann Duve Padisesse ja palus luba rahus Tallinna pääsmiseks; sest tema tahtvat mõningate asjade üle, mis linnale tähtsad on, nendega läbi rääkida. Tallinlased aga ei tahtnud teda kuuldavaks võtta ega oma linna lasta. Pärast seda tuli ka Elert Kruse Leedu seisuste saatkonnaliikmena.mis Rootsi kuninga juure läkitati.talve-päevil Tallinna alla. Kuid tallinlased ei tahtnud teda sugugi, kuigi ta legaat oli, linna sisse lasta, vaid tal tuli Pirita kloostrisse minna ja sealt Rootsi reisida.

Pärast seda aega tekkis ka suur vaen ja lõhe Johann Duve ja Elert Kruse vahel ja nimelt sellepärast, et nende pojad teineteise surnuks pistsid. Johann Duve aga, kui ta lõpuks nägi, et moskoviit talle suurest kavalusest au ja rik-

210

kuse oli annetanud ainult selleks, et teisi liivimaalasi tema abil petta ja võrku saaks püüda, ja tema selletõttu paljude juures halba kuulsusesse oli sattunud, siis tahtis ta mos-koviidi käest mitte üksi Tartu linna äkilise pealetungiga ära võtta, vaid laskis ennast pärast seda ka Poola kuninga poolt kõige oma hoole ja võimega moskoviidi vastu kasutada ja tegi sellele nõu ja teoga nii palju kahju, kui oskas ja suutis.

71. Vene värbamised, 1572.

Aastal 1572 läkitas moskoviit Jürgen Farensbecki kaudu, kes oli Nelfy isand, teadaande, et ta saksa mõisamehi jälle enda alla võtab ja Moskvasse viib ja tahab neid kasutada mitte ainult tatarlaste, vaid ka oma teiste vaenlaste vastu, nagu seesama teadaanne seda kinnitab. Selle kohaselt tõi Jürgen Farensbeck kogu lipkonna oma-ja väljamaa mõisamehi moskoviidi juurde. Seda ei ole eales enne kuuldud, et liivimaalased ja väljamaalased nõndaviisi moskoviidi alla lähevad, nagu see neil aastatel sündis.

Meie armsad vanad lõid moskoviiti nähes risti ette, aga paljud noored ja vanad liivimaalased nägid temas oma ülimat pääsu vaatamata sellele, et moskoviit vahet pidamata nende isamaad oli ahnitsenud ja avalikult teatanud, et ta ei tahtvat LiMmaad mitte enne rahule jätta, kui ta umbrohu, nimelt Liivimaa aadli ja kõik sakslased, Liivimaalt sootuks välja on juurinud. Siiski aitasid paljud liivimaalased suurest pimedusest

ja mõistmatusest kõige oma jõuga selleks kaasa, et nad seda varemini saaksid jäljetult hävitatud.

72. Kuidas Magnus jälle venelaste poole pöördub, 1572.

Aastal 1572 maikuus läks hertsog Magnus üsna salaja ja vaikselt taas moskoviidi alla. See juhtus pärast seda, kui hertsog oma saadikud Tallinna oli läkitanud vaherahu väljakauplemiseks ja venelasi ja sakslasi, kes talle kuni Lääne

211

väinani vastu olid tulnud, jälle tagasi oli saatnud. Siis tekkis suur kuulujutt, et hertsogile antavat moskoviidi poolt Liivimaal 7 lossi, ja nimelt mitte kõige väiksemad. Seda aga pole seni veel sündinud.

73. Rootslaste uued ettevõtted, 1572.

Aastal 1572 1. augustil võeti Rootsi kuninga ja Söder-manlandi hertsogi Caroluse legaadid Tallinna raekoja ees vastu. Nende juhtnöörist selgus, et hertsog Carolus isiklikult arvuka sõjaväega, mitme tuhande mehe tugevuses Lii-vimaale moskoviiti kimbutama tahtvat tulla. Sellest oli tallinlastel suur rõõm, nii et paljud ütlesid: Nüüd alles algab meie õnn. Hertsog Carolus aga jäi teiste ettenägemata asjade pärast tulemata ja pool lubatud sõjaväest jäi tulemata. Siis alles algas tõeline linna ja maa õnnetus, nagu järgnevalt kirjeldatakse.

Aastal 1572, 7. septembril jõudis Tallinna üks ratsa-ja jalaväelaste vägi, rootslasi ja sakslasi. Kui nad enese valmis olid seadnud, tungisid nad Rakvere alla ja pidasid seal venelastega taplusi, röövisid Virumaal ning said suure saagi härgi ja lehmi. Pärast seda läksid nad Põltsamaa alla, pidasid seal ka pisemaid taplusi ja kaotasid oma kõige parema suurtükimehe ning tulid härgade ja lehmadega jälle Tallinna.

Samal ajal tungis Jürgen Uxel Padenurmest salga rootslastega Kuressaare alla ja nõudis suure ähvardamisega Kuressaare lossi allaandmist; ning kui ta veidi tõsisemalt pihta oleks hakanud, siis oleks see tal kahtlemata õnnestunud. Kuid ta võttis neilt Kihelkonna ja selle maakonna ära, mida kuressaarlased pärast läbirääkimiste teel jälle tagasi said.

74. Kuidas Paide venelaste kätte langeb, 1572—1573.

Aastal 1572, 16. detsembril asusid Rootsi kuninga sõjamehed, umbes 5000 ratsa-ja jalameest, Põltsamaad piirama.

212

Nad läksid kaudseid teid pidi Märjamaale ja sealt edasi Viljandisse röövima. Kaks kartauni koos püssirohu ja tinaga aga saatsid nad otse Paide poole teele; peale nende kahe pidi veel teisi suurtükke Paidest juurde toodama. Kuid need kaks kartauni ei jõudnud kaugemale kui Uuemõisa, 5 penikoormat Tallinnast, tulles sinna just jõulupühadeks. Samal ajal tuli Moskva suurvürst esimest korda isiklikult Liivimaale koos oma kahe poja ja 80.000 mehe ja paljude suurtükkidega. Sellest ei olnud rootslastel Tallinnas ja Paides mingisugust teadet, sellepärast et nad valvsad ei olnud ja mõtlesid, et nüüd hädaohtu ei ole. Rootslaste arvates nimelt ei oleks moskoviit pidanud pead tõsta julgema ajal, mil kuninga sõjavägi väljas on, ja kõik kõrgest ja madalast seisusest inimesed olid endale ette kujutanud, et moskoviit nüüd üsna jõuetu ja väeti on. Sellepärast ei hoolinud nad mingist valvest ega maakuulamisest. Aga enne, kui nad seda arvestasid, oli moskoviit isiklikult tugeva sõjaväega Rakvere juures, ent nii tallinlased kui ka härra Claus Akesen, väeülem, ning kõik sõjamehed Põltsamaa all ei teadnud siis sellest veel midagi. Ainult paidelased olid sellest midagi kuulda saanud ja ei tahtnud siiski uskuda, et hädaoht nii suur on, vaid arvasid, et see ainult mõni ringirüüstav salk on, kes võib-olla Uuemõisas asuvaid suurtükke luurab. Säärases muretuses saatis Hans Boy, asevalitseja, peaaegu kõik mehed lossist välja suurtükkidele üle 6 penikoorma kaugusele vastu. Sellega oli ta Paide lossi nii paljaks teinud, et vähem kui 50 kaitsevõimelist sõjameest sinna oli jäänud, arvestamata 500 lihtsat talupoega, kes lossi olid põgenenud. Hans Boy ei arvestanud seda, et moskoviidi sihiks ei olnud suurtükid Uuemõisas, vaid Paide loss ise; sellepärast oli moskoviit enne, kui Boy seda oli oodanud, oma täie sõjaväega Paide all. Hans Boyle ja tema meestele oleks paremini meeldinud, kui lugu teisiti oleks olnud.

Kui Paide ümber oli piiratud, siis saadeti mõni tuhat venelast maad kuulama. Need tõmbasid kogu Harju- ja Järvamaa läbi ning leidsid palju inimesi kodunt eest; jõulupühadeks

213

nimelt oli üks sugulane ja naaber teise juurde võõrusele tulnud ja naised olid oma kõige paremate riietega ja ehetega ehitud ja kõik viibisid suures muretuses, olid rõõmsad ja heas tujus. Siis langes moskoviit täitsa ootamatult nende kallale, tappis neid üpris palju ja küüditas tuhandeid, noori ja vanu, vangidena Moskvasse ja Tatarimaale. Missugune häda ja vaev siis Harju- ja Järvamaal valitses, seda ei saa ära rääkidagi.

Aastal 1573, 1. jaanuaril, uue aasta päeval kell kaks pärast lõunat võttis moskoviit Paide kuningliku lossi ja tugeva kindluse tormijooksuga ära pärast seda, kui ta selle all oli üle viie päeva asunud ja lasknud. Sest kui ta evangelist Johannese päeval, kolmandal jõulupühal, ühel laupäeval lossi piiramist oli alustanud, siis sai ta selle järgmisel neljapäeval kätte. Ning see juhtus nõndaviisi. Pärast seda, kui sõjaülem Claus Akesen oma meestega ringteid pidi Viljandi poole röövima oli tunginud ja 2 kartauni vähese rahvaga Paide teed minema saatnud, siis

käsutas nimetatud sõjaülem oma väest 500 hobust suurtükkidele vastu. Sel ajal ei olnud tal aga veel teadet sellest, et moskoviit juba nii ligidal on. Ning kuigi asevalitseja Paides veidi sellest teadis, siis ei hoolinud ta sellest ometi suurt, vaid saatis mehed lossist suurtükkidele appi. Ja kui need mehed lossist ära olid ja venelane ligidal oli, siis tulid mõisamehed, nimelt need 500 hobusega, keda sõjaülem suurtükkidele vastu oli saatnud ja tahtsid enne venelast Paide lossi pääseda. Aga kuna asevalitseja oma sõjamehed suuremalt jaolt minema oli saatnud, ja temal nüüd üsna vähe rootslasi lossis oli, siis ei julgenud ta saksa mõisamehi usaldada. Asemik nimelt kartis, et nad, kui nad sisse pääsevad, sedasama teevad, mida Claus Kurs-sel Tallinnas oli teinud; see oligi üks sakslane, kes asevalitsejat hoiatas, et ärgu lubagu ta mõisamehi lossi lasta. Kui nüüd nimetatud mõisamehed edasi pidid minema ja juba lahkunud olid ning moskoviit täie väega peale tungis, siis oleks lugu asevalitsejale küll teisiti rohkem meeldinud, kuid nüüd oli juba liiga hilja.

214

Kui mõisamehed Uuemõisa suurtükkide juurde jõudsid, leidsid nad hulga ankruid õllega ja igasugu moona eest, mis leeri jaoks oli määratud. Nüüd hakkasid nad seal jalamaid kuni keskööni purjutama ja priiskama ilma mingit valvet määramata. Kui nad nüüd kõik täis olid, heitsid nad osalt seespool ja osalt väljaspool teivastara lahtisele väljale ilma mingisuguse valveta magama. Pea pärast seda tungis moskoviit, 5000 mehe tugevuses, ligi ja oleks neid otse kurjal ajal üles äratanud, kui neist üks ei oleks välja läinud oma asja ajamaja moskoviiti näinud. Ning kui seesama kisa tegi, siis kargasid teised unest üles veel poolpurjuspäi, ja suutsid vaevalt oma hobuseid leida. Pasunamees hakkas puhuma, aga varsti oli üks venelane tal selja taga ja lõi tema pea pooleks, samuti ka mõnel teisel. Aga teised mõisamehed seespool teivastara, kelledel nüüd veidi parem seisukoht oli, kui nad kisa-kära kuulsid, olid pea valmis ja asusid väljale ja tungisid venelastele kallale. Nad lasksid ühe tähtsa toreda moskoviidi lipumehe maha ühes teiste venelastega ja vangistasid kolm meest, kelle nad kaasa võtsid. Need kolm tunnistasid ülekuulamisel kui ühest suust, et suurvürst oma kahe poja ja 80.000 mehega asuvat Paide all, samuti Holsteini hertsog Magnus väheste sakslastega. Kui nüüd mõisamehed Uuemõisas seda teadet kuulda said, siis ajas see nendele niisuguse hirmu sisse, et nad ei teadnud, missugust teed pidi Tallinna tagasi minna. Sellepärast lasksid nad kiiresti läbi võsa ja igasugu kõrvalisi teid pidi jalga ning vaatasid aina tagasi, kas venelased ehk nende kannul ei ole. Nõnda põgenesid nad Uuemõisast ja jätsid kartaunid, samuti Rootsi sõjamehed ühes junkur Arent Duvega, kelle oma see mõis oli, ning palju vaeseid talupoegi koos naiste ja lastega moskoviidile saagiks. Kui need mõisamehed koos vangistatud venelastega Tallinna jõudsid, siis said tallinlased alles teada, et suurvürst Paide all on. Seda siiski paljud ei tahtnud uskuda, vaid laususid, et pole häda, sest Rootsi kuninga vägi on väljas ja Paide peab

vastu. Nii muretud olid kõik Rootsi alamad toona ses suures hädaohus ja vaesed
215
talumehed, kes enne Unna olid põgenenud, läksid oma naiste ja lastega hulgaviisi linnast maale tagasi ja ei kartnud midagi kurja, kuna Rootsi kuninga sõjamehed lahinguväljal asusid. Ning kuigi nad oma silmaga ühe või kahe penikoorma kaugusele venelase tuld nägid, ei hoolinud nad ometi sellest ega tahtnud seda uskuda, vaid arvasid, et need on nende oma sõjamehed, mispärast siis ka venelased ja tatarlased neile nurjatumal kombel kaela tulid. Sõjamehed aga leeris Põltsamaa all, kui nad kuulsid moskoviidi laskmist Paide all, ei teadnud ka midagi sellest, vaid ütlesid enda vahel: Paidelased lasevad rõõmupaukusid Tallinnast tulnud kuninglikkude suurtükkide auks.

Seda õudset laskmist ei oleks moskoviidil Paide all tarviski olnud, kuna ta ju hästi teadis et loss üsna nõrk ja sõjameestest lage oli. Aga kuna ta tormijooksuks arg sõdija oli, siis tahtis ta oma õnne ohtra laskmisega katsuda. Kui see tal aga luhta läks, oli ta sunnitud tormi jooksma, sest et ta rootslaste väljapääsu pidi kartma. Ta ei pruukinud aga toona suurt vaeva näha lossi tormiga võtmisega, kuna seal sõjaväge sees ei olnud.

Kui nüüd venelased Paide lossi olid pääsnud, läks tapmiseks lahti, mille ohvriks langesid seal kõik, naised ja neitsid, aadlikud ja mitteaadlikud, välja arvatud mõningad vaesed talupojad; need nimelt olid kavalusest laskunud vangitornide keldritesse ja tõid ettekäändeks, et nad olevat vangistatud ja hertsog Magnuse Põltsamaa alamad; nad jäeti ellu ja vabastati luuletatud vangipõlvest. Asevalitseja Hans Boy koos paljude teiste rootslaste, sakslaste ja mittesaks-lastega viidi suurvürsti ette. See laskis neid elavalt ora külge siduda ja surnuks küpsetada, missugune küpsetamine Paide all kestis mõnda päeva. Ning tol ajal lamas igal pool Järvamaal nii palju surnukehi maas, et koertel, metsloomadel ja lindudel neid kaua veel kiskuda andis, sest seal ei olnud kedagi, kes neid maha oleks matnud.
216

75. Venelased võtavad ka Uuemõisa, rootslased taganevad, 1573.

11. jaanuaril võttis moskoviit Uuemõisa, kus need kaks kartauni asusid, ja vangistas seal Rootsi sõjamehed, kes patarei juurde olid jäänud, ja mõisa junkru ja kõik talumehed koos naiste ja lastega, 300 inimese ümber, ning saatis junkru suurvürsti juurde Paide. Seal küpsetati junkur koos tema kälimeeste ja sugulastega tulel surnuks. Kõiki teisi, Rootsi sõjamehi ja talupoegi, noori ja vanu, hävitasid venelased Uuemõisas suitsu ja tulega. Pärast seda rüüstasid nad ni-

metatud mõisa nii ära, et inimesel, kes sinna sattus, jubedusest juuksed püsti tõusid.

14. jaanuaril läks sõjaülem Claus Akesen oma väega teele vaest rahvast Uuemõisas päästma. Ning kui ta Väitesse oli jõudnud, kolm penikoormat Tallinast eemal, võttis ta selles külas ühe venelase vangi. Sellest saadi teada, et Paide koos Uuemõisa ja patareiga on juba venelaste käes, ja ta andis õiglaselt nõu, et pööraku härra Claus Akesen on sõjaväega varsti tagasi, muidu läheb neü halvasti. Kui Claus Akesen ja sõjamehed seda kuulsid, pöörasid nad kiiresti läbi öö tagasi. Tallinlased aga, kui nad sellest vanelase teatest Paide lossi kaotuse kohta kuulsid, ei tahtnud seda ikka veel uskuda vaatamata sellele, et vangistatud venelane selle järel suri.

76. Karksi loss läneb venelase alla. Rootslaste võit Koluvere juures, 1573.

Kui nüüd Moskva suurvürst Paide lossi kätte oli saanud ja sinna hulga sõjamehi paigutanud, siis jaotas ta oma vägeva salga kolme ossa. Ühe salga ja suurtükkidega, mida
217
mitte hobused, vaid tema harkpüssimehed edasi ja tagasi pidid vedama, läks ta Venemaale ja jäi Novgorodi mõneks ajaks paigale. Teise salga saatis ta Karksi lossi alla mis samuti Rootsi päralt oli, ja sai selle lossi hirmutamise ja ähvardamisega kätte ning andis selle siis Holsteini hertsog Magnusele lääniks.

Kolmanda salga saatis ta Läänemaale, et laastada kohti Haapsalu, Koluvere ja Lihula ümbruses ja nendesamadele lossidele ähvardades ja hirmutades kallale tungida. Kuid rootslased nimetatud lossides panid vapralt vastu ja ei hoolinud moskoviidi hirmutamisest ja ähvardamisest. See kolmas salk sai Jumala seadmise läbi Läänemaal suurt kahju. Kui nimelt härra Claus Akesen moskoviidi märatsemist ja raevutsemist ning kodanikkude palumist küllalt kaua valuga oli talunud, siis läks ta üpris julgesti oma sõjaväega, kuigi arvult mitte nii tugevaga kui enne, teele, et vaenlast otsida. Kui ta Koluvere lähedal venelase ees leidis, laskis ta oma ratsa eelväe salgal, mis koosnes enamasti liivimaalastest, esmalt kallale tungida. Ning kui need moskoviidi salgast läbi olid tunginud ja ei saanud või ei tahtnud venelaste suure arvu pärast enam Rootsi salga juurde tagasi tulla, siis läksid nad põgenema ja jätsid rootslaste salga veel vähemaks ja nõrgemaks. Nad põgenesid Tallinna, Pärnu, Vigalasse, Koluveresse, kuhu eales keegi pääseda suutis ja laotasid igal pool kurja teadet, nagu oleksid rootslased lahingus löödud.

Sellest sõnumist läksid kõik kristlikud südamed nimetatud kohtades ja iseäranis Tallinnas ülikurvaks ja selle kurja teate mõju ja kurvastus kestis kaks päeva. Pärast seda andis Jumal parema kuulduse, nimelt, et

väike Rootsi salk, kõik kokku mitte üle 600 ratsa-ja 100 jalamehe, oli enam kui 16.000 venelast ära võitnud ja 7000 tapnud ning teised pakku ajanud, nendele üle kahe penikoorma järele kihutanud ja kogu nende voori, 1000 reetäit igasugu hädavajalikku ja röövsaaki, neilt ära võtnud. Sellest sõnumist sai igamees jälle ülirõõmsaks. See lahing leidis aset Koluvere juures 1573. aasta 23. jaanuaril.

218

Kui rootslased vaenlast olid löönud ja röövi ära jaotanud, jõudsid nad suure kiituse ja auga taas koju ning tõid üle 1000 moskoviitliku ruuna Tallinna. Süs oli Tallinnas hobuseid üsna odavasti saada ja soobli-ja nugisenahast kasukaid ühes vene tengade ja ehetega võis tihti näha. Rootsi sõjamehed pakkusid iga päev Tallinna turul igasugu asju röövivarast müüa.

Siin võib näha, et venelasega saab küll toime, kui ainult vähegi tõsist hakkamist ja kindlust on. Moskoviit ei ole ka sugugi nii tugev, nagu seda paljud kõrgest ja madalast seisusest omale ette kujutavad. Moskoviit nimelt ei ole oma elu jooksul ainustki korda 3000 sakslast vägivaldselt lahinguväljalt minema peksnud, kui nad valmis olid vastuhakuks; kui sakslased aga tahavad jalga lasta ja ilma hädata põgeneda, siis on tal kerge neile järele kihutada. Sest kui härra Claus Akesen vähese rahvaga talle kaupa pakkus, siis oli moskoviit mängu kaotanud.

Selles lahingus langesid ka mõningad rootslased, nimelt Rootsi rittmeistrid Jasper Larssen ja Jasper Nilssen, lipnik Wolmar Brakel, Ludwig Duve Uuemõisast, Jürgen Fyfhu-sen, Hermann Arnep, Tallinna tingisõdurite pealik Michel Schloier ja teised junkrud ja sellid. Siis läks härra Claus Akesen triumfiga Tallinna ja laskis palju moskoviitlikke lip-pe ja välisuurtükke enda ees vedada.

77. Magnuse pulmad. 1573.

Aastal 1573, jubilate pühapäeval, kolmandal pühapäeval pärast ülestõusmise püha laulatati Holsteini hertsog Magnus suurvürsti sugulasega Novgorodis ja pidas pulmi. Neist pulmadest võttis ka Moskva suurvürst oma kahe pojaga osa ja oli üpris lõbu.

219

78. Pakane talv, 1573.

Aastal 1573 valitses niisugune kõva pakane Lllvimaal, et neljapäeval enne nelipühi Inimesed veel üle jää Rootsist Tallinna tulid ja esimesel nelipühal Tallinna reid veel kinni külmanud oli, nii et vallidelt ja tornidest vaadates ikka veel jääd nähti. Ja saksa laevamehed, kes tol ajal

merel olid ja Tallinna tahtsid tulla, tüürisid laevad Pakri alla ja tulid nelipühadel maad mööda linna. Alles pärast nelipühi, kui jää sulanud oh, järgnesid nende laevad sadamasse Tallinna alla.

79. Šotlaste ulakus, 1573.

Aastal 1573 augustis tuli kaks lipkonda šotlasi Rootsist Tallinna, pärast seda veel mõni lipkond. Lõpuks oli neid, ratsa-ja jalamehi ja igasugu šoti sulaste peret, üle 5000 mehe, kes Rootsis natuke raha olid saanud. Ning nii kaua, kui raha jätkus, pidasid nad head korda, nii et igamees neid kiitma pidi. Kui aga raha ära oli tarvitatud, siis oli nende heal korral ja selle kiitmisel ka ots käes ja nad norisid hädast aetuna uut raha. Kuna aga rahaga asi raske oli, siis lubati neil sööta hobusele ja toitu enesele talupoegade käest võtta. Kui neil aga nüüd see voli käes oli, siis ei tulnud mitte ainult talurahval, vaid ka kõikidel linna kodanikkudel ja elanikkudel, aadlikkudel ja mitteaadlikkudel, kannatada. Sest šotlased võtsid aadlikkudelt, kodanikkudelt ja talumeestelt mitte ainult hädavajalikku sööta ja toitu, vaid ka nende vara ja vilja vägivaldselt ära. Ning mis vaesed talupojad olid ära peitnud, see pressiti neilt ennekuulmatu piinamise ja vaevamisega välja. Ja kuna šotlased pidid asuma väljaspool linna ja neid suuremal hulgal kindlusesse ei lastud, siis pidid sellepärast mitte ainult kodanikkude loomad kannatama, vaid ka kodanikud ise. Sest ükski kodanik või elanik, olgu ta kõrgest või madalast soost ei julgenud oma pead väravast
220
välja pista. Keda šotlased kätte said, sel tuli oma kott rahaga, peale selle kuub ihult nendele jätta ja saagiks anda. Ning kui mõni kodanik tahtis midagi hädavajalikku oma majapidamiseks sadamast või maalt tuua, siis tuli tal mõned sõjamehed kaasa võtta ja seda nagu vägivallaga vaenlaste käest võtta. Kõike kokku võttes ei olnud see parem kui mõni vaenulik piiramine. Lõpuks tungisid nad lossi valitsejatele samal viisil kui kodanikkudele kallale ning lasksid ühel Tatsutaval lossihärral hobuse all maha. Kui sakslased nüüd nägid, et šotimaalastel kõik õnnestus, siis hakkasid nemadki nende eeskuju järgi tegema, nii et ei olnud enam vahet sõprade ja vaenlaste vahel. Kuidas tol ajal vaene talurahvas kaebas, ohkas, hädaldas ja valitsuse poole tasumise järele kisendas, kes kõike seda oma kohuse poolest oleks pidanud ära hoidma, seda on võimatu ütelda.

80. Häda rootsipoolsete mõisameestega, 1573.

8. oktoobril pidas härra Claus Akesen, sõjaülem, koos hiljuti Rootsist tulnud komissaridega läbirääkimisi mõisameestega sihiga, et nad end

veelkord laseksid kasutda mos-koviidi vastu. Kuna aga täit palka veel kohal ei olnud, nagu mõisamehed lootnud olid, siis läksid nad nii kannatamatuks et neid vaevalt saadi rahustada. Lõppeks nõustusid nad selle tingimusega, et nad esialgu kuninglikud ehted saavad, 26.000 taalri väärtuses, ja ennast sellega sõjavalmis saevad; puuduva summa eest, mida nad osalt enne olid teeninud, osalt eelseisval sõjakäigu peal veel teenima pidid, antakse neile pandiks Haapsalu, Koluvere ja Lihula lossid koos kõikide juurekuuluvate maadega kuni järgmise aasta jaanipäevani; ning kui terve palk määratud ajaks ei tasuta, siis annavad nad needsamad lossid ühele kristlikule isandale ära, kellele tahes, välja arvatud moskoviit ja Holsteini hertsog Magnus. See oli komissaride otsus ja nõnda kinnitati see leping mõlemalt poolt pitseri ja kirjaga.
221

81. Šotlased kalvinistidena, 1573.

Aastal 1573 olid šotiastel, kui nad Tallinna asusid, omaenda jutlustajad ja nad pidasid jumalateenistust kalvinistliku korra järgi. Tähtsamad neist võtsid linnas ühe kodaniku tühja maja Hobuseostu uulitsa nurgal kasutusse ja lasksid seal oma vaimulikkudel jutlustada ja sakramente jagada kalvinistlikul kombel. See aga oli iseäralik Jumala arm, et šotlased saksa keelt ei osanud; muidu oleks nii mõnelegi inimesele nende ketserlus külge hakanud nagu nad mitte ainult selle, vaid samuti paljude teiste pahategude poole kaldusid.

83. Rootslaste ja šotlaste sõjakäik. Asjatu Rakvere ja Toolse piiramine, 1574.

1574. aasta 1. jaanuaril läks taas Rootsi sõjavägi venelase vastu sõtta. Siis läksid eelväe salgana sõjaülemad härra Claus Akesen, Bystadi rüütel, ja Pontus de la Gardie, Eik-holmi vabahärra ja rüütel, sõjarahva ja mõningate välisuur-tükkidega teele, šotlased aga ei tahtnud algul kaasa minna, vaid tahtsid Tallinna jääda ja linna valvata, sest paljud neist ei olnud väkke kutsutud, vaid olid poodnikud, markitandid ja hulkujad, kes omavoliliselt olid šoti sõjasalgaga kaasa tulnud. Ning nii kaua, kui maad, talupoegi ja kodanikke riisuda võis, olid nad kõik vaprad sõjamehed. Aga kui lahinguväljale vaenlase vastu tuli minna, siis ei olnud terve kolmandik neist väkke palgatud. Nendest reisisid paljud maad mööda ära, paljud nimetasid end ka markitantideks. Sellepärast tuli Rootsi meestel, kui šotlased mitte ühes ei tahtnud minna, jälle tagasi pöörduda ja šotlasi endaga kaasa võtta.
3. jaanuaril läksid mõlemad, šotlased ja rootslased, välja sõtta koos Tallinna linna lipkonnaga, 21 jalameeste lip-konda ja 11 mõisameeste

eskadroni, mis koosnesid sakslastest, rootslastest ja šotlastest. Šotlaste ülemaks oli Archibaldus, Dunrobini krahvi poeg Šotimaalt. See ratsutas
222
ühes oma kaptenite ja pealikutega, kellede arv oli peaaegu niisama suur, nagu lihtsate sõjameeste oma, üsna nukralt ja kurvalt Tallinnast välja. Kõik nad läksid Rakvere alla, tormasid selle lossi peale, piirasid ja tegid seal kantse ja hakkasid alles 14 päeva pärast tormiks laskma.

15. jaanuaril läksid suurtükid, nimelt 6 kartauni ja 2 tulemüüsrit, Tallinnast teele, mida tuli aadlikel ja kodanikel Rakvere alla toimetada. Tallinna linn andis ka lisaks kaks kartauni ja ühe tulemüüsri koos kõigega, mis sinna juurde kuulub. Kui suurtükid Rakvere alla pärale jõudsid, veeti need kantsidesse, mis juba kaks nädalat valmis olid, nii et venelasel küllalt aega oli antud kaitsevallide ehitamiseks, sest alles nüüd alustati laskmist. Ja kohe algul said mõlemad, suurtükimeister ja kantsimeister, ühestainsast lasust surma. Pärast seda läksid suurtükkidel rattad all katki ja kõik näis algul halvasti minevat. Kui nad nüüd jaanuaris kaks korda tormijooksu tegid, siis ebaõnnestus see neü mõlemal korral.

2. märtsil tegid nad kantse teises kohas. Ning pärat seda, kui nad ühe torni olid purustanud ja kolmandat korda üsna ägedasti tormi jooksnud ja üle 1000 mehe rootslastest, šotlastest ja sakslastest kaotanud, tuli rootslastel asi kaotsiläi-nuks tunnistada. Siis hõiskasid venelased lossis tohutust võidurõõmust, sellest kibestusid saksa mõisamehed üpris ja pakkusid end tormijooksmiseks, aga sõjaülem ei tahtnud neile seda lubada. Kui see aga oleks sündinud, siis oleks lugu Rakverega küll teise näo saanud.

Rootslased katsusid õnne ka sellega, et nad lossi alla kraavenkaevasid, mis samuti nurja läks. Nad olid seda nimelt liiga ettevaatamatult alustanud ja venelastele nähtavaks teinud, missuguses suunas nad kavatsevad kaevata. Sellepärast suutsid venelased kergesti nendele vastu kaevata ja Rootsi plaani vastu end kaitsta. Lõpuks katsusid rootslased ka tulevärgiga, aga ei saanud midagi ära tehtud, sest tulevärgimehed olid oma meistri koolist liig vara ära jooksnud.
223
Kui nüüd sõjamehed Rakvere lossist jagu saamises kahtlesid, panid nad oma lootuse rüüstamisele ja röövimisele ja laastasid maid palju hullemini kui enne ning sõid need tühjaks. Niiviisi laastasid nad selle piiramisel ajal Liivimaa maid, nimelt Tartu piiskopkonda, Viru-ja Järvamaad ning palju teisi kohti ja rüüstasid neid niisama kui venelased ja tatarlased enne neid, tappes, röövides ja põletades. Siin sai nähtavaks, mida tuline, luua moodi sabaga täht aastal 1556 Liivimaa kohal kuulutas.

15. märtsil katsusid rootslased oma õnne ka kolm penikoormat Rakverest Toolse rannal asuva lossi kallal. Aga kuna nad ilma laskmiseta kindlust tormijooksuga võtta tahtsid, siis kõrvetasid nad seal oma näpud ja jäid mõne mehe kaotusega häbisse.

Selle piiramise ajal, 14 päeva enne tagasiminekut, sündis ka isesugune ja imelik lugu huntidega, kes mõnda aega igal õhtul järgemööda hulgaviisi leeri ette tulid hoolimata sellest, et seal asus suur kisav rahvasumm ja hakkasid seal jõledasti ulguma, nii et paljudel juuksed püsti tõusid.

83. Šotlaste hale ots Rakvere all, 1574.

17. märtsil aastal 1574 tekkis šotlaste ja sakslaste vahel leeris Rakvere all tüli, millest hirmus riid tekkis. Selles segaduses tapeti ja saadeti hukka üle 1500 šotlase, aga mitte rohkem kui 30 sakslast. See juhtus nõndaviisi. Kuna esmalt šotlasi sakslaste poolt palju pilgati, ühines šotlaste ülem Archibaldus oma pealikute ja lihtsõjameestega sakslastele samaga vastama. Nad tulid sellepärast täies lahingukorras oma leerist, võtsid suurtükid oma alla ja hakkasid saksa mõisameeste pihta laskma. Sakslastel hakkas sellest kõhe ja nad ei teadnud, mida šotlastest arvata.

Šotlased hüüdsid ka rootslasi sakslaste vastu appi, rootslased aga ei tahtnud kummalegi poole lüüa. Kui aga sakslased nägid, et šotlastel tõsi taga on, siis olid nad ka pea

224

löömavalmis ja tungisid ühiselt šotlastele kallele, kes oma pikkade püssitorudega ka mitte ei viivitanud. Lõppeks aeti šotlaste lahingukord lõhki. Siis tapeti neid hulgaviisi nagu lambaid, ja talupojad, kes samuti šotlasi ei sallinud, tulid sakslastele appi ja tapsid ka palju šotlasi, kes varju ja peitu olid pugenud. Nõndaviisi tapeti ja lasti maha üheainsa tunni jooksul üle 1500 mehe. Siis lasti ka nende ülema Archibalduse ihust kuul läbi, kuid ta jäi siiski ellu. Ka said haledasti surma peaaegu kõik šoti pealikud ja käsklejad, suured, toredad mehed, kes tormijooksudest järele olid jäänud. See tüli aga oli vaid saksa mõisameeste ja šoti palgasõdurite vahel tekkinud, kuna šoti ratsanikud ja rüütlid sellest osa ei võtnud; ning kuigi nad kõik sadulas olid, jäid nad ometi paigale -ja. vaatasid pealt, kuidas asi laheneb. Kui nad aga nägid, et sakslased peale jäid, saatsid nad vahemehi sakslaste juure ja lasid end vabandada, et nad sellest šoti palgasõdurite mässust midagi ei tea, ega ole ka nendega sakslaste vastu ühinenud; sellepärast võtku sakslased šoti rüütlite süütust arvesse ja ärgu tasugu neile teiste süü pärast. Seda võtsid sakslased nõnda ka vastu ja tõotasid neile rahu. Ülejäänud šoti tingisõdurid aga, kui nad nägid, et nende pool kaotanud oli, põgenesid jalamaid oma lipkonnaga venelaste juurde Rakvere lossi alla, kus neid suure rõõmuga vastu võeti.

Siin pidasid sakslased ja šotlased, sama isanda rahvas, lahingut omavahel ja moskoviit sai võidu ja triumfi enda kätte. Kui šotlased aga seda mängu üks tund hiljem,vastu ööd oleksid alanud, siis oleksid nad üsna kergesti kõikidest sakslastest Rakvere all jagu saanud. Sest

sakslased olid üpris purjus ja terve päev nõndaviisi joonud, nagu seda enne kogu piiramise ajal ei olnud juhtunud. Sest sel päeval maitses neile äsja saadud noosi peale jook hästi, mida nad peaaegu eluga oleksid maksma pidanud. Šotlasi aga, kes vaenlase juurde olid põgenenud, võeti siiski pärast rootslaste tagasiminekut vangi, kuigi neid esmalt oli hästi vastu võetud, ning viidi aheldatutena Moskvasse. Seal valetasid Rakvere
225
venelased teistele Venemaal, et nad neidsamu šotlasi oma vaprusega tapluses olevat vangi võtnud. Need vaesed mehed, arvult üle 70, tapeti Moskvas üsna haledasti. See oli šotlaste õnn Liivimaal.

84. Rakvere piiramise lõpp, 1574.

25. märtsil hakkas härra Claus Akesen kogu leeriga Rakvere alt minema ja taganes sealt ära; missuguseks kurvastuseks ja südamevaluks meie poolel ja missuguseks venelaste rõõmuks ja hõiskamiseks, seda oskab iga mõistlik inimene küll mõtelda. Tagasiminekul märatsesid ja möllasid mõisamehed Harjumaal jõledasti, missugune maa muistsest ajast saadik ikka Tallinna lossi juurde kuulus. Aga paljud neist maahulgustest pidasid seda kõike moskoviidi maaks, peaasi, et nad aga vabalt röövida saaksid. Sellest sai ka moskoviit õhutust, et seda maad enda jaoks välja tingida.

85. Miks venelased kindlustes nii tugevad on.

Et aga venelased kindlustes nii vägevad mehed sõdima on, selle põhjused on järgmised. Esiteks, et nad töökas rahvas on ja hädakorral igasugu hädaohtlikuks ja raskeks tööks ööd kui päevad valmis on ja Jumalat paluvad, et oma isanda, suurvürsti, eest õndsasti surra võiksid.

Teiseks on nad lapseeast peale harjunud paastuma ja vähese toiduga viletsasti läbi ajama; kui neil aga vett, jahu, soola ja viina on, siis saavad nad sellega küllalt kaua läbi, mida sakslane ei suuda.

Kolmandaks, kui nad ühe kindluse, olgu see nii väike kui tahes, vabatahtlikult üle annavad, süs ei tohi nad enam oma pärismaale tagasi tulla; sest neid kõiki tapetakse seal suure häbiga ära ja võõrsile ei või ega taha nad jääda. Sellepärast
226
panevad nad vastu viimse meheni ja lasevad end ennemini maha tappa kui end võõrale maale viia. Sakslasele aga on see ükstapuha, kus ta elab, peaasi, et tal aga küllalt õgida ja lakkuda on.

Neljandaks oli venelaste juures kindluse käest ära andmine mitte ainult suur häbi, vaid ka surmapatt. Siiski juhtus nende juureski seda hiljem ka teisiti. Sest kui nad tõelist võimu ja väge enda ees nägid, siis

tunti inimlikku nõrkust ja argust nende juures samuti nagu teiste rahvuste juures, ja nemadki andsid kindlusi üle. Lahinguväljalt aga põgeneda ja vaenlaste eest jalga lasta, see ei olnud venelaste juures mitte paha ega häbi.

86. Häda Harjumaal ja Tallinnas, 1574.

Aastal 1574, taevaminekupüha hommikutunnil tungisid kümme tuhat venelast ja tatarlast Harjumaale ja Tallinna alla. Seal põletasid nad maha peaaegu kõik külad, mis veel Tallinna ümbruses püsima olid jäänud. Samuti said nad suure osa röövitud loomadest, keda aadlikud, kodanikud ja talumehed Rakvere piiramisel Rootsi sõjarahvalt olid ostnud ja enda kätte saanud, tagasi ja ajasid loomad ära ning võtsid ka hulga rahvast vangi. Samal päeval vangistati ka oma mõisas ja küüditati Moskvasse auväärne mees, Bartholomeus Duve Kuusikult, raeliige Harjumaal. Moskvas seoti ta ora külge ja praeti tulel surnuks.

Samal suvel märatsesid ja möllasid venelased ja tatarlased ööd kui päevad vahet pidamata Harjumaal ja Tallinna all ja tapsid inimesi öö aegu linna ees nende majades, aedades ja küünides ning võtsid vaeste talumeeste loomad javoo-rimeeste hobused linna ligidal karjamaalt ära. Nad pidasid kogu Harjumaad omaks kuni Tallinnani välja, nii et ükski aadlik tervel Harjumaal ei olnud enam oma mõisa või vara peremees ja talumeestel tuli kaks penikoormat linnast

227

eemal rahukirjad Paide venelastelt võtta ja nii nendele samadele kui ka sakslastele, oma isandatele, maksu maksta.

Sel ajal hakati Tallinnas ööd kui päevad ikka enam hä-dakella lööma. Siis tehti tallinlasi nii araks, et nad iga päev tornides mõned vahid pidasid, kelledel iga kord tuli häda-kella lüüa, kui venelased lähenesid. Tihti lõid need vahid ka siis kella, kui nad mõnd talupoega kaugelt nägid, ja tegid ilmaasjata kõik uulitsad lärmi täis. Siis kadus kõik rõõm tervelt maalt ja suured Liivimaa torupillid pidid peitu pugema. Missugune olukord tol ajal Tallinnas ja kogu Harjumaal valitses, seda ei saa lühidalt küllaldaselt kirjeldadagi, nii armetu ja haletsemisväärne, nagu see tõeliselt oli. Siis lausus üks kodanik teisele: "Saaksin ma ometi seda päeva näha, millal kord neist nahkkelladest, nimelt trummidest, lahti saab ja jälle talumeeste torupille kuulda saab ja ka need pikkades sukkades võõrad kord kaoksid ja pikkades pükstes külalised, nimelt meremehed ja laevnikud, jälle meü käiksid." Siin ei olnud ohkamisel ja kaebamisel otsa ega äärt. Siis kadusid ka kõik uhked vooderdatud meesterüüd ja kõik naiste uhked elustanud, käekotid, kuldketid ja ilu-ja pärlipaelad. Kõik see kallisvara sulas pikasukaliste võõraste tulemisega.

87. Tallinna Roosiaed.

Samal suvel aastal 1574 purjetas jällegi terve kogu Lüübeki laevu Narva. Siis seisid Tallinna kodanikud Roosiaias ja nägid valuga, kuidas laevad nende Unnast mööda purjetasid. Mõned aga trööstisid end asjatult ja ütlesid, et need olevat sõjalaevad, mis lähevad Narvat piirama ja tagasi võitma.

Kuna Tallina Roosiaiast siin tihti juttu on, siis tuleb mul sellest ka veidike teatada. See Roosiaed asus Suure Rannavärava ees, üsna ligidal suurele linna kindlustornile nimega Paks Margareeta. See aed tõsteti headel aastatel kaupmeeste

228

poolt mullaga kõrgeks tasandikuks ja meeldivaks väljavaate kohaks merele ja teistele kohtadele linna ümbruses, ning see aed oli ümberringi piiratud müüriga sigade ja teiste loomade sissetungimise vastu. Ja keset seda tasan-dikku seisis kõrge ja ilus roheline pikkade ja laiade okstega puu, mille aha ümberringi mõned pingid olid tehtud. Sealt vaatasidki inimesed iga päev suure rõõmuga, kuidas kõigi rahvaste laevad sisse ja välja purjetasid ja uhkesti löövisid ning iga kord, kui nad tulid või ära purjetasid, reidil vägevaid au- või rõõmupaukusid lasksid. Ning kui kaubaseUid tahtsid laevale minna ja maalt välja purjetada, siis tulid neid kodanikud, sellid, naised ja piigad Roosiaeda saatma, kus siis rohelise puu all jumalagajätuks joodi, lauldi ja tantsiti. Lõpuks aga moskoviiüiku piiramise ajal tustiti see suurepärane lõbu- ja rõõmuaed ümber ja seUest sai leinaaed, millest tallinlased nüüd tegid suure kraavi ja valli. See asub paksu kindlustorni ees Suure Rannavärava lähedal.

88. Mõisameeste ettevõtted. Lüübeki laevade kaaperdamine, 1574.

18. juunil tulid mõisamehed oma varjupaigast röövi ahnitsemisest aetult jälle välja ja kihutasid maa Viljandi ja Põltsamaa ümbruses läbi ja põletasid külasid ja tapsid palju vaeseid talupoegi.

Sel ajal tungisid nad ka Põltsamaa alevisse, süütasid selle ja tulid hertsog Magnuse õuenõunikule Diderick Farensbeckile Haimrest ja mõnele teiselegi selle mõisaperest kallale ja viisid nad vangidega endaga kaasa ning läksid siis jälle tagasi suure röövsaagiga oma varjupaika.

Selsamal ajal kaaperdasid Rootsi kuninga sõjalaevad 16 Lüübeki kaubalaeva, mis tulid Narvast ja igasugu kauba ja kalliste karusnahkadega laaditud olid. Kuna aga nende laevade admiral vastu hakkas ja mõned rootslased maha laskls,

229

vihastas ta rootslasi, millepärast tema koos mitme lüübeklasega tapeti. Ent kui teised lüübeklased seda nägid, tüürisid mõned nendest jälle Narva poole, mõned hüppasid paati ja sõitsid sellega Tallinna.

89. Mõisameeste järgnevad lood, 1574.

29. juulil aastal 1574, ajal, kui mõisamehed oma varjupaigas Viljandist ja Põltsamaalt toodud röövsaagiga lõbusasti elasid ja prassisid, tungisid venelased ja tatarlased, arvult mõned tuhanded, üsna kiiresti ja ootamatult nendele kallale, tapsid neist palju maha, võtsid vangi ja said suurema jao röövist koos paljude hobuste ja mõlsameeste sõjariistadega kätte ning tegid oma viimase kaotuse jälle tasa. Pärast seda tungisid needsamad venelased Märjamaa kiriku peale, kuhu paljud talupojad oma naiste ja lastega olid põgenenud, ja lasksid kirikuukse suurtükiga lahti. Siis kaitsesid vaesed inimesed end kooripeal ja pääsesid ära; kõik oma vaene vara aga, mis neil kirikus kaasas oli, tuli neil venelaste kätte jätta. Selle võttis vaenlane kõik ära ja vedas kaasa.

Kui venelased ja tatarlased Läänemaalt läinud olid, siis käis mõlsameeste käsi üsna halvasti. Nad ei julgenud oma varjupaigas ühtki päeva vagusi olla. Sellepärast muretsesid nad väga vaherahu pärast, ent ei teadnud, kuidas seda saada. Lõpuks pidasid nad paremaks nii tugevalt kui võimalik jälle välja minna, lootes nõndaviisi venelasi rahu tegema sundida. Ja kuna Tallinna rael oma kodanikkude ja talupoegade pärast, kes nüüd heina ja toitu pidid koguma ja ta-livilja maha tegema, ka vaherahu väga tarvis oli, siis ühines raad mõisameestega, et mõlemad ühteviisi kasu loodetavast vaherahust saaksid.

Sellepärast, kui mõisamehed nüüd välja olid läinud ja oma maal Kuimetsas leeri asunud, saadeti ka kaks Tallinna raehärrat, nimelt Hinrick Clodt ja Hermann Luhr, sinna,

230

kus nad ühelmeelel voivoodile kirjutasid ja vaherahu palusid. Kui seesama voivood nende kirja peale üsna irvitavalt ja pilkavalt oli vastanud, siis oli rahulootus sootuks kadunud.

90. Kelle peale et tohi lootma jääda.

Sel ajal õpiti Liivimaal hästi mõistma prohvet Taaveti sõnu, kes ütleb nõnda (146. laul, v. 3): "Ärge jääge mitte lootma vürstide peale, sest nemad on inimlapsed ja ei saa avitada." Asi on nimelt tõesti nii, et liivimaalased sõja algusest saadik jäid lootma nii mõnegi isanda ja vürsti peale Ja sellega väga eksisid. Nendest lootsid nimelt paljud Rooma keis-rile ja Rooma riigile, kuna Liivimaa kuulus muistsest ajast peale Rooma riigi juurde. Ning paljud otsisid tuge Taani kuninga juurest, kuna see

mõningaid Liivimaa kohti omaks oli kuulutanud ja ka igal aastal oma legaate moskoviidi juurde saatis. Paljud lootsid ka Poola kuningale, kuna see samuti oli mõningaid kohti Liivimaal enda alla võtnud. Mõned jäid lootma ka Saksa meistri peale, kuna Liivimaa oli kuulunud Saksa Ordu juurde, ja teistegi isandate ja vürtside peale. Ning kui hertsog Magnusele moskoviidilt lootusi anti, et ta Liivimaa kuningaks saab, siis jäi hertsog peaaegu kõikide liivimaalaste ainsaks troostiks ja varjupaigaks, missuguse isanda alla nad hulgaviisi läksid. Ent Rootsi kuningat ja tema poolehoidjaid, aadlikke ja mitteaadlikke, peeti hertsog Magnuse meeste poolt kõige nõrgemateks; ja hertsog Mag-nuse poolehoidjad arvasid end olevat paremas olukorras kui kõik Rootsi, Poolaja Taani alamad ja pidasid kõiki teisi õn-netuiks ja armetuiks. Ning kui nad nüüd ka kahtlemata hakkasid hertsog Magnuse valitsemises, siis otsisid mõned oma troosti ja varjupaika moskoviidi, nende meelest kõige tugevama ja vägevama juurest. Ent mõned andsid ennast jälle Rootsi kuninga alla ja leppisid Rootsi valitsejatega Tallinnas ära. Lõpuks, kui Rootsi kuningas Jumala armu läbi ja kõikide liivimaalaste mõistmise ja arusaamise vastu
231
moskoviidi üle võidu sai, siis andsid nad ennast kõikidest kohtadest jällegi auväärse Rootsi kuninga alla, kes viimases lõpus nende kõige paremaks isandaks sai.

91. Mõisameeste kuriteod, 1574.

Paide voivoodi vastuse peale lahkusid Kuimetsa mõisamehed pärast selle maa lõplikku laastamist ja riisumist ja asusid jälle Uuemõisa leeri, kus nad kõige kristliku valitsuse ja kombe vastaselt pidasid maja maahävitajatena. Neid mõlemaid eelnimetatud kohti, Kuimetsa ja Uuemõisa, koos terve Harjumaaga peeti, kuigi nad ammust ajast saadik Tallinna lossi juurde kuulusid, ometi nende poolt vaenlaskoh-tadeks selleks, et nad aina vabalt röövida ja hulkuda saaksid. Nii röövisid nad vaestelt talumeestelt kõik loomad ja vilja ja käisid vaeste inimestega hullemini ümber kui venelased ja tatarlased, nii et kõik nende kohtade talumehed ütlesid, et neile küll sagedasti venelaste ja tatarlaste poolt kallale on tungitud, need aga ei ole neid süski kõikide oma röövkäikudega nii puupaljaks riisunud nagu saksa mõisamehed selle ainsa käiguga. Viimased nimelt kaevasid salajased koopad mullas lahti ja võtsid kõik ära, mis vaene rahvas teise vaenlase eest sinna peitu oli pannud, ning peksid vilja põllul ja vedasid ära. Nõndaviis; röövides andsid nad Tallinna maid venelasele rohkem ära kui et nad neid vene-lase vastu kaitsnud oleksid. Siiski ei olnud nad kogu selle sõja jooksul mitte kordagi nii julged, et nad üle Liivimaa püri Vene pärusmaadele oleksid tunginud, vaid tõendasid oma vaprust ainult Liivimaal Tallinna ümbruskonnas röövimise ja hulkumisega ja nõudsid siiski iga kuu suurt

palka. Kui neil aga tuleks maksta kõige röövi eest, mida nad Rootsi kuninga maadel krahmasid ja võtsid, siis ei peaks nad oma palgaga kaua läbi saama.

Ent vaeste vüetsate inimeste ohkamine Jumala poole ja tasumise järele kisendamine kandis siiski kaunikesti vilja,

232

sest mõisamehed oma varjupaikades Haapsalu, Koluveres ja Lihulas kisklesid iga päev nagu koerad ja tapsid üksteist. Üsna palju neist löödi ka venelaste poolt maha ja võeti vangi, rääkimata teisest nuhtlusest ja vaevast, mis neid veel tabas.

92. Rootslaste õnnetus Narva all, 1574.

Aastal 1574, sügisel, sõitsid Rootsi kuninga sõjalaevad Narva moskoviiti kimbutama. Aga see ei õnnestunud siin sel ajal paremini kui teistel käikudel ja ettevõtmistel. Kui nad nimelt Narva all reidü asusid, tõusis tohutu torm, mis laevad laiali ajas ja admiralilaeva randa paiskas. Selle laeva meeskond sai peaaegu täielikult hukka, nende seas ka aadlik Meisseni maalt, nimega Antonius Ploch. See sattus elavalt moskoviidi kätte ja poodi kauakestva vangipõlve järele Narvas.

93. Rootsi-Taani läbirääkimised Padises, 1574.

Selsamal ajal saatsid Saaremaa Taani valitsejad Kuressaares mõned volinikud Padisesse, Rootsi valitsejatega läbi rääkima Tallinna linna ja kogu maa heakäekäigu üle. Süs läks ka kaks Tallinna Rootsi valitsejat, nimelt Carl Hindrichsen Kankasest ja Hans Berentsen Forest, koos kahe raeliik-mega, nimelt Peter Möller'i ja Hermann Luhr'iga, Padisesse kuressaarlaste arvamist kuulama. Siis teatas Johan Uxel Menzist Tallinna härradele teiste punktide seas ka seda: Et ta olevat olnud Taanimaal, kus ta ka näinud Rootsi legaati, kellelt Taani kuningas pärinud, kuidas olevat Liivimaa sõjaga; sest olevat kuuldud, et Rootsi kuningas kaotavat ühe lossi teise järele. Ning kui Rootsi kuningal sellest abi oleks, siis tahtvat tema, Taani kuningas, omaenda kulul saatkonna läkitada moskoviidi juurde ja rahu nõutada. Sellele ei

233

olevat Rootsi legaat midagi vastanud ega ka kuningale tänu ütelnud, millest kuningas olevat väga imestanud Ja suuresti pahandanud. Sellepärast olevat see tema, Uxeli, nõu, et kirjutagu tallinlased nii pea kui võimalik Taani kuningale, et ta neile moskoviidilt rahu või vaherahu püüaks saada. Taani kuningal nimelt olevat moskoviidiga igavene rahu ja rahulepingusse olevat ka kirja pandud, et mis Taani kuningal

Liivimaal käes on, see jäägu temale ning mida ta edaspidi veel Liivimaal kätte saab, see olgu ja jäägu kaasa arvatud igavese rahu alla.

94. Rootslaste tülid mõisameestega, 1574.

25. oktoobril jõudis härra Hinrick Claussen märksa suure varaga, mis eelmisel suvel lüübeklaste käest ära oh võetud, Tallinna. See oli mõteldud mõisameeste rahustamiseks, et Läänemaa lossid, mis nende käes pandiks olid, Rootsi kuninga käest mitte ära ei läheks. Seda vara ei tahtnud enamik mõisameestest mitte vastu võtta, kuna sellest ei jätkunud nende nõudmiste täieks tasumiseks. Kuid nad olid nõus seda arve peale võtma tingimusel, et härra Hinrick Claussen neile vaherahu moskoviidilt välja toob. Aga seda ei saanud härra Hinrick Claussen neile lubada. Sellepärast tõrkusid nad midagi sellest varast vastu võtmast, vaid püüdsid mõnd teist isandat leida, kellele nad Läänemaa losse võiksid üle anda. See oli enamuse kavatsus. Ritt-meistrid aga ja vähesed mõisamehed võtsid vara tõrkumata vastu. Sellest tekkis suur tüli ja lahkuminek nende vahel. Siis ei tahtnud kuus rittmeistrit äralangenud mõisameeste plaaniga nõustuda, vaid jäid vähemusega Rootsi kuningale, oma isandale, truuks. Lõpuks asutas üks ritt-meistritest, nimelt Hans Wachtmeister, ühe lipkonna ning kutsus neid mõisamehi, kes oma isandale truuks olid jäänud, aadlikke ja mitteaadlikke, välja- ja kodumaisi, oma lipu alla. Siis määrati talle Hertwich Leidebuhr leitnandiks

234

ja Mauritz Wrangel Idaverest lipnikuks. Need mõisamehed olid terve sõja läbi vaprad ja tõid ühes Rootsi mõlsameestega Liivimaale palju kasu.

95. Riialased katsuvad Tallinnat Poola alla viia, 1575.

Aastal 1575 läkitasid Riia piiskopkonna losside foogtid oma kirjutaja Tallinna järgmise ettepanekuga: kuna nad kuulda olevat saanud, et tallinlased suures mures ja hirmus on moskoviidi pärast, ja et nad kõigist maha jäetakse, siis pidavat nemad, foogtid, seda heaks ja kasulikuks, et tallinlased end Poola krooni kaitse alla annaksid. Ning kui nad seda teha kavatsevad, siis tahtvat foogtid moskoviidi juures seda läbi viia, et ka tallinlased koos Leedu ja Poolaga viieaas-talise vaherahu osaliseks saaksid. Aga ajal, kui raad kaalus, missugust vastust sellele anda, tuli kuri sõnum venelase tulekust.

96. Mõisamehed müüvad Läänemaa Taanile ära. Venelaste lähenemine, 1575.

1575. aasta 12. jaanuaril tulid mõned komissarid, kellede juhiks Kuressaare asevalitseja Claus von Ungern oli, Läänemaale Haapsalusse, Haapsalu, Koluvere Ja Lihula losside pärast mõlsameestega Taani kuninga nimel läbi rääkima. Sest neid losse tahtsid nimetatud mõisamehed Rootsi kuninga käest lahti kangutada ja mitmed neist olid neid losse juba hertsog Magnusele lubanud ja tõotanud. Sellepärast astus Claus von Ungern vahele.

22. jaanuaril toodi kohutavaid teateid moskoviidi tulekust ühe usaldusväärse talumehe kaudu. Peale selle tuli ka kindel sõnum, et kõik Paide venelased olevad asunud Rak-veresse suure väehulga juurde. See hulk seisis peaaegu kaks nädalat palgal, nii et ei saadud kindlaks teha, kuhu

235

nad võiksid minna. Ning kuna venelased nii kaua viivitasid, siis arvasid paljud tallinlased, et need on üle mere Soome tunginud. Sellest muutusid vaesed talupojad nii muretuteks, et mõned hoolimatusest, mõned aga sööda puuduse pärast koos loomade ja naise ja lastega hulgavüsi maale tagasi läksid.

25. jaanuaril anti Haapsalu, Koluvere ja Lihula lossid kauakestvate läbirääkimiste järele endiste Rootsi mõisa-meeste poolt Claus von Ungernile üle, kes need Taani kuninga Fredrik II nimel vastu võttis lubadusega, et ta neile kogu nende saamata jäänud palga tulevaseks jaanipäevaks ära maksab ja neile vahepeal ka rahu moskoviidi käest nõutab.

97. Venelased Tallinna all, 1575.

30. jaanuari pühapäeval Septuagesimae (tuhkapäeval) enne lõunat jutluse ajal näitas end moskoviit Tallinna all kõige väega. Osa neist pidas tallinlastega terve päeva pisikesi taplusi. Suurem hulk läks Hirvedest sealpool Kivimäge Unnast mööda nagu mesüaste sülem Järveküla poole üle järve ja asus leeri Treidensbuschis, hea penikoorma kaugusel linnast. Samal päeval põletasid nad ümberringi, ei heitnud armu ka Pirita kloostri eluhoonete peale ja võtsid isegi kloostri neitsid vangidena kaasa, mida nad enne kunagi ei olnud teinud. Sel päeval tungis venelane ka kõikide vaeste talupoegade kallale, kes hiljuti muretusest ja sööda puudusest oma loomadega linnast maale olid asunud. Tallinlased aga tegid endale ise ilma sunnita suurt kahju, kiskusid oma aiad, küünid ja majad väljaspool linna maha, peale selle kõikide kalameeste majad. Ning mida nad kiiruses maha kiskuda ei saanud, see süüdati ja põletati ära, sest et nad piiramist kartsid.

31. jaanuaril tuli hommikul üle 1000 venelase ratsa linna alla ja pidasid pisikest laskmisetaplust. Selle ajajooksul läks terve leer teele ja kadus ühes järelväega, et taUinlased neile järele kihutades neilt voori ära ei võtaks. Kui nad nüüd kõik ära olid, siis jooksid talupojad linnast leeriplatsile ja tõid endale palju härgade päid, mida venelased ära olid visanud, linna toiduks, peale selle veel palju härgade ja iseäranis rohkesti hobuste nahku, mida tatarlased seal tapnud ja nende liha pooltoorelt õginud olid.

98. Edaspidine venelaste rüüstekäik, 1575.

Siis läksid venelased ja tatarlased esmalt Läänemaale Haapsalu alla ja laastasid teel kogu Padise maad ühes Padise ja Keila rannaga jõledasti, tapsid inimesi ja viisid üsna palju vangidena ära. Ning kuigi venelane neist paigust sagedasti ennegi üle oli käinud, siis ei olnud ta seda ometi eales nii kohutavalt teinud kui seekord. Sest Kõikvõimas Jumal seadis sellele maale ka seda karistuseks, et kogu selle talve jooksul üsna vähe lund oli sadanud. Sellepärast ratsutasid venelased ja tatarlased otse igale poole juurde ega küsinud ühestki teest. Nad ei ratsutanud mitte ainult külasid ja maid mööda, vaid ka võsast, rägast ja padrikutest läbi, kust nad hunte, karusid ja igasugu metsloomi välja ajasid. Nõndaviisi tuhnides otsisid nad igal pool inimesi ja kariloomi. Sel ajamisel olid neüe Jumala ilm ja tuul ja kõik elemendid päri ja ükski inimene maal ei mäletanud nii vähest lund sellel aastaajal nagu seekord.

Edasi läksid nad Haapsalu alla ja pidasid tulevahetust mõisameestega, kes nüüd Taani all olid, ja läksid seks korraks Haapsalust mööda. Järgmisel päeval aga tuli suur osa neist tagasi ja põletas öö ajal mõned majad alevis maha. Vastu hommikut tungisid lossi mõisamehed jäUe välja ning julgesid liiga kaugele minna. SeUepärast löödi neist mõned maha ja võeti üle 30 vangi, kes Moskvas haledasti ära tapeti. Selsamal ajal, mulal ülejäänud mõisamehed jälle Haapsalusse taganema pidid, tekkis seal nii suur hirm ja tunglemine

237

lossi väravate ees, et paljud tugevad inimesed suures tõuklemises ja hirmus surnuks suruti.

Sel puhul laastasid venelased ja tatarlased üpris haletsemisväärselt maid ümber Haapsalu, Koluvere, Lihula, Padise ja Vigala, samuti Saaremaad ja Hiiu, Muhu, Vormsi saari ja Noarootsit, välja arvatud Kuressaare maakond. Seal röövisid nad aina hobuseid ja inimesi, ei hoolinud aga suurt härgadest ja lehmadest, kuna nad ei suutnud neid nii kiiresti endaga kaasa ajada. Kui nad nüüd nii omavoliliselt nimetatud kohtades olid toiminud, tungisid nad ruttu Pärnu alla, sealseid maid läbi puistama, ja põletasid Vana-Pärnu ühes kirikuga maani maha. Siis kartsid Uue-Pärnu kodanikud väga piiramist ja süütasid ja põletasid

sellepärast ise kõik majad väljaspool linna maha. Kui aga venelased öö läbi mitte väga kaugel Pärnust olid asunud ja mõningaid Saksa laevu öösel Pärnu all ära põletanud, siis läksid nad järgmisel päeval Pärnust mööda Salatsi ja teiste kohtade poole, haarasid palju inimesi, tapsid ja viisid neid vangi. Siit võib näha, kui palju Riia foogtide viieaastane vaherahu väärt on, millega nad Tallinat enda poole meelitada tahtsid. Tõbi, mis tallinlastel küljes oli, oli neile endile lähemal kui foogtid arvasid.

99. Hertsog Magnuse pakkumine Tallinnale, 1575.

2. märtsil tulid kirjad hertsog Magnuse käest Põltsamaalt tervele Tallinna kogukonnale. Nendes kirjades palus ta' kristlikkude saadikute kaudu, et tallinlased lakitagu mõni mees enda seast tema juurde Põltsamaale. Seal tahtvat ta nendele head nõu anda, kuidas ette varuda tulevasele õnnetusele ja hädale, millest see praegune rüüsteretk ainult algus on. Tallinlased aga ei soovinud tema nõu tarvitada. Sedasama kirjutas hertsog ka pärnulastele ja pidas nendega ka veel pantvangide abil läbirääkimisi. Pärnulased aga ei mõtelnud samuti tema soovi järgi käia.
238

100. Võitlus Salatsi pärast, 1575.

Aastal 1575 märtsikuus võtsid hertsog Magnuse mõisamehed ühes mõnede venelastega Salatsi mõisa ära ja kindlustasid seda selleks, et läbipääsu Riia, Tallinna ja Pärnu vahel takistada. Selle mõisa võtsid Riia piiskopkondlased
nendelt jälle tagasi. Lõpuks jäid venelased sinna üksi pesitsema ja mõis jäi ka neile.

101. Vaherahu Soome pärast, 1575.

Aastal 1575 nelipühade päevadel reisisid Rootsi volinikud Viiburi piirile venelastega rahu pärast läbi rääkima. Siis oli tallinlastel suur lootus, et nüüd ometi kord rahu toime tuleb. Ent venelane määras vaid enda kasu silmas pidades kaheaastalise vaherahu ainult Soomele ja jättis tallinlased kõrvale. Nõnda läks tallinlaste lootus jälle nurja. Selle rahu sõlmis kaval vaenlane selleks, et tal Soome poolt külg vaba oleks sel ajal, kui ta Pärnut kavatses piirata. Vaherahu ta aga ei pidanud kauemini kui tema kasu nõudis, ja tungis selle kahe aasta jooksul ka Soome, röövis seal ja põletas ning küüditas palju rahvast.

102. Vene saadikud ja tulekahju Kuressaares, 1575.

7. juunil tulid moskoviidi saadikud Kuressaarde ja purjetasid sealt Taanimaale. Samal 7. juunil, kui need võõrad külalised pärale jõudsid, tekkis Kuressaares säärane tuli, et pool alevikku ja kõige paremad majad seal maani maha põlesid, mille üle moskoviidi saadikud väga naersid ja hõiskasid. Need aga, kes oma majadest ilma jäid, ei suutnud küll naerda. Seda tulekahju just venelaste tuleku ajal pidasid paljud kindlaks suure tuleva õnnetuse märgiks ja ettekuulutuseks.
239

103. Kuidas mõisameestele tasuti, 1575.

Jaanipäeva aegu kutsuti kõiki Haapsalu, Koluvere ja Lihula mõisamehi Claus von Ungerni poolt kirja teel Kuressaarde oma tasu seal vastu võtma. Sinna aga nad heameelega minna ei tahtnud, sest nad oleksid oma palga-parem oma varjupaigas vastu võtnud. Ent lõpuks reisisid nad kõik sinna. Siis kirjutas Claus von Ungern ka Taimina kodanikkudele, et kui Tallinnas kedagi on, kelledele mõisamehed võlgu on, siis ilmugu nad tasu maksmise ajaks Kuressaarde, mis siis ka juhtus. Ning kui kõik mõisamehed Kuressaarde jõudsid, lootes palju raha saada, siis pandi neile kõige ootamise ja lootuse vastaselt kõik see arvesse, mida nad sööda ja toidu näol oma varjupaigas talumeestelt olid saanud või ka vägivaldselt võtnud, peale selle ka see, mida tallinlastel oli nende käest nõuda.

Mis puutub soodasse ja toidusse, siis olid nad seda alati Rootsi kuninga alla kuuluva talurahva käest tasuta saanud. Siis pandi mõnelegi, kes mitusada taalrit lootis saada, niisugune arve ette, et kogu tema palgast vaevalt jätkus selle tasumiseks. Ning paljud, kes mitme hobusega Rootsi kuningat olid teeninud, olid viimaks sunnitud jala käima. Siis oleksid nad tahtnud, et nad parem Rootsi kuninga juurde oleksid jäänud ja nagu teisedki härra Hinrick Claussenilt pakutud vara arve peale vastu võtnud. Aga nüüd oli see liiga hüja. Nüüd ei makstud neile mitte ainult röövimine kätte, mida nad Kuimetsas ja Harjumaal olid toimetanud, vaid pidid ka halba nime kandma sellepärast, et nad neid mõisamehi, kes truult Rootsi kuninga poole jäänud ja pakutud vara arve peale vastu olid võtnud, nende varjupaigast ja pandist, Haapsalust, Koluverest ja Lihulast, ära lahutasid ning et nad nimetatud lossid ja kogu Läänemaa Rootsi kuninga, oma isanda alt ära kauplesid ja seda ainult maksupäeva mittepidamise pärast.
240

104. Venelased võidavad Pärnu, 1575.

Selsamal ajal kogunes moskoviit Rakvere juurde ja oli seal peaaegu terve kuu paigal. Siis kartsid tallinlased taas väga piiramist. Lõpuks asus seesama sõjaväelaste kogu teele ja läks kiiresti Pärnu alla. Siis piiras moskovüt Pärnut, tegi kantse ja laskis tormata. Lõppeks, kui moskoviit mõned korrad tormi oli jooksnud ja umbes seitse tuhat meest seal kaotanud, andsid pärnulased moskoviidüe alla, kuna nad liiga väsinud olid ja mitte kustki päästmist ei näinud tulevat. See sündis 9. juulil aastal 1575.

See Pärnu linna kaotus oli teistele maakondadele ja mõlemale pealinnale, Riiale ja Tallinnale, samasuureks kahjuks kui Tartu linna kaotus ning kuigi pärnulased vastupanemises ausamalt ja õiglasemalt oma kohustust täitsid kui tartlased, siis ei saa pärnulasi ometi, mis puutub linna ehitustesse ja tugevdamisse, mitte paremaks pidada. Sest nii-sama, nagu tartlased heal ajal oma linnas suurt ei ehitanud ega vaenlase vastu ei kindlustanud ega ka palju seUele ei mõtelnud, et päikesepaistele võiks järgneda paduvihm, vaid aina kõrkust, iharust, endakasu ja rikkust taga ajasid, nõndasamuti hoolisid ka pärnulased mitte ainult heal ajal, vaid ka käesolevas sõjas üsna vähe oma linna kindlustamisest. Ning kui vaenlane juba lähenemas oli ja neid üles otsida kavatses, siis aUes kirjutasid nad Tallinna vaUimeistri ja teiste abinõude saamiseks. Ning kõik, mis oli ehitatud kaitseks sõja vastu, seda olid rootslased ehitanud ajal, kui nad seal isandad olid. Ja suurtükid, mida Pärnus moskoviidi vastu tarvitati, olid ka Rootsi kuninga omad. Need olid sinna jäänud siis, kui Pärnu mõisamehed äraandlikul viisu lossi ära võtsid.

105. Miks Saaremaa taanlased ei aidanud.

Enne piiramist, lühikest aega enne seda, kui suur häda varsti pidi kätte tulema, otsisid pärnulased Kuressaares

241

Taani asevalitseja Claus von Ungerni juurest abi ja tuge ja pakkusid end Taani krooni alla sooviga kaitset saada mos-koviidi vastu. Claus von Ungern võttiski neid Taani kuninga nimel, kuigi ilma käsuta, vastu ja lubas neile kaitset. Seega olid pärnulased lühikest aega Taani all. Aga see oli asjatu, sest venelane oli juba lähenemas. Ning kuigi Claus von Ungern pärnulastele veel head soovis ja neid kõige võime järele aidata kavatses, siis takistati seda ometi tüli tõttu, mis Saksi hertsogi Magnuse ja Claus von Ungerni vahel Muhu saare pärast tekkinud oli. Kui nimetatud hertsog Magnus Pärnu piiramise ajal Rootsist Saaremaale tuli ja Maasilinna lossi kui Rootsi kuninga lääni ära oli võtnud, siis sõitis ta ka Muhusse, missugune saar alati Maasilinna külge oli kuulunud. Ning kui ta seal eest leidis Claus von Ungerni, kes sedasama saart Kuressaare

alla tahtis võtta, siis vangistas hertsog tema, laskis aga pärast jälle vangist lahti. Sellejuures jäid pärnulased unustusse.

106. Pärnu langemise tagajärjed.

Kui nüüd Pärnut piirati, siis läksid Helme, Ergmäe ja Ruhja lossid kartusest Holsteini hertsogi Magnuse alla. Peale selle andis Otto von Ungern, üks lossi foogte Riia piiskopkonnas, oma Purkeli lossi ilma hädata moskoviidile üle. Ning viieaastaline vaherahu, millega foogtid tahtsid tallinlastele lootusi anda, ei aidanud nüüd neid endid. Siin oli nüüd maksev: Medlce, cura te ipsum! (Arst, aita end ise!)

Kui aga Pärnu linn ära oli võidetud, siis näitasid end väepealikud knjas Mykita Romanovitš ja knjas Jürgen Totma-kov, väga sõbralikena nende vastu ja andsid igaühele vaba voli jääda või ära minna. Ning mida nad esimesel korral ei suuda kaasa viia, seda viigu nad teisel korral järele, ilma takistuseta. Kuid need olid vaid võrgud ja püünised, et teisi kohti nendega püüda. Kui nüüd mõned tähtsamatest oma

242

käepärasema varaga Kihnu saarekesele olid tulnud, siis laskis Saksi hertsog Magnus nendele kallale tungida ja sai saagiks suure vara rahas ja hõbeehteis ja viis need inimesed pealekauba endaga kaasa Rootsi ja käis nendega halvasti ümber, sellepärast et neil nii suur tagavara raha ja hõbedat oli olnud ja et nad siiski ei varustanud oma linna paremini sõjameestega. Sest kui linnal oleks vaja sada palgasõdurit olnud, siis püsiks see veel tänapäeval eelmises seisukorras. Sellepärast tuli neil seda hertsog Magnusele trahviks kannatada selle eest, et nad omaeneste kasu ülemaks olid pidanud kui üldist kasu ja oma linna mitte ainult kindlustamise, vaid ka sõjameeste poolest hädas hooletusse olid jätnud.

107. Maasilinn jälle Taani all, 1575.

Aastal 1575, lauritsapäeval, kui Saksi hertsog Magnus jälle Saaremaalt lahkunud oli, piiras Claus von Ungern Maasilinna ja võttis selle mõne päeva järel enam õnne ja ootamatu pealetungi abil kui väe tugevusega ära. Kui nimelt taanlased sinna alla tulid, siis tekkis seal lossis suur tulija võttis nii ägedasti maad, et ei saadud seda kustutada, mispärast lossi sõjamehed ja valitsejad suures hädaohus akendest välja pidid ronima. Teised, kes väljas olid, ronisid neist-samadest akendest jälle sisse ning said nõndaviisi lossi kätte.

108. Tallinlaste ja taanlaste läbirääkimised Padises. 1575.

1. septembril tulid Kuressaarest Taani volinikud, nimelt Claus von Ungern, Axel Tonnisen, Reinold Szoye, Johann Uxel Menzist ja Otto Uxel Koselt, Padisesse piiri peale ja
243
palusid Tallinna kuberneri ja raadi, et nad ka sinna tuleksid läbirääkimisi pidama. Siis läkitati kuberner härra Pontus de la Gardie ja Tallinna raelükmed Hermann Luhr ja Peter Möller sinna, et kuulda saada, mis head taanlastel jälle on ette panna.

Kui aga nimetatud Tallinna härrad ja saadikud vastu õhtut Padise lossi pärale jõudsid, siis ilmus härradega koos samal ajal suur hulk metsikuid tundmata merelindusid, suuruselt ja kujult ristpartidele kaunis sarnaseid, Padisesse. Need istusid oma lestajalgadega lossi katustele ja tipmetele. See oli haruldane ja imepärane nähtus säärastest haruldastest ja tundmatutest lindudest, keda ei enne ega pärast seda aega iialgi enam nähtud ei ole. Ning kuigi neid korra ära peletati, siis tulid nad ometi teist korda jälle tagasi ja jäid kuni ööni sinna istuma hoolimata sellest, et neid mõningaid maha lasti. Järgmisel päeval aga ei olnud neid enam näha. Põhjuseks aga, miks tallinlasi sinna kutsuti, oli see, et Claus von Ungern ühes teiste Taani volinikkudega Padise lossi nõudis. Peale selle ähvardas ta, et kui see loss käest ära läheb ja moskoviidi kätte langeb, siis tahtvat nemad, taanlased, seda tallinlastele kätte maksta. Ent Taani volinikkudele ei antud järele.

109. Tallinn otsib võõrast abi, 1575.

Selsamal ajal kiitis Claus von Ungern ka väga Taani ku- -ninga armulist ja heatahtlikku meelt Tallinna linna vastu, mispärast tallinlased nagu haiged, kes oma kauakestvates ja rasketes haigustes igasugu arstisid otsivad, sellest ergutust said Taani kuningale kirjutamiseks abi ja nõu pärast, et nad kord raskest sõjast ja survest rahu saaksid. Nõndasama pöördusid nad ka Rooma keisri ja teistegi võimumeeste poole. Ent nad ei saanud kõige oma kirjutamisega muud kätte kui oma isanda, Rootsi kuninga, paha meelt.
244

110. Ruhja venelastelt tagasi võetud, 1575.

Samal sügisel aastal 1575 valmistusid Riia piiskopkond-lased koos Kuramaa hertsogi sõjameestega venelastelt ja Holsteini hertsogüt

Magnuselt tagasi võtma Helme, Ergmäe, Ruhja ja Purkeli losse, aga nad said neist kätte ainuüksi Ruhja.

111. Venelased Haapsalus, Läänemaal ja Saaremaal, 1576.

Aastal 1576 jaanuarikuus tuli Liivimaale venelaste ja tatarlaste vägi, arvult 6000. 27. jaanuaril tungisid nad Läänemaale ja said Koluvere, Lihula ja Vigala lossid ja kindlused kätte. Need anti jalamaid üpris truudusetult Üma hädata üle. Pärast seda asusid nad väheste suurtükkidega Haapsalu alla ja ainult näitasid end seal ning ei ehitanud kantse ega lasknud mitte. Ning kui nad 9. veebruarü sinna alla jõudsid, siis astus lossipere, nimelt saadikud Läänemaalt, kodanikud, pealikud ja tingisõdurid jalamaid venelastega läbirääkimisse ja andsid 22. veebruarü uhke Haapsalu kindluse ilma hädata moskoviidüe üle. Ometi ei puudunud selsamal lossil tol ajal mitte midagi moona, sõjarahva ega mingi hädavajaliku poolest, kui nad ainult natuke oleksid vastu hakanud. Nõndaviisi sai moskoviit nimetatud Läänemaa lossid ühes maaga enda kätte. Kui nad aga pärast oma häbitegu kahetsesid ja nende südametunnistus ärkas, siis ei, tahtnud keegi süüdi olla. Nnsüs veeretasid kodanikud ühes sõjameestega süü Läänemaa aadli peale, kes Haapsalus ja teistes lossides kaasas oh olnud, ja aadlikud jäüe sõjameeste ja kodanikkude peale.

Kui aga venelased lossi tulid, siis olid mõned Haapsalu junkrutest veel nii heas tujus, et ühel neist istus kaks aadlipreilit süles ja ta naljatles nendega. Selle suure muretuse

245

üle ei saanud venelased küllaltki imestada ja ütlesid Hinrick Boussmannile, hertsog Magnuse õuejunkrule, kes seda ka pealt oli vaadanud: "Hinrick, mis imelikud inimesed teie sakslased küll olete! Kui meie, venelased, säärase lossi nii kergesti oleksime käest ära andnud, siis meie ei julgeks enam ühegi ausa inimese ees oma silmi üles tõsta ja meie suurvürst ei teaks, missuguse surmaga meid karistada. Sakslased aga Haapsalus julgevad mitte ainult oma silmi üles tõsta, vaid võivad ka veel preilidega mängida, just nagu oleksid nad oma asja hästi teinud." Sellele ei saanud Hinrick Boussmann midagi vastata, kuna ta seda ise oma silmaga oli näinud.

Kui Haapsalu oli ära võetud, suri knjas Jürgen Totmakov, moskoviidi väe ülemjuhataja, ühes aleviku saunas seal ära. Nii ei saanud see knjas oma jalga Haapsalu lossi peale panna. Selsamal ajal olid venelased ja tatarlased ka Saaremaal. Seal puistasid nad kogu maa läbi kuni Sõrve otsani ja küüditasid palju vaest rahvast vangidega Moskvasse ja Tatarimaale.

Haapsalu, Koluvere, Lihula ja Vigala losside ja kogu Läänemaa äravõtmise järel jäid mõned nende kohtade aadlikkudest vaenlaste alla Läänemaale. Mõned aga asusid Moskva suurvürsti juurde ja lasksid end nõu ja teoga Liivimaa vastu kasutada, kuna neil ei olnud nimetatud losside kerge äraandmise pärast Saaremaal ega Tallinnas enam asupaika.

112. Kuidas rootslased ka Padise kaotavad, 1576.

Kui moskoviidil nüüd terve Läänemaa käes oli, siis tungis ta ka Rootsi kuningale kuuluvasse Liivimaa ossa ja piiras 18. veebruaril Padise lossi. Ning pärast seda, kui ta kantse ehitamata ühe päeva mõne suurtükiga korratult paugu-tanud oli, anti talle loss kohe 20. veebruaril pealik Hans von Oldenburgi poolt kätte. Nõnda sai venelane nimetatud lossid

246

ühes kõikide juurdekuuluvate maade ja inimestega väikese väe ja vähese vaevaga, ainult hirmu ja ähvardamise abil, üleandjate suureks häbiks kätte. Selsamal ajal, kui maid Tallinna ümbruses nii sagedasti laastati ja paljaks riisuti, tuli vaestel talupoegadel härgade ja hobuste puudusel oma lehmi, kui mõnel ehk juhtus veel üks olema, ree ette rakendada, et hädavajalikku linna või linnast koju vedada.

Haapsalu lossi kaotuse järele oli Claus von Ungern, Kuressaare Taani asevalitseja, väga vihane kõikide nende peale, kes Läänemaa lossides olid olnud ja kiusas neid kõvasti taga.

113. Rootslaste äpardus Padise all, 1576.

29. aprillil piirasid rootslased Padise lossi, tegid kantse ja andsid tormituld ja kui nad kuni taevaminemise päevani seal asudes olid lasknud ja mõne korra vähese väega tormi jooksnud ja ümberringi ei olnud enam midagi riisuda ning kui ka markitandid ei tahtnud enam õlut juurde vedada, kuna meestel enam ei olnud röövraha õlle eest maksmiseks, siis läksid nad häbi ja kahjuga jälle minema.

114. Võitlemine venelastega Tallinna all, 1576.

Ajal, kui rootslased Padise all olid, valmistusid venelased Paides röövkäiguks ja tulid Tallinna alla lootuses sealt kõiki linna kariloomi ära tuua, kuna kõik linna sõjamehed Padise all olid. Ning kui venelased suurele osale loomadest linna lähedal karjamaal olid peale langenud ja tahtsid neid ära ajada, siis olid kodanikud, sellid, majasulased ja poisid pea jalul ja võtsid neile järele kihutades röövi suure auga neilt jälle ära ja

said mõned toredad vene ruunad kätte, kellede seljast venelased olid maha lastud, ja tõid need linna.
247

115. Kuressaarlaste kallaletung Haapsalule. Proua von Ringeni armetu lõpp, 1576.

Ajal, kui rootslased Padise all olid, tungis Claus von Un-gern Kuressaarest Haapsalusse, et nii venelasi kui ka truudusetuid moskoviidi alla läinud sakslasi seal äkilise kallaletungiga rabada. Ta sai ka mõned neist vangi võtta ja saatis nad Taanimaale. Varsti pärast Claus von Ungerni Haapsalust äraminekut suri proua Ringen säärases suures vaesuses ja viletsuses, et tal ei olnud isegi lina, millesse tema surnukeha oleks võinud mähkida, ja selle vaiba, mis oli pandud tema puusärgi katteks, tahtsid venelased veel suure irvitamise ja pilkega ära kiskuda. See proua oli enne heal ajal olnud rikas ja uhke lossiproua ja oma tütrele säärase suurepärase kulla ja pärlitega rüü lasknud teha, millest kõikidel Liivimaa inimestel küllalt rääkida ja imestada jätkus.

116. Maximilian II saatkond, 1576.

30. mail kirjutasid Riiast keister Maximilian II legaadid, kes Moskvast olid tulnud, tallinlastele, et nad olevat kõige agarusega Moskvas läbirääkimisi pidanud vaherahu pärast Tallinna linna heaks, aga ei olevat midagi läbi viia saanud. Ent viimaks olevat moskoviit nii palju kulda andnud, et kui tallinlased rahu peivad, küllap siis ka tema rahu peab.

117. Kuidas moskoviit tallinlasi meelitab, 1576.

Selsamal ajal, kui moskoviit küll teadis tallinlaste raskest survest, ahistusest ja üpris tungivast hädast, ei saanud ta oma vana sõbralikku meelitamise pruuki tarvitamata
248
jätta. Sellepärast saatis ta Hinrick Gellinkhuseni, Tallinna raeliikme poja, kes inimese tapmise pärast linnas ei tohtinud viibida ja sellepärast trööst moskovüdi juures otsis, mõnesaja hobusega üpris toredasti Paidesse. Selle mehe ülesandeks oli oma kodulinna alandlikkusele Moskva suurvürsti ees meelitada. Ning kui Hinrick Gellinkhusen Paide oli tulnud, siis kirjutas ta 1576. aasta 10. juunil Tallinna raele järgmiselt:
"Mina võin teile kõiges heasoovlikuses avaldada, et võtsin ette õiglase ja auväärse härra Andrei Štšelkalovi, suurvürsti kantsleri, õhutusel selle reisi, Jumala auks ja kiituseks ja kõikide venelaste suurvürsti ja keisri

kõrgeks auks ja minu kodulinna kasuks, et teile kõikide venelaste keisri nimel mõningat pakkumist salaja avaldada, mis teile ega Rootsi kuningale talumatu ei ole, kui teie ainult mind, kes ma seda väärt ei ole, usaldada tahate. Ka ärgu olgu teile avaldamata, et kõikide venelaste keiser ei nõua teie käest muud kui alandlikkust, nagu seda kinnised kirjad, mis mul kaasas on, pikemalt teatavad. Kui teie aga nõusse heita ei taha, mille eest Jumal hoidku, siis on teil oodata, et kõikide venelaste keiser teie linna mõõga ja tulega nõndaviisi maani maha laastab, et lapselgi hällis elu puutumata ei jää ja et keiser kogu maailmale sellest Jeruusalemma teise hävitamise näituse tahab teha. Säärast ja teisigi asju, mida sulele ei kõlba usaldada, mis aga kogu linnale väga tähtsad on, on mul teile kõikide venelaste keisri nimel teatada, ilma mingisuguse salakavaluseta, nii tõesti kui Jumal mind aidaku ihu ja hinge poolest. See kõikide venelaste keiser on mulle armuliselt kolmsada hobust andnud, kes mind kuni Tallinnani saatma peavad. Palun sellepärast kristlikku kindlat läbipääsu."

Nõnda kirjutas Hinrick Gellinkhusen mitte ainult raele, vaid salaja ka mõnele kodanikule, keda ta oma sõbraks pidas. Kuna aga raad ja kodanikkond küll taipas, et need ainult uued sepitsused ja võtted on, siis nad ei tahtnud talle usaldust kinkida ega läbipääsukirja saata.

249

118. Venelased tungivad Tallinna alla, 1576.

22. juunil tuli üle 500 venelase Ja tatarlase Paidest Tallinna alla ja ajasid kõik karjaloomad Lasnamäelt ära. Siis olid saksa mõisamehed, umbes saja hobusega, ja linna tin-gisõdurid ühes mõnede kodanikkude ja majasulastega pea jalul ja võtsid, vaenlastele üle nelja penikoorma järele kihutanud, loomad jälle ära ja lasksid mõned venelased ja tatarlased maha ning viisid mõned vangidena linna.

119. Rootslased Riia all, 1576.

11. juulil läksid Rootsi kuninga laevad Riia alla ja põletasid seal mõned majad Väina ääres vaenulikul viisil maha. Põhjuseks oli see, et Rootsi kuningal oli mõningate võlgu-jäänud asjade pärast riialastelt midagi nõuda ja riialased ei olnud veel seda õiendanud ega lõpetanud. Viimaks lepiti kokku ja riialased andsid sada sälitist rukkeid Ja see tuli neil Tallinna lossi viia ja seal ära anda.

120. Tallinlaste kemplemine venelastega. Talupoegade teod, 1576.

Terve juulikuu läbi tegid venelased ja tatarlased Paidest ja Padisest muudkui rüüstekäike Tallinna alla. Nad langesid tihti kodanikkude hobuste, sulaste ja ümmardajate peale ja viisid Tallinna ümbrusest palju vaeseid talupoegi ühes naiste ja lastega vangi. Siis oli kodanikkudel ja talupoegadel palju nuttu ja kaebamist.

20. juulil olid Rootsi ratsa- ja jalamehed end kõike jõudu mööda täiendanud ja läksid venelastele ja tatarlastele tehtud kahjude eest kätte maksma ja olid teel Padise alla, et tatarlastele äkitselt kallale tungida. Samal ajal läks ka 50 mittesaksa vabadikku salaja öösi välja, millest ükski hing

250

linnas ei teadnud, ja nimelt teist teed pidi. Nende seas oli vaid 16, kellel olid pikad musketid. Ning kui tatarlased Padise all rootslaste tulekut märkasid, põgenesid nad nende eest, mis vabadikkudele õnneks tuli. Kuid see oli täielik juhus, sest nad ei teadnud enne midagi teineteisest. Vabadikud ei söandanud päevavalgel tatarlastele kallale tungida, kuna neid selleks liiga vähe oli, vaid nad peitsid end võsasse ja rägasse ja lüürasid hoolega, kuhu tatarlased vastu ööd leeri jäävad. Ning kui tatarlased Orrendali külas sügava jõe kalda peal, kus nad üht oma külge kaitsta võisid sakslaste ja rootslaste vastu, leeri asusid ja magama heitsid ja oma hobused rohu peale sööma lasksid, siis tulid nimetatud mit-tesakslased öösel oma musketitega nendele kallale ja tegid suurt kisa saksa keeles, nii palju kui igaüks seda oskas. Tatarlased ei arvanud muud, kui et need on aina sakslased ja rootslased, põgenesid sellepärast võssa ja rägasse ja jätsid neile kõik oma hobused ja sõjariistad saagiks. Siis said nad seal üle 80 hobuse ja kihutasid nendega jalamaid Tallinna poole ja olid sellega rahul. Enamus neist ei olnud nimelt oma elupäevil ühegi hobuse omanik olnud. Ning kui nende arv oleks olnud natuke suurem või kui needsamad aga südikamad oleksid olnud ja veidi kindlamini seal püsinud, siis oleksid nad küll kõik tatarlaste ruunad, arvult üle 400, kätte saanud. Pärast seda ei tahtnud mõningad sakslased mit-tesakslastest maha jääda. Sellepärast läksid nad samal viisil välja, võsast ja rägast läbi ning tungisid samuti venelastele ootamatult kallale ja tõid kõik nende ruunad ära.

Kuna venelased ja tatarlased vahet pidamata Järvamaal, Harjumaal ja Tallinna all märatsesid ja mässasid ning paljusid küüditasid ja sagedasti öö- kui ka päevaajal Tallinna linna all segadusi tekitasid, nii et vahet pidamata hädakel-la löödi, ja paljud talupojad kogu maalt oma perega ilma ühegi varata Tallinna põgenesid, nii et kõik aiad, küünid ja nurgad talurahvast täis olid ja suur häda ja nälg neid pigistama hakkas, siis pidasid Rootsi valitsejad Tallinna lossis kohaseks talupoegadele lubada igalt poolt Liivimaa venelase

251

maadest röövsaaki tuua. Siis määrati neile pealikuks Ivo Schenkenberg, üks müntmelstri sell, ja see oli oma talupoegadega varsti jalul ja tõi suure saagi ühes paljude vangistatud venelastega Tallinna.

Kuna see ettevõte hästi õnnestus ja talupojad ka sellest julgust said, siis püüti seda kõige agarusega jätkata.

Pärast seda läksid ka mõned sakslased samal viisil välja ja liikusid Virumaale läbi võsa ja räga ja leidid seal eest 40 venelast lamamas, nende seas uhkeid bojaare. Ning kui sakslased üsna ligidale olid jõudnud, hüppasid need püsti ja lasksid särgiväel metsatuka poole jalga, nõndaviisi kõik oma hobused ja uhked kaftanid vaenlasele saagiks jättes. Sest nad olid nii muretud olnud, et heitnud kuni särgini oma riided ära ja nõnda magama jäänud. Siis võtsid sakslased nende kaftanid, sõjariistad ja ruunad, hüppasid sadulasse ja ratsutasid uhkesti vaenlase riietes Tallinna sisse justkui oleksid nad moskovildid.

Lõpuks söandas 60 linna tingisõdurit kuni Vigala alla Läänemaale tungida, et ka oma õnne katsuda. Need said suure hulga loomi härgade ja lehmade näol kätte ja ajasid need endaga kaasa kuni Rakkeni. Seal leidsid nad eest üle 400 venelase ja tatarlase, kes neilt loomi jälle ära võtta tahtsid ja saksa tingisõduritele ägedasti kallale tungisid. Sakslased aga hakkasid vaprasü vastu nii kaua, kuni nad ühte tarasse jõudsid, kust nad palju venelasi maha lasksid ja nii ennast kui ka oma saaki kaitsesid. Kui aga 400 venelast väevõimuga 60 sakslasest jagu ei saanud, siis tahtsid venela^ sed neid oma saksa tõlgi kaudu ülejooksmisele meelitada, neile suurt armu tõotades ja peale selle neid ka ohtrasti ähvardades. Kõik see aga ei aidanud, sest tingisõdurid pääsesid oma saagiga tükkis haavamatult minema, välja arvatud üks sõjamees, kes käsivarrest noolega veidi vigastatud sai, kuid mitte elukardetavalt.

Pärast seda asutasid ka talupojad, kandjad ja igasugu muu rahvas majasulaste ja vabadlkkude näol härraste soovil mõned lipkonnad ja määrasid saksa kombe järele oma seast pealikuid, lipnikke ja teisi ülemaid. Nõndaviisi tungisid nad sagedasti venelase alla kuuluvale maale, üks lipkond sinna, teine tänna. Nad lüürasid venelasi võsas ja rägas, röövisid nende vara ja tõid tihti venelasi vangidena koju ja tegid venelasi ja tatarlasi nii argadeks, et nad lossidest oma ninagi välja pista ei julgenud. Säärast häbi tuli neil nüüd omakorda talupoegade ja mõningate orjade käest kannatada.

121. Lugu Ambotenist, 1576.

Sel suvel, aastal 1576, tungis kolm Kuramaa aadlimeest äkitselt Amboteni lossile, mis kuulus Holsteini hertsogile Magnusele, asevalitseja äraoleku ajal kallale ja võttis selle järgmisel viisil ära. Nad nõutasid nimelt endale sissepääsu asevalitseja proua käest, end mehe sugulasteks ja sõpradeks nimetades. Ning kui neile luba oli antud, tormasid nad väravast sisse ja pidasid seda niikaua enda võimuses, kuni nende leedulastest järelsalk pärale jõudis ja sisse tungis. Selle lossi võttis

pärast Carolus Szoye, Pilteni asevalitseja jälle tagasi ja laskis need kolm aadlimeest ära puua, neid kaela ümber pandud köit pidi üle müüride alla tõugates.

122. Sügav lumi, 1576.

Aastal 1576 neljapäeval enne marti sadas enneolematu ja tohutu hulk lund Tallinnas ja mõned penikoormad ümberkaudu, nii et paljud, kes maa poolt tahtsid Tallinna tulla, teel sügavas lumes hukka said. Nõndasamuti hukkusid ka paljud vaesed talunaised, kes oma lapsukesi linna ristimisele tahtsid viia, lumes ja külmasid surnuks. Ning paljud, kui nad hädaohtu märkasid, jätsid oma reed kõige kraamiga, mis peal oli, teele seisma ja tänasid Jumalat, et nad lahtirakendatud hobustega üksi pääsesid. Ja keegi ei võinud
253
mitme päeva jooskul kusküe minna või reisida ja naaber ei pääsnud naabri juure. Samuti ei saanud kodanikud, kes maale olid reisinud, mõningaid päevi koju tulla ja paljudel tuli oma härgade ja koormaga teele jääda.

123. Lemsalu hertsog Magnusele võidetud, 1576.

Selsamal ajal tungisid hertsog Magnuse mõisamehed Lemsalu lossile öösel peale. Seesugune äkiline kallaletung ja röövimine oli neil aegadel Liivimaal kõige parem rüütli-mäng.

124. Marutuulest, 1576.

Aastal 1576, terve sügis läbi kuni uue aastani, mässasid säärased kohutavad marutuuled ja oli nii suur merekohin, nagu ükski inimene enne ei ole kuulnud ega mäletanud. Sest juba üksi Tallinnas ei mäletanud keegi, et kirikutornid ümber puhuti või sadama vaiadest kaitsemuul ära uhuti, nagu sel aastal sündis. Ja ühelgi aastal ei paiskunud nii palju laevu ja praame täislaadungiga Tallinna all randa üheainsa sügise jooksul, nagu nimetatud ajal. Ning seda juhtus ka paljudes teistes kohtades.

125. Lühike kirjeldus sellest, mis aastal 1577 moskoviitliku teise Tallinna piiramise ajal juhtus.

Pärast seda, kui tallinlased sügisel kindla teate olid saanud, et moskoviit kavatsevat talve kestel Tallinnat kõige väega piirata, siis olid nad kaunikesti hirmul. Peale selle panid neid mõtlema ka need mitmesugused äpardused, mis neid
254
kogu sügise vältel tabasid. Nagu esmalt see, et 2000 sõjameest, kes Soomest pidid tulema Tallinna linna kaitseks, olid takistatud kestva maruilma tõttu tulemast. Teiseks, et 120 tingisõdurit ja musketäri, keda tallinlased olid Lüübe-kls lasknud värvata, ka maruilma tõttu pidid sinna jääma. Kolmandaks, et mõned Rootsi kuninga laevad, moona, püssirohu ja tinaga laaditult, Rootsi skääride vahele tormis kinni jooksid ja ainult üks neist laevadest igasugu tarbevaraga Tallinna jõudis. Ning kui see laev vastu õhtut sadama kaitsemuuli taga ankrusse oli heitnud, hukkus see jalamaid selsamal ööl ja purustati vastu randa pihuks ja põrmuks, nii et tallinalsed sellest ühtki kasu ei saanud. Neljandaks olid tallinlased Hansa linnade liidu Lüübekis peetud koosolekul Danzigi härrade käest lubaduse saanud, et nad tallinlasi tahtvat raha, vilja ja sõjameestega aidata. Lubatud toetuse Danzigist äratootmiseks maksid tallinlased ühele laevniku-le prahiraha ja lasksid laeva sinna sõita. Kui aga laevnik sinna jõudis, leidis ta danziglasi samasuguses haiguses eest, sest oma uue isandaga, Poola kuningaga, olid nad sõtta sattunud ja pidid samuti piiramist ootama. Sellepärast ei suutnud haige haigele appi tulla ja kätt külge panna. Viiendaks aeti sadama kaitsemuul Tallinna alt suure tormiga merele, mida ükski inimene enne ei ole näinud. Kuuendaks jooksis just lühikest aega enne piiramist kaks äraandjat, nimelt Tartu sepapoeg Diderick Munzard ja Põltsamaalt pärit Hans Kock, kes mõnda aega mõisameeste ratsaväes teenistuses olid seisnud ja kõiki linnanurki hästi tundisid, moskoviidi juurde üle ja andsid talle kõik Tallinna linna kohta teada. Kuigi nüüd see kõik oli pahaks märgiks, siis ometi tallinlased ei kahelnud Jumala armus ja abis, kes ainus avitaja hädas on ja õigusega ka ainsana seda nime kannab. Kui aga tallinlased oleksid kõik nimetatud abid nimetatud kohtadest saanud, siis oleksid nad võib-olla nende peale üksi lootma jäänud ja muretusest ristirahva hädaankru, nimelt hingepõhjast tungiva palve Kõikvõimsa Jumala poole, ära unustanud. Sellepärast ei tahtnud Jumal neile neid abisid
255
mitte saata: et nad märkaksid, et tema ainuüksi on õige aitaja igas hädas. Ja on siis ka Kõikvõimas Jumal tallinlasi oma silmanähtava abiga armuliselt aidanud.

Ja kuna vaenlane tingimata tulla kavatses, siis tuli ometi väga imestada, et ta nü valjul talvel, mis talle nii kasulik oli, nii kaua viivitas. Lõpuks ei jäänud ta ikkagi tulemata, vaid jõudis 22. jaanuaril vastu ööd tohutu vägevusega Jõe-lähtmesse, kolm penikoormat Tallinnast eemal. Süs tulid luurajad kella 9 paiku vastu ööd tagasi ja tõid kindla teate, et moskoviit täie väega ligidal on. Nüüd läks kaks linnapead, nimelt härra Frederick Sandstede ja härra Diderick Korfma-ker, jalamaid turu peale ja

lasksid kõikidele Tallinna elanikkudele kuulutada, et vaenlane on ligi ja et igaüks hästi oma asjade eest hoolt kannaks.

Järgmisel päeval, 23. jaanuaril, kesknädalal enne lõunat, nähti moskoviiti oma väega teispool Kivimäge liikuvat ja see liikumine kestis terve päeva kuni pimeda ööni. Sel päeval ei tahtnud venelased taplust pidada. Ka ei olnud tallinlastel päeva jooksul palju aega venelasi ärritada, kuna neil küllalt tegemist oma aedade ja küünide mahakiskumisega oli.

Süs asusid vaenlased Taimina alla 4 laagrisse. Esimene laager oli Ülemiste veski juures, mäe peal ja nõgudes, teine Kivimäel kivimurdudes piki kogu mäge, kolmas laager Lii-vamägedel veemaja juures, neljas laager oli tatarlaste oma Järveküla järve kaldal, enam kui veerand penikoormat pikk.

Pärast seda, kui linna all kantsid olid ehitatud, läksid streletsid, see tähendab harkpüssimehed, viiendasse leeri, Tõnismäe peale ja alla, kahte kantsi, mäe taha piki kogu kallakut Mustjõe poole asus mõni tuhat vene ratsameest, kellel tuli koos harkpüssimeestega valvata mõlemat kantsi ja suurtükke. Kui nüüd moskoviidi vägi Tallinna alla leeridesse oli asunud, süs ei nähtud linnas ühtki mures või julgu-setut inimest, vaid kõik olid südid ja kindlameelsed ning igaühele tundus, et kivi on langenud tema südamelt.

Kui nüüd vaenlane juba neljandat päeva taplust ei olnud alanud, ja mitte ei saadud teada, mis moskoviit ometi tahab

256

ja kavatseb, siis tungisid tallinlased 26. jaanuaril kõige väega maakuulamise sihiga tema juurde välja, ja ei kartnud mitte Püha Johannese hospidali taha Liivamägedesse üsna kaugele minna. Venelased aga ei tahtnud suurel arvul vastu tulla, vaid püsisid täies lahingukorras igal pool paksult tihedates ridades ja ootasid, et tallinlased veel kaugemale välja tungiksid. Süs oleksid nad tallinlasi sisse piiranud ja maha löönud. Aga Jumala iseäraliku seadmise kaudu andsid venelased mõningatest välisuurtükkidest liiga enneaegu tallinlastele tuld, nü et nad Itana poole tagasi pidid pöörama. Siis lasti üksainus Rootsi tingisõdur maha; see oli sel päeval ainus ja esimene kaotus. Kui aga venelased oleksid vaprad sõjamehed olnud ja umbes tuhat meest mängu pannud ja tallinlastele kogu hulgaga peale tunginud ning ajal, kus need linnast küllalt kaugel olid, tee eest kinni pannud, nagu nad oleksid hõlpsasti võinud teha, siis oleks Tallinna linn sel päeval juba pooleldi neü käes olnud. Aga neü polnud selleks julgust ja Jumal lõi neid ka pimedusega.

Samal 26. jaanuaril vastu ööd tegid venelased Tõnismäel kantse ja järgmisel 27. jaanuarü, pühapäeva varahommikul, hakkasid nad kartaunidest ja siugsuurtükkidest linna laskma. Siis lasksid nad jutluse ajal Niguliste kirikusse rahva sekka viiskümmend kaks naela raske raudkuuli. Ning kuigi kirik oli üpris täis kodanikke, sellisid, naisi ja neitsi-sid, noori ja vanu, ja see kuul läbi akna kirikusse lasti ja rahva

sekka kukkus, siis ei vigastanud see ühtegi inimest peale ühe noore kodaniku, nimega Hans von Mallen. Ta haavad käsivarrest kiviga sellest kaaraknast, kust kuul sisse lendas. Pärast seda aega peeti jumalateenistusi Niguliste kiriku asemel Pühavaimu kirikus, kuigi viimasel kirikul samuti palju hädaohtu kannatada tuli suurte raud- ja kivi-kuulide pärast jutluse ajal ja ka muidu igal paevälja ööl.

Samal 27. jaanuarü süütasid venelased uue haigemaja tulekeradega ja põletasid selle maja poole katust ja sarikad ära, teine pool päästeti. Kahju ei oleks aga olnud nü suur, kui heinad oleksid kaugemal olnud ja hästi oleks valvatud.

257

On päris uskumata, missugust venelaste kisaja võiduhõis-kamist ja hirmsat laskmist kuuldi kogu aja, mil maja põles.

28. jaanuaril kell 8 paiku vastu ööd tegid venelased veidi lähemale linnale, mitte kaugel lossi lubjaahjust, kantse ja ehitasid suuri blokkhause. Siis tekkis Unnas niisugune ärevus, et ei arvatud muud, kui et vaenlane kogujõuga peale tormab. Kui aga see segadus vaibus, siis tegi üks Rootsi jalameeste lipkond rüütelliku teo. Nad tormasid venelaste kantsidesse ja blokkhausidesse ning lõid neist palju maha ja võtsid ühe moskoviitliku pealiku vangi ja viisid ta haavatuna linna, mis oli väga tähtis teatesaamise pärast. Tema teadmised üüesid: Esiteks, et Moskva suurvürsti venelastest ja tatarlastest vägi viiekümne tuhande mehe tugevuses Tallinna all asuvat. Teiseks, et suurvürst isiklikult ei olevat kaasas, vaid ainult tema tähtsamad knjasid ja voivoodid, nagu esiteks knjas Fjodor Ivanovitš Mstislavski, noor mees, siis selle abiliseks seatud leitnant Ivan VassÜjevitš Selime-tin Koltsov, moskoviidi vahvaim sõjakangelane, kes oli suur-vürstüe tõotanud Tallinna linna temale kätte võita või muidu enam mitte elusalt suurvürsti sumade ette ilmuda. Kolmas olevat knjas Dmitri Andrejevitš Šorletov, neljas knjas Mutita Prümkov Rostovski, kes olevat suurtükiväe ülemaks määratud. Kolmandaks, et suurvürst ise järgnevat arvukama väega Maarja kuulutamise päeval. Neljandaks, et enamjagu suurvürsti suurtükiväge asuvat Tallinna all, sellele lisaks kaks tuhat tünni püssirohtu, mida nad välja lasta tahtvat ja seega oma õnne Tallinna kallal proovida. Vüendaks, et venelased kõik oma lootuse Tallinnat võtta olevat kaotanud ja lausuvat, et Tallinn ei ole mitte Polotsk ega Pärnu. Kuuendaks, et need kaks äraandjat olevat laagris nõu andnud, tehtagu kants Tõnismäele, kus linn kõige nõrgem on. Muud ta ei teadvat, kuna ta ei olevat tulnud Moskvast kaasa, vaid kolme päeva eest Padisest leeri jõudnud.

Piiramise algul võttis vaenlane linnalt ka vee ära veema-ja juures ja tegi veemajast, kust vesi linna peab jooksma, nülgimiskoja selleks, et tallinlased puhast vett ei saaks. Linnas

258

aga ei olnud veepuudust; ka ei olnud seal mingit puudust hädavajalikust ega moonast, vaid linn oli kõigega varustatud terveks aastaks. Peale selle olid Tallinna linnal ka truud ja jumalakartlikud

valitsejad ja raemehed. Nimelt härra Hinrick Claussen, rüütel Kankasest, vana harjunud sõjakangelane, ja tema poeg härra Carl Hinricksen olid toona kubernerid ja valitsejad lossis. Need olid nii hoolekad, nagu on kohane truudele ja jumalakartlikkudele kuberneridele, ja tegid kõik, mis nende võimuses oli. Ka ei hoolinud nad veinist, õllest ega magamisest, kui tuli järele valvata ja valitseda, vaid määrasid hoolega ööl kui päeval isiklikult vahid kohtade peale. Nende eeskuju järele pidid ka kõik mõisamehed, pealikud ja lihtsad maasulased, toimima. Need nimetatud härrad seadsid ise ka tihti oma suurtükid vaenlase vastu üles suure hädaohuga ja andsid tuld nii, et kodanikud selle üle nurisesid ja laususid: kubernerid julgevad liiga palju, sest kui üks neist selle läbi hukkuks, siis oleks see tervele linnale suuremaks kahjuks ja kohutuseks kui saja teise langemine. Ent sellest ei hoolinud nimetatud härrad, vaid täitsid kõigiti oma kohust. Niisama tegi ka Tallinna linna auväärne raad.

Peale selle ehitasid nimetatud kubernerid kõikide lossi-vallide ja tornide tugevdamiseks laskeavadega blokkhause ja varustasid nii neid kui ka bastione sääraste uhkete kuninglikkude suurtükkidega, täis- ja poolkartaunide, siug-ja tormisuurtükkidega, nii et kõik Tallinna inimesed seUe üle imestasid ja sellest rõõmustasid. Ning iga kümnes inimene linnas ei teadnud ega uskunud seda, et säärane kuniglik suurtükkide hulk tõesti Tallinna lossis olemas on. Peale selle olid ka kõik linna vallid, rundeelid, kindlustor-nid ja bastionid kartaunide, siug-ja tormisuurtükkidega nii küllaldaselt varustatud, et mõnda kartauni ja suurtükki kogu piiramise ajal kordagi tarvitada ei tulnud. Ja kuigi moskovüdü Tallinna all palju suurtükke oli, siis oli ometi Tallinna lossis ja linnas neid viis korda enam.

258

Ning kuna ka räägiti, et moskoviit kavatseb Tallinnale niisama nagu Polotskile tulega hirmu sisse ajada, siis hoolitsesid kubernerid ja linna auväärne raad sellegi eest juba ette. Esiteks lasksid nad kõikidele linna kodanikkudele ja elanikkudele kuulutada, et igaüks, kui tahab suurest trahvist pääseda, visaku kõik puud, heinad, õled ja kõik, mis kergesti süttib, oma pööningult maha ja peitku keldritesse ja võlvialustesse ja pidagu ka kestev valve ööd kui päevad oma pööningul. Teiseks määras linn ka ööajaks kogu piiramise kestel ratsavalve, kellel tuli ringi ratsutada ja hästi vaadata, kuhu tulekerad kukuvad, nad pidid jalamaid sinna ratsutama ja inimestele sellest teatama, et need kiiresti kohal oleksid ja tulekerad kustutaksid. Kolmandaks oli auväärne raad ka ühe Harjumaa talupoegade lipkonna vähese tasu eest palganud, arvult üle 400 tugeva. Need olid uhked kartmatud mehed ja enamasti harkpüssikütid. Nende pealikuks oli Ivo Schenkenberg, müntmeistri poeg Talli-nast, tubli vahva noormees, kes oma talupoegadest sõjarah-va igasugu kamanduses ja ametites saksa korra ja kombe järele oli välja õpetanud. Ja need talupojad koos saksa ja rootsi tingisõduritega ei ihanud muud, kui igal päeval ja öösel venelastega taplusi pidada, kus

nad sus sagedasti võitjaks jäid, mispärast Ivo Schenkenbergi need, kes kadedad olid, Hannibaliks ja tema mehi Hannibali rahvaks nimetasid. Selle Hannibali ja tema rahva vastu olid venelased iseäranis vaenu ja vimma täis. Ka oli see Hannibali-lipkond määratud tulekerasid valvama säärase tingimusega, et nad ööd kui päevad mitmes salgas head valvet peaksid; iga tulekera eest, mida neist keegi linna sõjaülemale viis, pidi ta saama iga kord kolm marka, see on neljandik kuldtaalrist. Ning kui nad tulekera märkasid kodaniku maja peal, mille pööningul puudus valve, siis pidid nad jalamadi selle kodaniku majja kokku jooksma ja tulekera ära summutama või luugist alla tänavale viskama. Selle eest oli seesama kodanik, kes valvet ei pidanud, kohustatud neile jalamaid igal ajal pool taalrit andma, quia spe commodi movemur omnes

260

(kuna lootus kasu peale meid kõiki paneb jooksma). Siis oli meestel tuju hea ja nad ajasid neid tulekerasid ööd kui päevad taga justkui poisikesed tänaval vurrpalli mängivad, nii et mõni, kes nukker ja kurb oli, sellest roomaks sai ja naerma pidi. Neljandaks tuli igaühel oma pööningul hoida niiskeid härjanahku, külmanud sõnnikuga katlaid ehk toobreid selleks, et nendega tulekerasid summutada, kuna vesi selleks ei kõlbanud. Sellele lisaks olid ka kõik Tallinna pööningud laiade kiviplaatide ja paksu mullakorraga kaetud, et tulekerad, kui nad peaksid sinna langema, siiski lage nii kiiresti läbi ei põletaks. Selle ülemate ettevaatuse Ja hoolsa valvamise tõttu ja ka sellepärast, et sellega pikapeale harjuti, ei hoolitud enam tulekeradest rohkem kui linnulennust õhus.

Mis kivikuulidesse puutub, siis ei saanud ka need iseäralist kahju teha, kuna kõikidel Tallinna majadel oli kolmekordsed laed ja iga lagi oli hiigla jämedatest palkidest üsna tihedasti punnitud ja laiade paeplaatidega ja üleni paksu kõrge mullakihiga kaetud. Ja kuigi kuul ühest laest läbi lõi, siis jäid ometi teised kaks puutumata. Sellepärast oli iga kodanik oma toas või kambris üsna julge ja muretu nende pärast. Missugust kahju aga neist kivikuulidest tekkis, sellest olgu järgnevalt lühidalt jutustatud.

1. veebruaril purustas venelane Püha Birgitta ordu toreda Mariendali kloostri täiesti ära, lõhkus altarid maha ja raius kõige paksematest kividest palju kuule, kiskus toreda katuse ja sarikad maha ja vedas need oma leeri. Samal ajal riisus ta ka võlla koos varastega ära, kiskus palgid maha ja vedas oma leeri.

3. veebruaril vastu ööd tungis Laurenz von Kollen, Rootsi tingisõdurite pealik, hulljulgelt ja purjus peaga, viiekümne mehega ilma kuberneri teadmata ja tahtmata jala venelase kantsi, lõi neist mõned maha, tõi kantsist ühe siugsuurtüki ära ja vedas selle Tallinna lossi, sai aga selle juures nii palju pihta, et ta järgmisel päeval suri. Sellest väljatungist

261

ei tundnud keegi rõõmu. Nimelt oli kantsis asuvate venelaste vastu midagi muud kavatsetud, aga see ajas asja nurja, sest venelased oli

nüüd ettevaaüikud ja hoiatatud, nii et nad oma kantsi paremini valvasid. Pärast seda ootasid tallinlased, et venelane tormi jookseb, milleks tallinlased ka hästi ettevalmistatud olid; ning kui oleks üks tormijooks või rohkem Jumala abiga tagasi löödud, küll siis oleks näha saadud, kelle omaks suurtükid kantsis jäävad.

Samal 3. veebruaril pidas üks vana ja tähtis aadlimees, kelle naine oli surnud ja kes endale ablnaise oli võtnud, sellele sohinaisele ristsed. Siis prassisid ja kisklesid teised aadlist külalised veel pärast vana aadlimehe minekut nii, et haavasid üksteist. Sama viisi peeti ka sellel piiramise ajal mõningaid pulmapidusid aadli ja kodanikkonna poolt.

5. veebruaril tulid mõned venelased linna ette läbirääkimisi pidama. Ent tallinlased ei tahtnud neid kuuldavakski võtta ja tingisõdurid pidasid neid luurajateks ja tulistasid nende pihta. Siis ratsutasid nad säärase hirmuga kiiresti minema, et ühel neist musta rebasenahaga vooderdatud kiiver maha kukkus ja ta palja peaga minema ratsutas. Sellesama kiivri tõstis üks tingisõdur üles ja tõi linna.

6. veebruaril vastu ööd ehitas vaenlane veel ühe kantsi kõrge rundeeli all Harjuvärava ees Tõnismäe kandis heina-koormatest ja mullakorvidest. Järgmisel päeval aga tungisid Tallinna tingisõdurid ühes talupoegade lipkonnaga välja Ja lõid venelasi samast kantsist minema ja panid tõrva-pärgade abil heintele tuld külge ning põletasid ära. Seal langes tallinlastest ainult kaks talupoega ja vähesed tingisõdurid ning talupojad said haavata. Venelastest aga langesid kaunis paljud, keda kantsis maha löödi või jämedatest suurtükkidest lossist ja linnast maha lasti. Siis lasti ka kolm tallinlast, kes seisid vallil ja vaatasid mängu pealt, üheainsa lasuga moskoviidl ülemast kantsist maha. Üks neist oli rätsep ja elas kodanikuna Tallinnas, teine üks noormees, Tallinna raeliikme poeg, ja kolmas üks musketär.

262

Järgmisel ööl aga võttis venelane kantsi ära, ehitas blokk-hausidega tugevamaks ja viis sinna veel sõjamehi juurde.

8. veebruaril saatsid härrad mõned kalamehed tüki maad linnast välja sadamas kalu püüdma venelaste pilkamiseks, et neid niiviisi leerist välja meelitada. Ning juhuks, kui nad lähenevad, ootasid neid kaitsemuuli ja laevade taha seatud musketärid. Aga venelased ei tulnud, sest nad plaani märkasid.

12. veebruari ööl tuli joostes vangivõetud rootsi ümmardaja venelaste laagrist Tallinna lossi alla. See tõi pärast sisselaskmist esimese teate, sellest, et üks tatarlaste salk olevat ka Soomes olnud ning palju vangivõetud inimesi, noori ja vanu, sealt Tallinna all asuvasse leeri toonud Ja palju väikesi lapsi merejääle visanud ja sinna lamama jätnud. See oli kurb sõnum kõikidele vagadele südametele. Pärast seda pääses veel teisi raudpidemetes peetud vange lahti, kes seda kurja sõnumit samuti kinnitasid.

Tallinna linn aga on vallide, kõrgete rundeelide, kahekordsete kraavidega peaaegu ümberringi ja mõningatel kohtadel isegi kahekordsete vallidega niivõrd kindlustatud, et ei saa ühelegi müürile suurtükkidest väljaspoolt pihta anda, välja arvatud ainuüksi müür Kojatallimäel. Kuid ka selle müüri ees asub veel kaks paksu kattemüüri Ja kraavi. Kuna aga venelane ei saanud sellele müürile otsesihis, vaid ainult külje pealt tuld anda ja et see müür vägivalla vastu üpris paks oli ehitatud, siis ei suutnud venelane ühtki auku sellesse lasta. Tallinlased aga ei soovinud Jumalalt muud kui, et venelane jookseks tormi. Siin nimelt oleks tal tulnud linna, lossi ja toomi vahele tormata, kus nad kõigit nõndaviisi temale vastupanemiseks valmis olid, et ta sisse tungides ei oleks teadnud, kuidas taas välja pääseda. Ent kuna ta hädaohtu aimas, jäi ta tulemata ja kahe äraandja nõuandmine ei kaalunud ka enam palju.

Pärast seda aga, kuhmoskovüt seni hirmsasti lasknud oli ja ühelegi müürile ega vallile midagi teha ei suutnud, siis lõpetas ta pikapeale kestva tormitule ja laskis vahetevahel ja

263

korratult jämedatest suurtükkidest sinna-tänna linna, too-müe ja lossüe ning nende tornide ja vallide pihta, kust temale oli kahju tehtud. Samuti ei hoidnud ta kokku kivikuu-lide Ja tulekerade pildumisega vahet pidamata, ööd kui päevad. Sellest märkasid kubernerid ja linna raad hästi, et mos-koviit pidi kavatsema teisi võtteid ja sepitsusi, nimelt lossi või Unna alla käiku uuristada ning vaUi või torni õhku lasta. Sellepärast nägid kubernerid ja Tallinna raad vastuõõ-nestamisega suuresti hoolt. Ning kuna ei olnud kindlat teadet, kas venelane tõesti õõnestab või kus ta õõnestab ning kuhu püüab, siis muretseti väga teadmiste saamise pärast. Siis lubasid kubernerid peale teiste suurte tõotuste saksa ja mittesaksa sõjameestele ka sametist ja kalevist riietust, kui nad ühe vangi kätte saavad. Sellepärast püüdsid kõik sõjamehed, rootslased, sakslased ja mittesakslased, seda üsnagi usinasti ööd kui päevad ja suure hädaohu all, ei saanud aga kedagi kätte. Siis suurenes nõutus veel enam. Kui aga teadete saamiseks enam ei olnud peaaegu ühtki lootust, siis seadis meie Issand Jumal imetaoliselt nõnda, et 14. veebruaril silmapaistev tatari bojaar ehk aadlimees Bulaat Murs-sov oli seitsme teenriga venelaste juurest ära põgenenud. See ratsutas kell kolm vara hommikul Suure Rannavärava ette Ja palus linna sissepääsu, mida tahe ja tema meestele otsemat teed lubati. Ja kuna nad iga nii ihaldatud teate ja sellejuures ka rõõmsa sõnumi kaasa tõid, siis tekkis linnas suur rõõm ja hõiskamine. Siis said tallinlased uut julgust ja võisid sellest sõnumist kindlalt arvata, et venelastel ega tatarlastel leeris ei olnud enam lootust ega julgust Tallinna võtmiseks. Sest kui need linna tulnud tatarlased oleksid kuulunud, et seal leeris veel vähegi lootust on Tallinna linna ära võtta, siis nad küll ei oleks venelaste juurest minema ratsutanud ja tallinlaste juurde põgenenud ega meelega nende vangideks heitnud.

Nende põgenenud tatarlaste igaühe eraldi ülekuulamine andis ühesuguselt järgmise pildi; esiteks, et väeülema juhataja abüiseks seatud leitnant ja tähtsam sõjakangelane,

264

nimega Ivan Vassiljevita Selimetin Koltsov olevat jämeda suurtüki kuuliga linnast maha lastud. Ta olevat veel kolm päeva elanud ja siis surnult piduliku protsessiooniga Venemaale viidud. Seesama, kes suurvürstile oli tõotanud Tallinna temale kätte võita või mitte enam elavana suurvürsti palge ette ilmuda. 2) Et tallinlased olevat juba üle 1000 venelase maha lasknud ja nimelt tihti 20, isegi 30 ühe ainsa lasuga. 3) Et paljud venelased juba salaja jalga on lasknud. 4) Et venelased väga kartvat, et tallinlased kord nende suurtükid kantsist ära võtavad. 5) Et 1200 tatarlast olevat Soomes selle kahjustuse teinud, kelledest umbes 500 selle juures uppunud. 6) Et suurvürsti siiatulek olevat vaid udujutt, nii venelaste kui tallinlaste hirmuks ja ähvarduseks lendu lastud. 7) Et venelased kantsis kaevamist on alustanud, üle-jooksikud aga ei teadvat, kui kaugele need on jõudnud. Kuna nüüd need tatarlased sõpradega Tallinna olid tulnud, lasti neid valve saatel vabalt ringi käia Ja kubernerid viisid neid isegi Tallinna lossi kuninglikku kindlusesse, kus tatarlased säärasid kavatsusi vaenlase kahjuks teada andsid, mis kaalumist väärt olid.

16. veebruaril tungisid talUnlased vähese rahvaga Püha Johannese süla juurde välja ja pidasid paljude venelastega ägedat taplust. Seal lasti mõned venelased maha, kelledest kolm surnult linna veeti ja neilt toredad nugisenahast kasukad seljast võeti. Ka vangistati üks uhke bojaar Ja toodi elusalt linna. Sellesama bojaari teade oli kooskõlas tatarlaste omaga, millepärast tatarlastele seda enam usaldust kingiti.

16. veebruaril, pühapäeval Esto mihi (seitsmendal enne ülestõusmise-pühi), varahommikul hakkas venelane kõige kohutavamini ja enamatest suurtükkidest kui enne laskma, kõik ainult hirmutamiseks ja ähvardamiseks, nagu ta sellega mõista tahaks anda, et ta nüüd alles oma õnne katsub ja et tal nüüd suurem tõsi taga on. Seepeale läkitati 18. veebruaril Tallinna kaks silmapaistvat bojaari koos saksa tõlgi Willem Pöppeleriga, kelledel kaasas oli suurvürsti kiri Tal-

265

linna linnale. Selle kirja võtsid kuberner ja linnapea, härra Frederlck Sandstede ja härra Diderick Korfmaker, Viruvärava eest vastu. Sellele lisaks palusid bojaarid ja tõlk veel sissepääsu luba suurvürsti saadikute jaoks, kes Moskvast olid tulnud Ja kelledel ka suusõnal asja oli Tallinna linnale. See nimetatud saksa tõlk kandis uhkeid riideid, teiste sakslaste peibutamiseks. Ent saadikutele ei lubatud saatjaid ja kirja peale anti niisugune hea vastus, et venelased sellest rahutuks muutusid ja koleda kiviku ulide ja tulekerade laskmisega üsna hirmsasti oma meelt avaldasid.

Kui nüüd vaenlane aru sai, et ta oma tormitule ja kivi-kuulide ning tulekeradega linnale midagi teha ei saa, siis tahtis ta oma viha lahutada linna kindlustorni kallal, mida nimetatakse Kik in de Kök. Säärast kindlustorni ei leidu terve Läänemere ääres, kust ka vaenlasele sagedasti suurt häbi ja kahju oli tehtud. Kuna aga nimetatud kindlustorni ees asub kõrge rundeel, siis tuli venelasel sellele tornile keskele, üpris kõrgel maapinnast pihta anda. Ning kuigi ta pikka aega ööd kui päevad tervetest ja pooltest kartaunidest selle pihta laskis, ei teinud ta ometi kõige laskmise kiuste muud ära, kui et ühel küljel nii suure augu torni lõi, et sellest paar härga korraga võis läbi pääseda. Sel puhul laskis venelane ka kindlustorni valitseja Hans Schulte, kingsepa, maha. See oli kõige suurem kahju, mida ta Tallinna linnale sel korral oma 2000 tünni püssirohuga tegi. 1. märtsil, hommikutunnil, lõi üks kivikuul ühe talupoja ja ühe naise kahe lapsega ühekorraga Mungaõue saunas surnuks, mis ühe kivikuuli kõige suurem kahju sel korral oli.

7. märtsil lasti 40 tingisõdurit ja mõned mõisamehed välja tungida selleks, et venelasi tihedates ridades ja hulgaviisi kantsi Ja lagedale meelitada, et neid seal seda paremini tabada. Siis olid kõikidel tornidel, vallidel Ja rundeelidel musketärid ühes jämedate suurtükkidega valmis ja andsid vaenlaste pihta tuld nii, et lust oli neid kukkuvat ja siia-sinna jooksvat näha.

266

märtsi öösel põletasid venelased laevad sadamas ära. Oli ime, et nad neid nii kaua rikkumata olid Jätnud; küllap sellepärast, et oleks näha ja tunda venelase heatahtlikkust linna vastu. Aga see kõik ei olnud muud kui aina kavalus ja vigurid. Fistula dulce canit, volucrem dum decipit anceps. (Pajupill laulab magusalt, kuna kahekeelne lindu lingutab.)

9. märtsil tungisid tallinlased lossist ja linnast välja, 400 meest jala ja 100 meest ratsa, et tormata alamasse kantsi. Selle said nad pea kätte, lõid seal palju venelasi maha Ja viisid 6 vangidena linna. Siis said ka tallinlased eksituse tõttu kaunis suurt kahju. Selle väljatungimise põhjuseks oli ainult see, et nad mõningaid venelasi tahtsid vangi võtta ja teateid saada. Sellepärast oli enne tehtud säärane otsus, et kui keegi ühe või enam vange on kätte saanud, siis viidagu need otsemat teed linna, ning kui vangid linna on viidud, siis pidi pasunamees linnas valjusti puhuma; pärast seda pidi igamees jälle kindlusesse tagasi tulema.

Kui nad nüüd olid kantsi tunginud, siis püüdis igaüks kõige agarusega kedagi vangi võtta. Sest sellel, kes ühe van-givõetu linna viib, oli kingitus lubatud, nimelt 50 marka. Siis võeti jalamaid esimesel pealetungil 6 vangi ja igaüks tõttas oma vangiga linna. Ning kui need olid linna viidud, siis puhus pasunamees, millepärast peaaegu kõik kindlusesse asusid. Kui linnapealik Claus Holste ühes Hannibali ja mõningate teistega nägid, et palju venelasi olid tapetud ja kõik teised kantsist pakku aetud ning et tallinlastel kants käes on, siis ei hoolinud nad pasunamehe signaalist, vaid tahtsid venelasi veel taga ajada ja kantsi lõpuni hävitada, arvates, et kõik teised niisama teevad. Kui aga nimetatud pealik ja vähesed tema

juurde jäänud ümber vaatasid, siis olid kõik teised linna läinud. Venelased aga olid vahepeal põgenenud sügavasse käiku, mille nad maa all linna poole olid kaevanud. Kui nad nüüd nägid, et tallinlased kõik olid ära läinud välja arvatud vähesed mehed, siis tulid venelased koopast, mida pealik silmas ei pidanud, hulgaviisi välja, võtsid nad kinni ja tapsid nimetatud pealiku ühes teistega ära. Selles
267
võitluses kaotasid tallinlased oma salgast tingisõdurite, löömameeste, noorte sulaste Ja mõnede Hannibali meeste näol kokku umbes 30 isikut. Terve selle tapluse kestel aga anti linna kõikide tornide ja vallide suurtükkidest üsna sagedasti ja tihedas järjekorras ülemas kantsis asuvatele venelastele nõndaviisi tuld, et venelased oma jämedate suurtükkide, kivikuulide ja tulekeradega ei julgenud peadki tõsta, veel vähem pauku teha. Selle tõttu oli tallinlastel alamas kantsis seda enam vaba käsi oma tahtmise läbiviimiseks.

Ja nagu igaüks nende tublide poiste ja sõjameeste ning iseäranis selle ausa mehe, pealiku, pärast üsna kurvaks sai, nõnda rõõmustas jälle kogu linn vangistatud venelaste käest saadud teate üle. Nendest teadetest selgus kui ühest suust: Esiteks, et suurvürsti käsk juba leeris on, et nad peavad ära minema. 2) Juba 3000 bojaari ühes oma meestega on ära läinud. 3) Ka mõned kõige suuremad suurtükid on kantsist ära veetud. 4) Need meistrid, kes pidid linna alt õõnestama, on oma riistadega tükkis viie päeva eest ära reisinud. 5) Järgmisel ööl veetakse kõik suurtükid kantsist ja kesknädalal lahkub viimane mees leerist ja läheb minema. 6) Juba üle 3000 venelase olevat lossist ja linnast maha lastud või kokkupõrgetes tapetud ja maha löödud. Kui palju aga selles viimases võitluses langenud on, seda ei teadnud vangid nii kindlalt ütelda. Ent nagu hiljem kindlaist teadetest ja tunnistustest selgus, langes sel korral 330 venelast.

Üks neist vangistatud venelastest teadis üksikasjalikult kõik ära jutustada moskoviidi suurtükiväe kohta, mis Tallinna all olnud.

Esiotsa olnud seal 3 suurtükki, mis lasksid 52, isegi 55 naela rauda.

Siis olnud seal 6 suurtükki, mis lasksid 30, 25 ja 20 nae-laseid kuule.

Peale selle olnud venelasel linna all ka 4 müürüõhkujat, mis lasksid 225 naelaseid kivist kuule. Neid suurtükke aga ei olevat palju tarvitatud, kuna kuskil Tallinna ümber ei saa müürile pihta anda kõrgete vallide ja rundeelide pärast.
266
Peale selle olnud veel 15 suurtükki, mis lasksid 6, 7 ja 12 naelaseid kuule. Ning iga suurtüki juurde oli 700 kuuli määratud. Kas need kõik aga välja on lastud, seda tema ei teadnud.

Ka oli seal 5 suurtükki, mis lasksid veel väiksemaid kuule.

Sellele lisaks olnud seal 2 suurt müüsrit, mis samuti nagu 4 müürüõhkujat lasksid 225 naela raskusi kivist kuule. Selle 2 müüsri ja 4 müürüõhkuja juurde oli 2000 kuuli ehk mürsku määratud. SeUest 2

müüsrist olnud üks juba laetud, kuid lastud lossist puruks, samuti teisigi suurtükke.
Edasi oli veel 5 müüsrit, mis lasksid väiksemaid kivikuu-le, nende juures olnud 1500 kivikuuli, peale nende, mis leeris veel lisaks raiud.
Viimaks oli seal ka 6 müüsrit, millest paisad tulekerasid. Nende üldarv oh 2500; kas need kõik ära lasti, seda tema ei teadnud.

11. märtsi öösel läks Tõnismäel ja mäe all, mõlemast kantsist leer teele ja asus suurtükiväega laagrisse Ülema veski juures. Siis oli linnas suur rõõm ja igaüks jooksis $eel selsamal hommikul kantsi vaatama ja nägi seal sääraseid hirmsaid asju, et juuksed püsti tõusid. Sest seal leiti äramineku aegu lossist mahalastute pooli kehasid, käsivarsi ja sääri, käsi ja jalgu. Siis nähti ka 10 surnuks piinatud ja alasti kistud Tallinna sõjameeste ja talupoja surnukeha. Siis loeti seal ülemas kantsis 23 blokkhausi ja 500 kantsi-korvi ja alamas kantsis 12 blokkhausi ja 126 kantsikorvi, mis kõik olid täidetud mullaga. Ka nähti seal kaht kohutavat õõnsust, üks mäe peal esimeste blokkhauside taga lossi poole kaevatud, teine alamas kantsis, samuti esimeste blokkhauside taga linna kõrge rundeeli poole alustatud. Need õõnsused olid juba 40 sülda pikad. Selsamal päeval söandasid paljud noored sulased, kodanikud ja talupojad ülemuse tõsise keelu vastaselt liiga kaugele venelaste lähedale
269
minna. Sellejuures löödi maha, haavati ja võeti vangi nendest umbes 20.
13. märtsil, ühel kesknädalal, süütasid ja põletasid venelased oma leerid igast küljest maha ja läksid sootuks minema. Nad olid tervelt 7 nädalat Tallinna all olnud ja 6 nädalat ööd ja päevad vahet pidamata lasknud ja tuhandeid kivikuule ja tulekerasid linna pildunud. Ning nagu nähti ühel kesknädalal enne lõunat esimest venelast lähenevat, nõndasamuti nähti ka ühel kesknädalal enne lõunat viimast ära minevat. Ning nagu venelane ühel pühapäeval oli alustanud Tallinna all laskmist, nõndasamuti lõpetas ta seda ühel pühapäeval. Ja temal läks, Jumalale kiitus, Tallinnaga tänapäevani kõik nurja, kuigi ta katsus Tallinna kallal kõik oma võimu, oskust, sepitsusi, kavalust, võtteid ja vigureid, millede abil ta oli Smolenskist, Kaasanist, Polotskist ja teistestki kohtadest jagu saanud.
Mis puutub kahjusse, mida moskoviit oma tohutu laskmisega on teinud, siis ei olnud see, Jumalale tänu, mitte suur. Sest oma jämedate suurtükkidega ei ole ta tallinlastele vallides, müürides ja tornides muud kahju teinud, kui et ainult ühe augu Kik in de Köki laskis. Inimestest aga leidis surma umbes 40 isikut sulaste, poiste, musketäride ja käsiliste näol. Nende kõikide seas oli vaid kaks kodanikku, üks rätsep ja teine kingsepp, kes vallidel ja tornides maha lasti.
Kivikuulidega tappis venelane vaeste talupoegade, naiste ja laste näol umbes 20 inimest saunades ja onnides, mida nad linnas olid üles löönud, aga ta ei tabanud ühtki kodanikku või kodaniku last, naist ehk

neitsit ega ühtki nimekat inimest, kuigi need iga päev kirikutesse läksid ja sealt tulid ja tänaval igal pool üsna julgelt liikusid.

Nii ei teinud ka tema suurearvulised tulekerad muud kahju, kui et nad uue haigemaja katuse pooleldi ära põletasid. Ning kui seal heinu poleks olnud, siis ei oleks moskoviit kogu piiramise kestel ühtki tema tulekeradest süüdatud tuld näha saanud.

270

Mis aga kõikidest taplustest saadud kahjudesse puutub, siis ei kaotanud tallinlased enam kui umbes 50 meest, missuguse kahju Ivan Vassiljevitš Selimetin ja mitu tuhat venelast ja tatarlast küllalt tasa tegid. Ning kuigi vaenlane mõningaid kirikute ja majade katuseid oma kivi- ja raudkuulidega vigastas, siis sai ometi Tallinna linn niipalju raudkuu-le, suuri ja väikesi asemele, et see kahju hästi tasutud on.

(Mis nüüd sõjaväe arvulisse suurusesse puutub, mis selle piiramise kestel Tallinnas oli, siis oli seal esiteks 100 mõi-sameest ja 400 saksa tingisõdurit ning kodanikkude, talupoegade ja igasugu elanikkude, aadlikkude ja mitteaadlik-kude näol, ühes sulaste ja poistega üle 4000 mehe. Lossis ja Toompeal oli 1000 rootsi tingisõdurit, välja arvatud Toompea kodanikud ja talupojad koos nende sulaste ja majakaaslastega, keda hinnati ka 400 ümber. See oli kogu linna sõjavägi selle ränga piiramise ajal moskoviidi 50.000 mehe vastu.)

126. Katk Tallinnas, 1577.

Ja et häda iialgi üksi tulla ei taha, siis ei tahtnud ta ka seekord üksi tulla. Sest piiramise ajal tuli ka teine häda, nimelt üks raske haigus ja rinnatõbi, ja suri sellesse palju tugevaid noori ja vanu inimesi, kodanikke, sellisid, naisi ja neitsisid ning kõiksugu rahvast Tallinnas. See taud algas paastu ajal kohe pärast moskoviidi äraminekut ja kestis suve läbi kuni Peetri ja Pauli päevani.

127. Rüüstekäigud venelaste vastu, 1577.

Pärast moskoviidi äraminekut aprillikuus anti Tallinnas kõikidele sõjameestele, nimelt mõisameestele, tingisõduri-tele, kodanikkudele ja vabadikkudele vaba voli venelase alla

271

kuuluvaid Liivimaa maid laastada. Siis läksid isegi tänava-sandid, jalutud ja vigased, kes käia ei saanud ja keda hobuse selga ja seljast maha tuli tõsta, teistega koos välja. Nad laastasid ja riisusid vahet pidamata Lääne-, Järva-ja Virumaa maid, kogu Tartu piiskopkonda ja üldse kõiki eesti maid ning viisid tohutult palju loomi, arvult tuhandeid ja igasugu vara Tallinna ja müüsid seal odava raha eest maha. Selle suve

vältel veeti seda nii palju Tallinna, et seda enam ostagi ei tahetud ega võidud.

Selsamal ajal võtsid nad ka tihti venelastelt nende ruunad karjamaalt, samuti kõik nende veised mõisatest ja kõikide Eestimaa losside alt ära ja lõid maha kõik mõisates ja külades eest leitud venelased ja võtsid nad vangi, samuti palju kaitseväelasi, kes lossidest alla taplema ja röövsaaki tagasi võtma tulnud. Siis läks üks sakslaste ja mittesaks-laste salk üle 20 penikoorma kaugusele Pärnu. Seal mustasid nad Vana-Pärnu ja viisid sealseid venelasi ja mosko-viidüe truudust vandunud sakslasi vangidena Tallinna. Peale seda läksid saksa mõisamehed, tingisõdurid ja talupojad Paidesse ja tormasid alevi peale, mis lossi all on ja mille ümber vägevatest palkidest blokkhauside ja bastionidega püst-tara oli ehitatud. Seal põletasid ja tapsid nad palju venelasi, noori ja vanu, ja said sealt suure saagi ja vedasid ära.

Siis läksid mõned talupoegade salgad Rakvere, Laiuse, Haapsalu, Koluvere ja Lihula alla, nimetatud losside kariloomi ja ruunasid röövima. Siis põletasid nad peaaegu kõik puust eelkindlused nimetatud losside all maha. Lihula lossi valli alt kraavist tõid nad üle 600 härja, lehma ja hobuse ega hoolinud sellest, et venelased vallilt nende pihta tuld andsid ja kividega viskasid. Siis lõid ka paljud viiekesi, kümnekesi, enam või vähem kokku ja võtsid mõneks päevaks või nädalaks moona pikemaks teeks kaasa. Nad peitsid end kitsaste teede ja südade juurde ning rägastikkudesse, kust venelased mööda pidid ratsutama. Nõndaviisi varitsesid nad ööd kui päevad venelasi ja võtsid uhkeid bojaare ja teisi lihtsaid venelasi äküise kallaletungiga vangi ja lasksid maha.

272

Sel viisil tegid nad kõik venelased kogu Eestimaal nii araks, et need lossidest kuskile ratsutada ei julgenud ja nagu piiramises või vangis lossidesse pidid jääma. Ning kui venelased vajalikkude toimingute pärast kuskile just ratsutama pidid, siis ei julgenud nad vana harilikku teed või väeteed pidi reisida, vaid tegid suure ringi kõrvalteid minnes ja kartsid siiski igal pool, kus nad süda või metsatukka sumasid, et selle taga Hannibali rahvas oma pikatoruliste musketitega maas lamab ja neid luurab. Siis peeti venelasi vahet pidamata ärevil, nagu need varem Tallinna all olid teinud, nii et nüüd venelaste hädakellad rahu ei saanud.

Talumehed ühes oma poegade ja sulastega, kelledelt kõik nende loomad ja vili olid röövitud, ei teadnud muud nõu, kui et rüüstajate seltsi läksid ja samuti kui need teisi talupoegi, kelledel veel midagi järel oli, ka röövima ja rüüstama hakkasid. Siis valitses säärane riisumine, viletsus, ohkamine ja hädakaebamine kogu Eestimaal, et ei saagi seda kõike kirjeldada. Talupoegadel aga oli parem seisukord röövimisel kui saksa mõisameestel ja tingisõduritel, sest nad olid sel maal sündinud ja üles kasvanud ja tundsid maa ja talurahva olukorda ja viise, sellele lisaks kõiki salajasi radu ja teid läbi heinamaade ja padrikute, võsa ja räga. Ning nendest olid paljud venelaste all elanud ja teeninud ja teadsid, kus venelased tavatsesid oma hobuseid ja loomi pidada ning ise liikuda, miüe

tõttu nad ka tihti oma heade sõprade ja sugulaste teadete kaudu suuremat tasu oma saagi ja vangistatud venelaste eest said. Sellest tekkis juba viha ja kade-dedus saksa mõisameeste ja mittesaksa talupoegade vahel ja oli karta, et sakslased nende talupoegadega samuti talitavad nagu šotlastega Rakvere all.

128. Hertsog Magnus ja Christianus Schröpfer, 1577.

Samal suvel aastal 1577 reisis Holsteini hertsog Magnus suurvürsti juurde. Siis lootsid jällegi paljud, et see hertsog
273

Magnuse reis peaks Liivimaale väga hea olema. Aga pea kaotasid nad jälle oma usu, kuna isanda oma pastor, hingekarjane, ülem nõumees ja superintendent Christianus Schröpfer, kes oma isanda moskoviidi juurde oli viinud, oli oma isanda juurest minema läinud. Sest igaüks arvas, et kui seal moskoviidi poolt oleks midagi loota olnud maade, inimeste ja muu hea näol, siis oleks see karjane küll oma lammaste juurde jäänud. Sellepärast hakkasid kõik selles Magnusse valitsuses kahtiema, kuigi hiljem üteldi, et Schröpfer olevat salajase ettepaneku viimiseks oma isanda poolt Kuramaa hertsogi juurde läkitatud.

129. Ivani suur sissetung Liivimaale, 1577.

Selsamal suvel kogus end moskoviit varsti pärast Tallinnast äraminekut Pihkvas jälle ja ajas oma kõige suurema ja viimase väe jalule. Siis tuli ka kindel teade, et suurvürst ise oma vanema pojaga oli jõudnud Pihkvasse ja sõda tahtis kaasa teha. Siis hoiatati tallinlasi igalt poolt, et olgu nad hästi valvel; sest suurvürst tahtvat neid suurest kibestusest jälle piirata ja ise oma õnne Tallinna linna kallal katsuda. See moskoviidi sõjavalmistus ja heade sõprade hoiatus tõi tallinlastele jällegi suure mure ja meelehärmi. Ning kuigi nad meelt ei heitnud, siis andis see ometi neile mõtelda, et neil ühelainsal aastal kaht ägedat ja rasket piiramist ja kiusamist kanda tuli. Ja igaüks oli kindel, et see vägev sõjakäik otsemat teed Tallinna peale tuleb. Sellepärast saatsid ja andsid riialased naaberlikust kaastundest tallinlastele ruk-keid, püssirohtu ja muud hädavajalikku ja olid kindlas arvamises, et tallinlased üksi need vaevatud inimesed saavad olema. Enne aga, kui need head inimesed sõja vastu said varuda, olid nad ise suure õnnetusega ja sellesama moskoviidi sõjaväega täiesti üle ujutatud ning mida nad Tallinna linna kohta kartsid, see oli neü endil üpris ootamatult varsti kaelas.

274
Aastal 1577 juulikuus tungis Moskva suurvürst Ivan Vassiljevitš koos oma vanema pojaga tohutu sõjaväe ja laskemoonaga Riia piiskopkonda, kus ta vastuhakku ei leidnud. Sest piiskopkonna lossid olid peaaegu kõik muretusest ilma kaitseväeta ja kõigest hädavajalikust tühjad ja varumata. Ka ei meeldinud kubernerile kõige ettevaatuse vastaselt maal viibida. Samuti olid suuremate kindluste valitsejad ära läinud. Ja ühtki kiiret abi ega troösti ei olnud oodata ja ka rahvas kogu maal oh pelglik ja arg. Siis asus suurvürst, temale parajat juhust hästi hinnates, esmalt Marienhusi lossi alla ja sai selle jalamaid kätte. Sealt asus ta edasi Lutsija Rositi alla, andis Lutsi lossile laskudega veidi pihtaja sai selle 26., Rositi lossi aga 30. juulil allaandmise läbi kätte. Ning kuigi suurvürst aadlikkudele ja teistele, kes seal kaitseväes oli, ühes nende varaga vaba väljapääsu oh lubanud ei pidanud ta seda siiski mitte, vaid viis nad kõik ühes naiste, neitsite ja lastega vangidena Pihkvasse.

Pärast seda läks ta edasi Dunenborgi alla, pommitas seal vähe ja kuna see loss rahva poolest ja muidu halvasti varustatud oli, siis sai ta selle 11. augustil allaandmise tõttu kätte ja lubas armuliselt poolakatele ja sakslastele, kes seal olid, vaba äramineku.

Siis kirjutas hertsog Magnus Krütsborgi, Kokenhusi, Ascheradi, Lennewardi, Lemborgi, Schwanenborgi ja teiste losside meestele, et kui nad ühe korraga oma isamaad ühes naiste ja lastega kaotada või igavesse orjusse ja ikestamis-se end lasta viia ei taha, siis andku end hertsogi alla. Kuna nüüd suurvürst ise oma vägeva salgaga lähenes ja eelnimetatud lossid juba ära oli võtnud ja suur häda käes oli ja neile veel ainult see troost ja abinõu, nimelt hertsog Magnus üle jäi, kellelt nad pääsmist lootsid, siis andsid nad end tema alla.

Sel ajal võtsid Võnnu kodanikud mässu teel Poola kaitseväelt sealse lossi vägivaldselt ära ja andsid selle ühes linnaga Magnuse kätte. Samuti võtsid Volmari kodanikud
275
ühes hertsog Magnuse meestega sealse lossi vägivaldselt ära ja vangistasid asevalitseja Polubenzky ja viisid ta hertsog Magnuse kätte.

Nende mõlema lossi ja kindluse ühes Kokenhusiga oma kaitse alla võtmiseks ei olnud hertsog Magnusel moskoviidi poolt luba ja voh. Et ta aga seda tegi, siis selle salajasteks põhjusteks olid, et ta need lossid lootis seks korraks moskoviidi eest päästa ja pärast ikkagi üle anda Poola kroonüe. Hertsog oligi seda enne Poola kuningale ja Kuramaa hertsogile lasknud salaja teatada, aga see saladus tehti moskoviidile Volmari asevalitseja Polubenzky poolt teatavaks. Kuna moskoviit seda nüüd teadis, süs võis ta küll sellega leppida, et hertsog Magnus need lossid ja maad oma kaitse alla võttis ja moskoviidi vaeva kergendab. Kaval vaenlane kavatses nimelt selle eest hoolitseda, et nad jälle Poola kuninga kätte ei langeks.

Ajal, mil hertsog Magnusel nimetatud lossidega tegemist oli, läks suurvürst edasi Krütsborgi alla, kindlustas selle põletatud ja laastatud lossi jäüe ära ja pani sinna kaitseväe sisse. Sealt läks ta Laudini alla ja sai selle 18. augustil pea allaandmise teel kätte. Pärast seda läks ta Sösswegi alla, tulistas seal vähe ja sai seUe 21. augustil allaandmise tõttu kätte. Laudini omad said vaba äramineku. Sösswegis aga käis ta nende heade inimestega armetult ja haledasti ümber: laskis mõned üles puua, mõõkadega surnuks raiuda, teibasse ajada, ära põletada ja teisel viisil jäledast! hukata ja viis enama osa inimesi ühes naiste ja neitsitega vangipõlve. Sösswegist läks suurvürst edasi Barsomi ja Kaltsenovi aUa. Kui nüüd sealsed inimesed nagu teistegi losside omad abi ega julgust ei teadnud, süs toetasid nad hertsog Magnuse nimele ja lootsid niiviisi puutumata jääda, kuid asjata. 22. augustil andsid nad suurvürstile alla ja päästsid ainult palja elu. Säält läks suurvürst jälle tagasi Väina jõe juurde ja asus Kokenhusi alla. Ning kui ta nägi, et hertsog Magnus selle kindluse ära oli võtnud ja sinna kaitseväe sisse pannud,

276

sai ta, hoolimata sellest, et nad talle kui hertsog Magnuse isandale värava heaga avasid, nii vihaseks, et ta hertsog Magnuse rahvast üle 50 mehe haledasti laskis ära tappa ja sealsed kodanikud ühes naiste ja neitsitega, ka pastorid ja kirikuteenrid, kui ka mõned Riia sõjamehed, kes seal kaitseväes olid olnud, vangi viis. Samal päeval, nimelt 25.augustil, saatis ta salgad Ascheradi ja Lennewardi alla, võttis ka need lossid ära ja käis nende heade inimestega ja nende naiste ja neitsitega haletsemisväärselt ümber. Ta laskis vanal maamarssalil Casper von Münsteril silmad välja torgata ja teda siis surnuks piitsutada ja viis Johann von Münsteri vangina koos kõigi teistega ära. Peaaegu samal ajal võttis suurvürsti sõjavägi Schwanenborgi, Tiersoni ja Pebalgi lossid ära ja viis sealsed inimesed peaaegu kõik vangidena ära.

Kokenhusist läks suurvürst 28. augustü Erla aUa, ning kuigi sealsed head inimesed, kes end Magnuse aua olid andnud, suurvürstile kui isandale jalamaid väravad avasid, laskis ta 12 aadlikku ühes teiste ausate meestega maha raiuda ja armetult hukata, ja kõigest tõotusest ja lubadusest hoolimata kõik teised ühes naiste, neitsite ja lastega ära vangipõlve viia. Erlast läks suurvürst Võnnu alla, võttis teel sinna Ariesi ja Jürgensborgi ära ja veel teisi losse ja laskis inimesed sealt ära vangipõlve viia.

130. Võnnulaste vägitegu Ja viletsus, 1577.

31. augustü tuli suurvürst esmalt Võnnu alla ja nõudis, et hertsog Magnus otsekohe välja pidi tulema. Hertsog aga saatis tema juurde mõned oma kõige tähtsamad kojajunk-rud, nimelt Christoffer Kursseli ja Fromhold von Plettenber-gi. Neid laskis suurvürst peksta ja saatis nad

Võndu tagasi ning nõudis, et hertsog tulgu ise välja. Siis tuli hertsog 25 mehega Võnnust välja ja kui ta suurvürsti juure tahtis

277

ratsutada, pidasid venelased ta kinni ja nõudsid linna värava avamist. Seal seisis üks raeliige värava juures, seda käskis hertsog väravat avada ja nõnda avati linna värav selle raeliikme ja linnapea poolt ilma kodanikkude teadmata ja tahtmata. Siis tungisid venelased sisse ja said linna kätte. Kui nüüd hertsog suurvürsti ette ilmus, langes ta omaste pärast põlvili, kes Võnnu linnas ja lossis olid. Siis tuli suurvürst sadulast maha ja tõstis hertsog Magnuse üles ja laskis ta ühes tema junkrutega vanasse katuseta onni viia ja viis päeva ja ööd õlgedel lamada. Seal ootasid hertsogi junkrud küll ööd kui päevad surma. Teised aga Võnnu lossis, kes suurvürsti hirmutegudest Kokenhusis ja teistes lossides olid kuulnud, ei tahtnud suurvürstile lossi üle anda. Siis ehitas suurvürst 4. septembril Võnnu lossi ümber neljas kohas kantse ja andis viis päeva ja ööd tormituld. Ning kui häda kätte oli tulnud, siis ühinesid mehed, naised ja neitsid, enamikus aadlist, üksmeelselt otsuses end püssirohuga õhku lasta, mida pastorid ja Jutlustajad ka lubasid. Siis läks kolmsada inimest, noort ja vana, ühte ruumi, miUe aUa pandi neli tünni püssirohtu. Kui see oli tehtud, siis ühinesid kõik Jumalaga püha õhtusöömaajal. Siis võttis Hinrick Boussmann hõõguva tulesöe ja põlvitas maha, teised kõik ühes jutlustajatega tema ümber; niiviisi üksteist kristiikult manitsedes lasksid nad iseendid õhku. Keegi Vincenz Stubbe käskis ennast oma teenril vabatahtlikult maha lasta: pärast seda laskis end teener ise samuti maha. Hinrick Boussmann elas veel veidi aega. Kui venelased ta kiviprahi seest leidsid lamamas, viisid nad ta suurvürsti ette, kus ta sealsamas suri; järgmisel päeval aeti ta teibasse. Pärast seda pani suurvürst Võnnu linnas niisuguse hirmuvalitsuse ja himuorjuse naiste ja neitsite kallal toime, missugust ei ole kuuldud türklastest ega teistest türannidest. Siis laskis ta ka mõningaid mehi piitsutada, siis haavatutena ja veristena elavalt tulel praadida ja ühel linnapeal südame elusast ihust võtta ja ühel jutlustajal keele suust kiskuda ja teised ennekuulmata piina ja vaevaga hukata. Siis laskis ta seal nagu ka Erlas

278

ja Kokenhusis surnukehad hunnikusse visata, lindudele, koertele ja metsloomadele toiduks ja ei lubanud ühtki matta. Ta keelas oma rahval seda edaspidigi teha, surmanuhtluse ähvardusel.

131. Ivani edasine toorus Liivimaal, 1577.

Samal ajal saatis suurvürst knjas Bogdan Bjelski kolme tuhande mehega Volmari alla, kes 3. septembril sinna jõudis. See nõudis aususele toetudes hertsog Magnuse mehi enda juurde linna alla välja. Need head

inimesed, teades, et nüüd nende isand ja nemad kõik üheainsa isanda inimesed on, ei kartnud hädaohtu ja ratsutasid seitsmekümne hobusega venelaste juurde välja. Nad aga piirati otsekohe kolme tuhande moskoviidi poolt ümber ja sunniti sadulaist maha tulema ja oma sõjariistad maha panema. Siis raiuti need mehed kõik mõõkadega tükkideks. Ning kui volmarilased heas usus olid alla andnud, siis viidi nad kõik ühes naiste ja neitsitega vangidena suurvürsti juurde Võndu ja võeti väga ebakristlikult vastu ja käidi nendega nagu teistegagi üsna haledasti ümber. Missuguse vara moskoviit Võnnus, Volmaris ja teistes lossides kätte sai raha, ehete ja iluasjade näol, mida aadlikud ja teised head inimesed oma õnnetuseks nimetatud kindlustesse varjule olid toonud, seda oli enam kui uskuda võib. Säärase türanniliku tapmise ja hukkamise järel läks suurvürst 7. septembril oma terve leeriga Võnnu alt minema ja asus Ronnenborgi alla. Nii Ronnen-borgi mehed kui ka Trikati ja Schmilti omad, peaaegu aina leedulased, andsid kohe vabatahtlikult alla ning suurvürst laskis neid kimbutamata nende maale pääseda.

Kui moskoviit Riia piiskopkonnas nõndaviisi mässanud ja märatsenud oli, läks ta Tartu, kus ta enne oma elupäevil veel polnud käinud. Seal laskis ta hertsog Magnusel, kelle ta endaga kaasa oli toonud, puutumata enda juurest tema

279

Karksi ja Põltsamaa lossidesse minna tingimusel, et hertsog kirjalikult kohustus tema läänimeheks jääma ja talle nii pea kui võimalik nelikümmend tuhat ungari kuldnat tasuma.

Ning kui suurvürst mõningad päevad Tartus peatunud ja enda hästi turgutanud oli, läks ta sealt Pihkvasse. Seal laskis ta mihklipäeval kõik vangid, mõnituhat inimest, väljakule üles seada ja vaatas need üle, ning kes neist ei olnud veel ära müüdud, need laskis ta kui mõistuseta karjaloomi veel müüa ja Moskvasse ja Tatarimaale ära viia. Ainult ro-sitlased, umbes 350 inimest, noori ja vanu, andis ta vabaks. Kui aga teised vaesed vangid ja kurvad inimesed seda nägid ja teada said, et muu keegi neist enam vabaks ei saa, vaid et nad kõik ära viiakse, siis tõusis nende seas niisugune hale kaebamine, ulumine ja nutmine, et kivigi oleks võinud pehmeks minna.

132. Rootslaste ja tallinlaste ettevõtmised, 1577.

Selsamal ajal, kui moskoviit Riia piiskopkonnas nõnda metsikul viisil talitas, purjetasid Rootsi kuninga sõjalaevad Narva ja põletasid 27. augustil moskoviidi kolm tugevat ja määratu suurt blokkhausi maha. Ühes neist põles 75 venelast ära ja 5 võeti vangi. Teistest olid nad osalt ära põgenenud ja osalt moskoviidi sõjaväkke kaasa viidud. Nii tungisid ka mõned Rootsi ratsanikkude ja jalameeste lipkonnad läbi Viiburi Venemaale Nöteborgi ja Käkisalmi alla, kus nad oma tahtmist mööda

röövisid ja põletasid ja pikka aega moskoviidi maal asusid ja temale suurt halba ja kahju tegid.
Selsamal ajal käisid ka TaUinna sõjamehed mõisamees-te, tingisõdurite ja talupoegade näol eestlaste maadel röövi-mas ja mässamas, ilma et moskoviit vähegi oleks vastu pannud. Seda ta oleks küll vähese rahvagagi võinud ära hoida, kui tal oleks olnud liigset sõjarahvast, mida ta oma salkadest oleks võinud ära anda. Nüüd aga tuli tal oma maid vaestele
280
talumeestele ja pärisorjadele saagiks jätta ja säärast halvakspanemist nendelt taluda, mis niisugusele kõrgele vaimule häbistav ja piinlik oli, pidas taju ennast kõrgemaks kui kõik seUe aja keisrid ja kuningad. Sellest tuleb järeldada, et tal sel ajal armast sõjarahvast palju järel ei võinud oUa.

133. Vene rüüstekälk kuni Tallinnani, 1577.

Selsamal korral, kui suurvürst Riia piiskopkonnast ära tuli, läksid Rakvere ja Narva venelased Taüinna poole. Ning kuna nad päeval ei julgenud linnast mööda liikuda, siis möödusid nad mihklipäeva aegu pimedal ööl sealt ja süütasid Püha Johannese veski läheduses ühe õlgkatusega onni, nii et tuli pimedal ööl taeva aü õudselt kumas, mülest linnas suur lärm tekkis. Siis kuuldus Püha Johannese veski poolt Liivamägedelt kohutav kriiskamine ja suur kisa; selle kisaga tõttasid nad kiiresti minema. Järgmisel päeval kihutati neile järele, ei saadud aga enam kätte.

134. Sabaga täht, 1577.

Aastal 1577 novembris ja detsembris nähti kohutavat sabaga tähte. SeUepärast laususid mõned liivimaalased, et taevas, päike, kuu ja tähed moskoviidi õudsetest tegudest kartusega liikumas on. Mõned aga lootsid ja ütiesid, et samuti, nagu too endine sabaga liivimaalastele suurt õnnetust ja muudatust oli kuulutanud, nõnda kuulutavat ja tähendavat see nüüdne moskoviidile midagi halba.

135. Ivan Hirmsa saak Liivimaal.

Moskoviit sai kätte kogu Riia peapiiskopkonna, välja arvatud vähesed lossid, ühes terve Väina jõe ülemjooksuga,
281

mis jõge pidi tuli ometi vedada kõik Riia linna toit ja kaup. Nii ei jäänud kogu Liivimaal enam muud maad järele kui ainult Harjumaa koos Tallinna linnaga ja Kuramaa ja Sem-gallia koos Riia linna ja mõningate lossidega ning Saaremaa Kuressaare ja Maasilinna lossidega ja Hiiumaa. Kõikvõimas Jumal hoidku neidsamu maid veel armus ja andku ka teised tagasi, kui see on tema jumalik tahtmine!

136. Allesjäänud lootuseraas.

Millega aga sassiaetud Liivimaa nüüdsel ajal saaks päästetud ja taas korda seatud, see läheb üle inimese mõistuse ja aru ja ei ole peale Jumala praegusel ajal muud lootust ega julgustust kui see, et Rootsi kuningas sõjaväega läbi Viiburi Venemaale sisse tungis oma õnne ja edu katsuma maruvihase venelase kallal. Samuti seisab ka Poolaja Leedu ja Kuramaa hertsogi võitluseks varustamine ees. Jumal andku selleks õnnistust! Nii sõitsid ka Rootsi sõjalaevad Narva ja põletasid kolm moskoviidi tugevat blokkhausi Narva all 1577. aasta 27. augustil maani maha. Need välikindlusti-sed olid määratu suured, pikad ja laiad. Nendest oli nimelt üks sein 85 sülda pikk ja 4 sülda paks. (Ühes blokkhausis põletati 75 venelast ja 5 võeti vangi, teisest aga olid kõik jal-ga lasknud. Ka olid kaitseväed enne seda osalt ära kutsutud. Sellest võib jällegi näha, et moskoviidil nüüdsel ajal ei ole palju üleliigset sõjarahvast.)

137. Liivimaa hukatuse põhjused.

Viimaks võiks küll mõni inimene kaaluda ja imestada, kuidas see ikka võimalik on, et selles liivimaalaste sõjas moskoviidi vastu algul mitte ainult heermeistrid, vaid ka

283

kolm võimukat valitsejat, nimelt Rootsi, Taani ja Poola omad, kes hiljem kristlikust armastusest ohustatud Liivimaa enda kaitse alla võtsid, seni midagi ei suutnud korda saata, vaid neil tuli tihti moskoviidilt suurt kahju kannatada. Ometi olid ju Liivimaa kristliku valitsuse algul lihtsad piiskopid ja kodanikulapsed Breemenist ja pärast Liivimaa lihtsad ja alandlikud ordumeistrid küllalt tugevad ja võimsad venelase vastu.

Sellele annan oma lihtsameelsuses järgmise vastuse. Selle õnnetuse esimeseks põhjuseks on, et moskoviit algul, kui piiskopid ja meistrid esmalt Liivimaa provintsi oma alla võtsid, ei olnud nii võimas nagu nüüdsel ajal; ka ei kuulunud tema alla kõik Venemaa vürstkonnad ja maad, nagu nüüd meie ajal. Sest Venemaal oli vanasti palju suurvürste ja vürste ja neist oh igal oma võim ja vürstiriik. Need vürstid kui ka

Moskva suurvürst ise olid kord kogunisti Tatari läänimehed ja tribuudialused. Kõik need terve Venemaa vürstiriigid ajas Moskva suurvürst saja aasta vältel kokku osalt suure kavaluse ja õeluse kaudu, osalt sõjaväe abil, heitis nad pikapeale enda alla ja tõusis niiviisi kõikide venelaste ainuvalitsejaks.

Peale selle ei olnud esimestel piiskoppidel ja meistritel, kui nad Liivimaal valitsema hakkasid, tegemist Moskva suurvürstiga ega ka mitte kõikide Venemaa vürstidega, vaid ainult Novgorodi ja Pihkva omadega, kes asusid Liivimaa piiril; sellele kahele vürstile võisid nad kergesti vastu panna. Ning nii kaua, kui Moskva suurvürst sõdis Venemaa teiste vürstide ja Kaasani ja Astrahani kuningatega, ei olnud liivi-maalastel karta moskoviidi pealetungi. Kui aga Moskva suurvürst kõik Venemaa vürstiriigid ja mõlemad nimetatud Tatari kuningriigid ära oli võitnud, siis läks ta mitte ainult Liivimaa meistrile, vaid ka igale kuningale liiga võimsaks.

Teiseks põhjuseks on, et mõningad Liivimaa ja teised kaupmehed Saksa merelinnadest suurest ahnusest ja en-dakasust moskoviidile igasugu keelatud kaupa ja sõjamoona salaja ja avalikult juure vedasid ja omaenda selja jaoks

283

vitsu sidusid hoolimata sellest, et neid vaenlaste, venelaste poolt ise ähvardati.

Nimelt Smolenskis kutsus venelane Saksa kaupmehe Berent Meyeri enda juure, näitas talle vaske, tina ja traati ja küsis: "Berent, kas sa tunned ka hästi seda kaupa, mida ma Tartus sain?" Sellele vastas Berent Meyer: "Jah, miks mitte? Seda tunnen ma hästi; see on vask, tina ja traat." Sellepeale ütles venelane jälle temale: "Nagu ma kuulen, ei tunne sa mitte seda kaupa; sellepärast tahan ma sulle ütelda, mis kaup see on. See on vits, millega suurvürst lüvünaala-si tahab peksta. Sest seda kaupa peame meie suurvürstile muretsema, tema laseb sellest sõjariistu teha, teüe endüe nuhtluseks, ja teie sakslased olete hullud ja pimestatud, et teie taUe seesugust kaupa veate. Vanasti ei tohtinud meie vanemad Smolenskis ega Liivünaal nõnda talitada; küllap teie seda pärast veel tundma saate, omaenda kahjuks."

Kolmandaks põhjuseks on, et ükski isand ei saa oma vaenlasele, venelasele, vastu hakata, kuna isanda omaenda sõjamehed ja truudust vandunud alamad, truuduseta tegutsevad ning lossi ja tugevaid kindlusi Ilma sunnita üsna kergemeelselt moskovüdüe üle annavad ja nendest põgenevad, nagu see Liivimaal sagedasti on juhtunudki Üma mingi karistuseta. Ning kes seda tegid, neid seati tihti veel kõrgetesse auametitesse. Et aga moskovnt Liivimaal palju losse ja kindlusi enda kätte sai, seUe üle otsustagu ja mõistku kohut targad mehed, nimelt: kes selles rohkem süüdi on, kas need ahned ja omakasupüüdlikud kaupmehed, kes kaasa aitasid, et moskoviit arvukalt suurtükke ja sõjamoona sai või sõjamehed, kes losse, kindlusi ja linnuseid truu-dusetult üle andsid ja neist minema läksid.

Neljandaks oli esimestel püskoppidel ja meistritel Liivimaal kergem venelastega sõdida kui meie aegade isandatel ja kuningatel. Nemad nimelt said paavsti patukustutusklr-jade abil nii palju vürste, krahve, rüütleid Ja sõdalasi maale, nagu nad tantsid. Nüüdsel ajal aga ei loe enam kiri, vaid ainult sularaha. Muistsetel aegadel oli igaüks valmis
284
omaenda kulul ristirahva vaenlaste vastu sõdima. Nüüd aga ei taha keegi enam ristirahva eest hobust muidu saduldada; paljudki meie seast jooksevad nüüdsel ajal moskoviidi poole üle ja lasevad end kõikides kavalates salasepitsustes ristirahva vastu kasutada.

Viiendaks, kuidas ei peaks moskoviit olema võimas ja vägev, kui kristlikud kuningad ja võimumehed enda vahel ei ole ühel meelel ja tihti tühjade asjade pärast palju ristiini-meste verd valavad ja viimsegi tagavara ära tarvitavad, millega nad vaest ristirahvast kaua teenida saaksid; selle eest Kõikvõimsa Jumala ees vastutada on küü liiga raske. Võimukatest valitsejatest aga, kes Liivimaa oma kaitse alla võtsid, ei ole peaaegu ühtegi, kes seUe juures on rohkem mängu pannud kui Rootsi kuningas. See nimelt tegi nii mõndagi korda moskoviidile kahju ja kulutas Liivimaa pärast suure hulga raha ja saatis Tallinna linnale aastast aastasse rikkalikult moona. Kui teised isandad, võimumehed, kuningad ja vürstid Liivimaa pärast niisamuti oleksid muretsenud, küll oleks moskoviit siis võinud imet näha. Mis aga seni on tegemata jäänud, seda andku ja annetagu Kõikvõimas Jumal edaspidi.

Lõpuks on Liivimaa vaeva ja õnnetuse peapõhjuseks mit-melaadüine suur patt ja süütegu, nimelt tänamatus Kõikvõimsa Jumala rikkaliku heateo vastu. Et lihtsad ja alandlikud piiskopid ja meistrid Liivimaa provintsi paganate käest ära võtsid ja suure võidu said, see ei olnud nende, vaid Kõikvõimsa Jumala tegu, kes vaestes ja nõtrades on tugev ja kes Liivimaa paganarahva seast tahtis endale armulikult ristikogudust kokku korjata. Aga kuna Liivimaa hirmsalt Jumala vastu patustanud on ega olnud tänulik tema suure armu eest ja kuna praegugi veel ei ole tõelist patu tunnistust, meeleparandamist ega pööramist Jumala poole, siis on karta, et kristiik kirik Liivimaal sootuks hukkub; selle vastu ei aita kõikide kuningate ja võimumeeste abi, julgustus, toetus ega hea tahtmine. Kui nüüd Liivimaa tõeliselt ümber pööraks,
285
siis saaks Kõikvõimas Jumal kergesti üheainsa kuninga läbi armuliselt teha nii, et kõik peaksid nägema ja tundma, et kristlased pole veel sootuks mahajäetud.

Igavene, tõeline ja kadumatu Jumal, kelle juures on rohkem armu ja halastust kui meie juures pattu ja süütegu, halastagu oma ainsa poja Jeesuse Kristuse pärast vaese ristirahva peale armulikult siin ja igal pool. Tema takistagu, tüürigu ja hoidku ära kõik Googi ja Magoogi ja Meesehi ülemvürsti (Heseekieli raamatu 38, 2.) kurjad nõud. Samuti annetagu tema armulikult kõikidele kristlikkudele võimumeestele,

kuningatele, vürstidele ning isandatele rahu ja üksmeelt, sellele lisaks õnne ja võitu kõikide kristliku kiriku vaenlaste üle, tema jumaliku majesteedi auks ja armsa ristirahva heaks üle kogu maailma. Aamen.

Mis tulevikus Liivimaal veel juhtub, järgneb, kui Jumal tahab, neljandas jaos. Jumal andku, et seda saaks suurema rahu ja rõõmuga täide viia.

LIIVIMAA KROONIKA NELJANDA JAO EESSÕNA

Auväärsetele, lugupeetavatele, kõrgesti õpetatud ja ülitarkadele härradele linnapeadele ja raeliikmetele ning auväärsetele, nimekatele ja ettenägelikkudele härradele senaatoritele ja raevanematele ühes kolme gildi terve kodanikkonnaga kuninglikus Tallinna linnas, minu käskijatele ja väga heasoovlikkudele isandatele ja headele sõpradele.

Auväärsed, lugupeetavad, kõrgesti õpetatud ja ülitargad ning auväärsed, nimekad ja ettenägelikud käskijad ja väga heasoovlikud isandad ja head sõbrad!

Nagu teie teate, avaldasin mina aastal 1578 lihtsa ja puhtsüdamliku Liivimaa kroonika. Seda tegin sellepärast, et mina, mis minusse puutub, ei võinud kedagi teist leida, kellele oleksin seda vaeva ja tööd ennemini soovinud kui iseendale. See oleks ka kõikidele liivimaalastele olnud igaveseks kahjuks ja häbiks, kui Liivimaa muutumisel juhtunud lood ei oleks korralikult kirja pandud, vaid unustusse sattunud. See oligi põhjuseks, miks mind mõningate heade inimeste poolt sellele õhutati: seda vähem oleksin ma nüüd oodanud, et seda mulle mõningate poolt, kes ise mulle selleks nõu andsid, niivõrd pidi pahaks pandama, nagu mina seda nüüd küll tunda olen saanud. Seesuguse sallimatuse

287

muid põhjusi aga ei saa mina enda juures leida kui et mina Liivimaa viletsatest asjadest ei kirjutanud niisugust valmideraamatut, mis oleks igaühele meelt mööda ja kust nad oma veini ja õlle juures veidi ajaviidet saaksid. Samuti laususid mõningad: mis tegemist on jutlustajatel ilmalikkude lugudega? Sellega näitavad needsamad inimesed oma suurt mõistmata meelt ja et nad ei tea, mis on jutlustaja ametiks: nimelt tuleb tal Jumala imetegusid, nuhtiemist ja armu mitte ainult suuga, vaid ka kirjalikult rahva ees kuulutada; nõndaviisi tegid küll alati paljud piiskopid, superintendendid, pastorid, pühakirja doktorid ja jutlustajad. Nende kiiduväärsele eeskujule järgnesin ka mina ja tegin seda ka tõesti mitte omaenda kasu pärast ega kellegi heaks või halvaks, vaid Jumala auks ja kõikidele Lüvimaa järeltulevatele põlvedele kasuks. Ja ma ei kirjutanud seda ka mitte rõõmuga, mille tunnistajaks on Jumal, vaid suure meelehärmi, ohkamise ja pisaratega. Et aga paljud sellest üsna tusaseks läksid ja minuga hästi rahul ei ole, seda ei või ma neile ka mitte pahaks panna, kuna see inimene peab alles sündima, kes sõnades ja tegudes oleks kõikidele inimestele meelepärane; ning nii minu endaga

kui ka meie kõikidega on juba nii, et me tavatseme sellest sallimatuks muutuda, kui keegi meile tõtt räägib. Ent olgu sellega kuis tahes, mind sundis üks kindel tõde ja minu hea südametunnistus ning ka Saalomoni sõna, kes ütleb oma õpetuse raamatus (28. peatükk v. 23): "Kes inimest noomib minu vüsi järele, see leiab enam armu, kui see, kes keelega libab", mitte ainult Liivimaa lugusid jätkama, vaid ka enne unustatuid ja tundmatuid asju sellesse jaosse mahutama, nõndavüsi Jumala tegu, nagu kord ja kohus, kõigele rahvale kuulutama püha prohveti Taaveti manitsust mööda: "Kütke Issandat, kes Siionis elab, kuulutage kõige rahva seas tema tegusid!" (Taaveti laulud 9, v. 12)

Ka oli see Jumala suur tegu ja imetaoline seadmine, mis ta palju aastaid Tallinna linnaga on toime pannud, nagu säärast paljudeski kroonikates ei leidu, müle üle igamees

288

peab imestama. Sellepärast ei ole see sootuks tarbetu ja ilmaaegne sellest lühidalt teatada ja meele tuletada. On see ju õige ja tõsi, et nii hea kui ka halb, see on arm ja nuhtlus, tuleb ainuüksi Kõikvõimsalt Jumalalt, nagu seda pühakiri ja paljude maade ja linnade näited ka tunnistavad ja kinnitavad. Selle sümapaistvaks tunnistuseks on ka teie auväärsete ülitarkade ja väga heasoovlikkude härrade Tallinna linn, mida Kõikvõimas Jumal mitmelaadilise patu ja süüteo pärast küll raskesti on nuhelnud. Ka ei karistanud ega vaevanud tema seda mitte hoiatamata. Vaid ta oli mitmeid aastaid enne mõningate truude jutlustajate kaudu ja viimaks lühikest aega enne õnnetust veel õndsa Halle Petruse kaudu linna truüt hoiatada lasknud. See kadunud Petrus Hallest manitses Oleviste kantslist tallinlasi üsna tihti ja sagedasti suure agarusega ja üpris tõsiselt ja sõbralikult tõelisele patukahetsusele ja meeleparandusele, kusjuures ta ütles, et kui tallinlased õigel ajal oma pahast elust aegsasti lahti ei ütle ega ümber ei pööra, siis olevat nende peale juba säärane nuhtlus Jumalalt määratud, nagu ükski hing ei saa uskuda; ning nendele juhtuvat peatselt, et Jumal nendelt iga kauplemise ja toidu ära võtab ja kõik laevad Tallinna linnast mööda sõidavad ja sellele purjedega lehvitavad. Siis seisvat Tallinna kaupmehed Roosiaias ja vaatavat seda valutava südamega pealt ning Tallinna Roosiaed muutuvat kurvastuse aiaks; ning kui ka kõik tallinlased seisaksid kõrgel Oleviste torni tipul, siis ei saaks nad ometi oma õnnetust üle vaadata, mis nendele juba üsna ligidal on ja nii edasi. See sai siis ka usu ja Jumala poole pööramise puudusel, just õndsa härra Petruse sõnade järgi, Tallinna linnale tegelikult ja tõeliseks osaks. Säärase truu hoiatuse ja manitsuse pärast tasuti talle pilkamise ja kantsli keelamisega. Ning see on kõikidele kaugetele ja võõrastele inimestele uskumata, kõikidele naaberlinnadele ja -maadele aga hästi teada, missugust laadi vüetsusse, rasketesse, kauakestvatesse sõdadesse, õnnetusse ja hädaohtu Tallinna linn sel määral sattus, et näis sootuks, nagu oleks nüüd Tallinna

289

linnal ots käes. Siiski ei jätnud Kõikvõimas Jumal linna selle raske risti ja rõhumise all mitte täiesti maha, vaid trööstis teda oma armus selles suures õnnetuses ja ohus Rootsi kõrgestikiidetava krooni armuliku abi ja toetuse kaudu ja hoidis seda. Ning kuidas oleks see muidu inimmõistuse järgi olnud võimalik et säärane linn, millel mitte palju rahvast ei ole ja mis kõikidest kristlikkudest maadest ja linnadest üsna kaugel asub ja mülel tuli üle sajaviiekümne penikoorma tagant üle mere sõjamehi maale vedada, missugune linn ka üle 26 aasta oli sõjavahekorras Poola, Taanimaa ja Moskvaga ja igasugu koormamist pidi kannatama ja mülele mitte ainult moskoviidi poolt paljude kavalate võtete, õelate sepitsuste ja raskete piiramiste ning suure vägivallaga kallale tungiti, vaid mida ka Liivimaa naaberlinnadest pikka aega sootuks maha jäeti, ja mida ka omaenda kaasmaalaste, Kuramaa piiskopkondlaste ja teiste aadlikkude poolt lüati suurest mõistmatusest vihati ja taga kiusati ning millel õudne moskoviit ligemaks naabriks ja päevast päeva värava ees seisis — kuidas oleks see linn nii kaua püsida saanud, kui Jumal ise ei oleks seda imetaolisel viisu kaitsnud ja hoidnud? Kuna linn nüüd Jumala sümapaistva abi läbi kõikide inimeste mõistuse vastaselt, kes linna tihti hoopis kadunuks pidasid, kuni senini veel äravõitmatuks on jäänud, siis tuleb seüest kindlasti otsustada ja järeldada, et Jumal linnale veel armuline on ja pidi või peab midagi iseäralist seUega kavatsema. Ning kui tahaks kirjeldada teie auväärsete, üli-tarkade ja väga heasoovlikkude härrade igasugu toimetusi ühes kõikide suurte kiusatuste, hädaohtude, vastikuste, kahjude, murede, vaevanägemiste, hoole, töö, võidu, õnne ja õnnetustega, mida teie kõikides sõdades 26 aastat merel ja maa peal olete läbi teinud, süs oleks seUeks küü iseäralist kroonikat tarvis. Sellepärast on võimatu seda kõike lühidalt ära tuua, sest esiteks ei saa lühikese jutustusega mitte ütelda, kui tihti ja sagedasti Tallinna linna nendel aastatel kiusati, katsuti ja temale peale tungiti igasugu vaenlaste, iseäranis aga moskoviidi poolt, mitte ainult mitmekordse

290

tapmise, röövimise ja põletamisega ja kõige kauplemise, toidu saamise ja juurdeveo keelamise ja takistamisega jä kõikide ümbruse maade ja kindluste äravõtmisega, vaid ka raske kauakestva ohu ja sääraste õelate sepitsustega ühes suure vägivallaga. Ei võinud ju paljudki, kes end kõige targemateks ja arukamateks pidasid ja ka nüsugustena tahtsid peetud olla, neid sepitsus! märgata ega taibata ja pidasid isegi teid, auväärsed, ülitargad ja väga heasoovlikud härrad, taipamatuiks, pimedateks ja paadunuteks; teie nimelt ei tahtnud moskoviidi sepitsus! uskuda ega nende peale sisse kukkuda nagu nemad. Samuti ei saa ükski inimene küllaltki uskuda, mis suure tõsiduse, vaevanägemise, agaruse ja tööga teie auväärsed, ülitargad ja väga heasoovlikud härrad seesinatses sõjas iga aasta ja iga päev ehitasite ja parandasite kõrgeid rundeele, uusi valle, kraave, müüre ja bastione moskoviidi pealetungide vastu ning mis määratu suurt kahju teie auväärsed, ülitargad ja väga heasoovlikud härrad nii mõnigi kord saite paljude kirikute, hospidalide ja veskite,

samuti paljude aedade, lusthoonete ja elumajade, küünide ja puukuuride hävitamisega linna all. Peale selle ei saa ka lühidalt mitte küllaltki ära mõtelda, mis suurt muret, tulija pahandust tekkis teüe, auväärsetele, ülitarkadele ja väga heasoovlikkudele härradele, seüest, et teü tuli nii palju aastaid mõisamehi ja tingisõdureid suure märgatava kahjuga pidada ja rasketele maksudele lisaks veel suurt tasu anda. Samuti ei olnud ka see tühi asi, et teie auväärsed, üUtargad ja väga heasoovlikud härrad, nendes rasketes ja hädaohtlikkudes sõjaoludes, kus hea nõu ja kavatsused igal ajal ülitarvilikud olid, raekojas ja güditubades iga päev nõu pidasite, kuidas kõiki õnnetusi ja moskoviidi kavatsusi ettenägelikult ära hoida. Samuti olite teie ka iga aasta mitmepi-diste reisimiste, saadikute läkitamise ja ettepanekute tegemisega mitte vähe koormatud ja mures; missugust raskuste kandmist see tähendab, ei ole mõüejatele inimestele mitte teadmata. Edasi, mis suure mehisuse, vapruse ja ettenägelikkusega teie, auväärsed, ülitargad ja väga heasoovlikud

291

härrad, ühes härrade valitsejatega lossis ja kõikide Tallinna sõjameeste ja kiiduväärse Mustapeade seltsiga ja Toompea kodanikkude ja kõikide linnaelanikkudega igal ajal vaenlastele vastu astusite, neid tihti minema peksite ja neüe mitme penikoorma kauguseni järele kihutades neüt röövi jälle ära võtsite! Ning mis ausust ja vahvust teie, auväärsed, ülitargad ja väga heasoovlikud härrad, ühes nimetatud Rootsi valitsuse, kodanikkude, seltskonna ja kõikide sõjameeste ja elanikkudega suures üksmeelsuses üles näitasite kõikides piiramistes, taplustes ja alarmides, samuti kõikides öö-ja päevavalvetes, üksipäini vahipostil ja salkadena, suure hoolsusega äraandmise pärast ajal, kus kuulid hulgaviisi ümber pea lendasid ja vägevad kivlkuulid ja tulekerad suurt hirmu tõid, see on kõikidele Tallinnas teeninud sõjameestele ülihästi teada ja kostis nende kaudu ka üle kõikide maade, Ja sai teatavaks ning avalikuks.

Ei ole ka mitte palju kuuldud, minu nõdra arvamise järgi, et kusagil mõnd teist linna oleks samal viisil sedalaadi raskete tulekerade ja kivikuulidega, igaüks kaaluga üle vüe-telstkümne tsentneri, niikaua piiratud ja see linn siiski oleks püsima Jäänud, nagu ainuüksi Tallinn selsinatsel ajal. Ning peale kõigi tallinlastele langenud nimetatud raskuste ei suuda küllalt rääkida suurest vaevast ja südamevalust, mis Tallinnale pärast ta endist suurt hulgust ja head käekäiku osaks sai; tuli ju üle elada päevi, millal kõikide kristlikkude kuningriikide, rahvaste, maade ja linnade laevad, milledel enne oli Tallinnas oma kauplemiskoht ja ladu, nüüd Tallinnast mööda sõitsid. Ning uhkest, rikkast kaubalinnast oh saanud vaene ja tühi linn; ja kauakestva sõja vältel tuli istuda üsna moonata, jäägist elada ja näha, kuidas kogu vana tagavara nõndavüsi kokku sulas, et mitmed, kes end tugevaks olid pidanud, halvemasse meeleolusse sattusid kui nad seda julgesid näidata; nad lootsid küll aastast aastasse paremat, kuid mida kauemini see kestis,

seda hullemaks see läks; sellepärast tüdinesid paljud, kuna selle määratult kaua kestva õnnetuse lõpp ja ots neile liig keeruline
292
näis ja üle igamehe aru ja mõistuse käis, nõnda et nad oma elust nii väsisid, et paljud sellesse kuivastusse surid ja lõpuks Tallinnas rohkem lesknaisi oli kui mehi. Sellepärast ütlesid ka kõik võõrad, kes tallinlaste seisukorda nägid, et nad ei teadvat kogu ristirahva seas ühtki linna, mis TaUin-nale seda järele võiks teha. SUski kandsid teie auväärsete, ülitarkade ja väga heasoovUkkude härrade seast ülejäänud mehed niisuguse raske risti ja kurvastuse kannatlikult ära ja talusid ennemini kõike, kui et nad oma Unna maha oleksid jätnud ja ajaliku toidu pärast mõnesse rahulikumasse paika läinud. SeUepärast nägite teie auväärsed, ülitargad ja väga heasoovUkud härrad kaubanduse ja toidu puudusel kogu sõja ajal suurt vaeva ja muutusite seUe kestva usinuse, harjutamise ja hoole läbi nii osavaks, vapraks ja vüu-nuks, et ka teie auväärsete, ülitarkade ja väga heasoovlikkude härrade linna lapsed, jooksupoisid ja majasulased sõja värgist ja plaanidest enam teadsid kui vanad nimekad inimesed endisel heal ajal. Ning nii muretuks kui vanad Liivi-maa seisused endise kauakestva rahu jooksul muutusid ja selle sõja algul venelase nime kuuldes päris lõdisesid ja hirmu täis olid, niisama vapraks, julgeks ja kartmatuks muutus taas terve Tallinna kogukond selle pika harjutuse tõttu, nii et tallinlased venelase tulekut enam ihkasid kui kartsid. Ja mida ausamini ja õigemini teie auväärsed, ülitargad ja väga heasoovlikud härrad kõikide vaenlaste vastu toimisite, seda enam vihati teid mõningate vastaste poolt ja oldi kadedad. Needsamad ei jätnud ka midagi kasutamata oma püüdmistes TaUinna linna maha teha ja kahtlustada kõrge ülemuse ja kõikide riigiseisuste juures Rootsis.

Ning kuigi seUest taUinlaste õnnetusest ja hädast ka Mei-lani ja Preisi linnadest sarnaseid näiteid võib tuua, kuna need ka palju aastaid raskes sõjaolukorras vaevlesid, ka üpris vahvad olid ja kõige oma hea käekäigu mängu panid, siis ei kestnud ometi nende õnnetus nii kaua kui Tallinna oma ja nende lugu oli seUe poolest suuresti parem, et neil oli tegemist ainult kristlikkude kuningate ja omaenda usuvendadega,
293
Tallinn aga oli vaevatud venelaste, tatarlaste ja paganate poolt. Nendes nimetatud suurtes viletsustes ja ohtudes oli see teile auväärsetele, ülitarkadele ja väga heasoovlikkudele härradele veel iseäralik Jumala arm, et teid kehalikule sõjale Üsaks ei vaevatud nagu Hollandi ehk Madalmaade linnu mitmetsugu sisemiste vaimulikkude sõdade ja ketserlustega. Selle eest hoidis ja kaitses Kõikvõimas Jumal teid auväärseid, ülitarku ja heasoovlikke härrasid seni armuliselt, mida tema ka edaspidi igavesti peaks tegema.

Mis aga kauakestvasse ja hädaohtiikku moskoviitiikku sõjasse puutub, siis olete teie auväärsed, ülitargad ja väga heasoovlikud härrad moskoviidi hirmsa ennekuulmatu vägivallavalitsuse ja vaeste Moskvas ja

Tatarimaal vangis olevate kristlaste suure vaeva ja viletsuse pärast ühinenud ja kokku vandunud kiiduväärsete Rootsi härrade ja valitseja-tega Tallinna lossis ja kõikide nende saksa ja rootsi kiiduväärsete sõjameestega nõndaviisi, et nemad kogunisti ennemini tahaksid Tallinna vallidel surra kui moskoviidüe vabatahtlikult aha anda ja linna kristlaste käest ära lasta võtta. Sellepärast ei saanud moskoviit kõige oma kavaluse, võimu ja vägivaüa kiuste teie auväärsete, ülitarkade ja väga heasoovlikkude härrade juures midagi läbi viia, vaid mida suuremat vägivalda ja kavalust ta tarvitas Tallinna linna vastu, seda enam pidi tema Jumala armu läbi teie sõjaosavuse, püsivuse ja ettenägelikkuse pärast selle üle kahtlema lööma ja julgust kaotama. Nii on ka suurvürst ise tallinlaste üle imestanud ja lausunud, mis Tallinna rahvas ometi mõtlevat, et ta tema ees end ei alanda ega palu rahu, kuna ju isegi suu-red võimumehed temalt rahu on palunud. Temal, suurvürstil, olevat olnud tegemist Kaasani ja Astrahani kuningriikidega, peale selle mitmete maade ja linnadega, need kõik on ta ära ja oma võimu alla võtnud; ent ükski neist ei olevat talle nõnda vastu pannud kui ainuüksi Tallinna linn. Asi ongi tõeliselt nii: kui teie auväärsed, ülitargad ja väga hea-soovlikud härrad ei oleks Jumala abiga moskoviidile nii mehiselt vastu pannud ja teda nõrgendanud, siis oleks tema

294

ammugi kogu Liivimaast jagu saanud ja Läänemere vägevaks isandaks muutunud. Ning Tallinna linn ei ole mitte vähe põhjust andnud selleks kahjuks ja häbiks, mida Poola ja Rootsi kuningad talle on teinud. Kui nimelt tallinlased ei oleks talle Jumala armu läbi nii kaua kõige tõsidusega vastu pannud, kuni auväärsed, kiidetavad kuningad temaga kokku põrkasid, siis oleks ta ammugi Liivimaale otsa teinud. See aga oli ainuüksi Kõikvõimsa Jumala tegu, müle eest ka teda ainult tänama peame. Sellepärast nimetatakse ja kiidetakse õiglaselt teid auväärseid, ülitarku ja väga heasoovlikke härrasid säärase Jumala antud püsivuse, mehisuse ja ettenägelikkuse pärast igamehe poolt kõrgest ja madalast seisusest, samuti ka kõikide vastaste poolt, kes teile enne suurest mõistmatusest üpris vaenulised ja pahased olid. Ja oleks ka päris sünnis, kui see võimalik oleks, et avaldataks trükis kõikide Rootsi valitsejate, Tallinna linna raehärrade ja kodanikkude nimed, kes seda hädaohtlikku sõda on pidanud, rasket koormat kandnud ja nii vaprad olnud ning kes on sõdinud mitte ainult enda, vaid ka armsa ristirahva kasuks ja heaks üle kogu maaüma. Ent kuna need kõik teie auväärsete, ülitarkade ja väga heasoovlikkude härrade linna-, ameti-ja gildiraamatutesse korralikult kirja on pandud, siis pole vaja neid siin nimetada.

See on ka tõesti mitte ainult teie auväärsete, ülitarkade ja väga heasoovlikkude härrade ning teie järeltulevate põlvede, vaid ka kõikide naaberlinnade ja -maade, peale seUe kogu ristirahva jaoks väga tähtis, et kiiduväärt Tallinna linn igaveseks kristlaste käest ära ei läheks. Ahnitseb ju moskoviit üpris väga seda linna, mis on kõikide Läänemere äärsete

kuningriikide, maade ja linnade müüriks ja eellinnuseks, hästi ehitatud linnaks ja vägevaks kuninglikuks kindluseks ja — peale Jumala — kõikidele Liivimaa tagakiusatuile, viletsaüe ja armetuile varjupaigaks ja trööstiks, peale selle toredaks kaubalinnaks, mis hulka vaeseid sellisid kõikidest maadest peagi viis ja edasi võib viia hiilgusele ja rikkusele; selle linna kaudu võideti Riia kõrval kogu Liivimaa alguses

295

ja võib kogunisti taas võidetud saada. Ning nii kaua, kui need kaks linna, Riia ja Tallinn, püsima jäävad, ei ole moskoviit mitte kõikide allaheidetud maade, linnade ja kindluste isand, vaid ainult külaline. Kui aga need kaks nimetatud linna käest läheksid, müle eest Jumal hoidku, süs oleks kogu Liivimaa igaveseks kadunud. See aga oleks mitte ainult kõikidele maadele ja linnadele ümberringi suureks mureks ja hädaohuks, vaid tooks ka Läänemerele säärase segaduse ja pöörase korra, müle üle igavesti nutta ja kaevata tuleks.

Võib-olla mõni lausubki ja mõtleb, et mina kui oma linna mees ja Tallinna kogukonna liige teie auväärsete, ülitarkade ja väga heasoovlikkude härrade heaks meeleks siin silmakirjatsen ja veidi liialdavalt, mitte tõele vastavalt teile meeleheaks kirjutan. Selle peale on minu lühikene ja otsene vastus: Töö kiidab siin ise oma tegijat ja tegelik tõde on igamehel näha ja kõikidel naabermaadel ja -linnadel küll hästi teada, mida ka kõik vastased ja kadedad tunnistavad ja tõeks võtavad. Sellepärast ei ole ka mitte sündmatu, kui ma hea südametunnistusega ilma ühegi valeta ega puru suma ajamata oma armsast kodulinnast kõige paremat räägin, tema kiiduväärsete vooruste pärast, mida ma ise seüe linna juures olen näinud, tundnud ja üle elanud. Minu oskus ja võime on küll vähesed selle austamiseks ja kiitmiseks nagu kord ja kohus. Siiski on kindel, et Tallinna linn Jumala armu ja Rootsi kõrgestikiidetava krooni armulise kaitse abil kogu maailmas oma rüütelliku püsivuse ja vooruste läbi ausa nime on võitnud. Ka sai ja arenes see linn igale teisele linnale kõikide ausate vooruste igaveseks ja hiügavaks eeskujuks, mille eest õigusega Kõikvõimast Jumalat tuleb tänada ning seda ka kõikidele tallinlaste järeltulevatele põlvedele ja igale kristiikule linnale, kellele vaenlased peale käivad, soovida. Need teie auväärsete, ülitarkade ja väga heasoovlikkude härrade voorused olidki põhjuseks, et ma selle lihtsa kroonika neljanda jao teile pühendan teenistusvalmilt paludes, et teie auväärsed, ülitargad ja väga heasoovlikud

296

härrad selle kõiges heas vastu võtaksite. Selle eest olen mina jälle võlglane ja kohustatud ühes oma teenistusvalmidusega Kõikvõimsa Jumala poole pöörates teie auväärsete, ülitarkade ja väga heasoovlikkude härrade ajaliku ja igavese heaolu eest igal ajal paluma.

Teie auväärsete, ülitarkade ja väga heasoovlikkude härrade sõnakuulelik teener

Balthasar Rüssow.
297

LIIVIMAA KROONIKA NELJAS JAGU

1. Dünaburg venelastelt tagasi võetud, 1577.

Sellega, et moskovlit nüüd palju kindlusi ja maid Riia piiskopkonnas ja Lätimaal ära oli võtnud, tekitati Riia linnale ja Kuramaa seisustele suurt muret ja meelehärmi, ja riialaste suureks pahanduseks oli moskoviit oma piiri vaevalt kuus penikoormat Riia linnast eemale seadnud ja neilt kogu Väina jõe ülemjooksu ära võtnud, mis teed pidi igasugu kaup ning kõiksugu hädatarvilik alla tuleb. Ka kartsid riialased, et nad niipea lahti ei saa oma talumatust naabrist, kuna sel ajal ei olnud veel olemas suurt jõudu selle naabri, moskoviidi, vastu. Siis pidasid mitmed head ja hoolsad inimesed Kuramaal ja Riia piiskopkonnas kõva nõu ja plaanitsesid, kuidas nad kiirel kombel moskoviidilt mõningaid losse ja kindlusi, kus ei olnud tugevat kaitset, saaksid ootamata kallaletungi abil jälle ära võtta. Nad katsusid seda esiti Dünaburgi (Daugavpilsi) kallal, ja kui nad selle lossi imetaolisel viisil olid äküise löögi abil kätte saanud, siis püüti seda tegevust jätkata.

2. Johann Bürink võidab Võnnu tagasi ja teisi losse, 1577.

Nii mõtles ka Johann Bürink, Treideni lossi kirjutaja ja valitseja, mõningaid kavalaid plaane välja, kuidas ta moskoviidilt
298
Võnnu linna ja lossi peenel ja kiirel kombel ära võtta saaks. Ning kuna tal kindel teade oli, et ses kindluses vähe kaitseväge oli, siis laskis Bürink üpris salaja ja vagusi kaks pikka redelit valmistada, ja kui need valmis olid, siis läks ta saja sakslase ja 80 poolakaga ratsa ja 200 talupojaga öösi Võnnu alla ja võttis mõlemad tormiredelid kaasa. Ning kui ta oma salgaga Võnnu lähedusse jõudis, siis oli seal hulgaviisi koeri, kes üsna metsistunud olid ja neid surnukehi sõid, keda moskoviit läinud sügisel oli lasknud koerte ja metsloomade ja lindude ette visata. Kui nüüd need koerad haukuma ja hulguma kukkusid, siis kaotasid Johann Bürink ja tema kambamehed peaaegu julguse ja lõid oma ettevõtmise õnnestumises kahtlema. Lõpuks võtsid nad siiski uuesti julgust ja tahtsid Võnnu kallal oma õnne katsuda. Tulid siis hobuste seljast maha ja viisid mõlemad redelid läbi sügava lume üsna kiiresti müüri alla ja

ronisid redeleid pidi üles. Kui nad müüri peale olid jõudnud, siis tuli neil müürilt mõnedele tallidele, mis seespool müüri külge olid ehitatud, ja tallidelt jälle maha hüpata. Ning kui neist mõningad koos trompetipuhujaga olid alla hüpanud, siis tungisid nad jalamaid lossivärava juurde, mis ööd kui päevad lahti oli seisnud, et venelased igal ajal üksteise juurde võiksid pääseda, võtsid värava ära ja panid venelastele tee kinni; teised aga tõttasid redeleid pidi jalamaid järele. Siis oli Võnnus varsti lärm lahti ja venelased kargasid unest üles; ning kuigi üsna vähesed sakslased lossiväravat enda käes pidasid, mõtlesid venelased linnas, et sakslased on juba kogu lossi ära võtnud, ning ka venelased lossis ei mõtelnud muud, kui et seal linnas on tuhandeid sakslasi ja poolakaid ja kogu linn on võetud. Sellepärast muutusid venelased mõlemal pool pelglikuks ja hakkasid peitu pugema, kuhu aga keegi pääses. Siis oli sakslastel tühine asi linnaväravaid avada, millejuures üks läti soost lukussepp, kes venelaste juure oli jäänud, aitas. Kui nüüd Johann Bürinki mehed kõik sisse olid tunginud, siis otsisid nad venelasi keldritest ja pööningutelt ja toimetasid nendega nõnda, nagu säärastel juhtu-

299

del tavaliselt tehakse. Sündinud aastal 1577 detsembris. Varsti pärast seda sai Johann Bürink ka Burtniku, Lemsalu, Rope ja Nitovi lossid kiirel kombel kätte ja tegi Liivimaale palju head, ent leidis siiski mitmelgi pool vähe tänu.

3. Hertsog Magnus asub Pilteni, 1577.

Selsamal ajal, kui hertsog Magnus nüüd läbinisti oli näinud ja leidnud, et moskovüdi värk oli olnud aina kavalus ja petmine ja et suurvürst ei olnud hertsogile kõigest tõotatust ja lubatust mitte kõige vähematki pidanud ega kavatsenudki pidada, vaid vastupidiselt tahtis ja plaanitses niipea, kui ta Liivimaaga on oma tahtmist järgi toime .saanud, hertsogit kõikide sakslastega nende isamaalt ära küüditada ja Tatari piirile paigutada, siis oli see hertsogile põhjuseks mos-koviidile selg pöörata ja ühes oma abikaasaga Pilteni Kuramaale minna.

4. Venelaste nurjunud katse Võnnu kallal, 1578.

Kui Võnnu Johann Bürinki poolt nõndaviisi ootamatult ära võetud oli, vihastas moskoviit sellest üsna ägedasti, et ta säärase vürstliku linna ja lossi nii häbiväärselt pidi kaotama, kus Liivimaa heermeistrid maa vürstidena alati oma koda olid pidanud ja mille ka tema isiklikult oli ära võitnud. Sellepärast saatis ta küünlapäeval aastal 1578 arvuka sõjaväe laskemoonaga Võnnu alla, kes seda linna jälle piiras, kantse tegi ja

tormituld andis. Siis läks Johann Bürink 40 hobusega Võnnu linnast välja ja öösel suure hädaohu all moskovüdi leerist möödudes Riia poole, et seal väge koguda võnnulaste päästmiseks. Selle aja jooksul olid venelased suure tüki müürist maha lasknud ja raiskasid ka vägevaid kivikuule ja tulekerasid. Sellele lisaks võttis Võnnus lühikese ajajooksul moonapuudusel niisugune nälg maad, et nad

300

olid sunnitud 124 hobust tapma ja ära sööma, nende sisikonnad aga jaotati vaestele. Kui nüüd venelased kuulsid, et Johann Bürink oma salgaga tulemas oli, siis hakkasid nad tormi jooksma ja jooksid kolm korda asjatult; siis kaotasid nad julguse ja tõttasid koos suurtükiväega üks päev enne Johann Bürinki tulekut minema. Kuna aga Bürinki salk ei olnud küllalt tugev, siis ei mindud venelasi taga ajama, vaid lepiti selle õnnega, et Võnnu oh püsima jäänud.

5. Põltsamaa läheb Rootsi alla, 1578.

Aastal 1578 veebruaris, kui herstog Magnuse nõunikud ja teised aadlist Põltsamaal olid kuulnud, et hertsog Magnus, nende isand, moskovlidüe selja oli pööranud ja nemad sellepärast Põltsamaal suures ohus olid ega teadnud, kust varju leida, siis lasksid nad Rootsi valitsejaüt Tallinnas üsna sõbralikult moskovüdi käest päästmist paluda ja pakkusid Rootsi kuningale Põltsamaa lossi. Ning kuigi rootslastel üma oma kuninga käsuta raske oh tegutseda, siis päästsid nad ometi oma kuninga teadmise ja tahtmiseta kristlikust armastusest oma hullemad vaenlased ja tagakiusajad moskovüdi võimu alt ja viisid neist palju Tallinna ning panid Põltsamaa lossi rootsi sõjaväge ja suurtükke. SUs määrati sinna pealikuks Johann Wedtberg Angerist; peale selle jäid ka mõningad põltsamaalased, aadlikud ja mitteaadlikud, kellel seal hea peatoidus oli, sinna alevikku elama.

6. Riialased piiravad Lennewardt asjatult, 1578.

Selsamal ajal piirasid riialased Lennewardi lossi, lootes selle näljaga venelastelt kätte saada. Kuna aga venelased oma hobuseliha ja hobuse- ja igasugu teiste nahkade abil

301

läbi ajasid ja riialastele suutsid vastu panna, kuni vene päästevägi pärale jõudis, siis pidid riialased varsti enne ülestõusmispühi Lennewardi alt teele asuma ja sealt ära minema.

sõbrale trööstikirju ja nende põhjal laotati laiali palju häid sõnumeid, mille taga viimaks muud ei olnud kui aina tühi lootus.

7. Näljahäda, 1578.

Aastal 1578 kevadel võttis Tallinna linnas ja kogu Eestimaal säärane nälg maad, et mitusada vaest inimest sellesse suri ja Tallinna linnas tuli kõikidel pagaritel vilja puudu--sel püha pidada ja kõik leivapoed kinni panna kuni pärtli-päevani (24. august). Ning mõned kaupmehed, kelledel veel veidi vilja oli, küpsetasid ise leiba müümiseks ja müüsid seda suure kasuga vaestele inimestele, kes hulgaviisi nende majade ees leiva saamiseks nõnda tunglesid, nagu tahaksid nad nende majade peale tormi joosta. Ja kuna seal nii palju leiba küpsetatud ei olnud, siis ulatati neile suure rah-vatungi tõttu aknast raha eest tainast, selle taigna panid nad süte peale ja sõid pooltoorelt ära.

8. Valaskalast, 1578.

Selsamal ajal, maikuus, jäi Kuramaal seitsme sülla pikkune valaskala maale kuivale ja püüti kinni.

9. Taani saatkond Venemaale, 1578.

Selsamal ajal, maikuus, jõudis Pärnu tore ja arvukas Taani saatkond mõne laeva ja kaljasega ja reisis sealt Moskvasse. Selle legatsiooni ja teiste samasuguste päralt, mida Taani kuningas moskoviidi poole ja moskoviit jällegi Taanimaale selle Liivimaa sõja vältel sagedasti läkitasid, oli tihti liivimaalaste juures suur rõõm ja lootus. Nii kirjutas sõber
302

10. Tartu eeslinn maha põletatud, 1578.

1. juunil läksid Põltsamaa rootsi sõjamehed koos Tallinna saksa mõisameeste ja tingisõdurite ning Hannibali rahvaga Tartu alla. Nad süütasid 4. juunil Tartu suure eeslinna, mis oli üksainus määratu segadik paljude vene majade, kirikute, kloostrite, mõisate, aitade ja poodide näol, ja lõid maha ja põletasid seal palju venelasi ühes naiste ja lastega ära ja said sealt suure röövsaagi ja viisid ära.

11. Venelaste võit, 1578.

Kui needsamad sõjamehed Tartust jälle Põltsamaale tulid ja enamus saagiga tükkis Tallinna oli läinud, tungisid mõningad sajad venelasi ja tatarlasi peale ja kukkusid üpris jultunult röövima, tapma ja põletama kogu Põltsamaa alal. Siis astusid rootslased väheste meestega neile

vastu. Kuna aga venelased ja tatarlased oma arvukuse poolest rootslastest üle olid, siis aeti rootslased vaenlase poolt pakku ja põgenemisel löödi neist mõned maha või võeti vangi. Nii vangistati ka Hans Wrangel Idaverest, Hinrick Wulff Rertenist ja Adam Belhold, raeliikme poeg Tallinnast, ning teisigi junkruid ja häid poisse, kes kõik Tartu ja Moskvasse viidi.

12. Venelased võtavad Põltsamaa, 1578.

Selsamal ajal saatis moskoviit venelastest ja tatarlastest sõjaväe Liivimaale, et Põltsamaa lossi, kust talle palju halba oli tehtud, jälle ümber piirata ja ära võtta. Siis tuli ta Põltsamaa
303
alla ja ehitas kantsid selle ümber, 15. juulil. Ning kuna Rootsi sõjavägi, mis Põltsamaale oli määratud, vastutuule tõttu veel veidi liiga kaua Soomes viibis, siis oli Tallinnas härra Jürgen Boye Gennäsist Soomest ühes Hans Wachtmeisteriga vähese rootsi ja saksa mõisameestest ja sulastest rahvaga ja mõningate Liivimaa talupoegadega, kokku tuhat kakssada meest, pea jalul ja tahtis oma õnne moskoviidiga Põltsamaa all katsuda. Ning kui ta veel kuus penikoormat Põltsamaast eemal oli ja teada sai, et see lõss moskoviidi poolt 25. juulil ära oli võetud, siis pööras Boye kurvalt ja nukralt jälle tagasi. Aga ausad mehed Põltsamaal olid pidanud tungivast hädast moskoviidile alla andma, kuna loss suure väe vastu liiga nõrk on ja moskoviit neüe ka lubanud ja tõotanud oli, et nad vabalt Ja takistamatult võivad Tallinna pääseda. Kui nad aga lossist välja olid tulnud, siis võeti kõik aususe ja usaldatavuse vastaselt vangi. Siis jooksid venelased ja tatarlased üksteise võidu tormi naistele ja neitsitele, aadlikkudele ja mitteaadlikkudele, ja vedasid neid palmikuidpidi enda järel. Need kõik vüdi Moskvasse ja Tatarimaale. Mõningad rootsi tingisõdurid uputati Emajõkke, mõningad poodi üles ja kapten Johann Wedtberg ja kõik rootsi ülemad viidi Moskvasse, piinati seal haledasti ja surmati.

13. Rootslaste ja poolakate võit venelaste üle Võnnu ligidal, 1578.

Selle võidu järel tugevdas end moskoviitlik salk Tartus veel meeste ja suurtükkidega, tahtes Võnnu lossi ja linna veelkord piirata. Siis jõudis ka Soomest Põltsamaale.mää-ratud Rootsi sõjavägi Tallinna. Ning kui need mehed kuulsid, et Põltsamaa oli langenud, siis oli nende seas suur kurvastus mitte ainult kadunud lossi, vaid ka kardetud kuninga pahameele pärast. Sellepärast tahtsid nad moskoviidiga õnne katsuda, õnnestugu see, kuidas Jumal tahab.

304

16. septembril läksid needsamad sõjamehed teele, nimelt kolm eskadroni rootslastest ja sakslastest mõisamehi ja kolm lipkonda rootsi sõjasulaseid, kelle seas Södermanlandi hertsogü Carolusel ka üks lipkond oli, nendele lisaks veel üks Tallinna linna saksa jalameeste lipkond. Sõjaväe ülemaks oli Jürgen Boye Gennäsist ja selle leitnandiks Clas Björnson Cammelgardenist, rittmeistriteks olid Mats Lars-son, Knut Jonsson ja Hans Wachtmeister, jalameeste pealik oli Hans Groth. Need nimetatud väeülemad ja rittmeist-rid läksid oma sõjarahvaga heas tujus välja moskoviiti otsima. Ning kui nad Pärnu alla jõudsid, kakskümmend penikoormat Tallinnast eemal, siis said nad teada, et moskoviit kavatsevat Võnnu linna piirata. Kuna nad aga end veidi liiga nõrgad selleks tundsid, et moskovüdüe üksi kallale tungida, ja kindlalt teada oüd saanud, et üks Poola sõjameeste salk Riia piiskopkonnas on, siis läkitasid nad Casper Tisen-huseni Saltsast ja Kydast poolakate juurde kuulama, kas nemad ka tahavad rootslastega ühes minna. Ning kuigi poolakad sellest ära ei ütelnud, näis ometi asi olevat nü, nagu tahaksid nad seda alles kaalumisele võtta. Poolakad imestasid väga selle üle ja neüe näis see iseäralik, et rootslased üle viiekümne saksa penikoorma üsna tüdimatult ja tasuta ära tulevad, et teise isanda kindlust oma elu ohustades päästa. Ja kui poolakate arupidamine uiga pikale venis, siis tahtsid paljud rootslased jälle tagasi minna.

Siis saatis härra Jürgen Boye teist korda vahemehe, nimelt Claus Meexi Rabiverest, Poola pealiku juurde lõplikult teada saama, mida poolakad kavatsevad teha. Sellele vastas Poola pealik, et temal olevat kindel teade, et moskovnt on tulemas, tema, väeülem, aga ei teadvat, missugust kohta see kavatseb üles otsida; sellepärast laskvat ta Rootsi sõjaväeülemat paluda, et oodaku see veel üks päev või kolm. Selle järele tahtvat tema oma sõjaväega rootslaste juurde minna ja temaga ühes jõudu mööda kõik teha, mis võimalik. Säärase vastusega läkitaski tema ühe Poola ülema koos Claus Meexiga Rootsi ülema juurde. Poolakate sõjaväeülemaks

305

oli Andreas Sapieha, voivood Novigorod-Volünskist; rittmeistriteks olid Molnitsa isand Leonard von Kitlitz, rüütel Albrecht Oborski, Wenzel Zaba, Felix Ostrovski ja Claus Korff, koos nende saksa ja poola mõisameestega ligi kaks tuhat.

Ajal, kui saadikud mõlema nimetatud sõjapealikute vahel edasi-tagasi käisid, tuleb moskoviit Võnnu alla 1800 mehe ja kartaunide, siugsuurtükkide ja müüsritega. Süs läksid rootslased Burtniku poole, kus nad arvasid poolakaid ees leida, ning kui neid seal ei olnud, läksid nad edasi Mo-yani, kolm penikoormat Võnnust eemal, ja jäid sinna leeri. Selsamal õhtul jõudsid sinna ka poolakad, toredad ja hästi varustatud, ja nad teretasid teineteist päris sõbralikult. Järgmisel ööl puhuti trompetist signaali märgiks, et kes tahaks Jumala sõna kuulda, see tulgu jumalateenistusele. Ning kui jutlus mõningate vaimulikkude

lauludega oh peetud, siis asusid nad kõik teele ja käisid mõne tunniga enne hommikut üle kahe penikoorma ära ja kuulsid kogu aeg moskoviidi õudset laskmist Võnnu alt ja nägid ka, kuidas kohutavad suured tulekerad hämaruses õhus helkisid. Ja kui nad ühe penikoorma Võnnust olid Koiva jõe juures ja teispool jõge ühte venelaste salka silmasid, siis hoidsid nad neid suurtükiga tagasi nii kaua, kuni meie omad takistamata üle jõe said. See jõgi oli üsna kiire jooksuga ja sügav, nii et igal rüüüil tuli üks palgasõdur enda taha hobusele võtta ja nõnda jõest üle ujuda, nii et nad peaaegu kõik märjaks said.

Kui nad nüüd kõik teisel kaldal olid, langseid nad Kõikvõimsa Jumala ette põlvili ja hakkasid koraali laulma: "Kui Jumal pole meiega" jne. Pärast seda läksid nad päris vahvasti vaenlasele kallale. Venelastel ja tatarlastel tuli ka enda harjumuse vastaselt paigale jääda, sest nad ei julgenud nii pea oma suurvürsti suurtükke maha jätta. Siis pandi seal toime uhke rüütlimäng. Kui venelased aga nägid, et meie omad nendest üle olid, siis põgenesid nad oma leeri kasulikuma koha peale. Aga neile käidi igast küljest vapralt peale

306

ja siis hakkas see mäng alles tõsiseks minema. Peale seda, kui see kasulikum koht neid ka ei aidanud, pistsid nad kõigest väest põgenema ja sel põgenemisel löödi neist väga palju maha ja hukati. Meie omad aga, kuna nad väsinud olid ja neil ka veel venelased kantsis ühes suurtükkidega ees olid, kelledega neil veel tegemist tuli teha, ei võinud põgenejaid liiga kaugele taga ajada, vaid asusid vene kantsi kallale. Venelased aga kaitsesid end kantsist suurtükkidega vägevasti ja andsid niisugust tuld, et ei olnud võimalik sel õhtul neist jagu saada. Sellepärast pidasid nii rootslased kui ka poolakad terve öö läbi täies lahinguolukorras valvet, et järgmise päeva varahommikul venelastega kantsis jälle pommitamist alustada. Venelased aga ei tahtnud koidikut oodata, vaid roomasid pika öö jooksul neljakäpukil minema ja läksid Volmari ja teistesse lähematesse lossidesse ja kindlustesse. Siis said meie omad järgmisel varahommikul kantsist jagu ja leidsid seal eest 14 jämedat suurtükki kartaunide ja siugsuurtükkide näol ja 6 müüsrit ning mõningaid välisuurtükke. See lahing juhtus 1578. aasta 21. oktoobril.

Selles lahingus langes venelastest ja tatarlastest kuus tuhat kakskümmend kaks kõige paremaid moskoviidi sõjamehi. Seal tapeti, haavati või võeti vangi ka järgmised knjasid või vürstid, nimelt esiteks: knjas Vassili Andrejevitš Sitski, suurvürsti nääl, tapeti ja knjas Andrei Dmitrijevitš viidi haavatuna Venemaale; knjas Vassili Fjodorovita Vorontsov lasti Võnnu linnas maha, Andrei Štšelkalov, suurvürsti kants-ler ja ülemnõunik, pääses haavatuna hädavaevalt minema.

Kolm knjasi võeti vangi ja viidi Poolamaale, nimelt knjas Pjotr Ivanovitš Tatov, knjas Simon Tjufjakin Obolenski ja knjas Pjotr Ivanovitš Hvorosünov. Rootslaste ja poolakate seast langes vähem kui sada meest, kellest tähtsam oli Hert-wich Leidebur, Hans Wachtmeisteri leitnant. Lõpuks tulid rootslased 5. novembril suure au ja rõõmuga jälle Tallinna

suure röövsaagiga ja tingisõdurid, kes jala olid välja läinud, tulid kõik ratsa tagasi ja tõid üle tuhande moskoviidi hobuse kaasa. Pärast seda aega pööras õnn moskoviidile selja.
307

14. Rootslaste sissetung Venemaale, 1579.

Aastal 1579 veebruaris tungisid rootslased läbi Viiburi Venemaale ja panid seal ohtrasti röövimisi, tapmisi ja põletamisi toime. Selsamal ajal läks ka Hans Erichson Brinkalast Tallinna rootsi ja saksa sõjameestega teist teed pidi, Narva ja Nieschloti vahelt, Venemaale ja põletas seal hulk kirikuid, mõisu ja külasid maani maha ja tõi sealt kaasa suure röövsaagi veiste, vaha, kirikukellade ja moskoviidi mitmet laadi kirikuehete näol. See oh esimene sissetung Venemaale üle Peipsi ja üle püri, mida varem ega enne seda aega kogu sõja vältel ei ole juhtunud.

15. Kirumpää põletatud, 1579.

Selsamal korral tungis ka Jürgen Butler kuramaalaste ja Riia pnskopkondlastega Tartu piiskopkonda ja võttis tormiga Kirumpää lossikese ära, tappis seal mõned venelased ja põletas selle lossi maani maha.

16. Katk Riias ja Rootsis, 1579.

Sama 1579. aasta suvel tuli katku taud, mis eelmisel sügisel oli puhkenud Riias, seal jälle Ümsiks, millesse üpris palju rahvast suri. Samal ajal, jakobipäeva ümber, hakkas seesama taud ka Rootsi riigis nii õudselt möllama, et ainuüksi Stokholmis jakobipäevast kuni toomapäevani üle kaheteistkümne tuhande inimese, noore ja vana, sellesse suri.

17. Tatarlased Harjumaal, 1579.

Selsamal ajal, juulikuus, märatsesid mõned tuhanded tatarlasi Harjumaal jõledasti. Sellepärast asus kaks lipkon-
308
da saksa ja rootsi mõisamehi ja kaks lipkonda palgasõdureid ning Ivo Schenkenberg ehk Hannibal oma talupoegadega teele, neid tatarlasi taga ajama. Ja kui tatarlased rootslaste tulekust kuulsid, põgenesid nad nende eest ära kuni Rakvere lossi ja sealsete suurtükkide kaitse alla, kus neil parem seisund oli. Ning kui rootslased neüe seal hästi peale

tungida ei saanud ja mõningad neist lossi jämedatest suurtükkidest haavata said, siis tuli rootslastel kõrvale pöörata ja jälle Tallinna minna.

18. Ivangorod Ja Narva eeslinn tuleroaks, 1579.

18. juulil tungis Bengt Severinsson, Rootsi admiral, mõningate laevadega suure Vene alevi Ivangorodi ja Narva suure eeslinna kallale Liivimaal ja põletas mõlemad kaitseta alevid maani maha, tappis seal rohkesti venelasi ja sai suure röövsaagi ühes paljude laevadega, igasugu kaubaga täislaa-ditult ja mõningate tündrite kulla väärtuses ja viis suure auga Tallinna ja Stokholmi.

19. Hannibali vangipõlv ja surm, 1579.

Kui rootslased Rakvere alt jälle Tallinna olid jõudnud, läks Ivo Schenkenberg ehk Hannibal oma talupoegadega jällegi välja, et tatarlastele Rakvere all peale tungida, mida ometi hiljuti kogu rootsi ja saksa sõjameeste hulk mitte hästi ei suutnud teha, ja tahtis kõik au üksi endale saada. Ning kui ta Rakvere lähedusse tuli ja kindla teate sai, et tatarlased tema jaoks liiga tugevad on, siis pidas ta paremaks asuda kasulikku seisundisse, kust võiks vaenlast välja lagedale ahvatleda. Sellega ei tahtnud tema vend Christoffer Schenkenberg nõus olla, vaid sõimas nii oma venda Ivot kui

309

ka kõiki teisi argadeks ja oli oma rumala vaprusega ühes mõningate talupoegadega esimene, kes peale söandas tungida. Kui teised seda nägid, läksid nad temale järele ja tormasid üpris vahvasti tatarlaste kallale, kihutasid neid kaks korda Rakvere väravast sisse ja lõid neist maha üle viiekümne. Venelased ja tatarlased imestasid väga väikese hulga suure julguse üle ja ei arvanud muud, kui et neil peaks veel olema kuskil metsatukas varuvägi peidus. Kui nad aga teises kokkupõrkes ühe Ivo mehe vangi võtsid, kellelt nad teate said, et seal ei ole varuväge, siis tungisid kõik tatarlased ja venelased hulgaviisi nendele kallale ja piirasid nad kõik ümber. Kui Ivo seda nägi, olid juba paljud*tema mehed põ-genemas. Siis ei tahtnud Christoner Schenkenberg end vangi anda, vaid võitles vägevasti edasi kuni surmani, ja Ivo sai haavata ja võeti vangi ühes viiekümne üheksa mehega. Neist poodi mõned Rakveres üles ja mõned heideti türmi; viimased pääsesid aga imetaolisel kombel, otse mõistuse vastaselt türmist jälle lahti ja tulid mõne nädala pärast Tallinna. Kui Ivo Schenkenberg vangi langes, siis tekkis kõikide venelaste Juures nii Liivimaal kui ka Venemaal säärane rõõm ja hõiskamine, nagu oleksid nad vangi võtnud mõne maa-vürsti. Varsti pärast seda viisid nad tema koos kolmekümne teise vangiga Pihkvasse suurvürsti juure, kus

Ivo kolme uhket bojaari ehk aadlikku enda eest vabaks pakkus. Aga see ei aidanud midagi, vaid ta hukati haledasti koos tema kaaslastega, mis tallinlastele suurt kurvastust tekitas. See taplus tatarlastega Rakvere all sündis 1579. aasta 27. juulil.

20. Venelaste sissetung Kuramaale, 1579.

Selsamal, 27. juulil tungis ka venelaste ja tatarlaste salk Riia piiskopkonnas Kokenhusi ja Lennewardi vahel üle Väina öö ajal Kuramaale sisse ja tungis ootamatult kuramaalaste

310

leeri. Nad tapsid ja võtsid vangi üle kuuekümne mehe junkruid ja sõjasulaseid. Seda kahju tuli kuramaalastel moskoviidi poolt kannatada, kuna nad üsna muretud olid olnud ja head valvet ei pidanud ega hoolinud ühestki teatest ja sõbralikust hoiatusest.

21. Stefan Bathory ajab nurja Ivani uue plaani Tallinna vastu, 1579.

Aastal 1579 tegi moskoviit uue plaani Tallinna haaramiseks. Seni oli ta nimelt kõik läbirääkimised, mida keisrid ja kuningad Liivimaa pärast temaga tahtsid pidada, karmilt tagasi tõrjunud ja selle maa kõikidel Venemaa, Rootsi ja Poola vahelistel vaherahusobitustel iga kord välja sulgenud, seda omaks pidanud ega kellelegi midagi järele andnud. Tema ju Tallinna järele üsna ahnitsevalt ohkas ja seda aina janunes, kellega ta niipalju aastaid sõdinud oli ja siiski ei saanud kõikide oma kavalate sepitsuste, võtete, võimu ja vägivalla kiuste temast jagu, vaid vastupidiselt päevastpäeva pidi alla neelama häbi ja kahju. Sellepärast otsustas ta nüüd lõplikult seda linna sel nimetatud aastal isiklikult piirata ja oma viimase võimu ja väe mängu panna. Selleks laskis ta ka talve jooksul kõige raskemaid ja jämedamaid suur-tükke Moskvast Pihkvasse vedada ja ostis Krimmi tatarlas-telt üheaastase vaherahu suure hulga raha eest. Selle aasta ehk vaherahu jooksul kavatses ta Tallinna linnale ja kõikidele teistele Liivimaa linnadele, kindlustele ja maadele otsa peale teha. Selle pärast kogus ta kõik oma venelased ja Kaasani ja Astrahani tatarlased ja keda ta aga jalule ajada sai, Pihkvasse Liivimaa piiril, ja tuli ka ise juunikuus sinna. Ning kui ta nüüd arvas, et ta saab oma tahtmist viimseni täita, siis seadis Kõikvõimas Jumal nii, et Siebenbürgeni vürst Stefan Bathory, kes hiljuti Poola kuningaks ja Leedu suurvürstiks oli saanud, Rootsi kuningaga koos sel ajal vägevat sõda moskoviidi vastu alustas. Neid mõlemaid kõrgesti

311

kiidetavaid kuningaid ja võimumehi ei usaldanud nende valitsemise algul enamus liivimaalastest ega uskunud suurt, et nemad võiksid moskoviiti taltsutada. Samal viisil oli see ka moskoviidi kõige väiksem mure, et teda peaks alandatama nende mõlemate kuningate läbi, keda tema endaga võrreldes üsna tähtsusetuiks pidas. Ning kui need kõr-gestikūdetavad kuningad just selsamal ajal oma vägedega välja läksid, kui moskoviit Pihkvas Liivimaa vastu valmistus, sūs tuli moskoviidū oma sõjaettevalmistus katkestada. Siis võttis Poola kuningas suure Polotski linna ja kindluse vägeva sõjaväega moskoviidi käest ära Ja lõi seal mõnituhat meest maha. Pärast seda võttis ta ka tormiga Sokoli lossi ära ja lõi seal maha 4000 moskoviidi kõige paremat sõjameest ühes mõnede tähtsamate knjaside ehk vürstidega ja võttis mitu tuhat vangi. Sel ajal, septembris, võttis ta ka Kosjani, Krasnõi, Sitna, Turovli ning Sussa lossid. Nende kindluste äravõtmise järel läks ta veel kaugemale moskoviidi maadele, laastas Smolenski, Tšernigovi ja Severini maaalad kuni Starodubini ja põletas ja rüüstas palju linnu ja palju tuhandeid külasid ja viis sealt määratu röövi inimeste ja veiste näol kaasa. Kui moskovüt tundis, et Poola kuningal on tõsi, võim ja vägi taga, sūs hakkas ta paremat hinda pakkuma ja Poola kuningaga rahu sobitama.

22. Rootslaste lüüasaamine, 1579.

Sel ajal, augustis, jõudis Tallinna Rootsist suur sõjavägi ratsa- ning jalamehi koos tugeva suurtükiväega, mis 29. augustil läbi Tallinna Narva poole läks. Siis läkitati 6. septembril suurest salgast poolteistsada ratsanikku maad kuulama, keda juhtis Jochim Greve; ning kui nad ühe tatarlaste salga peale juhtusid ega teadnud, kui arvukad need on, siis läksid nad neüe vaprast! kallale. Aga see määratu hulk tatarlasi piiras nad sisse, lõi maha ja võttis vangi. Ainult Joc-
312
him Greve pääses kuue mehega hädavaevalt läbi võsa ja rägastiku.

23. Suur vihmasadu, 1579.

Selsamal suvel võttis mäletamatu ja ennekuulmatu vihmane ilm nõndaviisi maad, et viie nädala vältel ei olnud kolme päevagi kuiva. Raske vihmasaju pärast, mis kestis ööd ja päevad, hakkasid nii sõjamehed kui ka kõik teised päris meelt heitma.

24. Krimmi tatari saadikud Rootsis. Katk Rootsis, 1579.

1579. aasta 18. augustil jõudsid Tatari saadikud, Krimmi khaani poolt läkitatud, üle Leedu ja Königsbergi Preisi-maal Stokholmi Rootsis. Nad

annetasid Rootsi kuningale kaks kaamelit Ja ühe suurepärase ruunaja palusid teda, et ärgu tehku ta moskoviidiga rahu. See saatkond oli Rootsis hoopis haruldane. Selsamal ajal võttis tatarlaste tulekuga hirmus katk Stokholmis ja kogu Rootsis sääraselt maad, et ainuüksi Stokholmis lühikese ajajooksul kaksteist tuhat ja mõni sada inimest sellesse suri.

25. Rootslaste õnnetus Narva all, 1579.

13. septembril piirasid rootslased Narvat, millest kogu Liivimaal ja eriti Tallinnas suur rõõm tekkis. Aga varsti peale seda järgnes sellele rõõmule suur nukrus ja kurvastus sellepärast, et see Narva käik ja piiramine üsna õnnetult lõppes. Sest kui rootslased kaks nädalat Narva all viibisid, juhtus neile kogu aeg mitmetlaadi vastikuid asju. Esiteks tüütav vihmane ilm, mis sõjamehi niivõrd tabas, et nendel riided

313

ihul ära mädanesid, teiseks viibis admiral suurtükiväe-ja mconalaevadega liiga kaua, millest niisugune nälg ja häda leeris maad võttis, et üle tuhat viiesaja mehe nälga suri. Kolmandaks takistasid ka tatarlased rootslasi moonareisidel väga ja tegid neile kahju, mille tõttu nad vaevalt mingit moona vaenlase maalt said. Ning kui veidi arvukam rootslaste salk ligines, siis lasksid tatarlased nende eest alati jalga; kui aga rootslased leeri tagasi pöörasid, siis olid tatarlased Jälle üsna kiiresti nende kannul ja narrisid neid. Kuna rootslaste plaanid igapidi luhtusid ja nälg ja meelehärm ülekaalu võtsid, siis läksid nad tungiva häda pärast Narva alt minema septembrikuus.

26. Tatarlaste rüüsteretked Eestimaal, 1579.

Kui rootslased olid kojuminekul, siis olid tatarlased kogu teel nende kannul ning lõid palju sõjasulaseid maha, kes rammetud, haiged ehk väsinud olid ja teistega koos ei suutnud enam edasi minna; paljud surid ka teel ja ega neid keegi ei matnud. Siis said tatarlased ka palju voorivankreid ühes hulga hobustega ilma ühegi takistuseta kätte. Selsamal ajal, kui Virumaa talupojad nägid, et tatarlaste käsi nii hästi käis, läksid paljud noored sulased vabatahtlikult tatarlaste juurde ja jäid ka nende teenistusse nii, et Virumaa peremehed selle üle igaühele hädaldasid, et neil ei olevat enam ühtki sulast järele jäänud.

Siis lõid needsamad tatarlased oma leeri Uuemõisa juures üles, kuus penikoormat Tallinnast, ja laastasid nii selle maa-ala kui ka kogu Harjumaa hirmsal kombel tapmise ja röövimisega ära, lõid vanad maha ja viisid noored kaasa. Selleks tulid nad oma hobuste seljast maha ja tuhnisid võsad ja rägastikud läbi. Nad ehmatasid ja ajasid inimesi kil-

jumisega ette, nii nagu tavatsetakse metsloomi kujudes peidukohtadest välja ajada, nad hoidusid põletamast, et mitte
314
näha ei oleks, kust nad tulevad ja kuhu lähevad ning kuhu nende eest peitu minna.

Kui nüüd kogu Harjumaa üsna haledal kombel tühjaks oli laastatud, siis läksid tatarlased Läänemaale, et Haapsalu lossi päästa, kus mitusada talumeest Narva käigu õnnestumisele lootes piiramas olid ja niisuurt kitsikust tegid, et Haapsalu venelased tatarlastelt päästmist pidid paluma.

Nendele tatarlastele oleks võidud üsna kergesti vastu seista, kui rootsi sõjamehed ei oleks julguse ja agaruse kaotanud Narva õnnetu piiramise pärast. Eelmisel aastal oli see rootslastel sootuks tühine asi vähese salgaga moskoviitl üles otsida, kattes üle viiekümne saksa penikoorma vahemaad kuni Võnnuni. Nüüd aga otsis see tatarlaste väike salk rootslasi ja ajas neid taga, seda võisid tatarlased kergesti oma kasuliku seisukoha juures teha, kuna rootslased raskest Narva käigust ja piiramisest üsna väsinud olid.

Kui tatarlased Haapsalu lossi päästnud olid, siis märatsesid nad Läänemaal niisama jälgilt nagu enne Harjumaal ja võtsid vangi ning viisid ära palju vaeseid inimesi hoolimata sellest, et Läänemaa seekord tatarlaste omaenda isanda, moskoviidi, maa oli. Varsti pärast seda, kui see tatarlaste hulk Harjumaalt ja Läänemaalt lahkudes Riia piiskopkonda oli läinud, tungis vaestele talupoegadele, kes metsades, rabades ja rägastikes peidus olnud ning jälle koju olid tulnud, nüüd sama teed pidi Rakverest tulles teine venelaste ja tatarlaste salk peale. Need tulid ootamatult ja teadmatult ja võtsid armetul kombel vangi palju talupoegi ühes naiste ja lastega, kes veel eelmisest tatarlaste pealetungist üle olid jäänud. Siis oli kogu Harjumaal häda häda peale. Sündinud oktoobris, aastal 1579.

27. Rajuilm, 1580.

1580. aasta 25. juulil puhkes Liivimaal ja eriti Järvamaal kohutav raju kõue, pikse ja rahega, nagu peaksid taevas ja
315
maa hukkuma. Siis sadas nii jämedat ja suurt rahet, mis peksis maha ja hävitas sootuks mitte ainult terve vilja Paide ümbruskonnas mitme penikoorma ulatuses, nagu ei olekski sinna midagi külvatud, kust sus ka midagi ei lõigatud, vaid lõi ka metsas ja väljal metsloomi ja linde maha; ja neid korjasid talupojad pärast hunnikukaupa omale toiduks. Ning kui nad Paide venelastele kui oma isandatele ka mõningaid jäneseid ja tetri tõid, ei tahtnud venelased neid vastu võtta, vaid vastasid, et ei sünni seda süüa, mida Jumal on tapnud. Pärast seda väga kurja

rajuilma jutustasid ja laotasid laiale nii venelased kui ka Liivimaa talupojad imelikke lugusid selle üle, mis selle rajuüma ajal kõik pidi olema juhtunud ja nähtud.

28. Poolakate võidud Venemaal, 1580.

Aastal 1580 juulis tungis Poola kuningas tugeva väejõuga teist korda moskovudi maale ja võitis 5. septembril Veliikije Lukl Unna ja lossi ära ja lõi maha ja surmas seal mitu tuhat inimest. Selsamal korral võitis ta ja sai kätte ka Neveli, Veliši, Usvjati ja Zavolotšje kindlused.

29. Rootsi sõjavalmistused Käkisalmi vastu, 1580.

Selsamal ajal seadis ka Rootsi kuningas veel katkuhai-guse vältel võimsa sõjaväe valmis ja läks moskovlidi maale, tahtes Käkisalmi linna piirata. Selle väejõugu juurde tuli ka Hans Wachtmeister oma saksa mõisameeste lipkonnaga Tallinnast. Ülemaks väejuhiks oli Pontus de la Gardie, vabahärra ja rüütel Ekholmist Rootsis, ja temale abiks mää-
316
ratud leitnantideks ja ülemateks käskijateks olid Hermann Flemink Vilnäsist, Jürgen Boye Gennäsist Soomes ning Carl Hinrichsen Kankasest.

30. Kolmas sabaga täht ja suur katk, 1580.

Samal sügisel aastal 1580, oktoobris ja novembris, nähti taas Liivimaal sabaga tähte. Selsamal ajal, ööl vastu mardipäeva, puhkes niivõrd ennekuulmatu raske taud ja haigus esiti Tallinnas ja siis üle kogu maa, nii et lühikese aja jooksul lugematu hulk rahvast sellesse suri. Ei olnud ühtki linna, lossi ega küla, peaaegu ühtki maja linnas või peret külas, kus ei lamanud inimesed, noored ja vanad, kõik samal ajal korraga haigena maas. Siis olid kõik linna tänavad ja turud ja kõik maanteed ja külad hoopis tühjad ja linna kirikutes ei peetud mitu päeva jutlust. Ja mõnedes külades ei olnud ükski inimene nii terve ja tugev, et ta loomi oleks võinud sööta ja joota; sellepärast kuuldi mitu päeva haledat näljaste loomade ammumist ja määgimist. Ning kui arvati, et see äkiline taud on ainult Luvimaad tabanud, siis selgus hiljem, et see üle on käinud tervest laiast maaümast, nii Türgist ja Tatarist, kui ka kogu ristirahvast. See taud kestis Tallinnas mardipäevast kuni uueaastani.

31. Rootslased võtavad Käkisalml ära, 1580.

1580. aasta 4. novembril võttis Rootsi kuningas mosko-viidüt Käkisalmi linna ja lossi vägivaldselt ära, mille külge peaaegu terve vürstiriik kuulub. Ning kui rootslased selle alla tulid ja oma sagedastest endistest katsetest hästi teadsid, et nad sellest linnast jämedate suurtükkidega jagu ei
317
saa, kuna see käredate ja kilrevooluliste jõgede vahel asub ja suurte vallide ja blokkhausidega hästi kindlustatud oli, siis tahtsid nad sellepärast nüüd ainult tuliste kuulidega oma õnne selle kallal katsuda ja lasksid nende kuulidega terve linna rutuga nõnda põlema, et võimata oh tuld kustutada. Siis kukutasid end ise vette ja uppusid ära paljud vene mehed ja naised ning üle kahe tuhande inimese tapeti selles segaduses rootslaste poolt ära. Kui nüüd voivood Käki-salmi lossis, mis on ka puust ehitatud ja asub veidi eemal linnast, nägi, et rootslastel on tõsi taga, siis andis ta pea suures hirmus Rootsi kuningale lossi üle vaba väljapääsu tingimusel. Nii pääses ta oma kaitseväega Venemaale. Selle voivoodi nimi oli Attaluik Ovassnin.

32. Kuidas rootslased Padist piiravad ja venelastelt ära võtavad, 1580.

Selsamal ajal piirasid ka Padise lossi Liivimaal Rootsi ja Tallinna sõjasulased ja muiste ordu alla mittekuulunud maa-aadlikud ja talupojad. Nende sõjameeste pealikuteks olid Diderick Anrep ja Arend Asserien. Ja kuna Padise Tallinnale kõige lähem loss on ja ainult kuus penikoormat sellest eemal asub, siis oli moskoviit, tahtes tallinlasi alati sealt kiusata, seda niivõrd tugevasti kindlustanud, et oli peaaegu võimatu seda suurtükkidega võtta. Sellepärast katsusid nimetatud sõjamehed kauakestva piiramisega oma õnne selle kallal, kuna neil oli kindel teade, et seal palju moona tagavaraks ei ole. Nii seisid nad terve suve üle kuni uusaastani selle all. Ning pärast seda, kui nad juba pikka aega olid piiranud ja kindla teate vene ülejooksikutelt saanud, et Padises pidi suur nälg ja häda valitsema, siis jooksid nad 14. novembril lossi peale tormi. Selles tormis kaotasid nad peaaegu sada meest talupoegade ja saksa ning rootsi sõjameeste
318
näol. Siiski ei tahtnud rootslased asja kaotatuks pidada, vaid jäid ikka edasi lossi alla. Kui aga venelased nägid, et nad ära minna ei kavatse, siis tulid paljud neist öösiti üksteise järel alla rootslaste juurde ja tõid alati häid teateid, et venelased Padises suurest näljast ja rammetusest ei jaksa lossi enam kaua pidada ja et nendest paljud juba nälga olevat surnud ja ka haigetena maas lamavat nii näljast kui ka äkilisest taudist. Viimaks tuli Hans Erichsen Brin-kalast, Tallinna kuberner, vastu jõulupühi sinna ja saatis trompetipuhuja Padise voivoodi juure, et talle

sõbralikku läbirääkimist pakkuda. Sellel trompetipuhujal laskis voivood suures vihas kuuli kehast läbi. Lõpuks aga jooksid mõned kõige tähtsamatest bojaaridest ja käsutajatest ühes oma preestriga alla ja tõid tõelise teate, et nad lossis juba mitte ainult oma hobuseid, koeri ning kasse sisikonnaga tükkis, samuti kõik hobusenahad, saapad ja kingad ja ka sadulate nahad olid ära söönud, vaid olid ka õlgi ja heinu kuivatanud, peeneks tampinud ja sellest jahu sõelunud ja putru keetnud ja nõndavüsi pikka aega ilma leivata läbi ajanud. Samuti olevat nendest mõningad lihtsad sõjasulased ühe kuueaastase poisikese tapnud ja salaja söönud, samuti kaks juba surnud last. See andis rootslastele põhjust veelkord lossi peale tormi joosta. Ning kui nad redeleid olid sinna viinud ja müüride najale pannud, siis aitasid venelased ise rootslasi redeleid seada ja ronisid esimestena alla; sest nad olid üpris jõuetud ega olnud kolmeteistkümne nädala jooksul leivaraasukesti söönud. Teised aga, keda rootsi tin-gisõdurid ja talumehed lossis eest leidsid, pidid kõik, noored ja vanad, oma nahaga tasuma. Nii tapeti ka kõige vanem voivood Daniel Tšihatšev, ja noorem voivood Mihhail Sitski jäeti teadete saamise jaoks ellu ja viidi vangina Tallinna. Juhtunud 28. detsembrü 1580. Selsamal ajal oh ka äküine lendav taud leeri tunginud, millesse kõik sõjamehed Padise all haigestusid. Siis oleksid venelased küll 60 hobusega Padist päästa saanud, kui seesama taud ka neid niisama nagu Poola kuninga sõjarahvast ei oleks piinanud.
319

33. Rakvere Pontus de la Gardie poolt piiratud ja ära võetud, 1581.

Kui Padise loss oli võidetud ja Rootsi sõjamehed kauakestvast piiramisest ja raskest taudist veel rauged ja väsinud olid ja venelased samuti, süs näis uusaastast keskpaas-tuni Eestimaal justkui pärisrahu olevat. Aga kui seda kõige vähemini oodati, siis juhtus harukordne ja maailma loomisest saadik ennekuulmatu rootslaste sõjakäik ja raske teekond Viiburist Rakvereni Liivimaal, üsna ootamatult nü hivimaalastele kui ka venelastele. Sest rootslastel tuli ligi viiskümmend penikoormat üle maa ja mere, mis Soome ja Lii-vimaa vahel kinni oli külmanud, ainult kompassi abü ratsutada ja jala käia. Kui nad nüüd Lüvimaale pärale jõudsid, tõttasid nad jalamaid Rakvere alla ja purasid selle lossi 1581. aasta 20. veebruaril ja lõid maha ja võtsid vangi sada vene harkpüssimeest, keda lähematest lossidest oli Rakvere venelastele appi saadetud. Vahepeal tulid härra Pontus de la Gardie, sõjaülemjuhataja, ja saksa mõisameeste ritt-meister Hans Wachtmeister, kiiresti ja ootamatult Tallinna, selleks et sealt mõningaid kartaune, moona ja ka Tallinna sõjamehi Rakverre toimetada, millega ka Tallinnas kaua ei viivitatud. Ning kuna suured ja rasked suurtükid halva, tasandamata tee tõttu 15 penikoormat vahemaad ei saanud nii pea katta,

sus venis aeg härra Pontusele ja teistele käsutajatele leeris liiga pikaks. Sellepärast katsusid nad oma õnne esmalt Soomest kaasatoodud välisuurtükkidega Rakvere lossi kallal. Ning kui mõned vangistatud venelased ja rootsi sõjamehed kantsikorvid olid ette toonud ja mulda täis täitnud, siis lasksid mortiirimehed 1. märtsü välisuurtükki-dest tuliseid kuule puust eelkindlusesse. See süttis jalamaid suure hooga põlema ja tuli võttis nü kiiresti maad, et seda võimata kustutada olija sellest üheainsa tunni jooksul säärane laamatuli süttis, mida nähti õhtu hämaruses 14 saksa penikoorma taha. Sest kuna loss kaunis kõrgel mäel

asub, siis nähti tuld igale poole kaugele. Venelaste puust

320

ehitus oli nimelt muistse kivist lossi külge tugevaks eeskind-luseks nii laialt ja pikalt ehitatud, et seal sees mitu tuhat meest ruumi võisid leida. Ja igalpool ümberringi olid vägevad blokkhausid, pulvärgid ja kõrged puutornid ette ehitatud ja kõvad laskevallid suurtest jämedatest pakkudest ja palkidest, ja need blokkhausid ja pulvärgid olid suurte ras-kete põllukividega täidetud ja niivõrd tugevasti ühendatud ja kindlustatud, peale selle veel kivimüür väljaspool ümberringi mäe külje servale ehitatud, nii et see kindlustus võis hästi vastu panna isegi mõne vägeva võimumehe suurtükkidele.

Sellepärast ei võinud ega suutnud Rootsi kuningas aastal 1574 kaheteistkümne nädala jooskul oma suure sakslastest, rootslastest ja šotlastest sõjaväega ja oma vägevate suurtükkide ja laskemoonaga midagi ära teha. Aga nüüd, uue tuliste kuulide kunstiga tehti peaaegu poole päeva jooskul sellele lühike lõpp. Peale selle süütasid venelased, kui nad nägid, et nad tulest võitu ei saa, ka mõned tornid, blokkhausid ja elumajad teiselpool põlema, et rootslased sinna sisse ei asuks ja et venelastel omal oleks vaba väljavaade lahinguväljale. Sest nemad kavatsesid vanast saksa lossist veel vastu hakata, kuhu nad ka tagasi tõmbusid.

Selle aja jooskul jõudsid müürüõhkujad Tallinnast pärale. Ning kui neid rutuga üles seati ja neist tormituld andma hakati, siis saatis voivood Stepan Fjodorovita Saburov vene vahemehe alla ja palus sõbralikku läbirääkimist. Siis lõpetati laskmine suurtükkidest ja võeti ette kauplemine venelastega.

Pärast lühikest läbirääkimist andsid venelased vaba läbipääsu tingimusel Rakvere lossi rootslastele üle, 4. märtsü aastal 1581. Siis läks üle tuhande mehe, naise ja lapse lossist minema ja kandis oma ikoone, puutahvlitele maali-tult, enda ees avalikult ja pääses nõndaviisi Venemaale. Kui rootslased lossi sisse astusid, leidsid nad seal eest tohutu tagavara igasugu vilja ja rikkalikku sõjavarustust, suurtük-ke, püssirohtu ja tina.

321

34. Toolse läheb Rootsi alla, 1581.

Rakvere lossi äravõtmise järel läksid rootslased ka Toolse alla, mis asub kolm penikoormat Rakverest eemal rannal ja ilusa sadama ligidal. Ning kui Topise venelased kuulda said, et nende pealoss Rakvere rootslaste käes oli, siis ei kaalunud nad kaua, vaid andsid otsemat teed alla, 8. märtsil. Ning kuna tee üpris äkki järsku lagunema hakkas, nii et suurtükkidega enam hästi edasi ei saadud, siis ei tahtnud rootslased head aega kasuta mööda lasta ja tõttasid kiiresti üle jää Soome.

35. Mitmelaadilised röövkäigud, iseäranis talupoegade poolt omasuguste vastu, 1581.

Kui Rakvere ja Toolse lossidesse hästi sõjamehi oli paigutatud, siis algas kole röövimine ja rüüstamine mõlemalt poolt, rootslased ühelt ja Narva, Tartu ja Paide venelased teiselt poolt. Ning neid talupoegi, kes olid rootslaste poole hoidnud, kiusasid, riisusid, tapsid ja võtsid vangi vahet pidamata venelased hirmsal kombel, ja neid, kes olid olnud venelaste poolt, neid kiusasid rootslased. Lõpuks tuli vaestel, viletsatel ja piinatud inimestel mõlemale poole hea olla, ent ikkagi suure ohu, mure ja hirmuga venelaste pärast, kes neid aina kahüustasid, et nad ennemini tahtvat olla Rootsi kui moskoviidi alamad, ja neid sellepärast vahetpidamata vaevasid.

Nii vaevati Liivimaa talupoegi kogu Tartu piiskopkonnas ja Marienburgi ning Viljandi maakonnas ja teistes paikades, mida moskoviit oma võimu alla oh võtnud, ka tihti samal kombel Riia piiskopkondlaste, kuramaalaste ja isegi poolakate ja leedulaste poolt. Edasi olid vaese talurahva hullemateks vaenlasteks just talupojad ise ja vabadikud, kes nüüd olid hakanud röövimas käima ja üpris sõjakaks olid muutunud. Need nimelt tundsid maa olukorda ja salajasi teid ja

322

radu läbi võsa ja räga paremini kui kõik teised sõjamehed. Ning on võimata kirjeldada, kui tihti ja sagedasti need Harju- ja Läänemaa talupojad, mõnikord Rootsi ülemuse tahtmisel, mõnikord ka selle tahtmise vastu, aastad otsa peaaegu iga kuu ja nädal nii talvel kui ka suvel kogu Eestimaal kuni Peipsini ja Marienburgini oma rööv-ja rüüstekäike tegid. Nõnda pühiti sel ajal tõesti Liivimaa nii omaenda elanikkude, sakslaste ja mittesakslaste, kui ka teiste võõraste rahvaste poolt niivõrd puhtaks, et paljudesse paikadesse ei jäänud järele loomi ega inimesi, rääkimata sellest, mis venelased ja tatarlased olid teinud kogu sõja kestel.

Talupoegade sõja pärast tekkis sagedasti Tallinna kodanikkude vahel terav vaidlemine. Mõned nimelt laususid: Et see ei olevat õige, et

talupoegadele ja kõikidele vabadikku-dele voh antakse teisi vaeseid talupoegi riisuda ja maid laas-tata; ning kuigi need vaesed ohvrid moskoviidi alamad on, siis ometi olevat neid vastu nende tahtmist selleks sunnitud ja nemad oleksid parema meelega sakslaste alamad kui moskoviidi omad. Peale selle, kui tuleks rahu või vaestelt talupoegadelt ei oleks enam midagi röövida, siis hakkaksid teised talupojad ja vabadikud kindlasti linna kodanikke ja elanikke riisuma ja tapma, nii et keegi ei julgeks enam linnast maale minna oma asju ajama. Selle peale vastasid jälle teised, et ükski asi ei olevat nii hull, et sellel ei oleks ka midagi head juures, sest selle talupoegade sõja läbi olevat ometi ka midagi head tulnud: esiteks hoidvat talupojad venelasi linna väravatest eemal, nii et need nüüd enam mitte lähematest kindlustest välja ei tungi ega Tallinna linna all oma tapmiste, röövimiste ja põletamisega ei mässa, ja mitte enam nii sagedasti ööl ja päeval hädakella ei tule lüüa, nagu enne kogu sõja ajal olevat juhtunud, ilma ühegi takistuseta Tallinna linna kaitseväe poolt. Teiseks olevat talupojad ka venelaste valve, kes juurevedu linna takistasid, maanteedelt ära peletanud ja minema ajanud. Kolmandaks olevat nad sagedasti venelastele kahju teinud ja palju venelasi vangidena linna toonud, kelledelt alati häid teateid on saadud, mida
323
enne kogu sõja vältel mitte palju ei olnud juhtunud. Neljandaks olevat talupojad Tallinna linna igasugu veistega rikkalikult odava raha eest varustanud ning olgugi et nad need vaeste Liivimaa talupoegade käest on võtnud, olid nad neid toonud moskoviidi maa-alalt. Samuti olevat nad sagedasti venelaste oma veiseid losside alt võtnud ja Tallinna ajanud, nii et venelastele ühessegi lossi enam ühtegi lehma ei jäänud, ning olevat ometi parem, kui tallinlastel sellest kasu on, aga mitte venelastel. Viiendaks olevat talupojad kogu Eestimaa kuni Peipsini Rootsi kuningale maksualuseks teinud ja vene talupoegi kogu Liivimaal niikaugele sundinud, et nad Rootsi valitsejate käest pidid rahukirja võtma. Lõpuks olevat talupojad sõjamehed, kes palka ei saa, kellega seepärast hõlpus on läbi saada.

Ning kuigi neile talupoegadele üks aeg veidi kiitust jagati, siis kaotasid nad seUe viimaks siiski peaaegu igaühe silmis. Sest kui Eestimaa talupojad, kes moskoviidi alla kuulusid, suuremalt osalt paljaks riisutud olid ning teistel Rootsi ülemuse rahukirjad käes olid ja kui venelased kõikides lossides nüüd ka hoiatatud olid ja paremini kui enne teadsid ettevaatlikud olla, siis läks asi saagija röövimisega kaunis kehvasti. Kuna nad aga röövimise ja prassimisega üsna ära olid harjunud, siis palusid nad veel edaspidigi valitsuse käest vaba voli röövimiseks; aga seda ei tahetud neüe enam lubada ega selleks voli anda. Ning kuigi nüüd röövimine sootuks keelu all oli, siis nad ei võinud siiski röövimist jätta, vaid tulid hulgaviisi kokku ja tungisid salaja ööl kui päeval vaestele talupoegadele, kelledel valitsuse kaitsekirjad olid, nü nende majades kui ka maanteedel kallale ja riisusid neüt nende viimse varanduse. Ning kuigi Rootsi ülemus neist mõningaid laskis üles puua ja hukata, ei

saanud nad oma röövimist nii pea jätta. Sest nad olid sel ajal röövimise ja suure priiskamise tõttu nõnda aüa käinud, et nad ei tahtnud enam kogu röövimise kestel ühegi inimese sõna kuulda. Ka ei tahtnud ükski kodanik ega käsitööline enam sulast või õpipoissi saada või pidada.
324

36. Aadli ja kodanikkude hale olukord, 1581.

Ning olgugi, et Eesti maade aadlikud ja ka Tallinna kodanikud linnas asusid ja neü parem seisund ja kaitse ses kindluses oli kui talupoegadel maal, siis tuli ometi ka Unna elanikkudel oma risti, kitsikust ja kurvastust kanda. Sest aadlikud olid kogu Eestimaal kõikidest mõisatest ja taludest moskovüdi läbi ilma jäänud ja kauakestva sõja vältel kõik oma liikuva vara ja sularaha ning hõbeda ära kulutanud nii, et neil enam võlausaldust kaupmeeste juures ei olnud ja nad nüüd suures hädas ning mures olid. Ja kodanikkudega oli asi ka nii kaugele läinud, et enamus neist üsna üma peatoiduseta oli, lahtise vara ära oli kulutanud ja neü enam ei olnud raha, et midagi osta saksa laevadelt. Sellepärast tuli laevadel seUesama laadungiga, mida nad olid toonud, taas minema purjetada Tallinna kaupmeeste suureks südamevaluks. Nii oli kõik kauplemine selles hiilgavas ja rikkas kaubalinnas otsa saanud. Edasi langes ka kauakestva sõja jooksul mündi väärtus, mida kaugemale, seda madalamaks. Nii maksis lõpuks üks mark, mis heal ajal 9 Lüübeki killingit väärt oli, nüüd veel ainult 2 Lüübeki killingit. Selle tõttu vähenes paljude alaealiste laste pärandus ja vaeste inimeste abiraha ning jutlustajate palk; ka vähenes õpetajate, koolmeistrite ja kooliõpüaste arv. Ning toredad kodanikumajad, mis heal ajal küü kaks tuhat taalrit või enam väärt olid, maksid nüüd kõige rohkem ainult neli-või viissada taalrit. Ning kuna vaesus ja häda paljude aadlikkude ja kodanikkude juures võimust võttis, siis tuli nende lastel ühes talupoegadega röövimisest elada. Nad olid ka nii alandlikud, et nad üht mittesaksa talumeest, keda nad heal ajal selle au vääriliseks ei pidanud, et tema kõrval istuda või käia, nüüd oma pealikuks pidasid, keüe juhatusel nad röövimisteele ratsa või jala läksid. Ja ka mõned aadlist preüid või tähtsamatest suguvõsadest kodaniku tütred mitte ainult lihtsatele mõisa-meestele ja ühehobuse pidajatele mehele läksid, vaid ka veel palju kehvematele tungiva häda tõttu, mis neüe heal ajal
326
küll sootuks võõras ja imelik oleks tundunud. Ja pidid ka mõned aadli- ja kodanikuprouad niisuguse musta tööga tegemist tegema, millest nende ümmardajad heal ajal küll eemale oleksid hoidnud.

37. Hoiatus järeltulevatele põlvedele.

Neid ja samalaadi lugusid ei kirjuta mina mitte, et kedagi halvaks või maha teha, vaid kõikidele järeltulevatele põlvedele sõbralikuks hoiatuseks ja kristlikuks manitsuseks, et nad oma heas elus õpiksid täies jumalakartlikkuses hästi ettevaatlikud olema, et nad ei satuks sinna, kuhu need head inimesed kauakestvas raskes sõjas ja õnnetuses kõige arvamise vastaselt sootuks ootamatult sattusid.

38. Liivimaised vangid.

Nii pean ma ka siin lühidalt, nii palju kui mul sellest teada on, vaeste liivimaalaste vangide haletsemisväärsest olukorrast ja käekäigust Moskvas teada andma. Muidugi on võimata esiteks seda kindlaks teha, kui palju tuhandeid inimesi aadlikkude, kodanikkude, sõjameeste, talupoegade, naiste, neitsite, laste, sulaste, ümmardajate ja igasugu teenijate näol selles pikas sõjas tapeti ja hukka saadeti ja kui palju rasedaid naisi ühes oma ihuviljaga surmati ning kui palju imejaid lapsi moskovütide poolt radadele, teedele ja põõsastesse visati ja metsloomadest ära söödi ja kui palju tuhandeid vangina ära viidi ja moskoviidi ja tatari maadesse ja linnadesse laiali pillati, kus nad karmis vangipõlves ja raskes orjuses kõik oma elupäevad kinni peavad olema. Nendest ristiti paljud ümber ja paljudki lasid end vabatahtlikult ümber ristida, lootes sel viisil enam heldust ja armu suurvürsti juures leida. Ning on ka võimata teada, kui palju
326
tuhandeid vaeseid liivimaisi vange Moskvas nuiadega vette peksti, uputati, haledasti piitsutati ja armetult tulel surnuks küpsetati ja kui paljud vanglates nälga, janusse ja muusse hätta viletsasti surid, kellede korjuseid ära veeti nagu koerte omi. Samuti tuli lugemata paljudel naistel ja neitsitel oma tahtmise vastu venelaste ja tatarlastega end ühte anda ja kõlvatut elu sääraste elukatega elada.

39. Vangid Tartus, 1579.

Siin ei saa ma ka vaeste vangide olukorda näitena lühidalt toomata jätta. See lugu juhtus 1579. aastal Tartus, mille vangikoda hinnati igapidi kõige talutavamaks sellepärast, et Tartu vange peeti Liivimaal ega saadetud kohe Moskvasse. Kui nimelt seal mõningad vangid aadlist ja lihtsamatest mõisameestest, arvult peaaegu kolmkümmend, kinni istusid, siis jäi neil esiteks ruum seal vangikojas nii kitsaks ja napiks, et nad üksteist peaaegu surnuks surusid. Teiseks palusid nad suure nälja ja rammetuse pärast venelaste käest tihti konte, mis siin ja seal tänaval ja sõnniku peal vedelesid; ning kui neile neid ulatati, siis närisid ja puresid nad neid nagu koerad, et kõhtu täis saada. Kolmandaks, kui ämber

nende väljaheiteid täis sai, siis kaklesid ja rüselesid nad eesõiguse pärast, kes seda pange välja viia saaks, et sel kombel kord värske õhu kätte pääseks ja end kosutada saaks ja ehk mõne venelase käest armuandi paluda. Neljandaks oli neile see kõige suuremaks armuks, kui neist paar, raudsete ahelatega kokku liidetud Tartu linnas tohtis ringi käia ja leiba paluda endale ja teistele. Vüendaks, kui neist mõningad suurde nälga ja rammetusse olid suremas, siis hüüdsid nad oma surmaasemelt: Leiba! Leiba! ning kui neile pala leiba ulatati, siis nad ei suutnud seda maitsta, vaid pidasid seda leiba pihus ja heitsid nõndaviisi hinge. Ja need vangid ei olnud lihtinimesed või talupojad, vaid silmapaistvad aadlikud, käskijad ja ühehobuse pidajad. Nendest vangidest said mõned lunaraha vastu lahti, teised murdsid öösi kord vanglast välja ja pääsesid imetaolisel viisil suure hädaohu all üle müüri ning asusid Riiga ja Tallinna. Mõningad neist aga võeti teel taas vangi ja viidi Tartu, kus neid jõ-ledasti surnuks piinati, nende seas üks aadlik, nimelt Hinrick Wulff Oertenist.

40. Imetaoline sünnitus Stokholmls, 1581.

1581. aasta 3. märtsü sünnitas üks vaene naine Stokholmls Rootsis korraga viis elusat last, kaks poisutest ja kolm tütarlast, kes olid kõik veata ja keda ka ristiti. Pärast ristimist aga surid nad ühes emaga üksteise järel.

41. Krimmi tatarlaste saadikud Rootsis, 1581.

Selsamal aastal juunis tuli Krimmi tatarlaste saatkond teist korda Rootsi ja tõi teate, et nende tsaar ehk kuningas olevat tunginud moskoviidi maale ja tapnud ning vangidena ära viinud üle neljakümne tuhande inimese. Seda tunnistasid hüjem samuti mõned vangistatud venelased, kes selle juurde lisasid, et Tatari tsaar selsamal ajal kogu Rjasani vürstiriigi teiselpool Moskvat päris lagedaks olevat laastanud, nii et seal enam midagi muud järele ei ole jäänud kui must maa.

42. Kaks õnnetust Tallinnas, 1581.

14. juulil juhtus Tallinnas kahekordne õnnetus ühelainsal päeval: esiteks kukkus hommikutunnil suur lossivalli osa alla ja lõuna paiku põles pool Toomkirikut ja üle kolmekümne maja ja eluhoone maani maha.

328

43. Uue õnne algus, 1581.

Nüüd oli Liivimaa nii mõndagi aastat igal pool üsna haledasti jä armetult laastatud ja rüüstatud ja moskoviit oli ka ikka veel teiste Liivimaa linnade ja maade peale niivõrd vihane ja kuri, et ka kõikide keisrite ja kuningate vaheleastumine ja eestkostmine Liivimaa pärast ei leidnud tema juures vastukaja. SeUepärast kahtlesid paljud liivimaalased, aadlikud ja mitteaadlikud, kas nad näevad veel seda päeva, kus moskoviit Liivimaalt välja aetakse. Ning kui häda ja oht kõige suurem oli, siis saatis meie Issand Jumal abinõusid ja teid, mülede läbi moskoviit omaenda vähemagi ootuse vastaselt pidi Liivimaa taas kaotama. Siis tungisid mõlemad kaks võimumeest, nimelt Rootsi ja Poola kuningad, moskoviidile suure tõsiduse ja kartmatusega merel ja maal kallale ning alandasid teda niivõrd, et tema ja kõik tema rahvas seda kuni igavese ajani ei saa unustada.

44. Rootslaste ja poolakate uued ettevõtmised, 1581.

Samal suvel aastal 1581 tuli Rootsist suur sõjavägi osalt üle Taüinna maadpidi ja osalt üle mere Narva. Enne seüe arvuka sõjaväe tulekut aga asus rootslaste välimarssal Carl Hinrichsen Kankasest koos mõningate rootsi sõjasulaste lipkondadega ja Hans Wachtmeisteri mõisameestega Läänemaale, Haapsalu, Koluvere, Lihula ja Vigala losse ühes kogu maakonnaga ära võtma. Selsamal ajal saadeti ka mõned rootsi sõjasulaste lipkonnad ja üks Tallinna linna saksa sõjasulaste lipkond ning mõningad mõisameeste lipkonnad Paide alla lossi enne rukkilõikust ümber piirama, et venelased uudserukist lossi ei saaks viia. Siis määrati Johann Koskull Purilast ja Meeksist ning Casper Tisenhusen Saltsast ja Kildast nende sõjameeste pealikuks ja rittmeistriks. Vastu sügist läkitati ka üks osa rootsi sõjasulaseid ja üks endise ordu aüa mittekuuluvate aadlikkude lipkond Pärnu sealset
329
kindlust piirama, nende rittmeistriks oli Reinold Nyroth Kodilast.

Samal suvel tuli Lüübekist Riiga ka mõni tuhat saksa sõjasulast koos oma pealiku Jürgen Farensbeckiga Nelffyst ja asusid Poola kuninga juurde. Siis piiras Poola kuningas suure väejõuga, mis koosnes poola, leedu, ungari Ja saksa sõjarahvast, Pihkva linna Venemaal Maarja taevamineku-päeval (15. augustil).

45. Poolakad võtavad Lennewardi ja Ascheradi ära, 1581.

Selsamal ajal piiras ka osa poola sõjamehi ühes Riia palgasõduritega Lennewardi lossi ja võttis selle lühikese ajaga ära. Pärast selle lossi

võitmist asus sama sõjasalk ka Asc-heradi alla, piiras selle lossi sisse ja sai selle venelastelt mõne nädala pärast nälja abil kätte.

46. Rootslased võtavad Koluvere, Vigala ja Lihula ära, 1581.

22. juuli aastal 1581 võitis ära ja sai kätte Carl Hinrichsen Koluvere lossi. Selles kahtles enne Igamees ega võinud uskuda, et Hinrichsen selle lossi, mis on kaunis tugev kindlus, nii väheste suurtükkide ja rahvaga nii kergesti kätte saaks. Lossi voivood ei julgenud Venemaale tagasi minna, sest et ta lossi meelega ja nii ruttu ära oli andnud, vaid jäi koos naise ja lapsega rootslaste juurde. Ning kui Vigala venelased kuulsid, et rootslased Koluvere lossi nii kergesti kätte olid saanud, siis süütasid nad Vigala lossi ja jooksid sealt minema.

Kui rootslased need kaks nimetatud lossi kätte olid saanud, siis kasutasid nad viivitamata oma õnne edasi ja liikusid kiiresti ka Lihula alla ning süütasid lossi väravad tuliste kuulidega põlema, nii et tuli kõvasti võimust võttis ja

330

venelaste puumajad või eluhooned lossi müüride sees ka tuld võtsid. Siis palusid venelased armu ja vaba pääsu Venemaale, mida nad ka said. Nii lahkusid nad Lihula lossist ja andsid selle rootslastele üle, 27. juulil.

47. Rootslased võidavad Haapsalu ära, 1581.

Kui Lihula loss oli võidetud, siis asus Carl Hinrichsen oma sõjarahvaga ja mitmete suurtükkidega ka Haapsalu, Läänemaa peakindluse alla ja piiras ka seda lossi, tegi kantse ja laskis tormituld. Venelased aga olid algul üpris vaprad ja vihased, hakkasid kõvasti vastu ja lasksid mõned rootsi sõjasulased ja musketärid kantsis maha. Lõpuks, kui nad aru said, et õnn neile selja on pööranud, lahutasid nad oma viha vaeste talupoegade ja nende naiste ja laste kallal, kes rootsi sõjameeste eest nende juurde Haapsalu lossi olid põgenenud ja tapsid nendest üle 70 koos naiste ja lastega haledal kombel ja viskasid nad üle müüri alla. Ja üks vene naine oli seitse Liivimaa talupoja last oma käega ära kägistanud ja surmanud. Kui nad nägid, et nad lossi rootslastele andmisest ei pääse, palusid nad vaba pääsu Venemaale minekuks ühes kõigega, mida nad enesega kaasa suudaksid viia, mida neile ka lubati. Siis läksid nad kõik Haapsalu lossist minema ja andsid selle rootslastele, 9. augustil.

48. Pontus de la Gardie pitab ja võtab Narva ära, 1581.

Ajal, kui Carl Hinrichsenil Haapsaluga tublisti tegemist oli, jõuab Pontus de la Gardie, rootslaste sõjaväe ülem ja Liivimaa kuberner, vägeva sõjaväega pärale ja asub kiiresti Haapsalu alla, et seal venelastega läbirääkimist lossi pärast lõpule viia. Ning kui asjad seal lõplikult õiendatud olid, siis
331
tuli ta jälle Tallinna, maksis sõjameestele palgad välja ja läkitas nad kohe maad mööda Narva ning laskis kuningliku laevade ja galioonide armaada ühes hulga suurtükkide ja sõjamoonaga ja ka mõningaid laevu meestega üle mere Narva purjetada, ja armaada ja laevade admiraliks oli härra Claus Flemink. Siis oli sõda ja sõjakisa moskoviidi maadel kõigis paigus. Ning kuna rootslastel nüsugune agar usinus ja tõsi taga oli, siis andis ka Kõikvõimas Jumal seüeks õnne ja oma õnnistuse.
4. septembrü hakkasid rootslased Narvale kolmest küljest tuld andma 24 kahekordsete ja poolte kartaunidega. Need olid nii suured ja paksud, et igasugu rahvusest sõjamehed Narva aU kõik tunnistasid, et nad oma elupäevü ei olevat enne näinud seUesarnaseid ühegi isanda ega võimu-mehe juures. Ning kui nad kaks päeva ja ööd vahet pidamata lasknud olid ja müüri, mis üle kolme süüa paks oli, puruks ja maha olid lasknud, süs seadsid nad end tormijooksuks ja nõudsid esmalt heaga linna üleandmist. Venelased aga Narvas ei tahtnud sellega leppida. Siis andis härra Pon-tus de la Gardie vaba voli tormamiseks mitte ainult tingisõ-duritele, vaid kõikidele mõisameestele, laevameestele ja igaühele, kellel seüeks lusti oli. Ning kui nemad Jumala abiga linna tormi joostes peaksid kätte saama, siis pidi neüe kõige vara rüüstamiseks, mis Narvas oli, 24 tunniks vaba voh antama ning mida igaüks määratud ajal suutis kätte saada, see pidi temale jääma. Siis hakkas igaüks pea pihta ja valmistus suure rõõmuga tormijooksuks just nagu tantsuks. Seüeks lasksid end kasutada ka kõik peamehed, sõ-janõunikud ja käsutajad. Samuti valmistusid mõisamehed ehk ratsanikud, nii rootslased kui ka sakslased, seüeks tormijooksuks ja valisid enda seast peamehe ja lipniku oma Juntideks. Nii valiti Schweder Lundenist peameheks ja Asmus von der Salzwedelist lipnikuks tormihimulisi mõisame-hi juhtima, mida nimetatud kaks käsutajat ühes rootsi ja saksa sõjasulaste pealikute ja lipnikkudega üpris vaprasti
332
ja kartmatult ka tegid. Ning kui nad kõik täies hoos peale tormasid, oli asi algul veidi visa ja raske minema ja Jürgen Veltskow, saksa sõjasulaste lipnik, ja mõisameeste lipnik Asmus von der Salzwedel ühes mõnede sõjasulaste ja mõisani eestega said surma. Aga lõpuks jäid rootslased peale ja tungisid selsamal esimesel tormijooskul Narva linna. JMing kui nad blokkhauside peale sattusid, mis üsna müüri ligi olid ehitatud, siis taipasid nad, et blokkhausid ja trepid seespool müüre kõik Jumala juhatusest neüe kasuks oli ehitatud. Siis läks seal Narvas tapmiseks ja mahalöömiseks lahti. Seal ei antud armu noorele ega vanale. Tapeti, nagu venelased ise tunnistasid, kaks tuhat streletsi ehk

harkpüs-simeest ja kolmsada bojaari ehk junkrut oma teenritega, kokku tuhande mehe ümber; ühes vene kodanikkude, elanikkude ja nende naiste, laste ja igasugu teenijasperega, kõik kokku seitsme tuhande inimese ümber. Siis jooksid kaasa tormi ka mõned Rakvere ja Padise venelased, kes nende losside langemise järele Rootsi kuninga aüa olid jäänud. Need talitasid oma kaasmaalaste ja veresugulastega veel palju huüemini ja hirmsamini kui rootsi ja saksa tingisõdu-rid. Missugune rõõm tol ajal kogu Liivimaal ja iseäranis Tallinnas ning missugune kurvastus Moskvas ja kogu Venemaal valitses, seda võib iga mõisüik inimene ise mõtelda. Selles tormijooksus langesid meie omade seast Jumal tänatud üpris vähesed, kellede seast olid kõige tähtsamad kaks nimetatud lipnikku. Nõndaviisi sai Rootsi kroon Narva oma võimu aüa 6. septembrü aastal 1581.

See Narva linna kaotus oli moskoviidüe suureks häbiks ja kahjuks, sest Narva oli üks tema tähtsamatest linnadest, mida ta ülemaks pidas kui kogu Liivimaad, sest sinna oli ta kõikide moskoviitide ja venelaste laokoha asutanud, kuhu kogu ristimaaüma rahvaste laevad kokku tulid temale igasugu tarbevara tooma, mida tema süda himustas, ja sealt jäüe kõiksugu kaupa ostma ja nõndaviisi tema armust elama.

333

49. Rootslaste edusammud Venemaal, 1581.

Kui Liivimaa Narva oli ära võidetud, asusid rootslased ka otsemat teed Vene Narva alla, mida nimetatakse vene keeles Ivangorodiks ja mis on tugev kindlus. Ja kui rootslased seda vähe pommitanud ohd, said nad selle peatselt üleandmise teel kätte, 17. septembril.

Pärast Ivangorodi kindluse äravõtmist asus härra Pontus de la Gardie viivitamatult kogu oma sõjaväe ja suurtükkidega ja sõjamoonaga Jamburgi Ja Kopori losside ja kindluste alla ja võttis need kindlused ka varsti ära. Selle võidu järele seadis härra Pontus mõningad sõjameeste ametid ümber ja määras rootslaste välimarssali Carl Hinrichseni Kankasest Narva asevalitsejaks ja saksa mõisameeste rittmeist-ri Hans Wachtmeisteri välimarssaliks.

50. Poola ja Rootsi Venemaa vastu, 1581.

Selsamal ajal talitas ka Poola kuningas Pihkva all vägevasti. Seal laastasid ja riisusid tema sõjamehed tapmise, röövimise ja põletamisega kogu Pihkva vürstiriiki ja teisigi moskoviidi maid ja ajasid tohutu hulga igasugu röövitud loomi laagrisse ning müüsid need odava raha eest ära. Sedasama tegid ka rootslased. Nõndaviisi sattusid tihti mõlemate võimumeeste sõjamehed oma röövkäikudel moskoviidi maadel kokku. Sel kombel käidi kahelt poolt neid maid tule ja mõõgaga kodu otsimas ja

puistati ning pühiti neid vägevasti ilma ühegi vastupanuta moskoviidi poolt. Sest oma sõjameestega varustas moskoviit oma kindlusi kõikjal Venemaal üsna tugevasti, jättis aga lausa maa vaenlaste saagiks.

51. Paide läheb Rootsi alla, 1581

Kui need rootslaste poolt äravõetud kindlused kaitseväelastega hästi varustatud olid, siis asus härra Jürgen Boye

334

Gennäsist Paide alla Johann Koskullile ja Casper Tisenhu-senile appi. Ning kui ta sinna jõudis, võttis ta Paide lossi, mis moskoviidi kaitseväega tugevasti täidetud ja moonaga hästi varustatud oli, kantside tegemisega, kraavide kaevamisega ja igasuguse kavalusega nii pihtide vahele ja pidas venelasi niisuguse pressi all, et mõned neist üle jooksid ja suure nälja ja häda sunnil alla andisd ning armu palusid. Sellepärast pakkusid ka kõik teised, kui nad kõik oma hobused ära olid söönud, sõbralikku läbirääkimist; niisugune suur mõju oli juba ainuüksi härra Pontuse nimel. Ning kui härra Pontus sinna tuli, siis oli läbirääkimine juba lõpule viidud. Siis andsid venelased Paide lossi rootslastele üle ja läksid, kokku peaaegu tuhat inimest, Venemaale. Sündinud 24. novembril aastal 1581.

52. Tänupüha Tallinnas, 1581.

Paide uhke lossi ja vägeva kindluse äravõtmise järele tulid Tallinna Lucia päeval (13. detsembril) rootsi sõjamehed ühes pealipuga, mille all rootsi krahvid ja härrad ratsutasid, ja Niguliste pastor määrati sel päeval juüustama. Siis ratsutas härra Pontus koos krahvide, vabahärrade, rüütlite ja kõikide rittmeistrite, käsutajate ja lihtsate mõisamees-tega nimetatud kiriku ette, kus nad kõik hobuste seljast maha tulid ja kannustega säärsaabastes kirikusse sammusid, lastes oma hobuseid ja lippe nii kaua uulitsal pidada. Ning kui nad kõik kirikusse olid tulnud, siis langesid nad põlvili Kõikvõimsa Jumala ees ja tänasid südamest kõige selle võidu eest, mida Jumale neile sel suvel ja sügisel armust oli annetanud. Siis luges pastor Moosese 5. raamatu 20. peatüki ette ja jutlustas sel alusel. Pärast juüust lauldi Te Deum laudamus (Jumal, sind kiidame). Kui nüüd terve teenistus kirikus läbi oli ja nad kõik jälle sadulasse olid

335

istunud, siis lasti kõikidelt vallidelt ja rundeelidelt rõõmupauke ja nii mõnigi mees nuttis suurest rõõmust.

53. Marutuul, 1581.

18. detsembri ööl puhkes niivõrd õudne ja kohutav torm, et paljud laevad Tallinna sadamas purunesid ja põhja läksid; sellest sai surma ja uppus umbes viiskümmend rootsi mõisameest, rüütellikku meest, aadlikku ja mitteaadlikku, kes vastu talve Rootsi tahtsid purjetada.

54. Rahu Poola ja Venemaa vahel, 1582.

Poola kuningas oli Pihkva linna võimsa sõjaväega aastal 1581 augustis piiranud ja peaaegu kogu Venemaad mõõga ja tulega laastanud ja kuni kesktalveni sedasama Unna väga hirmutanud. Samuti asus nüüd ka Rootsi kuninga vägi moskoviidi maal ja oli seüelt palju maid, losse ja linnuseid nü Venemaal kui ka LUvünaal ära võtnud. Kui nüüd mõlemad nimetatud kuningad taüe nõndaviisi peale käisid, et moskovüdü hirm tekkis, et ta kaotab mitte ainult Pihkva, vaid ka veel enam Ünnu, losse ja linnuseid, siis pidi ta sellepärast sõlmima rahu. SUs tehti Poola kuninga ja mosko-vüdi vahel Rooma paavsti Gregorius XN legaatide vahendamisel Sapoljes Venemaal kümneks aastaks rahu 15. jaanuaril aastal 1582 ja nimelt säärase tingimusega, et moskoviit lahkub kogu Liivimaalt ja ütleb enese lahti ja annab üle Poola kuningale kõik linnad, lossid ja maad, mida moskoviit ei olnud veel välja andnud Rootsi kuningale. Seüe vastu pidi Poola kuningas moskoviidüe üle andma Veliikije Luki linna ning kõik teised kindlused, mis ta selle sõja jooksul oli võtnud ja mis muistsest ajast saadik kuulusid Moskva ja mitte Leedu aüa. Vaestest vangidest aga suurt ei hoolitud

335

selles rahuläbirääkimises. Paavsti legaadid olevat nimelt nõu andnud, ärgu tuntagu luterlaste pärast muret, keda Liivamaal niikuinii küllaltki palju olevat. Siis andsid nad selsamal talvel teineteisele lossid, kindlused, linnad ja maad kätte. Nüüd tuli rootslastel Pärnu linna alt, mida nad peaaegu pool aastat olid piiranud, taganeda ja tühjalt ära minna, ja poolakad võtsid siis ka selle linna ära. Nii oli kõik rootslaste töö ja vaev Pärnu kallal asjatult raisatud, missuguse linnaga neil ei oleks asi luhtunud, kui neil suurem tõsi taga oleks olnud.

55. Rootsi Johan III kiitus.

Kuna nüüd kõrgestikiidetav Poola kuningas moskoviidi Liivimaalt välja oli ajanud ja kogu ristirahva seas suurt au ja kiitust saanud, siis nõuab kord ja kohus, et ma siin ka lühidalt kõrgestikiidetava ja laialt tuntud Johan III, Rootsi kuninga, Liivimaale ülesnäidatud kõrgeid, kuninglikke heategusid meele tuletan. Oli tema ju mitte vähem kui Poola kuningas

Kõikvõimsa Jumala abinõu ja tööriist rõhutud Liivamaa päästmiseks ja on teeninud selle maa pärast mitte vähem kiitust ja au. Seüest kõigest tahan siin nii kõikidele Liivimaa järeltulevatele põlvedele ja tulevikus siia asujatele kui ka praeguse aja vagadele ristiinimestele lühidalt tõepäraselt jutustada.

Moskoviidi sõja algul oli Liivimaa ja Taüinna linn, mis selle maa üks pealinnu on, kogu maaümast maha jäetud ega olnud kusagilt kogu ristirahva seast abi ja julgustust oodata, nii et palju ei puudunud, et moskoviit oleks seüe linna ja terve maa aüa heitnud. Siis halastas kõrgestikiidetav Rootsi kroon kristiikust armastusest vaese mahajäetud ja trööstitu Tallinna linna peale ja võttis tema ta kõige suuremas hädas oma hoole aüa ja kaitses teda — peale Jumala — moskoviidi võimu eest ja koormas end ka palju mure, vaeva, raskete kulude, suure vihavaenu, raskete kauakestvate sõdade ja suure ohuga. Siis hakkas Johan III sõja kestel

337

ja raskel ja murelikul ajal valitsema ja sai Rootsi kuningaks. Ta lõpetas esiteks õnnelikult sõja, mille Taani kuningas ja Lüübeki linn tema venna kuningas Erik XIV vastu olid alustanud, ja tegi rahu asjaosalistega ning samuti oma naise venna Sigismundus Augustuse, Poola kuningaga. Kui ta Rootsi riigi jälle endisesse vanasse seisukorda oli viinud, siis läkitas ta ka oma saifüikud moskoviidi juure, kellele ühtki põhjust sõjaks ei olnud andnud, ja pakkus sellele rahu ja head naaberlikkust. Ent moskoviit tõrjus selle põlastades tagasi ja võttis halvasti Rootsi saadikuid vastu ja käis nendega pahasti ümber. Nõnda ei võinud ülilugupeetav Johan III, Rootsi kuningas, tuntud vanasõna järele pidada kauemini rahu kui seda naaber tahtis. Ning kuna moskoviit kogu Liivimaa ja iseäranis Tallinna linna peale viha täis oli, siis tuli kõrgestikiidetaval rahuarmastaval kuningal tungivast hädast moskoviidiga taas ägedat ja väga kauakestvat sõda Liivimaa ja Tallinna linna pärast alustada. Ja kuigi õnn algul veidi liiga karmi nägu näitas, pööras ta ometi lõpuks Jumala armu läbi ülilugupeetava Rootsi kuninga poole, kes moskoviidile säärast kahju tegi ja teda nii alandas, nagu seda ükski kuningas enne teda Rootsi riigi algusest saadik teinud ei ole.

56. Kuidas Johan III aastal 1570 Tallinna ja Paidet kaitses.

Kui moskoviit aastal 1570 Tallinna linna ja Paide lossi ühe korraga piirata tahtis, siis varustas ülilugupeetav Rootsi kuningas mõlemad kindlused vaprate, rüütlipäraste meeste ja sõjaülemate ning sõdalastega, peale selle tohutu moona, suurtükkide, püssirohu ja tinaga küllaldaselt ja määras härra Claus Akeseni, rüütli Bystadist, Tallinna kuberneriks ja sõjaülemaks ja härra Hermann Fleminki Vill-näsist Paide ülemaks. Ning

kui moskoviit kolmkümmend nädalat mõlema mainitud kindluse all oh seisnud ja seal kõike oma võimu, kunsti, kavalust, sepitsusi ja konkse oli proovinud, tuli tal lõpuks Rootsi kuninga tugeva kindluse kaitse tõttu häbi ja kahjuga sealt lahkuda ja peaaegu üheksa tuhat meest mõlema kindluse all kaotada.

57. Rootslased Venemaal, 1572. Venelaste kaotus Koluvere all, 1573.

Järgmisel talvel, aastal 1572, läkitas Rootsi kuningas arvuka sõjaväe rootslasi ja sakslasi üle Viiburi Venemaale, ja need tegid moskoviidüe suurt kahju, mis teda üpris vihastas. Sellepärast tuli ta järgmisel aastal isiklikult kõige saadaval oleva väega Liivimaale, et rootslasi seal taga ajada. Ning kui rootslased moskoviidi hulkade peale Koluvere juures sattusid, siis tapsid nad ligi seitse tuhat venelast ära, said võidu ja võtsid neüt kõik nende suurtükid 23. jaanuaril 1573. aastal.

58. Rootslaste edasised võidud ja Rakvere piiramine, 1574.

Aastal 1574 kogus kõrgesti lugupeetav kuningas jälle tugeva rootslastest, sakslastest ja šotlastest sõjaväe ja piiras Rakvere lossi ja oli kogu talve otsa moskoviidi maadel, röövis ja põletas ja ootas teda lahinguväljale. Kuna aga moskoviit eelmisel talvel vähese rootslaste salga poolt oli võidetud ja lüüa saanud, siis ei julgenud ta ennast praegusele suurele salgale näidata, vaid jättis oma maad Liivimaal rootslastele saagiks.

59. Narva laevasõidu takistamine ja uued võitlused.

Järgmised kaks aastat kimbutas Rootsi kuningas Narva linna ja oma armaadaga kõiki kaubalaevu ja võttis vägivallaga
339
ära palju igasugu rahvaste laevu, kes moskoviidiga Narvas kaubandust pidasid ja temalt üsna üleliigselt igasugu hädavajalikku juurde vedasid ja nõnda teda toetasid, ja sai sealt palju vara ja pidas alatisi taplusi venelaste ja hertsog Magnuse poolemeestega Liivimaal.

60. Tallinna piiramine, 1577.

Kui moskoviit aastal 1577 Tallinna linna teist korda tahtis piirata ja nüüd täiesti oma võimu alla vüa, siis varustas kõrgestikiidetav kuningas isalikust hoolest Taüinna linna ja lossi, nüsama nagu eelmisel ajal hästivüunud, rüütlimäära-liste kuberneride ja sõjakangelastega ning tugeva kaitsega ja hulga moona, suurtükkide, püssirohu ja tinaga. Ning kui moskoviit kõige saadava väega peale tungis ja Taüinna linna piirama hakkas, siis oli ta jällegi sunnitud Jumala tahtmisel ja kuninga tugeva kaitseväe pärast järele jätma ja kaotas üle kolme tuhande mehe oma kõige paremaid sõja- ja püssimehi ning kaks tuhat tünni püssirohtu ühes paljude tuhandete rauast kuulide, kivikuuhde ja tulekeradega, mida ta kõik asjatult ära kulutas. Seüega tehti moskoviidile ka seekord suurt kahju.

61. Rootsi võidud Narva all, Venemaal ja Liivimaal.

Selsamal suvel sõitsid Rootsi kuninga sõjalaevad Narva aüa ja põletasid seal augustis kaks tugevat jämedat blokk-hausi maani maha ja tapsid ja võtsid vangi seal mõned venelased.

Selsamal ajal tungis ka Rootsi sõjavägi üle Viiburi Venemaale ja asus seal peaaegu terve sügise ega pidanud püha röövimises, tapmises ja põletamises.

Sel ajal tegid Rootsi kuninga sõjamehed ka kõikides Liivimaa lossides ja kindlustes asuvatele venelastele suurt

340

kahju, põletasid kõik vene eeslinnad ja alevikud kogu maal maha ja tapsid ja põletasid hulgaviisi venelasi. Võtsid ka palju venelasi, aadlikke ja mitteaadlikke, vangi, nii et Tallinna kogu loss ja linn vangistatud venelasi täis oli. Nendest viidi ka üsna palju Stokhomi Rootsimaale suureks triumfiks ja vaatemänguks.

62. Rootslaste ja poolakate võit Võnnu all, 1578.

1578. aasta 21. oktoobril tappis Rootsi kuninga sõjarahvas ühes vähese poolakate salgaga üle kuue tuhande moskoviidi kõige valitumat ja paremat väge Võnnu aü maha ja sai moskoviidi kogu suurtükiväe kätte, seüele lisaks ka suu-

re hulga püssirohtu, raud-ja kivikuule ja tulekerasid; selles lahingus tapeti või vangistati ka palju vene knjase ehk vürste. Sellega tehti moskoviidile suurt kahju, häbi ja hirmu.

63. Rootslaste edaspidised võidud aastast 1579 kuni 1581.

1579. aasta 18. juulü rüüstas Rootsi kuningas oma armaadaga Narva eeslinna ja sai sealt määratu röövsaagi igasugu vene vara ja kaupa mõne tünni kulla väärtuses, ja lõi seal palju venelasi maha ja põletas maani ja laastas sootuks sellesama eeslinna ühes suure Ivangorodi alevikuga.

1580. aasta 4. novembril võttis ülilugupeetav Johan III, Rootsi kuningas, moskoviidüt Karelogorodi ehk Käkisalmi linna ja lossi ühes juurdekuuluva vürstkonnaga vägivaldselt ära ja lõi seal maha üle kahe tuhande inimese.

Sama 1580. aasta 28. detsembrü võttis ta moskoviidüt ka Padise lossi tormijooksuga ja tappis seal mõnisada venelast.

1581. aasta 4. märtsil võttis Rootsi kuningas moskoviidilt ka vägivaüaga Rakvere lossi ühes toreda ja viljaka Viru

341

maakonnaga ära, tappis selles piiramises üle saja venelase ja sai sellest lossist palju sõjamoona, kust mõned suurtükid Stokholmi Rootsimaale triumfiks ja vaatemänguks viidi.

Samal aastal juulis ja augustis võttis Rootsi kuningas moskoviidilt Haapsalu, Koluvere, Lihula Ja Vigala lossid ühes Lääne maakonnaga, mida moskoviit enne Taani kuningalt oli taas vägivallaga ära võtnud, sai seal rikkaliku suurtükkide ja sõjamoona tagavara saagiks ja viis selle maakonna ühes nimetatud lossidega Rootsi krooni alla.

Sama 1581. aasta 6. septembril võttis ülilugupeetav Johan III, Rootsi kuningas, moskoviidilt tormiga ära Narva linna, moskoviidi kallima linna Liivimaal ja ainsa vaba ligipääsu Läänemerele ning kõikide moskoviitide ja venelaste kõige tähtsama lao ja kauplemiskoha, tappis seal üle 7000 venelase ja sai saagiks määratu palju vara.

Selsamal ajal andis ta ka vägevatele Ivangorodi, Jambur-gi ja Kopori lossidele ja kindlustele tormituld ja sai need üleandmise läbi kätte ja nihutas Rootsi riigi piiri Liivimaal Ja Venemaal nii kaugele ja sai ühtlasi nii võimsaks Ja tugevaks Läänemerel kui mitte ükski Rootsi kuningas enne teda.

Sama 1581. aasta 24. novembril võttis ülilugupeetav kuningas ka Paide uhke lossi ja vägeva kindluse ühes Järva ainulaadse ja viljaka maakonnaga kauakestva piiramise abil ära ja sai sealt toreda kogu suurtükke ja sõjamoona saagiks.

Narva linna ja teiste nimetatud moskoviidi losside ja kindluste võtmise Järele käis Rootsi kuninga sõjavägi kuni Novgorodini ja röövis ning põletas seal ilma mingisuguse vastupanuta moskoviidi poolt. Sääraste mitmesuguste toredate võitude läbi ajas ülilugupeetav kuningas lõpuks mos-koviitidele niisuguse ehmatuse ja hirmu sisse, et nad hulgaviisi oma suurvürstist ja isandast ära langesid ja Rootsi krooni alla läksid ja nimelt mitte ainult bojaarid, kaupmehed, kirjutajad ja sõjasulased, vaid ka

vürstid ja voivoodid, kellede seast üht vürsti nimetatakse knjas Juri Andamski.

342
See kauakestev sõda ja need Rootsi kuninga mitmekordsed võidud olid Poola kuningale suureks abiks moskoviidi vastu.

64. Veel Johan III kiitust.

Ning kuigi kõrgestikiidetud Rootsi kroonile nendel aastatel mitmet laadi vaenlaste poolt peaaegu korraga peale käidi, nimelt Taani, Norra, Lüübeki linna, poolakate ja preislaste, moskoviidi ning ka mõningate liivlmaalaste poolt, missugused vaenlased kõik Rootsi krooni kõigest jõust mitu aastat ägedasti taga kiusasid, siiski pidas viimaks ülilugu-peetav kuningas Johan III õigete abinõude ja kõrgete kuninglikkude vooruste tõttu nendele nõndaviisi vastu, et nendest keegi tema üle võidurõõmu tunda, end kiita või hõisata ei saanud. Sellepärast oli tal ka südamlikust usaldusest Jumala vastu ja lootusest tema peale alatiseks juhtsõnaks: Deus protector noster (Jumal on meie kaitsja). Selle lause laskis ta ka kõikidele oma rahadele lüüa.

Niisuguste kõrgete silmapaistvate tegudega ja et ta kõrges aus ja lugupidamises oli, jõudis ta niikaugele Ja andis põhjust selleks, et kogu ristirahva võimukandjad teda sagedasti oma saadikute kaudu üles otsisid. Ega see ole ometi tühiasi, et nii paljude kuningate ja võimumeeste ja igasuguste rahvaste saadikud selle ülilugupeetava kuninga Johan III valitsemise kestel Rootsi riigis käisid, nagu enne seda mitte ühegi kuninga ajal Rootsi riigi algusest peale, nagu seal käisid Rooma riigi keisri Maximilianus II, Prantsusmaa kuninga Carolus IX, Poola kuninga Sigismundus Augustuse, Henricus de Valois' ja Stephanus Bathory, Taani kuninga Fredericus II, Rooma paavsti Gregorius XIV, šotlaste ja Krimmi tatarlaste saadikud, viimased kahel korral, mis oli ennekuulmatu. Ka otsisid teda üles kaugel allpool Itaaliat asuva Malta saare orduhärrad ning teisedki kaugel Ja ligidal asuvad isandad, vürstid, nõunikud ja linnade raehärrad.

343
Ning kuna ta nimetatud vastaspooltega ja iseäranis mos-kovildiga Liivimaa pärast mitu aastat suuri sõdasid oli pidanud, milleks oli vaja palju raha, toidumoona, suurtükke, püssirohtu ja tina ja mitmet laadi sõjamoona, süs ei olnud see mitte väike summa, vaid mitu müjonit kulda, mis Rootsi kroon LUvimaa peale kulutas. Ka saatis ta paljude laevadega määratud hulga moona sinna, nõnda et ükski võimumees kogu ristirahva seas sinna rohkem saata ei oleks võinud ega suutnud. Ning kui vahepeal raha puudus, siis ei hoolinud kõrgestiküdetav kuningas oma kuninglikkudest lauanõudest, vaid saatis nendest mitme tuhande marga väärtuses puhashõbedat Liivimaale, et sellega

sõjameestele palka makstaks, et nad tal alati käepärast ja nõus oleksid moskoviidi vastu astuma, ja Liivimaalt ei võtnud tema kasu ühegi taalri väärtuses kogu sõja ajal. Ja neid maid, mõisu Ja külasid, mis ta Liivimaal kätte sai, andis ta lääniks suuremalt jaolt aadlikkudele ja mõningatele kodanikkudele, kes sellest sõjast koju olid tulnud, ning ka oma sõjameestele, kes teda truult teeninud olid, et nad seüest elada saaksid. Ka ei koormanud ta kogu sõja vältel Liivimaa kodanikke ja talupoegi ühegi maksu ega kohusega, nagu seda küü varsti pärast moskoviidi sõja algust heermeistri poolt tehti. Nõndaviisi said mõlemad, aadlikud ja kodanikud, kõik oma tahtmist selle kuninga juures kogu sõja kestel. Ning kui Rootsi kõrgestikiidetav kroon Kõikvõimsa Jumala seadmise läbi ei oleks Tallinna linna ja mõningaid Liivimaa kohti nii tugevasti enda kaitse aüa võtnud, süs oleks kogu Liivimaa tegelikult ammu moskoviidi poolt vallutatud ja ära neelatud.

Mis puutub ihu ja mõistuse annetesse, siis ei ole Kõikvõimas Jumal seüe ülüugupeetava kuninga juures samuti mitte midagi ära unustanud, sest ta on osav, üpris tark ja Jumalakartlik ja hästiõpetatud isand ja tunneb palju keeli, on peale seüe vabade kunstide armastaja ja kõikide teadusmeeste sõber. Nende vastu on ta olnud igal pool üsna helde mitte ainult omaenda riigis, vaid ka teistes maades ja linnades,

344

kus ta käis. Ning kui ta enne oma valitsemist vürstliku toreduse ja hiügusega reisis läbi kuningriikide ja maade, nimelt Inglismaa, Preisimaa, Poola, Leedu ning Liivimaa, siis nägi ta nendesamade rahvaste kombeid ja harjumusi, kust ta mitte vähe elutarkust kogus. Londonis Inglismaal võeti teda sealse kuninganna poolt hiügavalt ja toredasti vastu. See kuninganna laskis tema auks mitmet laadi haruldasi ja imeväärseid näitemänge korraldada ja Vilnas Leedumaal ratsutas tahe Poola kuningas Sigismundus Augustus isiklikult mõnetuhande mehega välja vastu ja tervitas teda suure au ja toredusega ja saatis teda suure hiügusega tema häärberisse. Nõndaviisi võeti teda ka Königsbergis Preisimaa hertsogi ja Danzigi linna ja teistegi isandate ja linnade poolt, kuhu eales ta saabus, vürstlikult vastu.

Kui ta kuningana valitsema oli asunud ja vastu võtnud Rootsi krooni, siis oli tema esimeseks kuninglikuks mureks, et kirikutes ja koolides tublid piiskopid, jutlustajad ja koolmeistrid ametis oleksid ja et haigemajad hästi korras oleksid. Seüepärast määras ta otsemat teed oma valitsemise algus ühe truu õpetatud mehe Liivimaa piiskopiks, kes moskoviidi poolt laastatud kirikud jälle korda seaks ja sinna tublid õpetajad ametisse paneks, et vaest Liivimaa talurahvast kõige hoolega puhtas jumalasõnas Augsburgi usutunnistuse järgi pidid õpetama.

Peale seüe oli ta ka kõikide pahede vastu alati väga vaenuline, karistas nende eest kõige ägedamalt ja pidas alati hoolega kasinust, kohut ja õigust ning kõiki kuninglikke voorusi, oli tõsine ja igaühe vastu armulik. Ei märganud tema juures ka suurt vere- või kättemaksu janu, vaid ta ilmutas kõige pikameelsusega ennem armu kui õigust ja võttis tihti

sõnakuulmatuid, kes tema vastu rängasti eksinud olid, jäüe armulikult vastu ja andis neüe andeks nende süü; nende kuninglikkude vooruste pärast armastasid teda tema alamad, kõrged ja madalad, enam kui nad teda kartsid, ja olid seüepärast igal ajal valmis tema eest ihu ja vara ohverdama.
345

65. Södermanlandi Caroluse kiitus.

Sääraseid ja samasuguseid kõrgeid voorusi, peale selle suuri heategusid Liivimaa vastu märgati ja tunti ka alati üli-lugupeetava kuninga härra venna, kõrgestikiidetava vürsti Caroluse, Södermanlandi ja Närke hertsogi, juures. See kõr-gestiklldetav vürst saatis ka iga aasta ratsa- ja jalaväelasi Liivimaale moskoviidi vastu sõdima, mille peale ta paljugi kulutas, ja muretses alati Liivimaa õnne ja hea käekäigu eest väga. Selle kõrgestikiidetava vürsti juures otsisid ja leidsidki paljud liivimaalased, kes moskoviidi poolt oma mõisatest ja taludest välja olid aetud, trööstija abi. Neid peeti tema vürstllkus kojas hästi üleval.

66. Rootsi kuberneride kiitus.

Samuti ei olnud Liivimaa Rootsi kuberneride ja valitsejate vaev, töö ja mure vähene mitte ainult sõjategudes, vaid ka losside ja linnuste igapäevases ehitamises ja kindlustamises. On võimata lühidalt kirjeldada, missugust usinust ja suurt hoolt need Rootsi härrad ja valitsejad Liivimaa losside peale kulutasid, et ehitada ja parandada suuri rundeele ja valle, nendele lisaks suuri blokkhause, müüre, kraave ja bastione ühes paljude vahimajadega. Need kiiduväärsed kubernerid hoolitsesid maa majapidamise ja kasu ja hea käekäigu eest veidi paremini kui orduhärrad seda on teinud.

67. Rootsi rahva kiitus.

Edasi on kogu kiidetav rootsi rahvas end Tallinnas ja Liivimaal nii sõbralikult ja hästi üleval pidanud, et sellest mitte küllalt tõtt ei suuda rääkida. Ei ole kogu Rootsi riigi ulatuses ühtki Rootsi valitsuse, rüütelkonna Ja aadli sugukonda, kes mitte Liivimaal ei oleks käinud ja oma hobuseid moskoviidi
346
vastu saduldanud, nagu seda on teinud ka kõik Rootsi alamad kogu maal. Ning kui nad sagedasti Tallinnas mitme tuhande kaupa asusid ja kõik kodanikkude majad, gildimajad, Mustapeade- ehk kompaniihoone nii Toompeal kui ka linnas, peale selle kõik eluruumid ja nurgad ka väl-

jaspool linna neid täis olid ja nende arv tihti ka suurem oli kui kõikide Tallinna kodanikkude ja teiste elanikkude oma, siis ei kuuldud neilt ometi mitte kuigi tihti vastumeelset sõna, ega nähtud ka ühtki vägivaldset tegu ööl või päeval kogu sõja kestel ei alamatelt ega ülematelt, vaid nad pidasid end igal ajal nagu kord ja kohus üleval ja olid korralikud, vaiksed ja vagad, nii et peaaegu ei teatudki, kas üldse sõjarahvast linnas oli või mitte. Mis aga vahetevahel turuplatsil janditamise puhul nende endi vahel juhtus, selle üle ei või ükski kodanik ega elanik kaevata.

Kui neil aga moskoviidi vastu välja tuli minna, siis ei olnud neile ükski suvi nii niiske, ükski sügis nii marune ja ükski talv nii külm ja ükski reis nii pikk ja ohtlik, et see neid oleks suutnud tõkestada või tagasi heidutada. Ning kuigi kahjuks tihti paljud vaprad mehed, rüütlid, käsutajad ja lihtsõjamehed Rootsi ja Liivimaal vahel laevadega hukkusid ja ka talvepäevil jää peal ära külmasid ja nendest paljud tormijooksudel ja lahingutes langesid ja kokkupõrgetes sagedasti vangi võeti ja Moskvasse ja Tatarimaale küüditati Ja seal haledasti tapeti: siiski ei tüdinenud nad ega kaotanud julgust igal sügisel, talvel ja suvel tagasi tulemast üle mere ja maa, et Liivimaa eest sõdida, just nagu oleksid nad Kõikvõimsale Jumalale oma hingeõnnistuse juures tõotuse andnud, et nad kõik Tallinna linna ja Liivimaa eest valmis surema on. Sellepärast lahkusid nad oma heast vaiksest elust ja olid kauakestva rahu vastu moskoviidiga ja nad Jätsid Rootsi maha oma vanemad, kodu ja talu, naise ja lapsed ja tulid Liivimaale, et moskoviidi vastu sõdida.
Ning kuigi moskoviit ka rootslastele tihti rahu pakkus, kui need Liivimaast lahti ütleksid, siis tahtsid nad ometi Tallinna
347
linna ja Liivimaa pärast ennemini sõdida ja oma verd valada, kui rahu maitsta ja Liivimaa maha jätta.

68. Muudest rootslaste heategudest.

Nagu tihti nimetatud, kestis see sõda moskoviidiga ülilugupeetava kuninga Johan III valitsemisel tervenisti kolmteist aastat, enne kui väikese vaherahuni jõuti. Liivimaa maad aga olid juba Saksa Ordu aegadel suuremalt jaolt moskoviidi poolt laastatud ja rüüstatud ja see nüüdne kauaaegne moskoviidi sõda Rootsi kuninga vastu suurendas veelgi nende maade laastamist. Kuna nüüd Rootsi kuningas kristlikust kaastundmusest Liivimaal veel allesjäänud talud, külad ja mõisad hädakannatajaüe aadlikkudele, kodanikkudele ja sõjameestele armuliselt läänistas selleks, et nad endid ära elataksid, siis ei saadud losside ja kindluste kaitsevägesid Liivimaa maade poolt moonaga varustada. Sellepärast veeti tohutu hulk moona igal aastal kogu sõja vältel Rootsist

paljude laevadega Lüvünaale mitte ainult los-
side ja kindluste jaoks, vaid ka kõikide rootsi sõjameeste heaks ja nii palju, et kõikide losside aüa kuuluvatel talupoegadel ja ka kõikidel Tallinna linna voorimeestel, samuti kõikidel lossi vankritel ja hobustel ikka ja alati küllalt vedada sai. Ka kodanikud ja talupojad said kasu seüest moonast, kui seda pärast sõjameestelt odava raha eest ostsid. Selle moona pidid mitte ainult talupojad, vaid ka kodanikud ja kirikhärrad kogu Rootsimaal kokku tooma. Siis tuli neil ka
tihti maksu hõbeda ja kuüaga tasuda ja samuti sõjamehi, kuhu need paigutatud olid, hobusemoona ja toiduga üleval pidada Ja veel mitmet laadi maksu ja koormat Tallinna linna ja Liivimaa pärast kanda, nii et nad ise selle üle imesta-
sid, kuidas nad ometi Liivimaaga kokku on sattunud, ja soovisid küü tihti, ka raskete maksude pärast, et Rootsi kroon iialgi Liivimaaga tegemist ei oleks teinud.

346

Nii suuri ja mitmesuguseid heategusid, mida algul Eric XIV ja siis Johan III, Rootsi kõrgestikiidetavate kuningate, nii kiiduväärse valitsuse, rüütelkonna ja aadli kui ka kõikide lihtsate sõjameeste, pastorite, kodanikkude ning kõikide kõrgestikiidetava Rootsi riigi seisuste poolt Tallinna linnale ja Liivimaale kristlikust armastusest tõelikult ilmutati, seda ei saa lühidalt mitte küüalt kirjeldada.

69. Stefan Bathory Riias, 1582.

Aastal 1582, paastuajal, ratsutas Stefan Bathory, Poola kuningas, kuningliku toreduse ja hiügusega Riia linna ja laskis end rüalaste poolt austada ja omale truudust vanduda. Süs pidid riialased kuningale oma linnas Püha Jakobi kiriku lubama ja üle andma. Siis ajas kuningas Augsburgi usutunnistuse jutlustajad sealt väljaja andis seüe kiriku je-suiitidele ja papistidele üle. See kõrgeauUk Stefan Bathory oli esimene kuningas, kes Rüas on käinud RUa asutamisest saadik.

70. Rahulolematus poolakatega, 1582.

Selsamal ajal hakkasid kõik aadlist ja kodanikkudest lii-vimaalased, kes veel aües olid ja keda moskoviit Riia ja Tartu piiskopkondadest, samuti Viljandist, Volmarist, Võnnust, Kokenhusist hing Pärnust ära oli ajanud, sügavasti lootma, et nad kõik oma mõisad ja maad ja lossid nimetatud linnades ühes oma vanade õigustega kätte saavad, ja käisid seda Poola kuningalt Poolas ja ka Riias alandlikult palumas. Selle peale määras kuningas maapäeva Riiga kindlaks järgmisel suvel, kus igaüks oma vara kohta tunnistuse ja tõenduse pidi ette näitama. Siis pidi asja

üle nõu peetama Riia piiskopi ja mõningate Poola ja Leedu seisuste vahel. Ning kui selle maapäeva aeg kätte tuli, siis asusid
349
kõik nimetatud kohtade aadlikud ja kodanikud Riiga ja ei suutnud midagi iseäralikku ära teha ega kätte saada. Ja kui kõik aadlimehed kindlat vastust nõudsid, kas nad saavad oma mõisad tagasi või mitte, siis vastas neile üks püskop, et tema ei saavat neile praegu kindlat vastust anda, vaid tema tahtvat neid Poola kuninga ees hea sõnaga meeles pidada. Nii tulid siis nimetatud aadlikud niisama targalt jälle tagasi nagu nad sinna läinud olid. Ning kuigi mõnedele Tartu ja teiste nimetatud linnade kodanikkudele ja kodaniku-lastele mõningad majad armulikult lääniks anti, siis ei saanud nad ometi oma vana valitsust, priiust, kohut ja õigust ega linna väravate võtmeid uuesti tagasi. Vastupidiselt tuli ja tuleb neil veel nüüd peaaegu nagu vangidel poolakate seas elada ja peale selle mitmet laadi sõimu ja pilget taluda ja kannatada jesuiitide ja papistide poolt, kes kõikidesse linnadesse ja alevikkudesse tungisid ja lihtrahvale suurt silmakirjalikkust ja põhjendamata asju avaliku jumaliku tõe ja nende endi südametunnistuse vastu ette rääkisid.

71. Rootslaste asjatud katsed Nöteborgi kallal, 1582.

Aastal 1582, suvel, kogus Rootsi kuningas jälle tugeva sõjaväe rootslasi, sakslasi, prantslasi ja itaallasi ning ka venelasi, kes oma suurvürstist ära olid langenud. Selle sõja-rahvaga ühes vägeva armaada, suurtükkide ja mitmesuguse sõjamoonaga piiras ta Nöteborgi tugevat lossi Venemaal septembris, tegi kantse ja andis tormituld. Ning kuna see loss laiade, käredavooluliste jõgede ja suurte vete vahel asub, nõnda et selle all ei saa kindlal pinnal kantsidega ligi pääseda, siis pidid nad kantsid väikese laiu otsa ehitama, kust nad ka varsti lossi müüri puruks lasksid ja 8. oktoobril paatide või väikeste laevadega tormijooskule läksid. Sel tormijooksul sai üks rootsi tingisõdurite osa mõned Nöteborgi lossi kaitsetõkked kätte ja püsis seal pool tundi. Kuna aga teiste meestega voolude pärast asi veidi venis, nii et nad
350
nii kiiresti kohe kannul appi tulla ei saanud, siis lõid neid venelased jälle tagasi. Nii oli see tormijooks asjata ja ilmaaegne olnud ja äpardus ei olnud seekord mitte väike.

14. oktoobril saadeti lossile abiks paljude vene laevade täied toitu, sõjamoona ja igasugu hädavajalikku. Siis said venelased jälle uut julgust.

15. oktoobril jõudis sõjaülem härra Pontus pärale ja tahtis 18. oktoobril ka oma õnne katsuda ja laskis veelkord tormata; ent see nurjus samuti nagu esimene.

72. Rootslaste asjatu käik Novgorodi, 1582.

Kui lootus Nöteborgi võtmisele sekskorraks oli kaotsi läinud, siis tuh rootslastel leer ära koristada ja kahjuga sealt lahkuda. Siis läksid kõik mõisamehed mardipäeval Novgorodi poole teele halba teed pidi, kus kõik lombid vett täis olid ja maruilm paduvihmadega ööd kui päevad edasi kestis ja kõik sillad Venemaal vees ujusid. Ning kui nad nende suurte raskuste pärast Venemaal midagi ei saanud ära teha, siis tulid nad mõnesaja hobuse ja peaaegu kõikide voorivankri-te kaotusega varjupaika tagasi, kus nad kogu talve asusid ja vabalt Venemaa kulul elasid ilma ühegi ohu või vastupanuta.

73. Kuidas ülejooksnud venelased riides olid.

Sel ajal hakkasid moskoviidid ehk venelased, kes Rootsi kuninga alla olid sattunud, saksa moodi riides käima, mis riided nii nendele kui ka kõikidele teistele moskovlitidele igal ajal üks hirmus asi oli. Põhjuseks, miks nad seda tegid, oli nimelt see, et neil nüüd tuli elada sakslaste ja rootslaste seas

351

ja nendega koos sõjakäikudele minna. Venelaste omad riided aga olid sakslaste omadega võrreldes üsna inetud ja teistmoodi, venelased aga tahtsid, et sakslased ja rootslased neist enam lugu peaksid, kuna need oma riideid uhkemaks ja paremaks pidasid kui kõike, mis venelased kandsid.

74. Tatarlased edendavad rootslaste asja.

Selsamal ajal, kui rootslased Nöteborgi vastu sõjakäigul olid, tuli kindel teade ja sõnum Moskvast, et Kaasani ja Astrahani tatarlased olevat moskoviidist, oma isandast, ära langenud ja Kaasani linna, kuhu terve kuningriik juurde kuulub, suure väega ümber piiranud ja moskovüdüe ränka kahju teinud. Sellele Üsaks olevat ka Krimmi tatarlane mitme tuhande mehega moskoviidi maale tunginud, nü et moskoviit ei teadnud, kus ta peaks vastu panema ning missugusele vaenlasele nüüd kõige pealt vastu astuma. Lõpuks, kui ta eest ja tagant ja igast küljest vaenlasest hõlmatud oli, varustas ta Rootsi piiri äärseid losse ja kindlusi arvukate kaitsevägedega ja viis oma väeosa tatarlaste vastu, andes nõndaviisi kõik Nöteborgi ja Novgorodi maad Rootsi kuningale saagiks. Seks korraks oli rootslastel väga hea eestkäsi, kui aina õnn oleks tahtnud neüe naeratada.

75. Hertsog Magnus sureb, 1583.

Aastal 1583, veebruaris, suri Holsteini hertsog Magnus Piltenis Kuramaal ja tema surnukeha vüdi samal aastal üle mere Taanimaale. Süs tahtis Pilteni püskopkond minna Taani krooni alla, millest sõda poolakate ja püskopkondlaste vahel tekkis.

352

76. Läbirääkimised Rootsi ja Venemaa vahel, 1583.

Selsamal ajal tuli Tallinna vene bojaar ehk aadlik, kes Novgorodi voivoodi poolt oli läkitatud kirjaga Rootsi valitsejatele. Selle kirja sisu oli ülilahke ja käis rahuläbirääkimiste kohta. Nii oli see bojaar või kirjatooja üsna kombeline ja sõbralik ja mitte nii kõrk, jonnakas ja kuri, nagu endised moskoviidi legaadid ja kirjatoojad. Nüüd vastasid Rootsi valitsejad kirja peale ja läkitasid ühe saksa mõisniku nimega Hans Strassborg kirjaga Novgorodi voivoodi juurde. Seal määrati rahuläbirääkimiste tähtpäev kindlaks, missugusele sobitusele Rootsi volinikud reisisid. Ning kui nad maikuus moskovüdi volinikkudega Pljussa jõe juures, Rootsi kuninga valitsuse maal Venemaal kokku said ja mõlemad pooled oma telgid üles lõid, siis vaidlesid nad mõned päevad oma isandate ja võimumeeste kõrguse pärast. Ning kuna nad teineteise telki minekuks end alandada ei tahtnud, süs lasksid rootslased toredasti kaetud ja ehitud laua mõlemale poole telkide vahele panna, missugusesse lauda enne Rootsi volinikud istusid ja pärast seda moskovüdi omad. Siis rääkisid nad rahu pärast läbi. Kuna moskovüdid lüga palju nõudsid ja rootslased neüe miüesld järele anda ei tahtnud, siis ei tulnud sest sobitusest midagi välja.

Lõpuks tehti süski väike vaherahu kahe kuu peale, 9. maist kuni 9. juulini. Seüe aja jooksul pidid mõlema poole komissarid oma isandatelt ja võimumeestelt volikirjad võtma ja 9. juulü samasse paika ilmuma rahuläbirääkimisi edasi pidama.

77. Poolakate sõda Pilteni piiskopkonna vastu, 1583.

Sel ajal algas sõda poolakate ja PÜteni püskopkonna vahel Kuramaal sel põhjusel, et see piiskopkond oli eelmise

353

piiskopi Johannes Mönninkhuseni poolt Taani kuninga ja krooni alla antud ja hertsog Magnus, Taani kuninga vend, oli Taani ja mitte Poola krooni poolt selle lääniks saanud. Sellepärast tahtsid Pilteni piiskopkondlased püskopkonda Taani kuninga heaks kaitsta ja ennem

Taani kui Poola all olla. Poolakad aga ütlesid, et hertsog Magnus selle piiskopkonnaga olevat läinud Poola krooni kaitse alla, kes siis nii hertsog Magnust kui ka püskopkonda seni moskoviidi vastu on kaitsnud. Pärast seda jätkasid poolakad tapmist ja röövimist ja võtsid mõned piiskopkonna lossid ära ja kuulutasid kogu piiskopkonna omaks.

See piiskopkond oli veel ainus maa-ala Liivimaal, mis kogu moskoviidi sõja vältel ei teadnud ühestki sõjast ega õnnetusest, vaid elas terve aeg heas rahus. Ent nüüd viimaks tuli ka selle maapaiga elanikkudel tunda, mida sõda, õnnetus, mure ja südamevalu tähendab, vastu kõike arvamist ja lootust.

78. Vaherahu Rootsi ja Venemaa vahel, 1583.

Samal aastal 1583, juulis, tulid Rootsi ja moskoviidi volinikud teist korda kokku, et rahu üle läbi rääkida. Rootsi kuninga volinikke oh seitse, nimelt:

Claus Akesen, Bystadi rüütel ja Soome kuberner,

Pontus de la Gardie, vabahärra ja rüütel Ekholmist ja Liivimaa kuberner,

Carolus Gustavson, vabahärra Torpast,

Jürgen Boye Gynnäsist,

Carolus Hinrichsen Horn Kankasest,

Hans Wachtmeister Lagedilt,

Hans Berendson Forest.

Moskoviidi volinikke oli ka seitse, nimelt:

Knjas Ivan Semjonovits Lobanov Rostovski, Gorodištše asevalitseja,

354

Ignati Petrovitš Tatištšev, suurvürstlik õuenõunik,

Drusina Pentelejev, kantsler,

Ivan Andrejevits Fefilatejev, õuejunkur,

Mihhail Ivanovitš Burtsev, õuejunkur,

Bogdan Ogarkov, salanõunik,

Ossana Zafesina, kirjutaja.

Kui nimetatud volinikud 31. juulil eelnimetatud paigal jälle kokku tulid, siis vaidlesid nad jälle nagu ennegi mõne päeva oma isandate ja võimumeeste kõrguse pärast. Siis pandi seal jälle nagu ennegi tore laud telkide vahele, kuhu esmalt rootslased ja siis moskoviidid istusid ja rahuläbiräää-klmise käsile võtsid. Lõpuks pärast mitmetpidi vaidlemist ja läbirääkimist ei suutnud nad kauakestvat rahu sõlmida, vaid määrasid kindlaks kolmeaastase vaherahu säärase tingimusega, et Rootsi kuningale jäävad nii Käkisalmi, Kopori, Jamburgi ja Ivangorodi ja Narva kui ka teised lossid ja kindlused, mis tema oh ära võtnud, ühes kõikide muistsest ajast nende juurde kuuluvate foogtkondade ja nende piiridega

ja et tema võib neid selle kolme aasta jooksul rahus omaks pidada ja et kõik vangid, kes veel elus on, mõlemalt poolt välja lunastatagu, ja et kauplemine olgu vaba nagu see muistsest saadik on olnud. Nõnda on sündinud 5. augustil.

Nõndaviisi sai kõrgestikiidetav Rootsi riik väikese vaherahu pärast seda, kui ta paljude vastastega tervelt kakskümmend kaks aastat järgemööda merel ja maal sõda oli pidanud. Selles mitmepidises sõjas said rootslased esimest korda näha ja tunda, mida Rootsi kroon suudab, mida nad enne nii hästi ei teadnud. Ning kuigi nad nii mõnda aastat järgemööda olid sõdinud, süs ei olnud nad ometi veel sõdimisest väsinud ega tüdinud, vaid olid veel täiesti valmis moskoviidi vastu sõdima, nii kaua kui tahetakse. Sellepärast oli kuninglik armaada vägeva suurtükiväe ja sõjavarus tusega ühes paljud moonalaevadega juba valmis seatud ja kõik see sõjarahvas Narvas, Soomes ja ka Tallinnas oh käepärast ja aina ootas, millega need rahuläbirääkimised moskoviidiga lõpevad.

355

Ning kuigi see vaherahu väike ja vähene oli, siis oli see ometi suur tegu ja Kõikvõimsa Jumala ime. On see ju kõigile ilmne, et moskoviit Liivimaa sõja algusest peale kõikide keisrite ja kuningate sobitused Liivimaa pärast tagasi lükkas ega iialgi ei tahtnud, et Liivimaast räägitakse, ja avalikult kuulutas, et tema ka kõige väiksemat Liivimaa kindlust käest ei anna ka siis mitte, kui ta ka korraga Rootsi, Poola ja Taaniga selle pärast sõdima peaks. Seal tuleb Kõikvõimas Jumal ja tõukab ülbe ja vihase hoopleja maha, nii et ta mitte ainult oma kõige suurema ja tähtsama vara Liivimaa, vaid ka palju omaenda, moskoviidi, pärismaid, linnu ja losse kaotab, ja Rootsi kuningale, keda ta endaga võrreldes sootuks põlastas, äüa andma peab ja rahu paluma ja ka taluma, et Rootsi kuningas oma riigi piiri üsna kaugele moskoviidi maadesse sisse paneb.

79. Lõpp.

Selle armulise ja imetaolise võidu, õnne ja jagusaamise ning seüe väikese puhkuse eest tuleb meü Liivimaalastel õiglaselt Kõikvõimast Jumalat südamest tänada ja temalt nüüdsest peale edaspidist rahu paluda. Ka peame kõige tõsidusega seda püüdma, et meie oma vanast kurjast elust ja tahtmisest ümber pöörame ja pattu kahetseme, et meid ei tabaks needus, millega Kõikvõimas Jumal kõiki jumalakartmatuid ja neid, kes ei taha patust pöörda, Moosese 3. raamatu 26. peatükis ja 5. raamatu 28. peatükis hirmsasti ähvardab, kus tema ütleb: "Kui teie aga ei võta mind mitte kuulda, siis tahan ma teid seitse korda enam karistada ja veel seitse korda enam ja veel kahekordselt seitse korda enam teie pattu mööda." Nü on meü ka selle needuse ja nuhtluse kohutavaks näiteks Jeruusalemma linn, missugust linna ühes Juuda

kuningriigiga Kõikvõimas Jumal samuti nagu Liivimaad ennegi tihti hülgavate ja imetaoliste võitudega ehtinud ja seda Sanheribi, Antiochuse ja teistegi
356
türannide eest armuliselt kaitsnud, päästnud ja hoidnud on. Aga viimaks, kui nad kõik need suured Jumala heateod varsti ära unustasid ja edasi oma tänamata ja patustpööramata meele sisse jäid, siis hävitas Kõikvõimas Jumal Jeruusalemma ja Juuda rahva sootuks ära, pööras nende linna ja kuningriigi päris pahupidi ja tegi tema igaveseks häbiks ja teotuseks, nagu meie seda ka Soodomast, Konstantinoopolist ja paljudest teistest linnadest ja maadest näeme.

Jumal, kõige halastuse Isa, kes ühes oma armastatud Poja Jeesuse Kristuse ja Püha Vaimuga üksainus, tõeline ja kadumatu igavene Jumal on, Tema võtku meile liivimaalastele oma jumalikku armu anda, et meie seda rahuaega tõsiseks patukahetsemiseks ja tõelise ristiusu tegudeks nõndaviisi kasutaksime, et kõik võiks teenida ja olla tema püha jumaliku nime kiituseks, auks ja ülistuseks ning igaveseks rahuks ja üksmeeleks võimumeeste vahel, üldiseks heaks korraks inimestele ja meie kõikide hingeõnneks ja õnnistuseks. Aamen.
387

TÕLKIJA JÄRELMÄRKUS

Balthasar Rüssowi "Chronlka der Provlntz Lyffland" ilmus esmakordselt Rostockis Augustin Ferberi trükikojas aastal 1578. See Balti ajalugu Liivimaa anastamisest 1 \85 kuni 1577. aastani käsitlev teos lubas juba oma tütlilehel, et see olevat "kasulik ja meelduv lugeda". Arvatavasti ei olnud see tühi lubadus, sest kroonika müüdi ilmselt kiiresti läbi: Juba sama aasta sügisel (1578) ilmus samas trükikojas Rostockis teine trükk veidi muudetud tiitlilehega "Nye Lyfflendische CHRONICA vam anfanck des Christendoems in Lyfflandt beth op disses Jar Christi 1578". Vist lootis kirjastaja teatud võttega sama kiiret läbimüüki, sest selle väljaande tiitlilehel seisis: "Thom andernmal gedrücket vnde mit etlicken Historien vormeret" (Teist korda trükitud ja mõnede lugudega suurendatud). Neid kahte väljaannet võrreldes selgub aga, et hoolimata kahest lisatud lausest on tegelikult tekst muutmata. Selle asemel puudub teises trükis järgneva osa ilmutamise lubadus, millega esimene trükk lõppes.

See lubadus ei jäänud aga siiski täitmata. Ja meiegi võime selle eest tänulikud olla, sest alles kroonika kolmandas trükis jõudis autor suure Liivimaa sõja rahusõlmimiseni aastal 1583. Raamat ilmus 4. osa lisaga aastal 1584, seekord mujal: Trükitud Bartis (Pommeris) vürstlikus trükikojas Andreas Seitneri poolt. Alles see väljaanne on tõeliselt laiendatud, mitte ainult mainitud lisa poolest aastatest

358

1577—1583; samuti on esimene trükk osalt kärbitud, vist selleks, et viimase ajastu sündmusi laiemini kirjeldada.

Kolmas trükk on veel huvitav selle poolest, et see on pühendatud Tallinna linnaraele (pühendus on 4-nda osa sissejuhatuseks pandud), kuna esimene (ja teine) trükk oli pühendatud Breemeni hansalinna pürjermeistrile ja raehärradele. Sellest võib ehk järeldada, et sõjaajal ei olnud Rüsso-wil Tallinna linnaraelt suurt toetust raamatu ilmutamiseks loota, kuna pärast rahu sõlmimist Rootsi ja Venemaa vahel ka Tallinna rael tekkis võimalus ja huvi selle ajastu kroonika turule viimiseks. Oli ju viimase osa peapunkt Tallinna linna heroiline kaitsmine ka mehise linnarae poolt.

Tundub, et Rüssow ise võttis 3. trüki eksemplaride levitamise kätte ja isegi teatud eduga nagu täitsa kaupmees. Sest eelmisel sajandil Tallinna linnaarhiivis leitud nimistust selgub, et autor müüs oma teost subskriptsiooni teel ja sai veel protsentigi, kui ostja täie summa maksmisega venitas.

Asjaolu, et Balthasar Rüssow oma kroonikas nii selgesti välja astub ja ründab eriti Liivimaa aadlikke nende ülbe käitumise ja vaenlase ees pugemise pärast, ei võinud muidugi jääda tagajärjeta. Nende sõnajuhid hakkasid kõvasti vastu. Kuid nende sõimukirjutised ei leidnud esialgu trükkimist vaid säilisid, osaliselt, ainult kirjalikult. Alles eelmisel sa-jandü Ümusid nad ajaloolistes brošüürides.

Kolme neist teame. Esimene oli endine Riia peapiiskopi nõunik, lipuhärra Heinrich von Tiesenhausen Behrsonist, teine aadlik Elert Kruse (kes siirdus ühes parun Johann Taubega Liivi sõja ajal Ivan Julma teenistusse, pettus hiljem ja jooksis siis üle poolakate poolele) ja kolmas rootsi kuninglik admiral ja Koluvere lossipealik Tönnes Maydell. Viimane ründas Rüssowit a. 1588 kirjutatud häbematus kirjas, mis on säilinud vaid katkendeis. Seal ta sõimab kronis-ti "rumalaks taluhärjaks" (unvernünftiger Bauernochse) ja ütleb RüssowÜ olevat talupoegliku, mürgise meelelaadi. Elert Kruse sulest pärineb "Wahrhaftiger Gegenbericht"

359

(tõepärane vastuseletus) kroonikale, kus ta Rüssowile m.s. ette heidab, et Rüssow olevat sündinud "von undeutschen und estnischen Bauern" (mittesaksa ja eesti talupoegadest). Sarnaselt väidab ka Tiesenhausen, nimetades eesti talupoegi Rüssowi kaasmaalasteks, sugulasteks ja veresõpradeks.

Sellest kõigest nähtub, et raamat võeti vastu elava vaidluse ja vastuvaidlusega. Pole aga ka ime, et Liivimaa raske ajaloo tõttu see haruldane teos peaaegu viimse eksemplarini haihtus. Juba 17. sajandü kurtis kroonik Christian Kelch, et teiste Liivimaa ajaloolaste teoste kõrval ka Rüssowi kroonika eksemplarid "siinsetes kohtades nii vähesteks on jäänud, et tänapäeval ainult suure vaevaga üht neist kätte saab." Muuseas kasutas Kelch, osalt sõnasõnalt, Rüssowi kroonikat omaenda

Liivimaa kroonika vanimas osas virgasti ära (niisama nagu Rüssow seda tegi, kasutades vanema ajaloo jaoks allikaid, mida ta eest leidis nagu Ordu kroonika). 18. sajandü aga maksis, nagu dr. Oelrichsi Barti trükikoja üle 1756. a. Stettinis ja 1764. a. Bützowis Ilmunud monograafias seisab, üks ainus Rüssowi kroonika ("parim ja ulatuslikem, aga ka haruldasim") eksemplar juba "3 kuni 4 tukatit".

Esimene harrastaja-uurija uuemal ajal, kes meie autorit ja tema teose tähtsust ära tundis ja laiemale ringkonnale esile tõi, oli Miitavi gymnasii illustris ajaloo professor ja sealse evangeelse-reformeeritud koguduse pastor Karl Wilhelm Cruse. Tema sulest pärineb a. 1816 Miitavis ilmunud juhu-kiri "Balthasar Rüssow, meelde tuletatud".

Kahjuks ei tea aga ka Cruse palju ütelda Rüssowi eluloo ja isiku kohta, sest Rüssow vaikib oma kroonikas, mis ometi nii paljusid juhtumeid ja lugusid jutustab, omaenda elu üksikasju sootuks maha, üteldes vaid seda, et ta olevat "ein einheimischer unde mitvorwanter der stadt Reval" (sündinud Tallinnas ja selle kogukonna liige). Võib aga ehk ütelda, et Cruse oli üks ergutajaid, kes uuesti juhtis tähelepanu Rüssowi kroonika ja seüe kujutaja peale. Sest 19. sajandi

360

teisel poolel alustati, eriti Tallinnas, uue huviga Rüssowi uurimist.

Nii kujutasid C. Russwurm "Nachrichten über Balthasar Rüssow" (Beiträge zur Geschichte Lief-, Esth-und Kurlands II, 1880, lk. 431—60); Th. Schiemann "Neues über Balthasar Rüssow" (Nordische Rundschau V, 1880, lk. 30—40); Fr. Amelung "Balthasar Rüssow" (Revaler Zeitung 1882, nr. 226—28 ja 236); meie sajandü O.Freymuth "Zur Biographie Balthasar Russows" (ilmunud ka eriraamatuna Tartus 1922); J.Ruus "Balthasar Rüssow (E.Kirj. 1921).

Erirõhku pani endine Tallinna linnaarhiivi juhataja Paul Johansen Balthasar Rüssowi eluoludele oma Eesti Teaduslikus Seltsis Stockholmis 1964 peetud ettekandes "Kronist Balthasar Rüssowi päritolu ja miljöö" (Tuhmuid nr.4, lk. 252—60, Lund 1964). Seal loeme m.s.:

"Nüüd aga kronisti päritolu küsimus. Kes õieti oU Balthasar Rüssow? Kõik senised katsed jõuda selgusele tema päritolu suhtes on äpardunud sest imelikul kombel vaikivad allikad täielikult seües küsimuses. Ainult Rüssowi vastased näikse hästi teadvat, kust ta pärines, nad ei anna aga lähemaid üksikasju."

Üksikasjalikult on niisiis Rüssowist ja ta elust vähe teada. Ta on sündinud arvatavasti enne 1536 nähtavasti Tallinnas, õppis Tallinna linnakoolis ja süs isa Simon Rüssowi abü 1559—1562 Stettin! vürstlikus pedagoogiumis. Seal õppis Rüssow ladina ja kreeka ja võib-oüa ka heebrea keelt ning nende kõrval eriti praktüist teoloogiat. Sealt põgenes ta rahapuuduse tõttu salaja ära, jättes tasumata võlguoleva õppemaksu, mifie tasumist isa Simon oli kirjalikult tõotanud: Rektor mag. Matthäus Wolff kaebas (see dokument on säilinud) selle asja pärast Tallinna raele.

Sõjaolude ja valuuta langemise pärast ei olnud isal võimalust pojale edasi raha saata. — Stettinist siirdus Rüssow siis lühikeseks ajaks Wittenbergi, kuhu ta jõudis jaanuaris 1562. Sealt läks ta varsti Breemenisse. Seal kuulis ta isa surmast ja pöördus samal

361

aastal tagasi kodumaale. Juba varsti, 12. märtsil 1563, ordineeriti Balthasar Rüssow Tallinna pastoriks. Esialgu töötas ta abiõpetajana Pühavaimu eesti linnakoguduse juures. Pärast sealse peaõpetaja Jakob Schinkeli surma sai Balthasar Rüssow 1566 Pühavaimu pastoriks. Selleks ta jäi kuni oma surmani 24. novembril 1600. Ta oli niisiis tervenisti 37 aastat selles ametis.

Peale selle teame vaid, et ta oli ka vaestekooli pidaja. Ta andis ka mõnele neist poistest oma lauas sööki, niiviisi endale veidi raha teenides. Hilisematel aastatel, kus linn raskete olude tõttu vähendas õpetajate ja ka vaimulike palka, leiame Rüssowi allkirja nii mõnigi kord palvekirjades raele. Seal ilmneb tema nimi ikka teiste seas esimesena. Nii nimetati teda lõpuks senioriks. Aga kõrgemale ta ei jõudnud.

Paul Johansen arvab, et Balthasar Rüssow pärinevat eesti soost. Ja ta on ka vihjanud mõnele asjaolule, mis teeb seda tõenäoliseks.

Meenub mõnegivõrra rootsi reformaatori ja riigisekretäri Olaus Petri "Svensk krönika". Kuigi vaevalt on usutav, et Rüssow on seda lugenud. Hävitas ju Gustav Wasa, vihasena mõne arvustava koha üle, selle teose peaaegu viimseni ära. Üldiselt aga ehk võib oletada, et nii Petri kui ka Rüssow said ergutust oma kroonika kirjutamiseks-koostamlseks lõpuks saksa humanismis jüngrilt ja Lutheri kaastööliselt Philipp Melanchthonilt, kes rõhutas ajaloo uurimise tähtsust. Rüssowi stuudiumi ajal seisis Melanchthoni kui "Saksamaa kasvataja" täht üsna kõrgel.

Mainitud eelmise sajandi harrastus: ajalugu, tõi ka kroonika uustrüki ja nimelt a. 1848 Riias (Kogus "Scriptorum rerum Livonicarum" Ilja eriraamatuna ibld.,1857). Sellega on teos algkeeles kokku 4 korda ilmunud.

Esimest tõlget kõrgsaksa keelde mainib Friebe oma raamatus "Handbuch der Geschihte Lief-, Ehst- und Kurlands" (Sissejuh. lk. 16), kus ta oma allikaid loetleb: "Sellest kroonikast oman mina käsikirjaga tõlget kõrgsaksa keelde, mis aga siiski näib olevat tehtud eelmisel (s.o.17.) sajandil".

362

Oletatavasti oli juba 17. sajandi algul säärane tõlge olemas. Sest tallinlane Nicolaus Specht pidas 1629 Wittenbergis kõne, nagu Cruse kirjutab, kus Specht ka Rüssowi kroonikat mainib, ära tuues üht kohta kõrgsaksa keeles.

Kuid esimene uuema aja ja esimene trükis avaldatud saksakeelne tõlge on ilmunud Tallinnas 1845, kirjastaja J. J. Koppelsoni juures. See pärineb Eduard Pabsti sulest. See on üldiselt küll täpne ja korralik töö, mõnest andestavast veast hoolimata. Nii on näit. Pabst alamsaksa sõna

"gelede-maten" (mis tähendab Gliedmassen/kehaliikmed) tõlgitsenud "Geleitsmaaten-eiks" (kaastajaiks või kambameesteks). Ka on ta ühel kohal lausest osa välja jätnud. Kuna algtekstis, nagu tol ajal (16. sajandil) üldnähtuseks oh, interpunktsioon jääb kaunis hooletusse — keel on enam kõne-kui kirjakeel, seadis Pabst oma lauseid omaenda äranägemise järgi. Sellejuures tekkisid kohati peaaegu üle terve lehekülje ulatuvad lausemonstrumid — asjaolu, mis teeb selle tõlke väga raskesti loetavaks. Pabsti tõlke eelis on, et ta võrdleb üksikasjalikult esimest (1578. aasta) ja kolmandat (1584. aasta) trükki, tuues ära märkuste seas esimese trüki laie-maid-ulatuslikumaid väljendusi, või mainib, kus A-trükk lühema teksti toob. Olgu siin kohal mainitud, et meie tõlge umbes kolmel kohal kasutas võimalust A-tekstist mõndagi ülevõtmiseks C-teksti (1584. aastast). Need vähesed kohad on siis selle raamatu tekstis klambrite vahele pandud. Veel on Pabsti seletusest vähestes kohtades, kus Rüssowi tekstis pärisnimed tundusid kahtlastena, eriti vene sõjajuhtide nimed üle võetud, nagu Pabst neid samaaegseist vene raamatutest Liivimaa sõja üle eest leidis. Arvasime, et säärane teguviis on õige. See juhtus aga vaid harva.

Mõnede kroonikas kirikupühadega märgitud kuupäevade, koha-ja isikunimede puhul on tõlkijad vajalikkuse korral lisanud seletava märkuse, mis esineb vastavas kohas sulgudes ja on sellega eraldatav krooniku algtekstist.

Pabsti tõlke järgi tekkis ja ilmus 1879 kroonika vene keeles J. V. Cešihinilt; see olevat aga "mõnevõrra ebatäpseks

363

osutunud", nagu "Eesti bibliograafiline leksikon" ütleb (O. F.).

Sedasama ütleb mainitud leksikon ka esimesest eesti Rüssowi kroonika tõlkest, mida on teinud K. Leetberg (ilmunud Tartus 1920 —1921). — MeÜ oU võimalust Leetbergi tööd võrrelda ja peame tunnistama, et selle keel ei võrdu enam praeguse aja keelega. See on osalt konarlik ja kohati otse vääriti tõlgitud. Toon näiteks kõige suurema vea esile. Sõna "Ratsverwandter" (mis täh. raehige) tõlgib Leetberg enda arvates sõnasõnalt "raesugulaseks". Sellest tekib otse naeruväärsus. Kohati, kus tal sõna puudub, võtab ta lihtsalt saksa sõna veidi muudetud eesti omaks. Nii ilmub tal sõna "mansrihter" saksa sõna "Mannsrichteri" asemel (Tuk-sam: mõõgatimukas). — Nii oli küü praeguste eesti lugejate jaoks, kel on omaenda raskete üleelamiste ja kodumaa kaotamise tõttu eriline huvi vana Liivünaa sarnase saatuse vastu, täitsa uus ja algtekstile enam võrdne tõlge vaja.

See uus tõlge on valmistatud originaali ja Eduard Pabsti kõrgsaksa tõlke järgi. Peale seüe aga on käsutusse võetud ülalmainitud 1848 Riias ilmunud Rüssowi kroonika 3.-nda trüki (aastast 1584) uustrükk. Sellele lisatud lühikene alamsaksa-kõrgsaksa sõnastik võimaldas veel mõnd parandust.

Ühes läti tõlkega, mis juba varemini on ilmunud, on siis see uus tõlge Balthasar Rüssowi "Liivimaa kroonika" viies trükis ümunud, üldiselt aga kuues tõlge.

Hermann Stock.

Käesoleva trüki aluseks on väliseesti kirjastuse «Vaba Eesti» poolt välja antud ja Stockholmis 1967. a. trükikojas AB Secret trükitud raamat - Balthasar Russow «Liivimaa Kroonika». Kasutatud kirjaviisi ei ole muudetud.

Tell. 96